

Παπαδιαμαντικά Τετράδια

Τεύχος 3

Άνοιξη 1995

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- Ευριπίδης Νεγρεπόντης, *Χιόνι στη Σκιάθο*
Νίκος Φωκᾶς, *Γιγάντωμα κι αὐτονομία τῆς περιγραφῆς*
Ἰω. Ν. Φραγκούλας, *Παρατηρήσεις στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἐπιφάνιου Δημητριάδη*
Φώτης Δημητρακόπουλος, *«Εἰκόνες» καὶ πρωτότυπα διηγήματα*
Robert Shannan Peckham, *Ὁ κόσμος ντυμένος*
Βασίλης Πανταζῆς, *Στὴν Ἄγι-Ἀναστασιά, τὴ Φαρμακολύτριά*
Ἀθολόγιο Ποιημάτων
Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *Μὲ τὴ θηλειὰ στὸν Παράδεισο*
Ζήσης Οἰκονόμου, *Φτωχὸς Ἅγιος* (θεατρικὸ)
Ταξιδεύοντας στὶς Σποράδες. Περιγραφή Νίκου Πεντζίκη
Α. Μωραϊτίδης, *Ἱεροκήρυκες ἢ Πνευματικοί;*
Νίνα Δημητριάδου, *Τὰ σκιαθίτικα καφενεῖα*
Μικρὰ Παπαδιαμαντικά
Ἐνιαυτός: *Πρόσωπα καὶ πράγματα • Πλοηγὸς*
Δαλαρίδια καὶ ἀγκρίφια • Βιβλιοκρισίες • Ἡμερολόγιο

ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ
ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ

Μετενεχθὲν εἰς τὸ καθ' ἡμᾶς ἰδίωμα
ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Σκιαθίου τοῦ Παπαδιαμάντη

Ἐκδόσεις Δόμος

Παπαδιαμαντικά Τετράδια

Ἔκδοσις 1995 - Τεύχος 3

Ἐτήσια ἔκδοσις τοῦ «ΔΟΜΟΥ»

Ἐπιμελητὴς ἔκδοσης: Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Εὐριπίδης Νεγρεπόντης, *Χιόνι στὴ Σκιάθου* 3

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΟΚΙΜΙΑ

Νίκος Φωκᾶς, *Γιγάντωμα καὶ αὐτονόμηση τῆς περιγραφῆς* 5

Ἰω. Ν. Φραγκούλας, *Παρατηρήσεις στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἐπιφανίου Δημητριάδη, Διδασκάλου τοῦ Γένους* 17

Φώτης Δημητράκοπουλος, *«Εἰκόνες» καὶ πρωτότυπα διηγήματα: «Τὰ φῶτα» τοῦ Ἀλεξ. Μωραϊτίδη* 27

Robert Shannan Peckham, *Ὁ κόσμος ντυμένος: Ὁ Ντοστογιέφσκι καὶ ἡ σημασία τῶν ρούχων στὸν Παπαδιαμάντη* 41

Βασίλης Πανταζῆς, *Στὴν Ἁγία-Ἀναστασία, τὴ Φαρμακολογία!* 53

Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Ἐπίγραμμα εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους Δευτέραν Ἐπιστολήν (Μετάφρασις Ἀλ. Παπαδιαμάντη, Παρουσίασις Ἀπ. Β. Ζορμπᾶ)* 63

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Ἀνθολόγιο Ποιημάτων 91

Νέστορας Μάτσας, *Πλεύσατε βορείως Σποράδων*, 91.— Νέστορας Μάτσας, *Κραυγὴ*, 92.— Ματθαῖος Μουντές, *IV*.— Στέφανος Μπολέτσης, *Μικρὸ ἔλεγχο στὸν θάνατο τοῦ Γ. Βερίτη*, 95.— Β. Ν. Μπόνος, *Βίος διακριτικός*, 96.— Κ. Χ. Μύρης, *Παπαδιά-μάντις*, 96.— Ἄγγελος Νάρβας, *Εἰς τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη*, 97.— Γιάννης Οἰκονομίδης, *Παπαδιαμάντης*, 98.— Σπύρος Παπαγιωτόπουλος, *Παπαδιαμάντης*, 98.— Πάνος Ν. Παναγιωτοῦνης, *XII*, 99.— Θανάσης Παπαθανασόπουλος, *Ἐπάνοδος*, 100.— Θανάσης Παπαθανασόπουλος, *Παπαδιαμάντης*, 101.— Θανάσης Παπαθανασόπουλος, *Χειμῶνιασε πάλι*, 102.— Κώστας Παπαπαναγιώτου, *Στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη*, 102.— Γιώργος Παπαστάμος, *Στὸν Παπαδιαμάντη*, 104.

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *Μὲ τὴ θηλειὰ στὸν Παράδεισο* 105

Ζήσης Οἰκονόμου, *Φτωχὸς Ἅγιος (θεατρικό)*. 119

Ταξιδεύοντας στις Σποράδες. Περιγραφή τοῦ κ. Νίκου Πεντζίκη	129
A. Μωραϊτίδης, Ἱεροκήρυκες ἢ Πνευματικοί;	133

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Νίνα Δημητριάδου, Τὰ σκιαθίτικα καφενεῖα	143
--	-----

ΜΙΚΡΑ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΙΚΑ

X. A. Καράογλου, Διορθωτικά στὴν κριτικὴ ἔκδοση Παπαδιαμάντη, 151.
 — K. Γ. Πιτσάκης, Μικρὰ marginalia στὶς πηγές τοῦ Παπαδιαμάντη, 154.— Γιάννης Σπανόπουλος, Διορθωτικά στὸ ποίημα τοῦ Παπαδιαμάντη «Στὴν Παναγιά τῆ Σαλονικιά», 163.— Φώτης Δημητράκοπουλος, Παλαμᾶς, Merlier καὶ Παπαδιαμάντης: δὺο γράμματα τοῦ Παλαμᾶ στὸν Merlier, 164.

ΕΝΙΑΥΤΟΣ

Πρόσωπα καὶ πράγματα	167
Σοφία Μπόρα, «Ἐντύπωσις πελωρίου σπόγγου». Ὁ Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης ὡς πρακτικογράφος τῆς Βουλῆς, 167.— Ω, Τί Γενσέρφ καὶ Σκιάθω; 176.— Ν.Δ.Τ., Σχολικὴ ὑπεροχία, 177.— Ν.Δ.Τ., Τὰ οἰκεία θαύματα, 178.— Ν.Δ.Τ., Ἐλέγχομαι, 179.— Ν.Δ.Τ., Νικόλαος Β. Τομαδάκης (1907-1993), 179.— Ν.Δ.Τ., Ἐκδοτικὰ τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Μωραϊτίδη, 181.— Ω, Τὰ κείμενα τοῦ Θεοτοκᾶ γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, 182.	
Πλοηγός	183
Ν.Δ.Τ., «Φτωχὸς Ἄγιος», 183.	
Λαλαρίδια καὶ ἀγκρίφια	184
Ἀντιγραφές	187
Τασούλα Καραγεωργίου, Ὑπὸ τῆ σκέπη τῆς Γλυκοφιλούσας, 187.	
Βιβλιοκρισίες	189
Ἡμερολόγιο	204
Ἐντυπα ποὺ λάβαμε	206

Παπαδιαμαντικὰ Τετράδια • Ἐτήσια ἔκδοση τοῦ «Δόμου»

ΤΕΥΧΟΣ 3 — ΑΝΟΙΞΗ 1995

- Ἐκδότης: Ἐκδόσεις Δόμος, Μαυρομιχάλη 16, 106 80 Ἀθήνα, τηλ. 36 05 532
 Ἐπιμελητὴς ἔκδοσης: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Θ. Θεοφάρη 3, 34 100 Χαλκίδα
 Στοιχειοθεσία-ἐκτύπωση: Τυπογραφικὸ ἔργαστήρι «Δόμος»
 Συνεργασίες, ἀλληλογραφία, ἔντυπα: Ἐκδόσεις Δόμος (γιὰ «Παπαδιαμαντικὰ Τετράδια»), Μαυρομιχάλη 16, 106 80 Ἀθήνα

ΕΥΡΥΠΙΔΗΣ ΝΕΓΡΕΠΟΝΤΗΣ

Χιόνι στη Σκιάθο

Τοῦ Ζήσ. Λοφ.

α'

Καρδιά χειμῶνος·
στή γῆ καὶ στήν ψυχὴ του
γοργὰ τὸ στρώνει.

β'

Φτωχὸ κοτσύφι
στοῦ Βαραντᾶ τὸ ρέμα
— ξεπαγιασμένος.

γ'

Φωτιές τὰ χιόνια
κι οἱ φλόγες τῆς ἀγάπης
σαίτες πάγου.

δ'

Βόμβος ἀνέμου
στροβιλίζει τὸ νοῦ του
ράκος νιφάδας.

ε'

Χιόνι στὸ χιόνι
κι οἱ Φρύνες τῆς Μαρσίλιας
ἄχνη τῆς πάχνης.

ς'

Ἰπὸ χιόνα
σφαλνᾶ τὰ βλέφαρά του
λευκανθισμένος.

ζ'

Χιόνι στή Σκιάθο·
σκίζει ὁ Κριτῆς ψηλάθε
πλῆθος δεφτέρια.

Γιγάντωμα κι αὐτονόμηση τῆς περιγραφῆς

Ἡ τέχνη τῆς μὴ-ἀφήγησης στὴ λογοτεχνία, ἦτοι ἡ τέχνη τῆς περιγραφῆς, ἔχει στὶς μέρες μας ἀναχθεῖ σὲ σχολή¹, πού ὡς τέτοια ἔχει στὸ παρελθὸν τοὺς πρωτοπόρους τῆς, ἀνάμεσα σ' ἄλλους τὸν Τζόυς καὶ τὸν Μπέκετ, στοὺς ὁποίους, ὕστερα ἀπὸ προσεκτικὴ ἀνάγνωση, θὰ μποροῦσε ἀσφαλῶς νὰ προστεθεῖ καὶ ὁ Παπαδιαμάντης. Ὅμως ἔχει κι αὐτὴ διαβαθμίσεις. Τὸ μὴ τῆς μὴ-ἀφήγησης, ὄχι μόνον στὸν Παπαδιαμάντη ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλους συγγραφεῖς τοῦ εἴδους, ὅπως τῆς σχολῆς τοῦ Νέου Μυθιστορήματος, εἶναι συνήθως σχετικὸ καὶ ἀρνεῖται νὰ ἀπολυτοποιηθεῖ. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸν μυθιστοριογράφο, ἀκόμα καὶ ὁ διηγηματογράφος ἐξακολουθεῖ φαίνεται νὰ ἔχει ἀνάγκη τῆ σκιά ἔστω μιᾶς ἀφήγησης κάποιας δράσης, προκειμένου νὰ ἀνταποκριθεῖ ἔστω καὶ στοιχειωδῶς στὴ δεοντολογία τοῦ εἴδους καὶ τίς ἐκ τῶν προτέρων ἀνειλημμένες ὑποχρεώσεις του ἀπέναντι στὸν ἀναγνώστη, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποφύγει τὴ μετάπτωση τοῦ εἴδους σὲ ἓνα ἄλλο, ἀκόμα πιὸ σκιῶδες, ἐξόχως αὐτὸ ἀντιαφηγηματικὸ, τὴν ποίηση. Ἡ δράση εἶναι ἓνα ἀγαθὸ τὸ ὁποῖο ὁ συγγραφέας προσφέρει στὸν ἀναγνώστη, ἐλπίζοντας νὰ τοῦ πουλήσει ταυτόχρονα μὲ αὐτὴν καὶ κάτι ἄλλο ὄχι τόσο ἄμεσα ἐλκυστικὸ, χωρὶς ὁ ράθυμος ἀγοραστὴς νὰ τὸ πολυαντιληφθεῖ, ἓνα πολὺ πιὸ δυσκολοεκτί-

¹ Γιὰ τοὺς συγγραφεῖς τῆς σχολῆς *Le roman nouveau* βλ. Bruno Vercier σὲ *La littérature en France depuis 1945*, Bordas 1980, ὅπου: «Ἄν δὲν εἶναι συντονισμένες, οἱ ἀναζητήσεις τους ὥστόσο συγκλίνουν, οἱ ἀρνήσεις τους εἶναι κοινές, ἰδίως αὐτὲς πού ἀφοροῦν τὴν πλοκή, τὰ πρόσωπα, τὴν ἀληθοφάνεια» σ. 578. «Ἄν ἦταν ἐσφαλμένος ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅπως ἀπὸ ὀρισμένους ἐχθρικούς κριτικούς, ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ καταλόγους ἀντικειμένων, ὅτι ἡ περιγραφή ἦταν τὸ μόνον μέσο καὶ ὁ μοναδικὸς σκοπὸς αὐτῶν τῶν μυθιστοριογράφων, ἦταν ὥστόσο ἀναμφισβήτητο ὅτι ἡ θέση τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὑποκείμενο τοῦ ἔργου, εἶχε βαθύτατα μεταβληθεῖ» σ. 578.

μητο από μέρους του αγαθό: τή γλώσσα. Ἡ γλώσσα ἀπό μόνη της δὲν ἀγοράζεται παρὰ ἀπὸ πολὺ λίγους· συνήθως ἀγοράζεται πακέτο, ὡς ποίηση, ὡς καθαρὴ ρητορικὴ, μαζί με κάτι ἄλλο: τὴ δράση, τὸ πολιτικὸ μήνυμα κτλ.

Ὡστόσο πρέπει νὰ ὁμολογηθεῖ ὅτι ὅσο ἀπομακρυνόμεστε ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ μυθιστοριογραφία καὶ διηγηματογραφία καὶ πλησιάζουμε τὶς ἀφηγηματικὲς τεχνικὲς τῆς ἐποχῆς μας, τόσο ἡ παρακλόουθη τοῦ μυθιστορήματος ἢ τοῦ διηγήματος σκια τῆς δράσης γίνεται πιὸ σκιώδης, τείνει πρὸς τὴν ἐξάλειψη, πρὸς τὴν ἀνυπαρξία — τόσο δηλαδὴ ἡ ἀφηγηματικὴ πεζογραφία γίνεται καθαρὰ ρητορικὴ, ποιητικὴ, τόσο τὸ μὴ τῆς μὴ-ἀφήγησης τείνει πρὸς τὴν ἀπολυτοποίηση.

Εἶναι ἐκπληκτικὸ ὅτι ἓνας συγγραφέας τοῦ περασμένου αἰῶνα καὶ τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ δικοῦ μας, καλλιεργεῖ τὸ εἶδος τοῦ μὴ-διηγήματος, ἀρκετὰ συνειδητὰ, ὅπως πιστεύω, γιὰ νὰ ἀποδειχτεῖ α) πόσο μοντέρνος συγγραφέας εἶναι ὁ Παπαδιαμάντης β) πόσο ποιητῆς-συγγραφέας εἶναι ὁ Παπαδιαμάντης· μοντέρνος διότι ἡ βαθμιαία κατάργηση τῆς ἀφήγησης ὀλοκληρώνεται μόνο στὰ μέσα περίπου τοῦ 20οῦ αἰῶνα· ποιητῆς, διότι ὁ λόγος του ἐγκαταλείποντας τὴν ἀφήγηση γίνεται ὀλοένα πιὸ ρητορικὸς. Δηλαδὴ τὸ στοιχεῖο τῆς ρητορικῆς πού ἐνυπάρχει ἐξαρχῆς στὴ διηγηματογραφία του ἐπιδίδει κάποτε σὲ τέτοιο βαθμὸ ὥστε ἡ περιγραφή νὰ ὑπερκαλύπτει τὴ δράση, τὰ πρόσωπα, τὴν ἀληθοφάνεια — πολὺ παράξενο τὸ τελευταῖο αὐτὸ γιὰ ἓναν ρεαλιστὴ συγγραφέα, ὅπως ἐπιμένουμε νὰ θεωροῦμε τὸν Παπαδιαμάντη — καὶ νὰ γίνεται ἡ κύρια ἀν ὄχι ἀποκλειστικὴ ἐστία προσοχῆς τοῦ ἀναγνώστη.

Μιὰ τέτοια περίπτωση ἀπολυτοποίησης τῆς περιγραφῆς εἶναι τὸ «διήγημα» «Φλώρα ἢ Λάβρα»¹.

Πρὶν ὅμως μελετήσουμε πιὸ συστηματικὰ τὴν περιγραφικὴ τεχνικὴ τοῦ παραπάνω διηγήματος, γραμμένου, ὅπως φαίνεται νὰ συμφωνοῦν οἱ ἐκδότες, τὸ 1907, θὰ ἤθελα νὰ ἀνατρέξω σὲ ἓνα προγενέστερο διήγημα τοῦ συγγραφέα, συγκεκριμένα στὸ «Στὴν Ἄγι-Ἀναστασιά»², ὥστε μὲ αὐτὸ ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς καὶ μέτρο συγκρίσεως νὰ δοῦμε τὸν αὐξημένο ἕως κυρίαρχο ρόλο τῆς περιγραφῆς στὸ νεώτερο πεζογράφημα.

Πράγματι, ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα στὸ στοιχεῖο τῆς ἀφήγησης καὶ ἐκεῖνο τῆς περιγραφῆς (διότι γιὰ ἀνταγωνισμὸ πρόκειται ἐφ' ὅσον

¹ Ἄλ. Παπαδιαμάντης "Ἀπαντα, κριτικὴ ἔκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, 4. 555-559.

² "Ο.π., 2.343-362.

κανένα από τὰ δύο δὲν ὑποτάσσεται στὸ ἄλλο) στὸ διήγημα «Στὴν Ἁγι-Ἁναστασά» εἶναι σαφὴς ὅσο καὶ ἐκπληκτικὸς. Λέγω ἐκπληκτικὸς διότι ἂν ἓνα ὅποιοδήποτε ἔργο τέχνης ἀποτελεῖ δεοντολογικὰ σύστημα ὑποτακτικῶν σχέσεων τῶν ἐπιμέρους συστατικῶν του, σχέσεων ἀφανῶν βεβαίως μέσα στὸ ἐνιαῖο σύνολο, στὴν «Ἁγι-Ἁναστασά» ὁ νόμος αὐτὸς δὲν φαίνεται νὰ λειτουργεῖ, χωρὶς ὅμως παραταῦτα νὰ παραβλάπτεται τὸ ἐνιαῖο τοῦ συνόλου. Ἴσως αὐτὸ ὀφείλεται ὡς ἓνα σημεῖο —ἕως ὅτου τὸ ζήτημα μελετηθεῖ πρὸ διεξοδικά— στὸ ὅτι οἱ τέσσερις μεγάλες περιγραφές στὸ διήγημα ἀποτελοῦν παρεκβάσεις, ποιητικὲς αὐθαιρεσίες τοῦ συγγραφέα, ἀφοῦ ἡ κυρίως ἐξιστόρηση τῶν περιστατικῶν δὲν ὀφείλεται κἀν στὸν ἴδιο ἀλλὰ —ὅπως μᾶς διαβεβαιώνει— σ' ἓνα χωρὶκὸ τοῦ ὁποίου τὴν ἀφήγηση μεταφέρει στὸ δικό του παπαδιαμαντικὸ λόγιο ἰδίωμα. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος ποὺ παίρνει διάφορες ἐλευθερίες ἀναπλάσεως ὀρισμένων σκηνῶν κατὰ τὴ φαντασία του καὶ ἄρα ὑπερβάσεως τῶν πραγματικῶν δεδομένων τῶν σκηνῶν αὐτῶν ὥστε νὰ προσλάβουν μυθικὸ χαρακτήρα — ἓνα μυθικὸ χαρακτήρα ποὺ κατὰ κανόνα μίᾳ ρεαλιστικῇ, ἀνεκδοτολογικῇ περιγραφῇ δὲν θέλει καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει.

Ἔτσι στὴν ἱστορία κάποιος ἀφελοῦς ὅσο καὶ ἥπιας ἀντιζηλίας, μιᾶς διασκεδαστικῆς μνησικακίας σχετικῆς μὲ τὰ λαϊκὰ «πρωτεῖα» μέσα σὲ κάποιους ναῖσκους κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐκκλησιαστικῶν τελετουργιῶν, ἀνάμεσα σὲ δύο ἐξαδέλφους, ἀντιζηλία καὶ μνησικακία ποὺ κορυφώνεται τὴ νύχτα τῆς Ἀνάστασης κάποια συγκεκριμένη χρονιὰ τοῦ περασμένου αἰῶνα, παρεμβάλλονται τέσσερις τουλάχιστον περιγραφές μεγάλου σχετικὰ μήκους μὲ ἄφθονα ὑπερβατικὰ στοιχεῖα ποὺ ἂν ἔλειπαν καθόλου φυσικὰ δὲν θὰ ζημίωναν τὴν ἀνεκδοτολογικὴ συνοχὴ καὶ ἀλληλουχία τῶν περιστατικῶν ἀλλὰ ἀναμφισβήτητα θὰ ἐβλαπταν ἀνεπανόρθωτα τὸ διήγημα. Ἡ ἀπουσία τους θὰ τὸ ἔκανε ἀπὸ καύχημα τῆς λογοτεχνίας καύχημα ἴσως τῆς ἀνεκδοτολογίας ἢ τῆς λαογραφίας. Κι αὐτὸ διότι οἱ περιγραφές αὐτές κι ὄχι τόσο τὰ συμβάντα εἶναι οἱ κύριοι τόποι προσοχῆς τοῦ ἀναγνώστη, ἔτσι ὥστε νὰ ἀνταγωνίζονται τὴν εὐθύγραμμη διήγηση χωρὶς ὡστόσο νὰ τὴν παρακωλύουν. Ἀντίθετα οἱ περιγραφές-παρεκβάσεις, ἂν καὶ αὐτονομημένες σχεδὸν ἀπολύτως ἀπὸ τὴν ἀφηγηματικὴ ἀλληλουχία, τῆς ἀφαιροῦν τὸν εὐθύγραμμο ἀνεκδοτολογικὸ χαρακτήρα, τῆς προσδίδουν οὐσία ἀπὸ τὴν οὐσία τους, χωρὶς ἀντιστοίχως νὰ παίρνουν τίποτα ἀπ' αὐτὴν.

Τὸ περιγραφικὸ στοιχεῖο στὸ διήγημα, εἶναι διάχυτο, σχεδὸν χωρὶς ὄρια, στὴν ἀφήγηση, δηλώνοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτό, σὲ ἴσο βαθμὸ μὲ τὸ λόγιο ἰδίωμα, τὴν παρουσία τοῦ Παπαδιαμάντη σ' αὐτὴν, μιὰν ἀφή-

γηση πού υποτίθεται κάνει ένα από τὰ προσχηματικά πρόσωπα τὰ τοποθετημένα σὲ πολὺ μεταγενέστερο χρόνο, στὴν ἀφετηρία τοῦ πεζογραφήματος. "Ὁμως οἱ τέσσερις περιγραφές πού ἤδη ἀναφέρθηκαν, οἱ οἴονεϊ ἄσχετες ἀπὸ τὰ προηγούμενα καὶ ἐπόμενά τους, ἔχουν σαφῆ καὶ σκληρὰ ὅρια, τὰ ὁποῖα ὄχι μόνο τὶς διαφοροποιοῦν ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας ἀλλὰ καὶ τοὺς προσδίδουν τὸν ἐντελῶς αὐτόνομο χαρακτήρα τους. Παραθέτω τὴν πρώτη ἀπ' αὐτές:

«Ὡραία δὲ καὶ γλυκεῖα ἦτο ἡ σκηνή, ἐντὸς τοῦ ἑρείπιου ἐκεῖνου, τοῦ μεγαλομαρμάρου καὶ ἐπιβλητικοῦ εἰς τὴν ὄψιν, ἀγλαίζομένου ἀπὸ τὸ τρέμον, ὑπὸ τὴν πνοὴν τῆς αὔρας τῆς νυκτερινῆς, φῶς πεντήκοντα λαμπάδων, σκηνὴ φωτεινὴ καὶ σκιερὰ, διαυγῆς καὶ μυστηριώδης, ἐν μέσῳ γιγαντιαίων δρυῶν ὑψουσῶν ὑπερρφάνους τοὺς εἰς διαδήματα κορυφουμένους κραταιοὺς κλώνας, μὲ τὰ φρίσσοντα φύλλα μαρμαίροντα ὡς χρυσαῖ φολίδες, ὑπὸ τὴν λαμπηδόνα τῶν πυρσῶν, μὲ σκιὰς καὶ σκοτεινὰ κενὰ ἐν μέσῳ τῶν κλάδων, ὅπου ἐφαντάζετό τις ἔλλοχεύοντα ἀόρατα πνεύματα, ὑπάρξαντα πάλαι ποτέ, Δρυάδες εὐσωμοὶ καὶ Ὀρεστιάδες ραδιναῖ, ἐλευθέρως ἀνάσσουσαι ἀνὰ τοὺς πυκνοὺς δρυμῶνας, καὶ σήμερον μεταμορφωθεῖσαι εἰς νυκτερινὰ τελώνια, καὶ μὴ τολμῶσαι νὰ προβάλῳσιν εἰς τὸ φῶς τῶν ἀναστασίμων λαμπάδων ἀναθαρρήσασαι πρὸς καιρὸν ἐκ τῆς φυγαδεύσεως τοῦ χριστιανικοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοῦ καλλιμαρμάρου ἰδρύματος, καὶ τώρα μετὰ θάμβους βλέπουσαι τὴν ἀναζωπύρησιν τῶν πασχαλίων πυρσῶν καὶ ὁσφραϊνόμεναι τὴν ὁσμὴν τοῦ χριστιανικοῦ μοσχολιβάνου εἰς τὰ βάθη τοῦ δρυμῶνος.»

Τόσο πιὸ σοβαρὴ καὶ συνεπῆ πρὸς τὸν ἑαυτὴ της θεωρῶ τὴ λογοτεχνικὴ κριτικὴ ὅσο περισσότερο ἀποφεύγει νὰ διεκδικεῖ συνειδητὰ τίτλους καθαρῆς λογοτεχνίας, μετερχόμενη τὶς τεχνικὲς τῆς λογοτεχνίας καὶ συναγωνιζόμενη μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ ἀντικείμενό της. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ κι ἐγὼ θὰ ἄρκεστῶ στὴν προκειμένη περίπτωσι σὲ ἀντικειμενικὲς διαπιστώσεις, τῶν ὁποίων ὅμως οἱ ἀρχικὲς καταβολὲς δὲν εἶναι ἄλλες —τὸ ὁμολογῶ— ἀπὸ ἓνα δυνατὸ θαυμασμὸ ἀπέναντι σ' ἓνα λογοτεχνικὸ γεγονός, ὅπως ἡ παραπάνω περιγραφή, θαυμασμὸ ἀνάλογο ὑποθέτω πρὸς ἐκεῖνον τοῦ συγγραφέα ἀπέναντι στὸ φυσικὸ γεγονός τῆς ὑπαίθριας λειτουργίας πού θέλοντας νὰ περιγράψῃ κατὰ πολὺ ὑπερβαίνει.

Ἡ περιγραφή, ἃς προσεχτεῖ, συνίσταται σὲ μία καὶ μόνο περίοδο, ἡ ὁποία ὑπερκαλύπτει τὴ μισὴ σελίδα· αὐτὸ ὅμως πού ἔχει μεγαλύτερη σημασία, αὐτὸ πού τὴν κάνει λογοτεχνικὸ γεγονός εἶναι οἱ ἀλλεπάλλη-

λες κλιμακώσεις της μέχρι σημείου σχεδόν ὥστε ἡ ἀνάσα τοῦ ἀναγνώστη μὲν νὰ ἐπαρκεῖ στίς συνεχεῖς ἐπαυξήσεις σὲ δευτερεύοντες συντακτικούς ὄρους, ἄλλο τόσο δὲ ἡ φαντασία του στοὺς διαδοχικούς ραγδαίους ποιητικούς συνειρμούς. Οἱ κλιμακώσεις αὐτὲς γίνονται δυνατές, κυρίως ἐξ αἰτίας τῆς ἐπανάληψης τῆς λέξης «σκηνή», ἡ ὁποία ἔτσι χρησιμεύει στὸν συγγραφέα ὡς σταθμὸς γιὰ ἐπαναξέκλιμα γιὰ τὴν περαιτέρω κλιμάκωση τοῦ λόγου, ἐνῶ θὰ μπορούσε, ὅπως θὰ τὸ ἔκανε ἄλλος συγγραφέας, ἀκόμα καὶ καλὸς ἀλλὰ ὄχι τῆς πνοῆς τοῦ Παπαδιαμάντη, νὰ διακόψει ἀκατακρίτως τὴν περιγραφή στὴν ἔκφραση: *φῶς πενήκοντα λαμπάδων* — καὶ νὰ ἀναπαυθεῖ.

Λογοτεχνικὰ γεγονότα ἀποτελοῦν κατὰ τὴ γνώμη μου καὶ οἱ ὑπόλοιπες τρεῖς μεγάλες καὶ αὐτόνομες περιγραφὲς τοῦ διηγήματος, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ τελευταία πὺ ἀφορᾷ μιὰ ναυμαχία στὰ «νερὰ τῆς Κασσάνδρας» ἀνάμεσα σὲ ἑλληνικὰ πλοῖα καὶ τὴν τουρκικὴ ἀρμάδα, ὡς περιγραφή ὄχι πλέον τῆς φύσης ἢ κάποιας εἰδυλλιακῆς σκηνῆς ἀλλὰ μιᾶς πολεμικῆς σύρραξης, καὶ μάλιστα σὲ δημοτικὸ ἰδίωμα ἀπὸ τὸ στόμα ἑνὸς αὐτόπτη μάρτυρα, ἀποκλίνει σαφῶς ἀπὸ τίς προηγούμενες, εἶναι ἄλλου τύπου. Ὡστόσο παρόμοια μὲ τίς προηγούμενες, δὲν παύει κι αὐτὴ νὰ λειτουργεῖ ὡς αὐτοτελὴς ἐστία προσοχῆς τοῦ ἀναγνώστη καὶ ἀνεξάρτητα σχεδὸν ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἀφήγησι στὴν ὁποία χρησιμεύει ὡς κατακλείδα.

Στίς τρεῖς αὐτὲς περιγραφὲς δὲν πρόκειται νὰ ἐπιμείνω ἀφοῦ σκοπὸς μου ὡς ἐδῶ ἦταν νὰ θίξω ἀπλῶς ἓνα σημαντικό, ὅπως πιστεύω, παπαδιαμαντικὸ θέμα, τὸν κυρίαρχο δηλαδὴ ρόλο τῆς περιγραφῆς στὴ διηγηματογραφία τοῦ συγγραφέα, περιγραφῆς πὺ τείνει κάποτε νὰ γιγαντωθεῖ καὶ νὰ δεσπόσει σ' ἓνα συγκεκριμένο πεζογράφημα. Συχνὰ τὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη μοῦ θυμίζουν θαλασσογραφίες τοῦ Τέρνερ, ὅπου κάποτε ἓνα τερατῶδες κύμα σὰν αὐτὸ πὺ θὰ δοῦμε παρακάτω, ἀντιπροσωπευτικὸ κάποιων ἀρχέγονων δυνάμεων, εἶναι τὸ κύριο θέμα τοῦ πίνακα, καὶ ὄχι τὸ ἀνίσχυρο μικροσκοπικὸ πλεούμενο μὲ τὰ ἀκόμα πὺ μικροσκοπικὰ κεφαλάκια μέσα πὺ φαίνεται στὴν κορυφή του ἢ σὲ κάποια πτυχή του.

Ὅπως δὲ στὴν «Ἁγί-Ἀναστασία», ἂν καὶ αὐτονομημένες ἢ μὲν ἀπὸ τίς δέ, ἀφηγηματικὴ ἐξέλιξι καὶ περιγραφὲς συνυπάρχουν καὶ δένουν, ἀφήνοντας τὸν ἀναγνώστη κάπως ἐκπληκτο καὶ δῦσιστο ἀπέναντι στὴν ἀπροσδόκητη αὐτὴ ἐνότητα κίνησης καὶ στασιμότητος. Τί γίνεται ὅμως ὅταν ὀλόκληρο τὸ «διήγημα», χωρὶς καμιά ἀφήγησι, συνίσταται σὲ μία καὶ μόνον ἐνιαία περιγραφή, ὅταν ἡ ἰσοτιμία ἀφήγησης

και περιγραφής, και αν υποθέσουμε ότι υπήρχε ακόμα στην «'Αγι-
'Αναστασία», καταργείται τώρα έντελώς ώστε η πρώτη να εξαφανίζε-
ται και η δεύτερη να μεγιστοποιείται; Πώς δὲν ἀναιροῦνται ὅλοι οἱ
τυπικοὶ κανόνες τοῦ εἴδους, κι αὐτὸ ἤδη ἀπὸ τὸ 1907; Ἄλλὰ ἄς κοιτά-
ξουμε ἀπὸ πῶς κοντὰ τὸ φερόμενο και πάλι ὡς «διήγημα» πεζογράφημα
τοῦ Παπαδιαμάντη μὲ τὸν τίτλο «Φλώρα ἢ Λάβρα».

Στὸ «Φλώρα ἢ Λάβρα», ἡ περιγραφή μία και μόνη κι ἐνιαία,
παρ' ὅτι σύνθετη και ἐπιμερισμένη κατὰ ζῶνες σύμφωνα μὲ τὸ πρό-
τυπὸ της —μια ἀτέρμονη ἀμμουδιά τῆς Σκιαθίου— ἡ περιγραφή λοιπὸν
εἶναι τὸ ὅλο διήγημα, στὸ ὁποῖο κατὰ τὸ τέλος περιλαμβάνεται και ἡ
ἐμφάνιση μιᾶς γριάς. Ἡ ἐξέλιξη τῆς περιγραφῆς ἐπεισοδιακή, ἀλλὰ μόνο
μὲ τὴ μουσικὴ ἔννοια, εἶναι ἡ μόνη ἐξέλιξη τῆς ἀφήγησης, στὸ τέλος
τῆς ὁποίας ἡ ἀνάδυσή τῆς μαυροφόρας γυναίκας ἀπὸ τὸ ἔρειπιό μαζί
μὲ ὅλο τὸ παρελθόν της εἶναι τὸ μόνο ἀνθρώπινο στίγμα στὸ ὀπτικὸ
πεδίο τοῦ ἀναγνώστη, μαῦρο κατ' ἀνάγκη, πάνω στὸ πάμφωτο βάθος
τοῦ τοπίου. Ἀπὸ τὴ συστηματικὴ, ἐμπεριστατωμένη, σχεδὸν πραγμα-
τογνωστικὴ αὐτὴ περιγραφή, θὰ ἀποσπάσουμε ἐδῶ, κατὰ τὸν τρόπο ποῦ
ἀποσπᾶται σὲ χωριστὴ σελίδα μιὰ λεπτομέρεια ἐνὸς πίνακα, τὸ μέρος ποῦ
ἀφορᾷ τὸ χαμηλὸ παράλιο κύμα ποῦ συνοδεύει τὸν περιπατητὴ συγγραφέα
στὴν πορεία του κατὰ μῆκος τῆς ἀμμουδιάς. Ὅπως και τὸ δεῖγμα ἀπὸ
τὴν «'Αγι-Ἄναστασία», ἀποτελεῖ και αὐτὸ αὐτόνομο τόπο προσήλωσης
τῆς προσοχῆς τοῦ ἀναγνώστη, μὲ ἄλλα λόγια, ποίημα αὐτὸ καθ' ἑαυτό.

«Ἐβουτοῦσα μὲ τοὺς πόδας, ἀργοποροῦσα, ἐσκόνταφα εἰς τὴν ἄμ-
μον τὴν μαλακὴν. Πότε εἰς τὴν ὑγρὰν, λεπτὴν ἄμμον —ὦ, τί δροσιά,
ὦ, τί γλύκα! ἐκεῖ ὅπου παίζει μὲ τὰς συχνὰς ἐφόδους τὸ κύμα, παιδίον
τοῦ γαλανοῦ πόντου νήπιον, χαϊδευμένον τῆς θαλάσσης μαρὸν— παίζει
τὸ τόμολο ἢ τὸ σκλαβάκι. Νά, τώρα θὰ σὲ πιάσω! Νά, σ' ἔπιασα!
Ἐβρεχε μόλις τοὺς πόδας σου κ' ἔφευγε. Δὲν ἦτο ἱκανὸν νὰ σὲ πιάση,
νὰ σὲ σύρῃ εἰς τὰ ἄντρα τῆς Γοργόνας, νὰ σὲ λικνίσῃ και σὲ ἀποκοι-
μίση μαλακά, νὰ σὲ παραπέμψῃ μαγευμένον εἰς τὰ αἰώνια βασιλεία τῆς
'Αμφιτρίτης.»

Ἡ περιγραφή ἐδῶ, σὲ ἀντίθεση μὲ ἐκείνη τοῦ προηγούμενου διη-
γήματος, δὲν περιέχεται σὲ μία ἐνιαία περίοδο, ποῦ ἐπαυξάνεται σὺν
τῷ χρόνῳ και ἀποκτᾷ ὀρμητικότητα χιονοστιβάδας, ἀλλὰ σὲ ἐπτὰ. Τὸ
σπάσιμο αὐτὸ ἀφαιρεῖ, θὰ μπορούσε νὰ ἰσχυριστεῖ κανένας, ἀπὸ τὸ
κύμα-νήπιον, ὁποιοδήποτε ἐπίφοβο χαρακτῆρα, ἐφ' ὅσον ἡ φράση δὲν

προφταίνει νὰ ἀνυψωθεῖ ἀλλὰ παρόμοια μὲ τὸ περιγραφόμενον ἀντικει-
 μενὸ τῆς καταπέφτει κι ἀποσύρεται. Σ' αὐτὸ συντείνει καὶ ἡ ἀπουσία
 τῆς τεχνικῆς τοῦ «ἐπαναξικινήματος» χάρις στὸ ὅποιο, ὁ λόγος ἐπα-
 ναλαμβάνει μιὰ λέξη καὶ χρησιμοποιώντας την ὡς ἐφαλτήριο ἐκτινάσ-
 σεται σὲ καινούργια ὕψη, αἰφνιδιάζοντας τὸν ἀναγνώστη. Ἐπίφοβα ἀνυ-
 ψούμενα κύματα ὡστόσο, μὲ ἐπίφοβα ἀνυψούμενες περιόδους δὲν λεί-
 πουν ἀπὸ τῆ διηγηματογραφία τοῦ Παπαδιαμάντη, καὶ σκοπεύοντας
 τώρα στὴν ἀντίθεση πρὸς τὸ παραπάνω δεῖγμα παραθέτω ἐδῶ ἓνα ἀκό-
 μα ἀπὸ παλαιότερο διήγημά του¹, ἀπὸ τῆ σύγκριση τοῦ ὁποίου μὲ τὸ
 πρῶτο καταφαίνεται ἐκτὸς ἀπὸ τῆ δαιμονικότητα τοῦ συγγραφέα στὴν
 ἀπόδοση τῶν φυσικῶν φαινομένων, ὥστε ἡ περιγραφή νὰ ἀποκτᾷ πλῆ-
 ρη αὐτοτέλεια μέσα στὸ διήγημα, καὶ ἡ δεινότητά του στὴν ἀπόδοση
 τῶν ἀντίθετων φυσικῶν φαινομένων.

«Πελώριον κύμα, λυσσωδέστερον τῶν ἄλλων, ἐκορυφώθη οὐ μακρὰν
 τῆς ἀκτῆς, μανιῶδες παφλάζον, μετὰ ροίβδου φοβεροῦ ρηγνύμενον κατὰ
 τοῦ βράχου, ἀφῆσαν ὀπίσω τοὺς ἀσθενεστέρους του συντρόφους, ἀναλα-
 βὸν δὲ αὐτὸ τὸν ἀγῶνα, ὡς νὰ ἔτρεφεν ἀτομικὸν πάθος κατὰ τοῦ ἐλα-
 φροῦ σκάφους, ἐλεεινοῦ φελλοῦ, περιφέροντος ἐν ἑαυτῷ, πρὸς τῆ συμ-
 φουεῖ ἐλαφρότητι τοῦ ξύλου, καὶ τὴν τρικέφαλον ἀνθρωπίνην κουφότητα
 τῶν ναυβατῶν. [.] Καὶ τὰ κύματα φρίσσοντα, ὀρχούμενα, λυσ-
 σῶντα, ἐθραύοντο μετὰ παιδικῆς πεισμονῆς κατὰ τοῦ βράχου, ἡττώ-
 μενα ἀλλὰ μὴ καταβαλλόμενα, ὑπερήφανα ὡς νὰ εἶχαν τὴν συνείδησιν
 τοῦ ἰσχυροτέρου καὶ τῆς τελικῆς νίκης τὴν πρόγνωσιν. Καὶ ἐν κύμα
 πελώριον, φουσκωμένον, ἑωσφορικόν, πλαταγίζον, ὀγκούμενον, ὡς νὰ
 εἶχεν εἰσέλθει κ' ἐκρύπτετο ἔσω αὐτοῦ τὸ δαιμόνιον τοῦ μίσους, φαντά-
 ζον οἶονεὶ ὕγρον κῆτος, προτεῖνον ἀφρούς ἀντὶ ὀδόντων λευκῶν, συνέ-
 λαβεν ὡς διὰ πελωρίας ἀρπάγης, ἀπὸ τὴν πρύμνην, ἀπὸ τὴν πρῶραν,
 ἀπὸ τὴν τρόπιν καὶ ἀπὸ τὰς δύο πλευράς, τὸ μικρὸν σκάφος, καὶ φέρον
 τὸ ἔρριψεν ἐπὶ τοῦ βράχου, ὅπου μετὰ φοβεροῦ ροίβδου καὶ πολυκτύπου
 πλαταγισμοῦ ὁ ἀσθενὴς φλοῖος κατασυνετρίβη, διὰ νὰ πέσῃ πάλιν εἰς
 τεμάχια εἰς τὰ πολλὰ μικρὰ κύματα, εἰς ἃ διελύθη ἐν ἀκαρεῖ τὸ ἓν, τὸ
 μέγα, τὰ ὅποια μετὰ φλοίσβου θωπευτικοῦ ἐδέχθησαν τὴν βοράν των.»

Στὴν περιγραφή τοῦ νηπιακοῦ κύματος, στὸ «Φλώρα ἢ Λάβρα»,
 ἡ ἔκτασις ποὺ καταλαμβάνει αὐτὴ ὅπως καὶ πολλὲς περιγραφές τοῦ
 Παπαδιαμάντη —ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες καὶ οἱ προηγούμενες ποὺ παρα-

¹ «Ναυαγίων ναύγια», ὁ.π., 2.501-502.

θέσαμε— δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ συγγραφέας δὲν ἐννοεῖ νὰ παραιτηθεῖ εὐκολα ἀπὸ τὸ ἀντικείμενό του, κατὰ τὸν τρόπο πού δὲν παραιτεῖται εὐκολα ἀπὸ τὸ δικό του ἀντικείμενο ἕνας ἐραστής, ἐφ' ὅσον πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία, ἡ σχέση τοῦ Παπαδιαμάντη μὲ τὸ ἀντικείμενό του εἶναι σχέση ἐρωτική. Ἐπ' αὐτοῦ μαρτυρεῖ καὶ ἡ αὐθεντικότητα τῶν προσεγγίσεων - παρομοιώσεων τοῦ κειμένου, πού ἕνας μὴ αὐθεντικός ἐραστής ἢ ἐραστής μὲ μικρότερο οἴστρο, μὲ ἄλλα λόγια, ἕνας λιγότερο ποιητής, δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶχε συλλάβει. Στὴν προκειμένη περίπτωση, ἡ ἐπιχειρούμενη παρομοίωση ἀφορᾷ στὴν αἰφνιδιαστική, λανθάνουσα ὅμως ὑποσυνείδητα, προσέγγιση δύο τελειῶς ἐτερόκλητων, τελειῶς ἄσχετων μεταξύ τους εἰδῶν τῆς ἐμπειρικής πραγματικότητας — χαμηλοῦ κύματος/νηπίου— ἔτσι ὥστε νὰ ὀργανωθοῦν σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ παραδοσιακὰ σχήματα λόγου, τὴ νομιμότητα τοῦ ὁποίου ὁ ἀναγνώστης καλεῖται νὰ κρίνει. Ἡ νομιμότητα αὐτὴ κάνει ὥστε τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα, ἀπὸ τὴ στιγμή πού δεσμεύτηκαν μεταξύ τους ὥστε νὰ συστήσουν παρομοίωση, μὲ τὴ μεταφορὰ ὀρισμένων κυρίων γνωρισμάτων τοῦ δευτέρου ὄρου τοῦ σχήματος (νηπίου) στὸν πρῶτο (κυματάκι), νὰ μὴν μποροῦν πλέον νὰ ἀποδεσμευθοῦν ἀλλὰ, ἀντιθέτως, ὡς ἀδιάρρηκτη πλέον παρομοίωση νὰ διεκδικοῦν τὴν προσοχὴ τοῦ ἀναγνώστη τῆς λογοτεχνίας καθὼς καὶ μιὰ ἐξέχουσα θέση στὸ μουσεῖο τῶν παρομοιώσεων. Αὐτὸ πού κάνει ἐντύπωση ἐδῶ εἶναι ἡ διάρκεια τῆς παρομοίωσης καθὼς συμπίπτει μὲ τὴν ἔκταση τῆς περιγραφῆς. Στὴν πεζογραφία, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ στὴν ποίηση, ἡ παρομοίωση δὲν διαρκεῖ συνήθως πολὺ διότι α) δὲν χρειάζεται νὰ διαρκέσει πολὺ ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι αὐτοσκοπὸς ἀλλὰ ἔχει πρακτικὸ μόνον χαρακτήρα β) διότι μιὰ παρατραβηγμένη παρομοίωση εἶναι ἐπικίνδυνη τέχνη. Συχνὰ στὴν πεζογραφία, ἡ παρομοίωση, ἐπὶ μακρὰ διαστήματα λείπει ἐντελῶς, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Κ. Θεοτόκη, ἢ εἶναι μόνον βοηθητική, χωρὶς λογοτεχνικὲς ἀξιώσεις αὐτοσκοποῦ. Ἐδῶ ἡ παρομοίωση εἶναι ἐπίμονη, ἐπισωρευτική, μοιάζει νὰ μὴ θέλει νὰ ἐξαντληθεῖ, δὲν τὴν καλεῖ καμιά ἀναγκαιότητα ἀλλὰ εἶναι σημαντικὴ καθ' ἑαυτή· δὲν εἶναι ἀπλῶς βοηθητικὴ γιὰ τὴν πορεία τῆς ἀφήγησης, εἶναι κυρίαρχη. Τὸ *κυματάκι* δὲν εἶναι μόνον ἕνα νήπιο τῆς θάλασσας καὶ τίποτα περισσότερο (πού κι ἀπὸ μόνου του αὐτὸ θὰ ἀρκοῦσε ὡς λογοτεχνικὸ κατόρθωμα) ἀλλὰ προκειμένου νὰ καταφανεῖ ὁ νηπιακὸς χαρακτήρας του, ἡ παρομοίωση-περιγραφή συνεχίζεται μὲ συγκεκριμένες νηπιακὲς πράξεις του, σὰν νὰ μὴν ἤθελε νὰ ἀφήσει τίποτα στὴ φαντασία μας ὁ Παπαδιαμάντης ἢ σὰν νὰ τὴν ἀπολάμβανε ἀπεριόριστα ὁ ἴδιος, σὰν νὰ τὴν ἔγραψε δηλαδὴ γιὰ δική του ἀποκλειστικὰ χρῆση.

Με τις παρομοιώσεις-περιγραφές του μεταξύ άλλων, ὁ Παπαδιαμάντης διαφοροποιεῖται ἀπὸ τοὺς ἄλλους πεζογράφους τῆς λογοτεχνίας μας, γὰρ νὰ συμπεριληφθεῖ στὴ χορεία τῶν ποιητῶν μας, τοῦ Κάλβου ἢ τοῦ Σικελιανοῦ.

Τὸ «Φλώρα ἢ Λάβρα» εἶναι ἓνα διήγημα χωρὶς ἄνθρωπο, μὲ μόνη τὴ φύση, πράγμα πού μᾶς φέρνει στὸ νοῦ τὴν παρατήρηση τῆς κριτικῆς ὡς πρὸς τοὺς συγγραφεῖς τῆς σχολῆς τοῦ Νέου Μυθιστορήματος ὅτι «ἡ θέση τοῦ ἀνθρώπου ἢ ὑποκειμένου τοῦ ἔργου, εἶχε βαθύτατα μεταβληθεῖ»¹. Στὴν πραγματικότητα, ἡ θέση τοῦ ἀνθρώπου ὡς «ὑποκειμένου τοῦ ἔργου» σὲ σχέση μὲ τὴ φύση, ἀντίζηλο αὐτῆ ὑποκείμενο τοῦ ἴδιου ἔργου, ὑπῆρξε ἀνεκαθεν στὸν Παπαδιαμάντη σχετικὴ κατὰ διάφορους βαθμοὺς σχετικότητας: ἀπὸ τὴν τυραννικὴ παρουσία του καὶ ἐπιβολὴ του μὲ ἀντίστοιχο ἀποκλεισμό τῆς φύσης στὰ λεγόμενα «Ἀθηναϊκὰ διηγήματα»², μὲ ἰσόρροπη ἢ ἑτεροβαρῆ (πρὸς τὸ μέρος τῆς φύσης) ἀναλογία, ἐνδιαμέσως, στὴν πλειονότητα τῶν σκιαθίτικων διηγημάτων, ἕως τὴν πλήρη ἐξαφάνιση ἢ συνοπτικὴ μόνη μνεῖα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸν ἀντίστοιχο γιγαντισμὸ τῆς φύσης σ' ἓνα διήγημα ὅπως τὸ «Φλώρα ἢ Λάβρα». Ὁ Παπαδιαμάντης, ὁλοένα περισσότερο μοῦ θυμίζει τὸν Τέρνερ, ὅσον ἀφορᾷ τὶς κοσμογονικὲς θαλασσογραφίες του, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἱμπρεσιονιστὲς ζωγράφους ὡς πρὸς τὴν ἐκμείωση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸ φῶς, στὰ εἰδυλλιακότερα διηγήματά του, ὅπως τὸ προκείμενο.

Τὸ ἀπόσπασμα πού παρέθεσα παραπάνω, μὲ τὸ ἐλάχιστο κύμα στὸν πρωταγωνιστικὸ ρόλο, εἶναι τὸ πρῶτο μέρος (μὲ τὴ μουσικὴ καὶ πάλι ἔννοια) μιᾶς εὐρύτερης σύνθεσης μὲ τρία ἀκόμα μέρη, πού ἂν μεθοδολογικά, στὴν περιγραφή, διαδέχονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο, μποροῦμε ὡστόσο νὰ τὰ δοῦμε καὶ συγχρονικά, ὡς μιὰ τετραπλὴ παράθεση. Ἀνάμεσα στὰ μέρη παρεμβάλλονται —προφανῶς γιὰ νὰ διακοπεῖ ἡ μονοτονία τῆς περιγραφῆς— δύο παρεκβάσεις, κάθε μία ἀπὸ τὶς ὁποῖες προσδίδει διαχρονικὴ προοπτικὴ στὸν περιβάλλοντα χῶρο. Ἔτσι μετὰ τὴν περιγραφή τῆς ἄμεσα γειτονικῆς μὲ τὴ θάλασσα ζώνης τῆς ἀτελείωτης ἀμμουδιᾶς, κατὰ ἀντιπαράθεση πρὸς αὐτὴ, ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφή τοῦ μεσαίου στρώματος τοῦ ὄλου πλάτους, πῶς σκληροῦ καὶ πολυσυλλεκτικοῦ σὲ κάθε λογῆς ἀντικείμενα καὶ λείψανα, ἀνάμεσα στ' ἄλλα καὶ σὲ

¹ Βλ. παραπάνω, σ. 5, σημ. 1.

² Γιὰ τὴν ἀπουσία τῆς φύσης στὰ ἀθηναϊκὰ διηγήματα βλ. Ἀλέξανδρος Κοτζιάς, *Τὰ Ἀθηναϊκὰ Διηγήματα*, Ἐκδ. Νεφέλη, 1992, σσ. 22, 23, ὅπου ἀναφέρονται καὶ οἱ σχετικὲς παρατηρήσεις τῶν Τ. Ἀγρα καὶ Μ. Χαλβατζάκη.

χειροποίητα πάνινα τόπια, πράγμα που δίνει την ευκαιρία στον συγγραφέα να τα μελετήσει διεξοδικά εκφέροντας υποθέσεις που παρεκκύνουν για λίγο την προσοχή μας από την άμεση πραγματικότητα της άμμουδιάς. Μετά την παρέκβαση αυτή, ο συγγραφέας επανέρχεται στην περιγραφή με την έκθεση αυτή τη φορά της τρίτης από το κύμα ζώνης, που σε αντιπαράθεση και πάλι προς τις δύο προγενέστερες είναι θαμνώδης και άγκαθερή, στις παρυφές της χερσαίας βλάστησης και των ελαιώνων. Ακολουθεί η δεύτερη παρέκβαση με τη μνεία των νομαδικών, περίπου, διελεύσεων κατά καιρούς γυναικών της αγροτικής τάξης που ζούν πέρα από τα παράλια, στα βαθύτερα του κάμπου. Η τέταρτη τέλος ζώνη, ή πιο απομακρυσμένη από τη θάλασσα και πιο χλωματερή, κατά φυσική συνέπεια, οριοθετεί την άμμουδιά και την κλείνει από τα μεσόγεια. Είναι αυτή που ταυτίζεται με παλαιότερα ρεύματα και χειμάρρους αποξηραμένους τώρα, νερά που διέσχιζαν άλλοτε την άμμο και που λογοπαικτικά χαρακτηρίζονται «νάματα νεότητος» ἐφ' ὅσον ἡ ἄλλοτε ἀκμή τους συμπίπτει χρονικά με τα νεανικά χρόνια του συγγραφέα.

Ἦδη ἔχουμε διαβάσει πάνω ἀπὸ τὸ μισὸ διήγημα χωρὶς τίποτα ἀπολύτως νὰ ἔχει συμβεῖ, ἀπὸ ἀποψη προσώπων καὶ δράσης. Τὰ μόνια συμβάντα εἶναι γλωσσικά, δηλαδή ποιητικά ἢ ρητορικά ἐπεισόδια κατὰ τὴ διάρκεια τῆς περιγραφῆς, τὰ ὅποια ὥστόσο κατορθώνουν νὰ κρατοῦν σὲ διέγερση (suspense) τὴν προσοχὴ τοῦ ἀναγνώστη, περισσότερο, γὰ μερικοὺς τουλάχιστον, ἀπ' ὅσο περιπετειώδεις ἢ ἐρωτικὲς σκηνὲς σὲ ἄλλους συγγραφεῖς. Ἄλλο τόσο ὅμως, δὲν πρόκειται τίποτα περισσότερο νὰ συμβεῖ καὶ στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ διηγήματος, ἕως τὸ τέλος.

Ἐπειδὴ ἡ ἀτελείωτη ἄμμουδιά ἀνακόπτεται κατὰ διαστήματα ἀπὸ βραχῶδεις προεξοχὲς που προφανῶς φτάνουν ὡς τὸ κύμα, ὁ περιπατητῆς μας ἀποφασίζει νὰ παρακάμψει στὸ διάβα του τὴν πρώτη ἀπ' αὐτές, εἰσχωρώντας στὰ ἐνδότερα τοῦ τόπου — ἂν κατάλαβα καλά τὴν γεωγραφία του — ἀπὸ ἓνα ὕψωμα τοῦ ὁποίου κατοπτεῖται τὴ θάλασσα καὶ τὴν πόλη, γιὰ νὰ κατεβεῖ καὶ πάλι στὴν ἄμμουδερὴ παραλία λίγο ἀργότερα, ἔχοντας ἀφήσει πίσω του τὴ φυσικὴ προβλήτα τοῦ βράχου. Ὅποτε στὸ τελευταῖο πιά τρίτο τῆς ἀφήγησης, σὲ χτυπητὴ ἀντίθεση με τὴ φύση, κι ἀφοῦ προηγουμένως ἀκουστικά μόνο εἶχε δηλώσει τὴν ὑπαρξὴ του ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἤχος σκαπάνης μακρινῆς ἀόρατου γεωργοῦ, ἐμφανίζεται τώρα καὶ ὁ ἴδιος στὸ πρόσωπο μιᾶς γερόντισσας που ἔχει ὅλα τὰ γνωρίσματα τῆς μεγάλης ἡλικίας ἀλλὰ καὶ δυστυχίας, δυστυχίας που μαρτυρεῖ καὶ ἡ παραδοσιακὴ μαύρη μανδήλα. Ἡ γριά δηλώνει στὸν

συγγραφέα, πού τήν ἀναγνωρίζει ὕστερα ἀπό τριάντα χρόνια, ὅτι δὲν ὀνομάζεται πλέον Φλώρα ἀλλὰ Λάβρα. Τὸ δὲ Λάβρα — μὲ β γραμμμένο — δὲν εἶναι ἡ λατινικὴ μετάφραση τοῦ Δάφνη, οὔτε δηλώνει τὸ ὄνομα τῆς ἐμπνεύστριας τοῦ Πετράρχη, ἀλλὰ οὔτε καὶ μονή, ἡσυχαστήριον μοναχῶν, ὅπως σπεύδει νὰ μᾶς πληροφορήσει ὁ συγγραφέας, ἀλλὰ σημαίνει φωτιά καὶ μεταφορικὰ καημὸ καὶ ἀπαρηγόρητο πόνο. Ἡ δὲ ἐξήγηση γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματος δίνεται σὲ τρεῖς σύντομες καθημερινότατες προτάσεις: «Ἡ γραία αὕτη ἦτο ‘χαροκαμένη’ καὶ δυστυχῆς. Εἶχε θάψει ὅλα τὰ τέκνα της, καὶ αὕτη ἐπέζη ἀκόμη... καὶ δὲν ἐκαλεῖτο πλέον Φλώρα, ἀλλὰ Λάβρα». Τελεία καὶ παύλα.

Στὴν ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματος τῆς γριᾶς μπορεῖ εὐκολὰ νομίζω νὰ δοθεῖ ἡ ἐρμηνεία τῆς μέσῃ τοῦ πόνου ἀλλαγῆς τῆς προσωπικότητας τῆς ἡρωίδας, ἔτσι ὥστε μὲ τὴν μετάβαση ἀπὸ τὸ Φλώρα στὸ Λάβρα, μὲ ὅλες τὶς συνδηλώσεις τῶν δύο ὀνομάτων μαζὶ μὲ τὴν πληροφορία ὅτι «εἶχε θάψει ὅλα τὰ τέκνα της», νὰ περιττεύει ἡ διεξοδικὴ διεκτραγώδηση τῶν παθῶν της, πού ἂν ἄρχιζε θὰ μετέβαλε τὴν μέχρι στιγμῆς ἐκείνης περιγραφή τῆς διαδρομῆς σὲ εἰσαγωγὴ ὀλόκληρου μυθιστορήματος. Στὴν ξαφνικὴ ὅμως ὑλοποίησίν της ἀπὸ τὸ τίποτα μπορεῖ ἴσως νὰ δοθοῦν ἐρμηνεῖες περισσότερες ἀπὸ μία, ἀνάλογα μὲ τὸν ψυχισμό, τὴν ἡλικία, τὴν πείρα, τὶς γνώσεις κ.ἄ. τοῦ ἀναγνώστη, ἀλλὰ καὶ ἀνάλογα μὲ τὴν ὥρα τῆς ἀνάγνωστος ἀπὸ τὸν ἴδιον αὐτὸ ἀναγνώστη. Ἔτσι ὁ τελευταῖος μπορεῖ νὰ μὴν ἀποδώσει καμία ἢ μικρὴ σημασία σ’ ἓνα φευγαλέο οὕτως ἢ ἄλλως φαινόμενο καὶ μάλιστα ἔτσι πρόχειρα καταγραμμμένο ἢ μπορεῖ ἀντίθετα λόγῳ τῆς παροδικότητάς του καὶ τῆς προχειρότητάς της καταγραφῆς νὰ ἀποδώσει σ’ αὐτὸ μέγιστη ποιητικὴ σημασία. Στὴ δευτέρῃ περιπτώσει θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ α) ἀναγκαῖο κορύφωμα τῆς ἀτέρμονος περιγραφῆς ἐνὸς παραλιακοῦ παραδείσου πού χωρὶς τὴν εἰσαγωγὴν σ’ αὐτὸν τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς δὲν θὰ εἶχε νόημα ὡς παράδεισος, ὅπως δὲν θὰ εἶχε νόημα καὶ ἡ παρατεταμένη περιγραφή τοῦ τοπίου πού προηγήθηκε χωρὶς τὴν ἀνθρώπινη προσθήκη ὡς κατακλείδα ὥστε νὰ ὑπάρξει ἐπιτέλους καὶ ἡ σκιά μιᾶς ἱστορίας β) στοιχεῖο ἰσότιμο μὲ τὰ ἄλλα, γιὰ παράδειγμα τὸ ἐλάχιστον κύμα τῆς παραλίας, χωρὶς περισσύτερη σημασία ἀπ’ αὐτό, χωρὶς μεγαλύτερο μέγεθος μέσα στὰ ὅρια τῆς περιγραφῆς ἢ, διαφορετικὰ εἰπωμένο, ὡς ἓνα ἀκόμα σημεῖο ἐστιάζσεως τῆς προσοχῆς τοῦ ἀναγνώστη.

Δὲν παύει ὥστόσο νὰ «ξενίζει» ἡ συνοπτικότητα μὲ τὴν ὁποία τὸ ὄλο δρᾶμα τῆς ἡρωίδας περιλαμβάνεται σὲ τρεῖς κοινότατες φράσεις, ὅταν προηγουμένως ἔχει δοθεῖ τόση διάρκεια στὴν περιγραφή τοῦ νηπιακοῦ

κύματος, καθώς και ἡ τέλεια ἀπουσία συναισθηματισμοῦ ἀπέναντί της, ἀπουσία πού πλησιάζει τῇ μοιρολατρικῇ ἀπάθεια.

Κατὰ τὴ γνώμη μου, ἡ συνοπτικότητα καὶ ἡ ἀπουσία συναισθηματισμοῦ ἐν προκειμένῳ δὲν δηλώνει μοιρολατρικῇ ἀπάθεια ἀλλὰ ὀφείλεται σὲ κάτι ἄλλο: στὸ συγγραφικὸ δαιμόνιο τοῦ Παπαδιαμάντη, στὸν παραλογισμό του ὡς καλλιτέχνη. Ὑπάρχει πράγματι κάτι τὸ παράλογο καὶ γι' αὐτὸ θαυματουργὸ καὶ ἀκατανόητο στὴν αἰφνίδια ὑλοποίηση τῆς γριᾶς, τὴν ἀνάδυσή της ἀπὸ τὸ ἐρείπιο ἐν εἶδει φαντάσματος, στὴν παραισθησιακῇ της ἐμφάνισι: Πράγματι τὴν εἶδε ὁ Παπαδιαμάντης ἢ τὴν ὀπτασιόστηκε; μήπως ἦταν ἀερικό; μήπως ὁ συγγραφέας λειτουργῆσε ὡς ἀλαφροῦσικιωτος; Παράλογο ὅμως ὑπάρχει καὶ στὴν ἀπίθανη μετωνομασία της: μήπως ἦταν κι αὐτὴ μέσα στὴ φαντασίωση ἢ μήπως τὴν ἐπινόησε ὁ ἴδιος ὥστε νὰ ἀποδώσει μὲ τὴν ἔσχατη αὐτὴ λιτότητα τὸ ἀνθρώπινο δράμα; Ἄν ὅμως ἡ γερόντισσα ἦταν παραισθησι, ἐπόμενον εἶναι ὅτι δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ διαρκέσει πολὺ· ἐξ οὗ καὶ ἡ συνοπτικότητα σὲ σχέση μὲ τὴ βραδύτητα καὶ ἄνεση τῆς περιγραφῆς τοῦ κύματος, ἐξ οὗ καὶ ἡ ποιητικότητα. Διότι ὑπάρχει πράγματι κάτι τὸ ἀσυγχώρητα ποιητικὸ στὸ φευγαλέο κι ἐπεισοδιακὸ τῆς παρουσίας τῆς ἡρώιδας, στὴν παράλειψη τοῦ συγγραφέα νὰ μᾶς δώσει περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὸ παρελθόν της ὥστε νὰ μᾶς τὴν καταστήσει περισσότερο ὑπαρκτῇ, περισσότερο λογικὰ ἀποδεκτῇ.

Ὑπάρχει ὅμως ταυτόχρονα στὸν τρόπο αὐτὸ τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ κάτι τὸ ἀδιάφυστα «μοντέρνο» στὸ βαθμὸ πού ἔχοντας διαπιστώσει ὡς συγγραφέας πόσο μάταιο εἶναι νὰ ἐπιμένει νὰ θρηνεῖ καὶ νὰ ὀδύρεται γιὰ τὸν ἀνθρώπινο πόνον (πράγμα ἄλλωστε πού δὲν ἔκανε ποτέ), παρόμοια ὡς ἓνα σημεῖο μὲ τοὺς συγγραφεῖς τῆς σχολῆς τοῦ Νέου Μυθιστορήματος ὑποβιβάζει τὸν ἄνθρωπο, τοῦ ἀλλάζει θέση μέσα στὸν κόσμον ἢ, ἂν θέλετε, τοῦ ἀποδίδει τὴ θέση πού δικαιούται ἀνάμεσα στὰ μεγέθη τοῦ κόσμου, τὰ ὅποια καὶ ἀναβαθμίζει μὲ τὴ σειρά τους μέσα ἀπὸ τὴν παρατεταμένη καὶ αὐτονομημένη περιγραφῇ. Ἡ ἀποστασιοποίηση γενικὰ τοῦ Παπαδιαμάντη ὡς συγγραφέα ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινο πόνον —τὸ βλέπουμε καὶ στὴ «Φόνισσα»— πού δὲν εἶναι παρὰ ἓνας ἔμμεσος —ὄχι συναισθηματικός, ὄχι κραυγαλέος— τρόπος συμμετοχῆς σ' αὐτόν, τὸν φέρνει ταυτόχρονα πιὸ κοντὰ στὴ φύση, δηλαδὴ στὰ πράγματα, τὰ ὅποια, ὅπως καὶ στὴ «Φόνισσα», ἔτσι καὶ στὸ «Φλόρα ἢ Λάβρα», ἀποκτοῦν πρωτοφανῆς μέγεθος καὶ αὐτονομία ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, τὸ μέγεθος πού ὁ οὐμανισμὸς τοὺς εἶχε ἀφαιρέσει, τὴν αὐτονομία πού τοὺς εἶχε καταπατήσει.

ΙΩ. Ν. ΦΡΑΓΚΟΥΛΑΣ, Δρ. Θ. Καθηγητής

Ἄρχων Διδάσκαλος τοῦ Ἐθαγγελίου
τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου

Παρατηρήσεις στή ζωή και τὸ ἔργο
τοῦ Ἐπιφανίου Δημητριάδη,
Διδασκάλου τοῦ Γένους

Οἱ δυὸ Ἀλέξανδροι τῆς Σκιάθου, ὁ Παπαδιαμάντης και ὁ Μωραϊτίδης, πού ἀποτελοῦν τὴ δόξα και τὸ καύχημα τοῦ ὠραίου νησιοῦ μου και οἱ ὅποιοι μὲ τὰ διηγήματά τους «τὰ διαθεόμενα ὑπὸ χρυσοῦν φλεβῶν χριστιανικῆς ἀρετῆς και εὐσεβείας» συγκινοῦν μέχρι σήμερα τὸν Ἑλληνικὸ λαό, δὲν παρουσιάστηκαν ξαφνικά στο πνευματικὸ στερέωμα τῆς πατρίδος μας, δὲν βλάστησαν θαυματουργικά, ἀλλ' ἔχουν τὶς προγονικὲς τους ρίζες, τὸν πνευματικὸ τους γενάρχη.

Στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, στὴν περίοδο τοῦ διαφωτισμοῦ, ἑκατὸ περίπου χρόνια πρὶν αὐτοὶ νὰ γεννηθοῦν, γεννήθηκε και διακρίθηκε στὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα μιὰ σπουδαία Σκιαθίτικη μορφή μὲ ζωὴ γόνιμη σὲ ἐκδηλώσεις πνευματικῆς κι ἐθνικῆς δραστηριότητας. Εἶναι ὁ Ἐπιφάνιος Δημητριάδης, μὲ τὸν ὅποιο συγγενεῦουν και ὁ Παπαδιαμάντης και ὁ Μωραϊτίδης, ὅπως γράφω στο τελευταῖο μου βιβλίο «Ἀνερεύνητες πτυχὲς τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη». Καὶ συνεχίστηκε ἡ πνευματικὴ αὐτὴ ρίζα μὲ τὸ γιὸ τοῦ Ἐπιφανίου, τὸ Γέροντα Διονύσιο Ἐπιφανάδη, κληρικὸ και διδάσκαλο μὲ πλούσια κλασσικὴ και θεολογικὴ Πατερικὴ σοφία, ὁ ὅποιος πολὺ ἐπέδρασε, ὡς γνωστό, στὴ ζωὴ και τὸ ἔργο τῶν δυὸ Ἀλεξάνδρων.

Αὐτὸς ὁ λησμονημένος λόγιος τῆς Σκιάθου, ὁ Ἐπιφάνιος Δημητριάδης, ἤρθε τελευταῖα στο προσκήνιο μὲ ἀφορμὴ τὴ φωτοτυπικὴ ἀνα-

τύπωση του βιβλίου του *Ἀπανθίσματα*¹, πού ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορά στὴ Βιέννη τὸ 1797 μὲ τὸ ὄνομα Στέφανος Δημητριάδης.

Δὲν θὰ ἐκθέσω ὅμως ὅλη τὴ ζωὴ καὶ τὴ συγγραφικὴ δράση τοῦ Ἐπιφανίου Δημητριάδη, γιατί γι' αὐτὰ κάνω λόγο ἐκτεταμένο στὸ βιβλίο μου *Σκιαθίτικα Α'* (Πνευματικὴ Θεώρηση τῆς Σκιάθου)². Θὰ περιορισθῶ μόνο νὰ ἐκθέσω τίς διχογνωμίες πού δημιουργήθηκαν γύρω ἀπὸ τὸ πρόσωπό του, μὲ ἀφορμὴ τὴ φωτοτυπικὴ ἀνατύπωση τὸ 1977 ἀπὸ τίς ἐκδόσεις «Κουλτούρα» τοῦ βιβλίου του *Ἀπανθίσματα*, προτάσσοντας ἕνα πολὺ σύντομο βιογραφικὸ του σημείωμα.

Ὁ Ἐπιφάνιος Δημητριάδης γεννήθηκε στὴ Σκιάθο τὸ 1760 καὶ καταγόταν ἀπὸ ἀρχοντικὴ οἰκογένεια τοῦ νησιοῦ. Σπούδασε στὶς Μηλιές τοῦ Πηλίου, στὴν Πορταριά καὶ στ' Ἀμπελάκια καὶ κατόπιν στὴ φιλοσοφικὴ σχολὴ τοῦ Σέργιου Μαχραίου στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου γνωρίστηκε μὲ τὸ Ρήγα Φεραῖο καὶ στὸ Βουκουρέστι ἔπειτα ἐπὶ 6 χρόνια πλάτυνε τὸ φιλολογικὸ καὶ φιλοσοφικὸ του ὄριζοντα κοντὰ στὸ μεγάλο δάσκαλο Νεόφυτο Καυσοκαλυβίτη, ὅπου πῆρε Εὐρωπαϊκὴ μόρφωση κι ἔμαθε γαλλικὰ καὶ ἰταλικά.

Ἐπηρετήσε κατόπιν τὸν ὑπόδουλο Ἑλληνισμό στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες ὡς γραμματέας καὶ διδάσκαλος καὶ κατόπιν στὴν Ἑλλάδα διωρίστηκε βοεβόδας στὴ Σκιάθο καὶ στὴν Ἀλόνησο καὶ δίδαξε τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα στὴ Σκιάθο, Πόρο, Ὑδρα, Μυτιλήνη, Ζαγορά καὶ Κέα. Κατὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση βοήθησε πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ τὸν Ἀγώνα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὁποίου καὶ πέθανε τὸ 1826.

Ὁ Ἐπιφάνιος Δημητριάδης ἦταν πολυγραφώτατος. Καλλιέργησε ὅλα σχεδὸν τὰ εἶδη τοῦ πεζοῦ καὶ ποιητικοῦ λόγου. Ἐγραψε φιλοσοφικά καὶ κοινωνικά δοκίμια, δράματα καὶ κωμωδίες, ποιήματα καὶ ἐπιγράμματα, ἐγκωμιαστικούς λόγους καὶ ὑμνογραφήματα, ἀποφθέγματα, ἐπιστολές, ἱστορικὰ ἔργα καὶ μεταφράσεις. Ἀπὸ τὰ ἔργα του ἐξέδωκε ὁ ἴδιος μόνο δυό, ἀλλὰ μὲ τὸ ψευδώνυμο Στέφανος Δημητριάδης, κι' ὅλα τ' ἄλλα ἔργα του, πού φέρουν τὸ πραγματικὸ του ὄνομα, τ' ἄφησε ἀνεκδοτά.

Ὁ ἴδιος ἐξέδωκε τὴν «Προσφώνησιν πρὸς τὸν ἡγεμόνα Οὐγγροβλαχίας Ἀλέξανδρον Μουρούζη», πού εἶναι ἕνα ἐγκώμιο στὶς σπάνιες ἀρε-

¹ Στέφανος Δημητριάδης, *Ἀπανθίσματα*, Βιέννη, 1797, φωτοτυπικὴ ἀνατύπωση, Ἀθήνα, 1977.

² Ἰω. Ν. Φραγκούλας, *Σκιαθίτικα Α'* (Πνευματικὴ Θεώρηση τῆς Σκιάθου), Ἀθήνα 1978, σ. 264-277.

τὲς τοῦ Μουρούζη, καὶ τὰ Ἀπανθίσματα, πού εἶναι τὸ βιβλίον πὸ μὲ τῆ φωτοτυπικῆ ἀνατύπωσίν του ὁδήγησε τοὺς μελετητὲς του σὲ διχογνωμίες.

Ὁλόκληρος ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι:

«Ἀπανθίσματα
ἐκ τινος βιβλίου ἑτερογλώσσου συλλε-
θέντα προσαρμοσθέντα καὶ μετα-
φρασθέντα εἰς τὴν ἡμετέραν
ἄπλην διάλεκτον
παρὰ
τοῦ ἔλλογιμωτάτου καὶ λίαν φιλογενοῦς
Στεφάνου Δημητριάδου
τοῦ
ἐκ νήσου Σκιάθου.
Βιέννη 1797».

Ἐπομένως ὡς συγγραφέας τοῦ βιβλίου φέρεται ὁ Στέφανος Δημητριάδης. Καὶ ἐδῶ ὑπάρχει ἡ πρώτη διχογνωμία γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ συγγραφέα. Μερικοὶ παραδέχονται, ὅτι ὁ Στέφανος Δημητριάδης καὶ ὁ Ἐπιφάνιος Δημητριάδης εἶναι δυὸ διάφοροι συγγραφεῖς μὲ τὸ ἴδιο ἐπίθετο, ἐνῶ ἄλλοι παραδέχονται, ὅτι εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο.

Τὴν πρώτη γνώμη διετύπωσε τὸ 1913 ὁ Τρύφωνας Εὐαγγελίδης στὸ βιβλίον του *Ἡ νῆσος Σκιάθος καὶ αἱ περὶ αὐτὴν νησιδές*¹, καθὼς καὶ ἀργότερα τὸ 1933 στὸ ἄρθρον του «Σκιάθος» πὸ δημοσιεύθηκε στὴ *Μ. Ἐ. Ἐγκυκλοπαιδεία* Πυρσοῦ². Ὁ Σκιαθίτης ἔπειτα γυμνασιάρχης Γεώργιος Ἀλ. Ἀποστολίδης στὸ κείμενό του «Τὰ περὶ τῆς νήσου Σκιάθου»³, πὸ τὸ ἄφησε ἀνεκδοτό καὶ τὸ ἐξέδωκε τὸ 1982 ἡ ταπεινότητά μου, ἀναφέρει, ὅτι «τάσσεται εἰς τοὺς λογίους καὶ πεπαιδευμένους καὶ ὁ Σκιάθιος Στέφανος Δημητριάδης, ὅστις ἐξέδωκε τὰ Ἀπανθίσματα, μεταγλωτίσας ἐξ ἑτέρου ἑτερογλώσσου» καὶ ἰδιαίτερα ἀναφέρει τὸν Ἐπιφάνιον, τὸν ὁποῖο μάλιστα ὀνομάζει γραμματοδιδάσκαλο⁴.

¹ Τρύφων Εὐαγγελίδης, *Ἡ νῆσος Σκιάθος καὶ αἱ περὶ αὐτὴν νησιδές*, Ἀθήνα, 1977, σ. 137.

² *Μ. Ἐ. Ἐγκυκλοπαιδεία* Πυρσοῦ, 21 (1933) σ. 929.

³ Γεώργιος Α. Ἀποστολίδης, «Τὰ περὶ τῆς νήσου Σκιάθου», βλ. Ἴω. Ν. Φραγκούλας *Σκιαθίτικα Γ'* (1982) σ. 142.

⁴ Ἀυτόθι, *Σκιαθίτικα Γ'*, σ. 121.

Τὴν ἴδια γνώμη παραδεχόταν στὶς πανεπιστημιακὲς παραδόσεις τοῦ καὶ ὀ αἰμνηστος σοφὸς καθηγητῆς Νίκος Βέης. Καὶ μὲ συγκίνηση θυμᾶμαι τὴ στιγμή αὐτὴ τὴ συζήτησή μας στὸ γραφεῖο τοῦ ποῦ προσπαθοῦσα νὰ ἐξηγήσω, μικρὸς ἐγὼ στὸ μεγάλο Δάσκαλο, ὅτι ἡ γνώμη τοῦ δὲν ἦταν σωστή.

“Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς παλιότερους συγγραφεῖς Ἀνδρέα Παπαδόπουλο-Βρεττό, Γεώργιο Ζαβεῖρα, Ματθαῖο Παρανίκα, καὶ Κωνσταντῖνο Σάθα, αὐτοὶ γνωρίζουν τὸν Ἐπιφάνιο μόνον μὲ τὸ ψευδώνυμο Στέφανος Δημητριάδης, καθόσον τὰ ἔργα τοῦ ποῦ φέρουν τὸ πραγματικὸ τοῦ ὄνομα, δὲν εἶχαν ἀκόμη ἐκδοθεῖ.

Τὴν ἄλλη γνώμη, ὅτι δηλαδὴ ὁ Ἐπιφάνιος καὶ ὁ Στέφανος Δημητριάδης εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπο, τὴν παραδέχτηκαν πρῶτοι ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ὁ Μωραϊτίδης.

Ἄσκησις ὁ Παπαδιαμάντης γράφει: «Ὁ Ἐπιφάνιος φαίνεται ὅτι ἦτο καλὸς ἑλληνοεὐρωπαϊκός, καὶ πονήματά του κατέλειπε, ἔμμετρα καὶ πεζά, ἐξ ὧν ἓν μόνον φυλλάδιον εἶχε τυπωθῆ ἐν Βενετίᾳ ζῶντος τοῦ συγγραφέως. Ἐκεῖνας τὰς ἡμέρας ἔγινεν ἡ μνηστεία καὶ μετ’ ὀλίγον καιρὸν ὁ γάμος. Ὁ Ἐπιφάνιος ἐπῆρε τὴν γυναῖκά του καὶ ἐπῆγεν ὡς διδάσκαλος εἰς τὴν Ἰθάκην, ὅπου διέτριψεν ἔτη πολλά, μεταξὺ τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ’ καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ΙΘ’ αἰῶνος, διδάσκων τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Ἐπέγραφε δὲ συνήθως Στέφανος (ἀντὶ τοῦ Ἐπιφάνιος) Δημητριάδης»¹.

Καὶ ὁ Μωραϊτίδης ἐπίσης προσθέτει: «Ἄλλ’ ὁ πολυγραφεύτατος οὗτος συγγραφεὺς τόσην ταπεινοφροσύνην εἶχεν, ὥστε κατῴρθωσεν νὰ ἀπομείνῃ ὄλως ἄγνωστος, διότι διατριβὰς τινος, φιλοσοφικῆς πάντοτε ὕλης, ἐδημοσίευσεν ἀνωνύμως, μίαν δὲ Προσφώνησιν εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὑπὸ τὸ ὄνομα Στέφανος»².

“Ὅτι πραγματικὰ Ἐπιφάνιος καὶ Στέφανος Δημητριάδης εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο φαίνεται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Μωραϊτίδη, καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο ὄνομα ποῦ ἔχουν τὸ βιβλίον Ἀπανθίσματα καὶ ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ Ἐπιφάνιου Δημητριάδη ποῦ ἐκδόθησαν ἀργότερα (βλ. *Παγκόσμιος Πανήγυρις*).

Τὸ αὐτὸ ἀποδείχεται καὶ ἀπὸ τὸν κώδικα μὲ ἀριθ. 21 ποῦ βρίσκεται στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Σπυριδωνά Λάμπρου καὶ περιεχέει διάφορα ἐπιγράμματα, προσφωνήσεις καὶ ἐπιστολές, ποῦ ἓνα μέρος τοὺς ἐκδόθηκε τελευταῖα ἀπὸ τὸν αἰμνηστο καθηγητὴ Γεώργιο Ζώρα. Ἐδῶ ὑπάρχει καὶ

¹ Α. Παπαδιαμάντης, «Τὰ Μαῦρα κούτσουρα», Ἀπαντα, 4.463.

² Α. Μωραϊτίδης, περ. *Παρηνασός*, 8 (1884) σ. 395.

ή «Προσφώνησις πρὸς τὸν ἡγεμόνα Ἀλέξανδρον Μουρούζην» ἢ ὁποία, ὅπως πρὸ πάνω ἀνέφερα, τυπώθηκε μὲ τὸ ὄνομα Στέφανος Δημητριάδης. Ἐπίσης στὶς Ἐπιστολὲς βλέπομε, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ἀποστολέα ἐναλλάσσεται, ἄλλοτε ὑπάρχει τὸ ὄνομα Ἐπιφάνιος καὶ ἄλλοτε τὸ ὄνομα Στέφανος: Ἐπιφάνιος Δημητριάδης τῷ σοφολογιωτάτῳ κυρίῳ Παλαμᾷ, Ἐπιφάνιος Δυσαγόρα, Ἐπιφάνιος Ἰωάννη, φίλῳ μοναδικῷ, Στέφανος Μελετίῳ, Στέφανος Γρηγορίῳ, Στέφανος Ναοῦμ κ.ἄ.¹

Ἀκόμη προσθέτω ὅτι, ἂν ὁ Στέφανος Δημητριάδης ἦταν ἄλλο πρόσωπο, ἔπρεπε ὁ Ἐπιφάνιος νὰ τὸν ἀναφέρει στὸ ἔργο του «Ἱστορία τῆς νήσου Σκιαθοῦ»², ἐκεῖ πού σημειώνει στοὺς λογίους Σκιαθίτες μόνο τὸν ἑαυτό του. Θὰ ἦταν ἐξ ἄλλου σύγχρονοι κι ἔπρεπε νὰ τὸν γνωρίζει.

Σήμερα ὅλοι παραδέχονται, ὅτι ὁ Στέφανος καὶ ὁ Ἐπιφάνιος Δημητριάδης εἶναι ὁ ἴδιος συγγραφέας. Ἀναφέρω τὸν παπαδιαμαντιστὴ ἀείμνηστο Γιώργο Βαλέτα³, τοὺς καθηγητὲς Γ. Ζώρα⁴ καὶ Φ. Μπουμπουλίδη⁵, τὸν Κώστα Σαρδελῆ⁶, τὸ Χρῆστο Χειμώνα⁷, τὸ Γιώργη Πρίντζιπα⁸, τὸ Μάκη Πανώριο⁹, τοὺς συγγραφεῖς τῶν σχετικῶν ἄρθρων στὶς Ἐγκυκλοπαιδεῖες Πάπυρος-Λαρούς¹⁰, Πάτση¹¹, Ὁρθοσκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα¹² κ.ἄ. Ἐξάιρεση ἀποτελεῖ ὁ Σκοπελίτης ἱστορικὸς-ἀρχαιολόγος Διαμαντῆς Σάμψων¹³, ὁ ὁποῖος τοὺς δέχεται ὡς δυὸ διάφορα πρόσωπα, ἀκολουθώντας τὸν Τρύφωνα Εὐαγγελίδη.

Ἀλλὰ διχογνωμία δημιουργήσε καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν Ἀπανθι-

¹ Νέος Ἑλληνομνήμων, 17 (1923) σ. 301.

² Αὐτόθι, 13 (1916) σ. 435.

³ Γ. Βαλέτας, Ἀνθολογία τῆς δημοτικῆς Πεζογραφίας, τ. Α', Ἀθήνα 1947 σ. 571 καὶ τοῦ ἴδιου Οἱ ἀρχές τοῦ Νεοελληνικοῦ διηγήματος, Ἀθήνα 1953 σ. κς'.

⁴ Γεώργιος Ζώρας, «Δοκίμιον περὶ πενίας» τοῦ Ἐπιφ. Δημητριάδου», περ. Παρνασσός 12 (1970) σ. 650.

⁵ Φαίδων Μπουμπουλίδης, «Τὸ σωτήριον ἔτος 2400». Τὰ «Ἀπανθίσματα» τοῦ Στ. Δημητριάδου, ἐφημ. Ἐλεύθερος Κόσμος, 26 Μαΐου καὶ 2 Ἰουνίου 1979.

⁶ Κώστας Σαρδελῆς, «Ὁ πατέρας τῆς ἐπιστημονικῆς φαντασίας εἶναι Ἑλληνας», περ. Ἐπίκαιρα, ἔτ. 1979, ἀριθ. τεύχ. 545 καὶ 555.

⁷ Χρῆστος Β. Χειμώνας, «Πρωτότυπο ἢ μετάφραση», περ. Ἱστορία Εἰκονογραφημένη, Ἀθήνα 1982, ἀριθ. τεύχ. 164.

⁸ Γιώργης Πρίντζιπας, Λογάδες τοῦ Γένους, Ἀθήνα 1985, σ. 207 κέξ.

⁹ Μάκης Πανώριος, «Τὰ «Ἀπανθίσματα» τοῦ Στεφ. Δημητριάδη», περ. Αἰνίγματα τοῦ Σύμπαντος, Ἀθήνα, ἔτ. 1979, ἀριθ. τεύχ. 46.

¹⁰ Ἐγκυκλοπαιδεῖα «Πάπυρος-Λαρούς», 5 (1963) σ. 519.

¹¹ Ἐγκυκλοπαιδεῖα «Πάτση», τ. Γ', σ. 669.

¹² Ὁρθοσκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα, 4 (1964) σ. 104.

¹³ Διαμαντῆς Σάμψων, Σκιάθος, Ἀθήναι, σ. 57.

σμάτων. Τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα σύντομο Πρόλογο καὶ ἀπὸ ὀκτῶ κεφάλαια ἄνισα μεταξὺ τους ὡς πρὸς τὴν ἔκταση, εἶναι διδακτικόν. Θέλει τὴ σύγχρονη πρόοδο τῆς Εὐρώπης, τὶς προοδευτικὰς καὶ φιλελεύθερας ἰδέας, νὰ τὶς γνωρίσει στοὺς Ἕλληνας γιὰ νὰ τὶς ἀκολουθήσουν, καὶ μέσα ἀπὸ τολμηρὰς ἰδέας ἀναφέρεται στὴ παιδεία, τὴ γλῶσσα, τοὺς θεσμοὺς καὶ τὴν τεχνικὴν καὶ κοινωνικὴν πρόοδο.

Ὁ συγγραφεὺς βλέπει στὸ ὄνειρό του, ὅτι βρίσκεται στὸ ἔτος 2.400 μ.Χ. καὶ στὸν περίπατον τὸν ὁποῖο κάνει μέσα σὲ μιὰ μεγάλην εὐρωπαϊκὴν πόλιν μὲ συντροφιά σοφὸν ὁδηγόν, ξεναγεῖται στὸν κόσμον τῶν δραματισμῶν του, ὅπου βλέπει, ἀκούει καὶ διδάσκεται πράγματα ἐντυπωσιακά, ὁμορφα, πρακτικὰ καὶ εὐχάριστα, ἀλλ' ἀσυνήθιστα καὶ παράξενα γιὰ τὴν ἐποχὴν του. Γράφει:

ὅτι ὑπάρχει καλὴ εὐταξία στοὺς δρόμους, ἡ κίνησις κανονίζεται ἀπὸ φρουροὺς (τροχονόμους) καὶ ἀποφεύγεται ἔτσι ὁ συνωστισμὸς.

ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν σπιτιῶν εἶναι διαφορετικὴ καὶ τὰ σπίτια ἔχουν ἐπίπεδη σκεπὴ κατασκευασμένη ἀπὸ χῶμα, (τσιμέντο).

ὅτι ὑπάρχουν μεγάλας πλατεῖες καὶ εὐρύχωρα πεζοδρόμια.

ὅτι τὰ ὀσπιτάγια (νοσοκομεῖα) κτίζονται ἔξω ἀπὸ τὶς πόλεις γιὰ νὰ μὴ μολύνουν τὸν ἀέρα.

ὅτι ἡ σπουδὴ καὶ ἡ ἐπιμέλεια βρῆκαν τὴν τέχνην γιὰ τὴν θεραπείαν τῆς πνευμονίας, τῆς φθίσεως, τῆς ὑδρωπικίας, τῆς πανώλης.

ὅτι τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων διδάσκονται μεταφρασμένα «ἐντελέστατα εἰς τὸ ἴδιωμα τῆς ἰδίας μας διαλέκτου καὶ δὲν θυσιάζονται δέκα ὀλόκληρα χρόνια τῆς ζωῆς τῶν παιδιῶν (ὁ πλέον ὠραιότερος καὶ πολυτιμότερος καιρὸς τους) διὰ νὰ τοὺς δοθεῖ μιὰ βαφὴ ἐπιπολαία δύο διαλέκτων ἀποθαμμένων, μὲ τὰς ὁποίας δὲν θέλουν ὁμιλήσει ποτέ».

ὅτι δίνεται σημασία στὴν καλλιέργειαν τῆς νεοελληνικῆς, ὥστε ν' ἀποκτήσει δικὸν τῆς ὕφους καὶ ἀποφεύγεται ἀπὸ τὰ σχολεῖα μας ὁ σχολαστικισμὸς.

ὅτι στὰ σχολεῖα μας ἔχουν εἰσαχθεῖ ὡς μορφωτικὸ στοιχεῖον οἱ εὐρωπαϊκὰς γλῶσσες.

ὅτι τὸ κέντρο τοῦ βάρους τῆς διδασκαλίας δίνεται στὶς θετικὰς ἐπιστῆμας.

ὅτι ἐξαιρεται ἡ παιδευτικὴ, τεχνικὴ καὶ κοινωνικὴ πρόοδος τῆς ἐποχῆς.

ὅτι οἱ τιμὲς τῶν ἀγαθῶν προσδιορίζονται ἀπὸ τὴν πολιτεῖαν.

ὅτι τ' ἀρδευτικά ἔργα ἐφαρμόζονται στὴν καλλιέργεια τῆς γῆς καὶ μὲ αὐλακες ποτίζονται τὰ σπαρτὰ καὶ τὰ χωράφια.

ὅτι οἱ ποταμοὶ καὶ οἱ καταρράκτες χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν παραγωγή ἐνέργειας.

ὅτι παρασκευάζονται συνθετικά τρόφιμα καὶ ποτά.

ὅτι γίνεται χρῆση τοῦ τηλεσκοπίου στὸ ἄπειρο διάστημα τοῦ οὐρανοῦ, καθὼς καὶ τοῦ μικροσκοπίου, ὅπου ἀνακαλύπτομε «μίαν ἄλλην νέαν κτίσιν πλέον θαυμασίαν ἀπὸ τὴν πρώτην, γνωρίζομεν τὸν ἀληθῆ δημιουργὸν τῆς φύσεως, βλέπομεν παντοῦ τὴν παρουσίαν τοῦ Θεοῦ» καὶ ἐξηγοῦμε τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς.

ὅτι ἡ ὑγεία μας κινδυνεύει ἀπὸ τὴ χρῆση τοῦ ρακιοῦ, τοῦ καπνοῦ, τοῦ ταμπάκου, τοῦ καφέ κ.ἄ.

Καὶ ἐρωτᾶται: Αὐτὰ ποῦ παραπάνω ἐκθέτονται, εἶναι ἐπιτεύγματα καὶ γνώμες τοῦ Δημητριάδη ἢ τὰ ἔχει πάρει ἀπὸ ἄλλους;

Στὴν πρώτη περίπτωση, ἂν δηλαδὴ εἶναι ἐπιτεύγματα δικὰ του, ὁ Ἐπιφάνιος εἶναι τότε συγγραφέας ἐνὸς ἔργου μὲ πρωτότυπη σύνθεση καὶ μπορεῖ, εἶπαν, νὰ θεωρηθεῖ καὶ προφητικός, ἀφοῦ μὲ σκέψη προχωρημένη ἀναφέρεται σὲ γεγονότα ποῦ θὰ συμβοῦν χρόνια ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποῦ τὰ ἔγραψε. Καὶ στὴ δευτέρη περίπτωση ὁ συγγραφέας τῶν Ἀπανθισμάτων εἶναι ἕνας συμπληγτῆς καὶ μεταφραστῆς ξένου κειμένου.

Τὴν πρώτη γνώμη παραδέχονται: οἱ συγγραφεῖς Λάμπρος Κωστακιώτης¹, ποῦ εἶναι καὶ ὁ ἐκδότης τῆς φωτοτυπικῆς ἀνατύπωσης, ὁ Κώστας Σαρδελῆς² καὶ ὁ Γιώργος Κουκᾶς³. Καὶ οἱ τρεῖς παραδέχονται, ὅτι τ' Ἀπανθίσματα εἶναι ἔργο πρωτότυπο καὶ ὁ τίτλος του ἀπατηλός, ποῦ ἀναφέρεται ὡς μετάφραση γιὰ ν' ἀποφύγει ὁ συγγραφέας τοῦ πιθανῆ καταδίωξη γιὰ τίς τολμηρὲς ιδέες τοῦ βιβλίου ἢ καὶ γελοιοποίησή του. Καὶ τὸν ὀνομάζουν ἀκόμη ἕλληνα Ἰούλιο Βέρν, μιά κι' ἔγραψε πολλὰ χρόνια πρὶν ἀπ' αὐτὸν ὁμοίου τύπου βιβλίο, καθὼς τὸν ἀποκαλοῦν καὶ «πατέρα τῆς ἐπιστημονικῆς φαντασίας». Ὁ Σαρδελῆς ιδιαίτερα προσθέτει, ὅτι πρόκειται γιὰ βιβλίο «ἀποκάλυψη καὶ καύχημα γιὰ τὴν πεζο-

¹ Λάμπρος Κωστακιώτης, *Στεφ. Δημητριάδου Ἀπανθίσματα*, φωτοτυπικὴ ἀνατύπωση, ἐκδ. Κουλτούρας, Ἀθήνα 1977, βλ. Πρόλογος.

² Κώστας Σαρδελῆς, βλ. πῶς πάνω.

³ Ι. Κουκᾶς, «Στέφανος Δημητριάδης, ἕνας Ἕλληνας Ἰούλιος Βέρν τοῦ 18ου αἰώνα», περ. *Ἱστορία Εἰκονογραφημένη*, Ἀθήνα 1981, ἀριθ. τεύχ. 157.

περιήγησή τους μέσα στην πόλη και οι δύο τους βλέπουν σὲ στύλο γραμμένο τὸ ἔτος 2440 μ.Χ. Καὶ στὴν ἐρώτηση ἐνὸς περαστικοῦ γιὰ τὴ χρονολογία ποὺ γεννήθηκαν, δηλώνουν καὶ οἱ δύο τους τὸ ἴδιο ἔτος γέννησης. Ἄλλὰ καὶ σὲ μερικὰ ἄλλα σημεῖα τοῦ περιεχομένου ὑπάρχει αὐτίση στὰ θέματα ποὺ ἀναφέρονται.

Εἶναι ὅμως φανερὲς καὶ οἱ διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν σ' δλόκληρο τὸ βιβλίο. Ὁ Δημητριάδης π.χ. περιγράφει μέγαρο φυσικῶν ἐπιστημῶν στὸν τύπο τοῦ σημερινοῦ «Κέντρου Ἐρευνῶν», καθὼς καὶ ὑδροηλεκτρικὸ ἔργο σημερινῆς ἐποχῆς, ὁμιλεῖ γιὰ τὴ μόλυνση τοῦ περιβάλλοντος καὶ τὸν κίνδυνο ποὺ διατρέχει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ χρῆση του καπνίσματος, τοῦ καφέ καὶ ἄλλου τύπου ναρκωτικῶν. Ἐπίσης ὁμιλεῖ γιὰ τὴ μεγάλη ἀνάπτυξη τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ γιὰ μυστικὲς ἐφευρέσεις ποὺ εἶναι ἐμπιστευμένες στὰ χέρια ὀλίγων σοφῶν κ.ἄ.

Ἄλλὰ καὶ γενικὰ ἡ γραμμὴ τοῦ περιεχομένου ἀνταποκρίνεται πρὸς τὶς ἑλληνικὲς καὶ θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τοῦ συγγραφέα καὶ τὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ του τοποθέτηση, ποὺ εἶναι ἀντίθετες ἀπὸ τὶς ιδέες τοῦ Μερσιέ. Γίνεται φανερὸ καὶ τὸ ἄρωμα τῆς πίστεως του πρὸς τὸ Θεὸ τὴν παρουσία τοῦ ὁποῖου διαβλέπει σ' ὅλα τὰ θαυμαστά ποὺ βλέπει καὶ περιγράφει. Καὶ δὲν μποροῦν ἐπομένως ὁ ἐξωτερικὸς ἐπηρεασμὸς τοῦ σκαριφήματος καὶ τὰ τυχὸν ὀρισμένα ὅμοια σημεῖα ποὺ ὑπάρχουν στὸ περιεχόμενο νὰ σβήσουν τὴν πατρότητα τοῦ περιεχομένου τῶν Ἀπανθίσματων ἀπὸ τὸν Ἐπιφάνιο.

Ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου παρακολούθησε τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης τῆς ἐποχῆς του, γοητεύτηκε ἀπὸ τὶς νέες ιδέες καὶ στὴν ἐξιστόρησή τους ὀραματίζεται ἕνα κόσμο γεμᾶτο ἀπὸ ἐπιτεύγματα τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει μὲ εὐφάνταστο καὶ τολμηρὸ τρόπο. Ὅρισμένες ἐπειτα πληροφορίες τοῦ βιβλίου δὲν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν προφητικὲς, γιὰτὶ αὐτές, τότε ποὺ ἐκδόθηκαν τὰ Ἀπανθίσματα ἦταν γνωστὲς στοὺς σοφοὺς καὶ ἐπιστήμονες τῆς ἐποχῆς, ὅπως ἡ χρῆση τοῦ τηλεσκοπίου, τοῦ μικροσκοπίου καὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ.

Τὸ ὅτι δὲ ὑπέγραψε μὲ ψευδώνυμο τὸ βιβλίο του, αὐτὸ πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στὴ μεγάλη ταπεινοφροσύνη τοῦ συγγραφέα, ὅπως παραδέχεται καὶ ὁ Μωραϊτίδης. Ἄλλως τε καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ὅπως ὁ Ρήγας Φεραῖος, ἔγραψαν μὲ ψευδώνυμο. Καὶ σήμερα ἐπίσης ἀρκετοὶ συγγραφεῖς κάνουν τὸ ἴδιο.

Δὲν εἶναι ἐπομένως βιβλίον ἄνευ ἀξίας τὰ Ἀπανθίσματα. Εἶναι βιβλίον ποὺ φανερῶνει τὴ σπουδῆ, φαντασία καὶ σοφία τοῦ Ἐπιφανίου Δημητριάδη.

γραφία μας και ότι ανάλογο έργο δεν υπάρχει στην ευρωπαϊκή βιβλιογραφία».

Ός πρωτότυπο θεωρεί τὸ βιβλίο και ὁ Πανεπιστημιακὸς καθηγητὴς Φαίδωνας Μπουμπουλίδης, ὁ ὁποῖος γράφει, ὅτι «βρισκόμαστε ἐνώπιον ἑνὸς τυπικὰ ὄνειρογραφικοῦ πεζογραφήματος πὸν συνεχίζει τὴν παράδοσιν ἀναλόγων κειμένων τῆς Μεταβυζαντινῆς γραμματείας» και «ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν εἶναι συμπλητῆς και μεταφραστῆς ξένων κειμένων, ὅπως ὑποδηλώνεται στὸν τίτλο τοῦ ἔργου, ἀλλὰ συντάκτης πρωτοτύπου συνθέσεως».

Τῆ δεύτερη γνώμη, ὅτι τὸ βιβλίο εἶναι μετάφραση, παραδέχονται: παλιότερα ὁ Γεώργιος Ἀποστολίδης πὸν ἀναφέρει, ὅπως παραπάνω σημείωσα, ὅτι ὁ Στέφανος Δημητριάδης «ἐξέδωκε τὰ ‘Ἀπανθίσματα’ μεταγλωττίσας ἐξ ἐτέρου ἑτερογλώσσου», ὁ Χρῆστος Χειμῶνας, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει, «πρέπει νὰ δεχτοῦμε αὐτὸ πὸν γράφει ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς, ὅτι τὸ βιβλίο του εἶναι ἀπάνθισμα ἐκ τινος βιβλίου ἑτερογλώσσου, δηλαδὴ μετάφραση, και νὰ μὴ ψάχνουμε νὰ βροῦμε αἰτίες γιὰ τίς ὁποῖες, τάχα, ἔβανε τὸ ‘μεταφρασθέντα’ στὸν τίτλο τοῦ βιβλίου, ἐνῶ πρόκειται γιὰ πρωτότυπο ἔργο».

Και μάλιστα τῆ γνώμη αὐτῆ ὑποστηρίζει ὁ Μάκης Πανῶριος¹, ὁ ὁποῖος γράφει, ὅτι «ὁ Σκιαθίτης λόγιος εἶχε ὑπ’ ὄψη του τὸ βιβλίο τοῦ γάλλου συγγραφέα Λουὶ Σεμπασιέν Μερσιέ μὲ τὸν τίτλο ‘Κατὰ τὸ ἔτος 2440 ὄνειρο δὲν εἶναι δυνατὸν’ πὸν κυκλοφόρησε στὸ Παρίσι τὸ 1770» και «ἀπὸ αὐτὸ τὸ βιβλίο, προσθέτει, ὁ Δημητριάδης συνέλεξε, προσάρμοσε και μετάφρασε εἰς τὴν ἀπλῆν διάλεκτον τὰ ‘Ἀπανθίσματά’ του». Ποιὰ ἐπομένως εἶναι ἡ ἀλήθεια;

Κατὰ τὴν ταπεινὴ μου γνώμη ὁ Ἐπιφάνιος Δημητριάδης στὴ συγγραφὴ τῶν Ἀπανθισμάτων εἶχε ὑπ’ ὄψη του και ξένο συγγραφέα, ὅπως τὸ ἀναφέρει και ὁ ἴδιος στὸν τίτλο τοῦ βιβλίου, καθὼς και στὸν πρόλογό του. Κι ἀσφαλῶς αὐτὸς εἶναι ὁ γάλλος Λουὶ Σεμπασιέν Μερσιέ, μὰ και ὁ Δημητριάδης γνώριζε τὴ γαλλικὴ γλῶσσα. Γιατὶ τὸ σκαρίφημα, τὸ διάγραμμα, τοῦ περιεχομένου τῶν Ἀπανθισμάτων εἶναι προσαρμοσμένο πρὸς τὴ γραμμὴ πὸν ἀκολουθεῖ ὁ παραπάνω συγγραφεὺς.

Και στὰ δυὸ κείμενα τὸ περιεχόμενο παρουσιάζεται στὴ μορφὴ ἐνυπνίου, ὅπου ὁ συγγραφεὺς τους κοιμᾶται νέος μὲ ξανθὰ μαλλιά και χρῶμα λευκὸ και πρόσωπο μὲ κοκκινάδα και ξυπνᾷ γέρος μὲ ἄσπρα μαλλιά και πρόσωπο γεμάτο ρυτίδες κι ἓνα χρῶμα χλωμὸ. Και στὴν

¹ Μάκης Πανῶριος, βλ. πὸν πάνω, σ. 21, σημ. 9.

Ὁ Ἐπιφάνιος Δημητριάδης διακρίθηκε γιὰ τὴν πολυμάθειά του καὶ «ὕπῃρξε διακεκριμένος διδάσκαλος καὶ οὐ τυχαῖος λόγιος», ὅπως ἔγραψε ὁ Σπυρίδων Λάμπρος. Στὴ Σχίαθο ἔμεινε γνωστός «ὡς λογιώτατος». Ἔιχε μεγάλη ἑλληνομάθεια καὶ ἔγραφε μὲ εὐκολία τὴν ἀρχαία καὶ νεοελληνική γλῶσσα καὶ γνώριζε ἀκόμη γαλλικά καὶ ἰταλικά. Κατεῖχε τὴν ἱστορία μας καὶ δὲν τοῦ ἔλειπε ἡ φιλοσοφικὴ κατάρτιση καὶ ἡ λογοτεχνικὴ πνοή. Τὰ ἔργα του μαρτυροῦν τὴν ἀλήθεια αὐτή.

Ὡς διδάσκαλος ἐξ ἄλλου ἐργάστηκε μ' ἐνθουσιασμό καὶ ζῆλο ἀπὸ τὴν νεαρή του ἡλικία καὶ μὲ τὸ διδασκαλικὸ του κήρυγμα, γραπτὸ καὶ προφορικὸ, πού τὸ τροφοδοτοῦσε ἀπὸ τὴν ἑλληνομάθεια καὶ τὸ θερμὸ πατριωτισμὸ του, στάθηκε, πραγματικά, ὁδηγὸς στὸν ὑπόδουλο ἑλληνισμό καὶ ἀπ' ὅπου πέρασε ἄφησε ζωντὰ τὰ σημεῖα τῆς διάβασής του. Καὶ μαζί μὲ τὸν Κωνσταντῖνο Κούμα, τὸν Ἄνθιμο Γαζῆ, τὸ Γρηγόριο Κωνσταντᾶ καὶ ἄλλους λογίους προετοίμασαν τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τοῦ Γένους.

Ὁ Ἐπιφάνιος Δημητριάδης εἶναι ἓνας σπουδαῖος ἐκπρόσωπος τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ ἀνήκει στοὺς Διδασκάλους τοῦ Γένους.

«Εἰκόνες» καὶ πρωτότυπα διηγήματα:
«Τὰ φῶτα» τοῦ Ἀλεξ. Μωραϊτίδη

Στὴ βιβλιοθήκη τοῦ ΕΛΙΑ ὑπάρχει τὸ σπάνιο τομίδιο: «Χριστούγεννα - Πρωτοχρονιά - Φῶτα (Πρωτότυπα διηγήματα). Ἐν Ἀθήναις, Ἐκδότης Β. Γαβριηλίδης, Ὀδὸς Σοφοκλέους ἀριθ. 9, 1890». Περιέχονται τὰ διηγήματα: «Ὁ Ἀναποδιασμένος» ὑπὸ Α. Μωραϊτίδου (σσ. 5-23), «Ἡ Σταχομαζώχτρα» [ὑπὸ Ἀ. Παπαδιαμάντη] (σσ. 26-41), «Τὸ ὄνειρον τῶν Χριστουγέννων» ὑπὸ Ἀ. Μωραϊτίδου (σσ. 44-84), «Εἰκόνες» ὑπὸ Ἀ. Μωραϊτίδου (σσ. 87-99), «Τὰ Φῶτα» ὑπὸ Ἀ. Μωραϊτίδου (σσ. 102-113), «Ὁ Σημαδιακὸς» ὑπὸ Ἀ. Παπαδιαμάντη (σσ. 117-132), «Πρὸς ἀναζήτησιν τῆς εὐτυχίας» ὑπὸ Α. Σπηλιωτοπούλου (σσ. 134-144). Οἱ σσ. 17-18 καὶ 31-34 ἔχουν ἐκπέσει. Τὸ τομίδιο δὲν καταγράφεται στὸ βιβλίο τῆς Πόπης Πολέμη, *Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ ΕΛΙΑ. Ἑλληνικὰ Βιβλία 1864-1900. Πρώτη καταγραφή*, ΕΛΙΑ, Ἀθήνα 1990, ἴσως διότι θὰ εἶναι νεότερη πρόσκτηση τοῦ ΕΛΙΑ.

Τὸ τομίδιο βιβλιογράφησε πρῶτος ὁ Κατσιμπαλῆς στὴ *Βιβλιογραφία Παπαδιαμάντη* (σ. 65, ἀρ. 1), στηριζόμενος ἔχι σὲ αὐτοψία ἀλλὰ σὲ πληροφορία ποὺ τοῦ ἔδωσε «ὁ κ. Χ. Σταματίου, κάτοχος τοῦ μοναδικοῦ ἀντιτύπου». Ὁ Κατσιμπαλῆς δὲν γνώριζε ποιά διηγήματα περιλαμβάνει τὸ τομίδιο καὶ σημείωσε ἀπλῶς: «ἓνας τόμος μὲ διηγήματα Ππδμ. καὶ Μωραϊτίδη».

Ἐπίσης, τὸ βιβλιογράφησε ὁ Ἰω. Ν. Φραγκούλας στὴ *Βιβλιογραφία Μωραϊτίδη* (Βοστώνη, 1950, σ. 43, καὶ *Σκιαθίτικα Β'*, σ. 227, ἀρ. 1). Περιέργως, στὰ *Σκιαθίτικα Β'* ἐνῶ δίνει τὴν ἀναγραφὴ τῶν διηγημάτων τοῦ τομίδιου, δὲν ἀναγράφει τὸ διήγημα «Τὰ φῶτα» τοῦ Ἀ. Μωραϊτίδη ποὺ περιέχεται στίς σσ. 102-113. Ὁ Φραγκούλας (δ.π., σ. 286, σμ. 4) γράφει: «Βρίσκεται στὴ βιβλιοθήκη τῆς κυρίας Ἀρετῶς Σ. Χον-

δροπούλου, άνιψιάς τοῦ Μωραϊτίδη, στή Σκιάθο. Στις δημόσιες βιβλιοθήκες δέν ὑπάρχει».

Στό τομίδιο ἀναφέρθηκε καί ὁ Βαλέτας (*Παπαδιαμάντης*, 1940, σ. 74, ἀρ. 4). Ὁ Βαλέτας σημειώνει ὅτι δέν ἔχει δεῖ τὸ τομίδιο καί δίνει τὴν πληροφορία ὅτι ὁ ποιητὴς Μαρίνος Σιγούρος, κατὰ δήλωσή του, «ἔχει στήν ἰδιωτικὴ βιβλιοθήκη του, στή Ζάκυνθο, ἓνα τέτοιο τομίδιο».

Τὸ τομίδιο περιέγραψε ἀπὸ αὐτοψία ὁ Γ. Ι. Φουσάρας (*Βιβλιογραφικά στὸν Παπαδιαμάντη*, 1940, ξανατυπωμένο στὸ *Ἀρχεῖο Ἐδβοϊκῶν Μελετῶν* 26 (1984-85) 49, ἀρ. 1). Ὁ Φουσάρας ἀναγράφει τὰ διηγήματα πού περιέχονται στὸ τομίδιο καί πληροφορεῖ ὅτι τὸ βιβλίο σώζεται στή «βιβλιοθήκη Ἀλεξ. Γ. Λευκαδίτη στὸν Πειραιᾶ». Στὴ σ. 57 σημ. 39 ὁ Φουσάρας σημειώνει ὅτι ὁ Λευκαδίτης ἦταν διευθυντὴς τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Πειραιῶς, καί εἶχε πολὺ σημαντικὴ ἰδιωτικὴ βιβλιοθήκη.

Ἀκόμη, τὸ τομίδιο βιβλιογράφησε καί ἡ Ἐνη Βέη-Σεφερλῆ (*Παπαδιαμάντη*, *Ἄπαντα*, τόμος Γ', σσ. 578-579). Ἡ Σεφερλῆ ἀναγράφει τὰ διηγήματα πού περιέχονται, δίνει στὴ σ. 579 μικρὴ φωτογραφία τοῦ ἐξωφύλλου καί παραθέτει τίς κυριότερες διαφορὲς ἀνάμεσα στήν πρώτη δημοσίευση τοῦ «Σημαδιακοῦ» καί στή δευτέρη ἔκδοση, αὐτὴ δηλαδὴ τοῦ τομίδιου. Ἡ ἴδια, στὴ σ. 593, προσθέτει ὅτι τὸ τομίδιο σώζεται στή βιβλιοθήκη τοῦ Ν. Α. Βέη καί παραθέτει τίς κυριότερες διαφορὲς ἀνάμεσα στήν πρώτη δημοσίευση τῆς «Σταχομαζώχτρας» καί αὐτὴ τοῦ τομίδιου. Ἡ Σεφερλῆ πρόσφατα μὲ πληροφορήσε ὅτι σὲ πρώτη εὐκαιρία θὰ μοῦ ἐπέτρεπε νὰ μελετήσω τὸ τομίδιο, γιατί πρὸς τὸ παρὸν ἡ βιβλιοθήκη Βέη βρίσκεται ὑπὸ μετακόμιση.

Ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος (*Παπαδιαμάντη*, *Ἄπαντα*, 2.658) στὰ ὑπομνήματα τῶν διηγημάτων «Ὁ Σημαδιακός» καί «Ἡ Σταχομαζώχτρα» ἀναφέρει ὅτι τὰ δυὸ αὐτὰ διηγήματα περιέχονται στὸ τομίδιο. Ὅμως, ὁ ἴδιος δέν τὸ ἔχει δεῖ καί μνημονεύει (δ.π., σημ. 1) μόνο τὴ βιβλιογράφησή του ἀπὸ τὸν Κατσίμπαλη καί τὴ Σεφερλῆ. Δίνει ἐπίσης τὴν ἀναγραφή τῶν διηγημάτων τοῦ τομίδιου, παραλείποντας ἐκ παραδρομῆς τὸν «Ἀναποδιασμένο».

Ὁ Τριανταφυλλόπουλος ἐπίσης ἀναγράφει τὸ τομίδιο καί τὰ περιεχόμενά του στή Βιβλιογραφία τῶν ἐκδόσεων τῶν διηγημάτων τοῦ Μωραϊτίδη (*Μωραϊτίδη*, *Τὰ Διηγήματα*, τόμος Α', σ. 33, ἀρ. 1). Αὐτὴ τὴ φορά, ὁ Τριανταφυλλόπουλος, ἀκολουθώντας προφανῶς τὸν Φραγκούλα, *Σκιαθίτικα Β'*, σ. 227, παραλείπει τὴν ἀναγραφή τοῦ διηγήματος «Τὰ Φῶτα».

*
* *

Τὴν ὑπαρξὴ τοῦ τομίδιου στὴ βιβλιοθήκη τοῦ ΕΛΙΑ μού γνωστοποίησε ἡ μαθήτριά μου φιλόλογος Σοφία Μπόρα. Μιὰ πρώτη, πρόχειρη, ἀντιβολὴ τοῦ κειμένου τοῦ τομίδιου μὲ τὶς ἐκδόσεις τῶν Ἀπάντων Παπαδιαμάντη καὶ τῶν Διηγημάτων τοῦ Μωραϊτίδη μὲ ὀδήγησε στὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα πού χρειάζονται περαιτέρω ἐπεξεργασία. Ἐδῶ καταχωρίζονται ὡς ὑποδείξεις γιὰ ἔρευνα.

1. Ἐπιβεβαιώνονται οἱ διαφορετικὲς γραφὲς ἀνάμεσα στὴν πρώτη δημοσίευση, τοῦ «Σημαδιακοῦ» καὶ τῆς «Σταχομαζώχτρας», καὶ στὴν ἀναδημοσίευση τοῦ τομίδιου, τὶς ὁποῖες πρώτη παρέθεσε ἡ Σεφερλῆ (δ.π.). Σὲ ποιὸν ὅμως ὀφείλονται οἱ διαφορετικὲς γραφὲς πού εἶναι ἐπεμβάσεις στὸ κείμενο; Ἄν θυμηθοῦμε ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης κρατοῦσε τὰ ἀποκόμματα τῶν πρώτων δημοσιεύσεων καὶ τὰ διόρθωνε (βλ. στὸ βιβλίο μου Παπαδιαμάντης καὶ Σκιάθος. Φωτογραφίες ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Merlier, σ. 20 σημ. 26), βασίμως μποροῦμε νὰ δεχθοῦμε ὅτι οἱ ἐπεμβάσεις (οἱ περισσότερες, γιὰτὶ κάποιες εἶναι μᾶλλον σφάλματα τοῦ τυπογραφείου) εἶναι διὰ χειρὸς Παπαδιαμάντη.

2. Ὁ Τριανταφυλλόπουλος (Μωραϊτίδη, *Τὰ Διηγήματα*, τόμος Γ', σ. 381) γράφει: «Μέρος ἢ τὸ σύνολο τῶν *Εἰκόνων* πού περιέχονται στὰ Προλεγόμενα ἔχει δημοσιευτεῖ καὶ στὸν Γαβριηλίδη». Μὲ τὴ συντομογραφία «Γαβριηλίδης» ὁ Τριανταφυλλόπουλος παραπέμπει στὸ τομίδιο. Ἡ ἐξέταση πού ἔκανα δείχνει ὅτι τὸ διήγημα «*Εἰκόνες*» τοῦ τομίδιου περιέχει μέρος τῶν *Εἰκόνων* πού περιέχονται στὰ Προλεγόμενα (Μωραϊτίδη, *Τὰ Διηγήματα*, τόμος Α', σσ. 41-63). Συγκεκριμένα, περιέχεται μόνο τὸ τμῆμα *Εἰκόνες (Πρωτοχρονιά)* (στὸ ἴδιο, σσ. 52-59). Ὁ Τριανταφυλλόπουλος (δηλ. ἡ ἔκδοση Σιδέρη τὴν ὁποία ἀκολουθεῖ) παραλείπει στὴν ἀρχή, σ. 52, τὴν ἔνδειξη I· στὴν ἀρχὴ τῆς σ. 53 πρέπει νὰ μπεῖ ἡ ἔνδειξη II ἀντὶ III, στὴ σ. 53 ἀντὶ τοῦ δευτέρου ἀστερίσκου πρέπει νὰ μπεῖ ἡ ἔνδειξη III. Δὲν ἔκανα ἀντιβολὴ τοῦ κειμένου.

3. Στὸ τομίδιο πράγματι περιέχεται διήγημα τοῦ Μωραϊτίδη μὲ τίτλο «Τὰ Φῶτα», ὅπως σημείωσα ἤδη στὴν ἀρχὴ αὐτῆς ἐδῶ τῆς ἐργασίας. Ὅμως, τέτοιο διήγημα μ' αὐτὸν τὸν τίτλο καὶ incipit «Μὲ πόσιν γαλήνην» δὲν εἶναι γνωστό. Δὲν τὸ βιβλιογράφησε ὁ Φραγκούλας, δὲν περιέχεται στὶς Ἐκδόσεις Σιδέρη, δὲν περιέχεται στὴν τρίτομη ἔκδοση Τριανταφυλλόπουλου. Τί συμβαίνει; Στὴ Βιβλιογραφία Μωραϊτίδη τοῦ Φραγκούλα (δ.π., σ. 239, ἀρ. 106) ὑπάρχει λῆμμα: «Τὰ Φῶτα

(υπογρ. Μ), έφ. Ἀκρόπολις, 6 Ἰαν. 1889). Ὁ Φραγκούλας ἐντάσσει τὸ λήμμα αὐτὸ στὴν ἐνότητα «Ταξείδια - Περιγραφές - Ἐντυπώσεις» τῆς *Βιβλιογραφίας* του. Τὸ ἄρθρο λοιπὸν αὐτὸ δημοσιεύτηκε στὴν Ἀκρόπολι ἕνα χρόνο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ τομίδιου. Ὑπέθεσα ὅτι τὸ διήγημα «Τὰ Φῶτα» τοῦ τομίδιου μπορεῖ νὰ ταυτίζεται μὲ τὸ ὁμότιτλο ἄρθρο τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἀνέτρεξα στὴν ἐφημερίδα αὐτή. Πράγματι, στὴν Ἀκρόπολι, Παρασκευὴ 6 Ἰανουαρίου 1889, δημοσιεύεται ἄρθρο μὲ τίτλο «Τὰ Φῶτα», χωρὶς ὑπέριτιτλο ἢ ὑπότιτλο, καὶ μὲ τὴν ὑπογραφή Μ: Τὸ κείμενο τοῦ ἄρθρου εἶναι αὐτὸ πού ἀναδημοσιεύεται στὸ τομίδιο τὸ 1890.

Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ἄρθρου-διηγήματος δείχνει ὅτι τὸ κείμενο μετέχει καὶ τοῦ ἄρθρου καὶ τοῦ διηγήματος. Ὁ ἀφηγητὴς ἀναφέρεται στὴ Σκιαθὸ, χωρὶς νὰ μνημονεύει τὸ ὄνομα τοῦ νησιοῦ, στὴ Σκιαθὸ τῶν παιδικῶν του χρόνων. Χωρίζει τὸ κείμενό του μὲ ἀστερίσκους σὲ ἔντεκα ἐνότητες, ἐπὶ συνόλου ἔντεκα σελίδων μικροῦ σχήματος. Πρόκειται γιὰ ἕνα σύνολο *Εἰκόνων* τῆς Ἑορτῆς: παραμονὴ τῶν Φώτων σὲ σκιαθίτικο παραγῶνι — ὁ μῦθος τῶν Σκαλικαντζάρων — οἱ Σκαλικάντζαροι τὴν παραμονὴ τῶν Φώτων — παραμονὴ τῶν Φώτων στὸ χωριὸ — αὐγὴ τῶν Φώτων, ἀντλησὴ ὕδατος ἀγιασμένου, στολισμὸς τῆς νιόγαμπρης — ἡ ποίησις τῆς ἀκολουθίας τῶν Θεοφανείων — τὸ μεγαλεῖο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐορτῆς — ὁ κόσμος πού περιμένει τοὺς ἱερεῖς στὴν προκυμαία γιὰ τὸν ἀγιασμὸ — ὁ ἀγιασμὸς — ὁ ναύτης πού ἔπιασε τὸν Σταυρὸ καὶ γυρίζει τὸ χωριὸ μὲ δίσκο «λαμβάνων νομίσματα» — σκέψεις γιὰ τὰ ἔθιμα πού χάνονται μπροστὰ στὸν ἐκσυγχρονισμό. Ἐὰν διαβάσουμε τὶς *Εἰκόνες* τοῦ Μωραϊτίδη (*Χριστούγεννα καὶ Πρωτοχρονιά*) πού ἐντάχθηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιο στὰ Προλεγόμενα τοῦ ἔκτου τόμου τῶν *Διηγημάτων* τῆς Ἐκδόσεως Σιδέρη τοῦ 1928 (βλ. τώρα στὴν ἔκδοσις Τριανταφυλλόπουλου, *Μωραϊτίδη Τὰ Διηγήματα*, τόμος Α', σσ. 41 κ.έξ.), θὰ διαπιστώσουμε ὅτι «Τὰ Φῶτα» εἶναι τὸ τρίτο τμῆμα τῶν *Εἰκόνων* πού ἔλειπε, μετὰ τὰ Χριστούγεννα καὶ τὴν Πρωτοχρονιά. Ὁ Μωραϊτίδης ὀνομάζει (ὁ.π., σ. 44 καὶ σσ. 51-52) τὰ κείμενά του ὡς «Ἐπιφυλλίδα, ἐπιγράψας αὐτὴν Εἰκόνες». Ἡ *Εἰκόνα* Χριστούγεννα δημοσιεύτηκε στὴν Ἀκρόπολι ἀνήμερα Χριστούγεννα, 25 Δεκεμβρίου 1884. Ἡ *Εἰκόνα* Πρωτοχρονιά τὴν Πρωτοχρονιά τοῦ 1885 στὴν Ἀκρόπολι. Τοῦ ἴδιου τύπου εἶναι πλέον καὶ «Τὰ Φῶτα» πού δημοσιεύτηκαν στὴν Ἀκρόπολι ἀνήμερα τὰ Φῶτα, 6 Ἰανουαρίου 1889.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ καὶ ὄχι τυχαῖο τὸ ὅτι στὸ τομίδιο ἀναδημο-

σιεύτηκαν, μαζί με καθαυτὸ διηγήματα, ἡ *Εἰκόνα* Πρωτοχρονιά καὶ «Τὰ Φῶτα» τοῦ Μωραϊτίδη. Ἄς θυμηθοῦμε ὅτι ὁ τίτλος τοῦ τομιδίου εἶναι *Χριστούγεννα - Πρωτοχρονιά - Φῶτα (Πρωτότυπα διηγήματα)*. Ἡ συμπερίληψη, καταχρηστικῆ ἔστω, τῶν *Εἰκόνων* μαζί με διηγήματα δείχνει τὴ μεγάλη συγγένεια τῶν γραμματειακῶν αὐτῶν εἰδῶν. Οἱ *Εἰκόνες*, ὅπως λέει ὁ Μωραϊτίδης (δ.π., σσ. 44 καὶ 51-52), εἶναι καταγραφὴ «ἀναμνήσεων τῶν παιδικῶν χρόνων». Θὰ προσθέταμε ὅτι ἀπέχουν ἕνα μόλις βῆμα ἀπὸ τὸ καθαυτὸ διήγημα καὶ ἐπίσης ὅτι πρέπει νὰ σχετίζονται μετὰ τὰ ἀντίστοιχα ἀγγλικά *Sketches* τῶν ἑορταστικῶν ἡμερῶν ποὺ δημοσιεύονταν σὲ ἐφημερίδες. Ἐχει σημασία νὰ παρακολουθήσει κανεὶς τοὺς ὑπερτίτλους καὶ ὑποτίτλους τῶν διηγημάτων, αὐτοὺς ποὺ δίνουν οἱ συγγραφεῖς ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ποὺ δίνει ἡ ἐφημερίδα ἢ τὸ περιοδικὸ ποὺ τὰ δημοσιεύει. Πρὸς τὸ παρόν, κρατοῦμε τὸ ὅτι οἱ *Εἰκόνες* (Πρωτοχρονιά) καὶ *Τὰ Φῶτα* περιλήφθηκαν σὲ τόμο μετὰ τίτλο *Πρωτότυπα διηγήματα* τὸ 1890, ἐνῶ ἀποκλείσθηκαν ὡς διηγήματα ἀπὸ τὴν ἔκδοσι Σιδέρη τῶν *Διηγημάτων* τοῦ Μωραϊτίδη στὴ δεκαετία τοῦ 1920.

Ὡστόσο, ἐδῶ χρειάζεται νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι ἡ λέξις «*Εἰκόνες*» χρησιμοποιεῖται ὡς ἐπίτιτλος στὶς πρῶτες δημοσιεύσεις τῶν ἀκολούθων διηγημάτων τοῦ Παπαδιαμάντη στὴν ἐφημερίδα *Νέον Ἄστυ* τὸ 1906: «Τὸ 'Νάμι' της», «Ἐξοχικὸν κροῦσμα», «Ἡ γραῖα κ' ἡ θύελλα». Κακῶς οἱ ἐπίτιτλοι δὲν ἀνατυπώνονται στὰ *Ἄπαντα Παπαδιαμάντη*, ἐνῶ ἀνατυπώνονται οἱ ὑπότιτλοι. Ὁ Τριανταφυλλόπουλος μνημονεύει τὸν ἐπίτιτλο «*Εἰκόνες*» στὰ ὑπομνήματα τῶν διηγημάτων αὐτῶν, βλ. *Ἄπαντα*, 4. 648, 650, 651. Ὁ Βαλέτας, *Παπαδιαμάντης*, 1940, σσ. 53-55, ἀναφέρεται διεξοδικὰ στὰ διηγήματα τοῦ 1906 ποὺ τυπώθηκαν μετὰ τὸν ἐπίτιτλο αὐτό. Προσθέτει μάλιστα ὅτι καὶ τὰ ἄλλα δέκα διηγήματα ποὺ ὡς γνωστὸν εἶχε δώσει ὁ Παπαδιαμάντης στὸν Κακλαμάνο γιὰ νὰ τυπωθοῦν ὡς συνέχεια τῶν δημοσιευμένων στὸ *Νέον Ἄστυ* τὸ 1906 (τὰ ὁποῖα δέκα διηγήματα τελικῶς πρωτοδημοσιεύτηκαν στὸ *Ἐλευθερον Βῆμα-Κυριακὴ* τοῦ *Ἐλευθέρου Βήματος* τὸ 1925-1926) ἦταν γνωστὰ στοὺς φιλολογικούς κύκλους ὡς «σκίτσα» (πβ. Κατσιμπαλη, *Βιβλιογραφία*, ἀρ. 418). Βέβαια, στὸ *Νέον Ἄστυ* τὸ 1906 πρωτοδημοσιεύτηκαν δεκατέσσερα διηγήματα: ἐννιά ἀπὸ αὐτὰ δημοσιεύτηκαν στὴ στήλη «Ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν», καὶ μόνον τρία, ποὺ δὲν ἀνήκουν στὰ ἐννιά τῆς στήλης αὐτῆς, δημοσιεύτηκαν μετὰ τὸν ἐπίτιτλο «*Εἰκόνες*». Πάντως, στὸ παπαδιαμαντικὸ αὐτοῦ γράφο ἐνὸς ἀπὸ τὰ δέκα διηγήματα τοῦ *Ἐλευθέρου Βήματος*, τοῦ «Ἰατρεῖα τῆς Βαβυλῶνος», δὲν ὑπάρχει ἐπίτιτλος ἢ ὑπότιτλος «*Εἰκόνες*», ὅπως δείχνει ἡ ἐγχρωμὴ φωτογραφία τοῦ αὐτογράφου

στο έσώφυλλο βιβλιοδεσίας τών *‘Απάντων*, 4. (Τριανταφ.). Τοῦτο δείχνει ὅτι ὁ ἐπίτιλος «Εἰκόνες», ὅπως προφανῶς καὶ ὁ τίτλος τῆς στήλης «Ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν», εἶναι τῆς ἐφημερίδας *Νέον Ἄστυ* καὶ ὄχι τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἀσχέτως πρὸς αὐτό, ἐνδιαφέρει τὸ ὅτι ἡ ἐφημ. *Νέον Ἄστυ* τὸ 1906, εἰκοσιδύο χρόνια μετὰ τὴν πρώτη χρήση τοῦ ὄρου «Εἰκόνες» ἀπὸ τὸν Μωραϊτίδη (*Ἀκρόπολις* 25 Δεκ. 1884) χρησιμοποιεῖ τὸν ἴδιο ὄρο ὡς ἐπίτιλο παπαδιαμαντικῶν ἀθηναϊκῶν διηγημάτων, ποὺ χαρακτηρίζονται καὶ ὡς «σοκίτσα». Μάλιστα, ὁ Βαλέτας, ὁ.π., σ. 61, πρότεινε ἐκδοσὴ *Ἀπάντων Παπαδιαμάντη* μὴ χρονολογικῆς ἀλλὰ εἰδολογικῆς βάσεως, ὅπου θὰ ἐκδίδονταν ἰδιαίτερος τόμος μετὰ τὸν τίτλο *Εἰκόνες* καὶ θὰ περιέχονταν τὰ διηγήματα τῶν ἐτῶν 1906-1907.

Ἡ Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη («Ἡ εἰδυλλιακὴ διάστασις τῆς διηγηματογραφίας τοῦ Παπαδιαμάντη», *Ἡ ἀδιάπτωτη μαγεία. Παπαδιαμάντης 1991 - Ἐνα Ἀφιέρωμα*, Ἰδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρν, Ἀθήνα 1992, σ. 39) παρατήρησε τὴ σημασίαν τῶν ὑπότιτλων στὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη. Μποροῦμε νὰ προσέξουμε ὅτι τὸ τομίδιο ἔχει ἐντὸς παρενθέσεως τὸν ὑπότιτλο *Πρωτότυπα διηγήματα*. Ἡ φράσις αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄσχετη μετὰ τὴν ἴδια φράσις ποὺ συναντᾶμε στὴν περίφημη προκήρυξις διαγωνίσματος τῆς *Ἑστίας* πρὸς συγγραφὴν Ἑλληνικοῦ διηγήματος τὸ 1883: «[Ἡ Διεύθυνσις τῆς *Ἑστίας*] προκηρύσσει διαγωνισμὸν πρὸς συγγραφὴν πρωτοτύπου διηγήματος ἐπὶ τοῖς ἐπομένοις ὄροις» (βλ. τὴν ἀναδημοσίευσιν τῆς προκήρυξης στοῦ Π. Δ. Μαστροδημήτρη, *Ὁ Ζητιάνος τοῦ Καρκαβίτσα*, Ἀθήνα 1980, σ. 270). Τὸ πρῶτον κιάλας διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη, «Τὸ Χριστόψωμο» (1887), ἔχει ὑπότιτλο: «(Διήγημα πρωτότυπον)». Τὸ τρίτον τοῦ διήγημα, «Ἡ τελευταία βαπτιστικὴ» (1888), ἔχει ὑπότιτλο: «Πρωτότυπον πασχαλινὸν διήγημα». Τὸ πέμπτον τοῦ διήγημα, «Ὁ Σημαδιακός» (1889), ἔχει δύο ὑπότιτλους: «Ἀναμνήσεις τῆς ἑορτῆς τῶν Φώτων», «Διήγημα πρωτότυπον». Τὸ ἕβδομον διήγημα, ἡ «Ἐξοχικὴ Λαμπρὴ» (1890), ἔχει ὑπότιτλο: «Παιδικαὶ ἀναμνήσεις». Τὸ ἐνδέκατον, ἡ «Παιδικὴ Πασχαλιά» (1891), ἔχει ὑπότιτλο: «Ἀναμνήσεις». Τὸ «Ὀλόγυρα στὴ λίμνη» (1892), ἔχει ὑπότιτλο: «Ἀναμνήσεις πρὸς φίλον». *Πρωτότυπον διήγημα, Ἀναμνήσεις, Παιδικαὶ ἀναμνήσεις*, δὲν εἶναι λοιπὸν ὑπότιτλοι ἄνευ ἰδιαζούσης σημασίας. Σύμφωνα μετὰ τὴν προκήρυξιν τῆς *Ἑστίας* πρωτότυπον διήγημα σημαίνει ἑλληνικὸν διήγημα, μὴ μεταφρασμένον ἀπὸ τὰ ξένα, καὶ ἔτσι ἐξηγεῖται ὁ ὑπότιτλος τοῦ τομιδίου καὶ τῶν διηγημάτων. Εἴμαστε ἀκόμη γύρω στὰ 1890 καὶ τὸ διαγώνισμα τῆς *Ἑστίας* δὲν ἔχει σβηστεῖ ἀπὸ τίς μνημεσ. Ὅπως καὶ ὁ ὄρος - ὑπότιτλος «Ἀναμνήσεις», «Παιδικαὶ

ἀναμνήσεις». Κι ἄς θυμηθοῦμε ἐδῶ ὅτι τὰ ἴδια χρόνια, τὸ 1893, στὸ προοίμιο τοῦ «Λαμπριάτικου Ψάλτη» (*Ἀκρόπολις* 27-31 Μαρτίου 1893) ὁ Παπαδιαμάντης λέει κι αὐτὸς ὅτι τὰ ἑορταστικά του «διηγήματα» τὰ ἐμπνεύσθηκε «ἀπὸ τὰς ἀναμνήσεις του καὶ τὰ αἰσθήματά του».

* * *

Ἐναδημοσιεύουμε τὴν *Εἰκόνα Τὰ Φῶτα* τοῦ Μωραϊτίδη ἀπὸ τὸ κείμενο ποῦ παρέχει τὸ τομίδιο τοῦ ΕΛΙΑ, ἔχοντας ἀντιβάλει τὸ κείμενο τῆς πρώτης δημοσίευσης στὴν *Ἀκρόπολι*. Ἡ ἀντιβολὴ ἔδειξε ὅτι δὲν ὑπάρχουν διαφορές. Ὁ ἀναγνώστης ἄς προσέξει, τέλος, ὅτι ὁ συγγραφέας θυμᾶται καὶ αἰσθάνεται (ἀκούει καὶ βλέπει), καὶ ὅτι τελειώνει τὸ κείμενό του μὲ σκέψεις καὶ αἰσθήματα γιὰ τὸ τότε καὶ τὸ τώρα (παιδίων καὶ ἀνῆρ) καί, εἰδικότερα, μὲ τὴ φράση, δυὸ σειρὲς πρὸ τοῦ τέλους, «ἀπομένει εἰς ἡμᾶς τρυφερά τις ἀνάμνησις παρῶχρημένων χρόνων».

Τὰ Φῶτα

Μὲ πόσην γαλήνην ἐκάθητο χθὲς τὴν νύκτα παρὰ τὴν ἐστίαν οἱ παῖδες τοῦ μικροῦ χωρίου. Ἐγέλων, ἐτραγῶδουν, ἔψαλλον, ἐκελαειδοῦσαν ἀπὸ τὴν χαρὰν των καὶ ἐνίοτε ριπτόμενοι πρὸς τὴν λάμπουσαν ἐστίαν ἔβλεπον πρὸς τὰ ἐπάνω τῆς καπνοδόχου, μὲ ἀφοβίαν χώνοντες τὰς ξανθὰς κεφαλὰς των καὶ ροδίζοντες ἀπὸ τὰς φλόγας τὰς τρυφερὰς παρειὰς των. Ἐκεῖνοι αἱ ἀναλαμπαί, ἐκεῖνοι οἱ σπινθῆρες οἱ προσκολλώμενοι κατέρυθροι ἐπὶ γυαλιστερῶν ἀραχνῶν δὲν ἐφαίνοντο πλέον, ἀλλὰ φῶς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ κατήρχετο φαεινόν.

— Πᾶνε τὰ σκαλικαντζούρια, ἔφυγαν, ἀνεκραύγαζον ἐν χαρᾷ.

— Τὰ ζεμάτισ' ὁ παππᾶς, προσέθετον μετὰ γέλωτος.

Καὶ ἀρχόμενοι τοῦ ἄσματος τῆς φυγῆς τῶν Σκαλικαντζάρων, ἀπήγγελλον τοῦτο μετὰ νικητηρίου πομπῆς, μὲ χονδρὴν φωνὴν ὑποκρινόμενοι γέροντος τόνου:

*Νά παππᾶς μὲ τὸ Στανρὸ
Παππιδιὰ μὲ τὸ θερμό.*

“Ότε τὸ μικρότερον λεπτῦνον ἀκόμη τὴν φωνὴν του προσέθετεν ἰκετευτικῶς:

«Καρτέρ' κ' ἐμὲ νὰ βάνω τὸ τσαρχάκι μ'».

* * *

Εἶπε φαιδρὸς ὁ μῦθος οὗτος τῶν Σκαλικαντζάρων, παρέχων ὕλην εὐθυμον εἰς τὴν οἰκογενειακὴν συναναστροφὴν τοῦ χωρίου κατὰ τὰς μακρὰς χειμερινὰς νύκτας.

Ἐπὶ τῆς πρώτης ἡμέρας τοῦ σαρανταήμερου ἄρχεται ὁ περὶ τῶν πνευμάτων τούτων λόγος. Ἐτοιμάζουσι τὰ πλοῖα των, ἵνα σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις ἐπισκεφθῶσι τὸ χωρίον, οὗ ἡ φαιδρὰ ὀμήγηυρις, ἀναπαυμένη ἐκ τοῦ καμάτου τῆς ἡμερινῆς ἐργασίας, εὐρίσκει παρήγορον ἀνακούφισιν, παρακολουθοῦσα τὴν κατασκευὴν τοῦ δαιμονικοῦ σκάφους ἀπ' αὐτῆς τῆς ὑλοτομῆσεως τῶν σανίδων ἐν τῷ δάσει. Ἀκούονται καὶ οἱ κτύποι τῶν ἐργαζομένων ναυπηγῶν, κούφιοι καὶ μυστηριώδεις κτύποι.

— Νά! νά! κάμνει ὁ γέρον εἰς κάθε κτύπον.

Τὰ παιδιά ἀκροῶνται καὶ ἀκροώμενα ἐρωτῶσι τὴν ἱστορίαν τοῦ μύθου.

Ἐν τούτοις αἱ ἡμέραι παρέρχονται. Ἄλλὰ καὶ τὸ πλοῖον ὄλονεν ἀποπερατοῦται.

— Καρφώνουν τὰ μαδέρια, λέγει μίαν ἐσπέραν ὁ γέρον.

— Νά! νά! κάμνουσι τὰ παιδιά, συνηθίσαντα πλέον εἰς τὴν φαιδρὰν ταύτην παράστασιν.

— Ἀκοῦς! ἀκοῦς! ἐπαναλαμβάνουσι.

Πλησιάζουν ἤδη τὰ Χριστούγεννα.

— Τὸ πισσώνουν, ἀνακράζει μίαν νύκτα ὁ γέρον, θερμαινόμενος παρὰ τὴν ἐστίαν.

— Τὸ καλαφατίζουν! προσθέτουσι γελῶντα τὰ παιδιά.

— Τῶριξαν 'ς τὸ γιאלό! ἀναφωνεῖ ὁ γέρον.

— Νά, ἔρχονται, ἔρχονται, προσθέτουσι τὰ παιδιά.

Καὶ τῶνόντι τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων ἐκάστη οἰκία τοῦ χωρίου ἦν κατειλημμένη ὑφ' ἐνὸς τῶν ἐλθόντων πνευμάτων. Καὶ τότε πλέον ἀρχίζει ἀτελείωτος διήγησις περὶ τῶν ἀστείων ἐπεισοδίων τῶν ξένων τούτων, οἵτινες δὲν εἶνε καὶ τόσον ἥσυχαι. Διότι τὴν νύκτα περιέρχονται τὸ χωρίον, προσβάλλοντες τοὺς ἐξερχομένους ἔξω τῶν οἰκιῶν. Καθ' ὄλον τὸ δωδεκάημερον τὸ νυχτέρι παύει. Ὁ Σκαλικάντζαρος καθήμενος ἐπὶ τῆς καπνοδόχου καταδιώκει τὸ φῶς τοῦ λύχνου. Ἀλλοίμονον εἰς τὴν κό-

ρην, ἤτις τολμήσῃ νὰ νυκτερεύσῃ. Θὰ προσβληθῆ τὴν φωνὴν καὶ τὸ σῶμα. Θὰ παραμορφωθῆ. Ἀλλοίμονον εἰς τὸν χωρικόν, ὅστις τὴν νύκτα ἀνοίξῃ τὴν θύραν τῆς καλύβης, ἵνα ἐξέλθῃ ἔξω. Τὸ πονηρὸν πνεῦμα παραφυλάττον θὰ τὸν κτυπήσῃ. Θὰ μείνῃ ἄφωνος ἢ ἀκίνητος ὁ δυστυχὴς δι' ὅλης τοῦ τῆς ζωῆς.

* * *

Ἄλλ' ἡ παραμονὴ τῶν Φώτων εὐρίσκει εἰς ταραχὴν καὶ κίνησιν ἔκτακτον τὸν παράδοξον τοῦτον κόσμον τῶν πνευμάτων, ἅτινα, ὡς οἱ Ἀθίγγανοι, ἐμφανίζονται τὰς ἡμέρας αὐτὰς τοῦ χειμῶνος. Ἀκούονται φωναὶ συγκεχυμέναι καὶ κτυπήματα ἄτακτα τοῦ σατανικοῦ τούτου ὄχλου, ἔτοιμαζομένου πρὸς ἀναχώρησιν καὶ σπεύδοντος ἐν βίᾳ, μὴ τυχόν καὶ συναντηθῆ μετὰ τοῦ ἀγιάζοντος ἱερέως καὶ τοῦ σταυροῦ. Οἱ γέροντες, αἱ γυναῖκες, τὰ παιδιά, ἅπαντα τέλος ἡ οἰκογένεια τῶν Σκαλικαντζάρων φεύγει ἐν σπουδῇ. Οἱ γέροντες παροτρύνουσι πρὸς τὴν φυγὴν, ἄδοντες ἀργὰ-ἀργὰ μὲ ξηρὰν καὶ τραχεῖαν φωνήν:

*Φεύγετε νὰ φεύγουμε,
Νά παππᾶς μὲ τὸ σταυρό,
Παππαδιὰ μὲ τὸ θερμό.*

Καὶ φεύγουν ὡς ἀστραπὴ, φοβούμενοι μὴ ζεματισθῶσιν ὑπὸ τοῦ Ἁγιασμοῦ, ὃν βράζοντα δῆθεν φέρει ἡ παππαδιὰ, ἐξερχομένη μετὰ τοῦ ἱερέως, κρατοῦντος τὸν Σταυρόν. Καὶ ἐνῶ οἱ μεγάλοι ἐξεκίνησαν, ἀκούεται καὶ ἡ συγκινητικὴ φωνὴ τοῦ μικροῦ, μὴ προφθάσαντος νὰ ὑποδέσῃ τὸ ὄρεινὸν πέδιλον:

«Καρτέρ' κ' ἐμὲ νὰ βάνω τὸ τζαρουχάκι μ'».

Καὶ ἀντηχεῖ γοερῶς τὴν αὐγὴν ἡ ἀσθενὴς φωνὴ τοῦ μικροῦ σατανισκου ὡς κλαῦμα, φοβουμένη μὴ ζεματισθῆ ὑπὸ τοῦ Ἁγιασμοῦ, ὅστις ἰδοὺ ἀχνίζει ἀπὸ τοῦ θείου πνεύματος.

* * *

Ἐνύκτωσεν ἡ παραμονὴ. Τὸ χωρίον ἡγιασμένον ἡσυχάζει, διότι αὐριον θὰ μεταβῶσιν ὅλοι οἱ κάτοικοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἵνα παραστῶσιν εἰς τὴν ὠραίαν ἀκολουθίαν τοῦ Μεγάλου Ἁγιασμοῦ. Αἱ σεμναὶ δέσποιναι θὰ στολισθῶσι μετὰ λεπτῆς φιλοκαλίας τὴν πρωτὰν. Αἱ νεαραὶ νύμφαι, αἱ νεωστὶ ὑπανδρευθεῖσαι, περιβιβλημένοι τὴν νυμφικὴν αὐτῶν στολὴν θὰ παρευρεθῶσι καὶ αὐταί, στόλισμα περίκομφον καὶ φαεινὸν τοῦ γυ-

ναικωνίτου. Μόνον πεντάκις ἢ ἑξάκις τοῦ ἔτους ὁ ναὸς στολιζέται τόσον λαμπρῶς, ὅτε αἱ νύμφαι μεταβαίνουνσι μὲ τόσους κόσμους εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τὰς μεγάλας μόνον καὶ λαμπροφανεῖς πανηγύρεις.

Ἐνύκτωσεν ἡ Παραμονή. Μακρόθεν ἀκούεται τὸ ἔσχατον ἀπήχημα τοῦ ἄσματος τῶν Φώτων, τρυφεροῦ ἐγκωμίου, πρὸς τὴν ὠραίαν νύμφην. Τὸ ἄσμα τῶν Χριστουγέννων ὁμιλεῖ διὰ τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ· τὸ τραγοῦδι τοῦ ἁγίου Βασιλείου ψάλλει τὸν μέγαν τῆς Ἐκκλησίας ἱεράρχην· τὸ ἄσμα ὁμῶς τῶν Φώτων προσκαλεῖ τὴν εὐμορφον νύμφην νὰ στολισθῇ καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, εἰς τὴν τελετὴν τοῦ Μεγάλου Ἀγιασμοῦ:

*Σήκω κυρά μ' νὰ στολισθῆς,
νὰ πᾶς ταχεῖα 'ς τὰ Φῶτα,
'ς τὰ Φῶτα καὶ 'ς τὸν Ἀγιασμό
καὶ 'ς τὸν Μεγάλο Χρόνο.*

*Βάλε τὸν ἥλιο πρόσωπο
καὶ τὸ φεγγάρι' ἀστῆθι
καὶ τοῦ κοράκου τὸ φτερό
βάλε καμαροφρύδι. . .*

* * *

Εἶνε αὐγὴ τῶν Φώτων. Οἱ κώδωνες τῶν ναῶν ἠχοῦσιν εὐφρόσυνοι, ὡς τὸ γλυκύτερον ἐωθινὸν ἄσμα, ἐξεγείροντες τοὺς πιστοὺς ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ὅπως μεταβῶσιν εἰς τὸν ναόν. Ἐξημερώνει γαλήνιος χειμερινὴ ἡμέρα. Μόλις ὑποφώσκει καὶ ἰδοὺ δειλὰ-δειλὰ βηματίζουσαι ὡς περιστεραὶ μεταβαίνουνσι εἰς τὸ φρέαρ αἱ τρυφεραὶ τοῦ χωρίου κόραι, ὅπως ἀντλήσωσιν ὕδωρ ἡγιασμένον, διότι σήμερον ἅπανα τῶν ὑδάτων ἡ φύσις ἡγιασθῆ, βαπτισθέντος τοῦ Σταυροῦ, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ ἐν Ἰορδάνῃ βαπτισθέντος Σωτῆρος. Καὶ ἡ συνήθεια αὕτη εἶνε ἀρχαιοτάτη. Ἦδη ὁ Χρυσόστομος ἐν τινι λόγῳ του «εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα» λέγει: «Αὕτη ἐστὶν ἡ ἡμέρα καθ' ἣν ὁ Χριστὸς ἐβαπτίσαστο καὶ τὴν τῶν ὑδάτων ἡγιασε φύσιν. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν μεσονυκτίῳ κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην ἅπαντες ὑδρεύονται καὶ οἴκαδε τὰ νάματα ἀποτίθενται καὶ εἰς ἐνιαυτὸν ὀλόκληρον φυλάττουσιν, ἅτε δὴ σήμερον ἡγιασθέντων τῶν ὑδάτων».

Καὶ φυλάττουσι τὸ ὕδωρ τοῦτο τὸ ἡγιασμένον διαυγές καὶ καθαρὸν καὶ ἀμόλυτον. Καὶ ὅχι μόνον ἐπὶ ἓνα ἐνιαυτὸν, προσθέτει ὁ Χρυσόστομος ἐν τῷ λόγῳ, ἀλλὰ καὶ δύο τρία ἔτη μένει ἀδιάφθορον καὶ ἀμιλλώμενον μὲ τὸ πρὸ μικροῦ ἀρπασθὲν ἀπὸ τῶν πηγῶν.

Ἄλλ' ἐνῶ αἱ νεαραὶ θυγατέρες τοῦ χωρίου ἐπιστρέφουσιν ἐκ τῆς πηγῆς, ἐν τῷ μικρῷ οἴκῳ στολίζεται ἡ νύμφη. Ἦδη ἐσήμανε καὶ ὁ δευτερός τῆς ἀκολουθίας κώδων, γλυκύτερος τοῦ πρώτου. Ἡ νύμφη ἐπισπεύδει τὸν στολισμὸν τῆς πρὸ τοῦ καθρέπτου. Τρεῖς φίλοι περιενδύουσιν αὐτήν, φροντίζουσαι μετὰ λεπτῆς ἐπιμελείας, ὅπως ἐν τρυφερᾷ χάριτι περιβληθῇ τοὺς χρυσοῦφάντους καὶ χρυσοκεντήτους κόσμους, ἔργα χρυσοποιικίλα τῶν χειρῶν τῆς. Τὰ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς χρυσᾶ κεντήματα θὰ λάμπωσιν εἰς τοῦ ναοῦ τὰ φῶτα, τὰ ποικίλιμα τῶν χειρῶν τοῦ χιτῶνος καὶ τοῦ περιστηθίου θὰ ἐξακοντίζωσι στιλπνὰς ἀκτῖνας χρυσαυγεῖς, ὁ ποδόγυρος ἐκ χρυσοῦς στόφας, θὰ παριστᾷ ρεῦμα ὀλόχρυσον, κινούμενον εἰς τὴν λάμπην τῶν κηρίων χρυσοειδῶς. Τέλος αἱ πτυχαὶ τοῦ ἀλεμίου θὰ προσπίπτωσι μετὰ χάριτος πρὸς τὰ κάτω προσθέτουσαι νεφελώδη καλλονὴν εἰς τὴν νύμφην.

* * *

Ἀκούω τὴν μελωδίαν τῆς ὠραίας τῶν Θεοφανείων ἀκολουθίας. Κ' ὑπὸ τὰ ἄφθονα τοῦ πολυελαίου φῶτα, καὶ ὑπὸ τὰ χρυσᾶ στολίδια τῶν νυμφῶν, αἴτινες ὄλαι κατὰ γραμμὴν ὑπολάμπουσιν ὀπισθεν τοῦ δικτυωτοῦ τοῦ γυναικωνίτου, ἐκ τῶν τετραγωνιδίων τοῦ ὁποίου ἐκπέμπονται ἀναρίθμητοι χρυσαῖ ἀκτῖνες, ὡς ἐν ἐκστάσει ἀφίεμαι ν' ἀκούω τὸ κελάδημα τῶν ὕμνογράφων τὸ πανηγυρικόν. Καὶ ἡ ἀκολουθία τῶν Θεοφανείων ὡς καὶ ἡ τῶν Χριστουγέννων, ἔχει γραφῆ ὑπὸ τῶν περιπαθεστέρων ποιητῶν τῆς Ἐκκλησίας μας, τοῦ Κοσμᾶ καὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἀμίμητοι εἶνε αἱ εἰκόνες καὶ αἱ ἀντιθέσεις τῶν τροπαρίων. Ἀπαράμιλλον τὸ ὕψος τῶν ἐννοιῶν καὶ τρυφερωτάτη ἡ χάρις τῶν στίχων. Ὁ ἱαμβικός δὲ κανὼν τοῦ Δαμασκηνοῦ εἶνε τρυφερώτατον καὶ πανηγυρικώτατον ἄσμα πρὸς τὸν βαπτισθέντα Ἰησοῦν, μαρτυροῦν βαθεῖαν πίστιν μέχρι καίοντος ἔρωτος καὶ ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς μέχρι τῆς ἀρχαίας καλλονῆς τῆς. Ὡς κύμα φλοισβίζον εἰς τὴν ἀκτὴν τερετίζει ὁ ἦχος του.

Πόσον εὐμορφα καὶ πόσον ποιητικῶς παριστᾷ ὁ ὕμνογράφος τὴν ἄρνησιν τοῦ Προδρόμου, ὅπως βαπτίσῃ τὸν Ἰησοῦν ἐν τῷ Ἰορδάνῃ. Ὁ Ἰησοῦς ἐπιμένει, ὁ δὲ ἄσματογράφος λέγει ὡς ἐκ μέρους τοῦ Βαπτιστοῦ: «Εἰς ὄνομα δὲ τίνος σὲ βαπτίσω; Πατρός; Ἄλλὰ τοῦτον φέρεις ἐν ἑαυτῷ. Υἱοῦ; Ἄλλ' αὐτὸς ὑπάρχεις ὁ σαρκωθείς. Πνεύματος Ἄγιου; Ἄλλὰ καὶ τοῦτο οἶδας δίδόναι τοῖς πιστοῖς διὰ στόματος».

Ἴδου δὲ καὶ ὁ εἰρμὸς τῆς ἐνάτης ὥδῃς, περιπαθὲς πρὸς τὴν Παναγίαν προσφώνημα:

«ὦ τῶν ὑπὲρ νοῦν τοῦ τόκου σου θαυμάτων,
 Νύμφη Πάναγνε, μῆτερ εὐλογημένη.
 Δι' ἧς τυχόντες παντελοῦς σωτηρίας,
 Ἐπάξιον κροτοῦμεν ὡς εὐεργέτη.
 Δῶρον φέροντες ὕμνον εὐχαριστίας».

* * *

Εἶνε μεγάλη ἡ παροῦσα ἑορτὴ τῆς Ἐκκλησίας μας, ἀναγομένη εἰς αὐτὸ τὸ ὕψιστον τῆς θρησκείας μας καὶ μυστικώτατον δόγμα, τὸ μυστήριον τῆς ἀγίας Τριάδος, ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ἀποκαλυφθὲν κατὰ πρῶτον, ὡς ψάλλει τὸ γλυκύτατον τροπάριον:

«Ἐν Ἰορδάνῃ βαπτίζομένου σου, Κύριε, ἡ τῆς Τριάδος ἐφανερώθη προσκύνησις. . .». Ἐτελεῖτο δὲ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἐν ἀπάσαις ταῖς Ἐκκλησίαις τῆς Ὀρθοδοξίας παννυχίς δι' ὅλης τῆς νυκτός, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ὥρας τῆς βαπτίσεως τοῦ Σωτῆρος, γενομένης κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς Διατάξεις τῇ δεκάτῃ ὥρᾳ τῆς νυκτός, ἦτοι ὄρθρου βαθέος.

* * *

Ἄλλ' ἤδη ἄρχεται ἄλλη φαιδρὰ πανήγυρις. Ἡ βάπτισις τοῦ Σταυροῦ εἰς τὴν θάλασσαν. Ἡ λειτουργία ἔληξεν, ἐψάλλη καὶ ὁ ἀγιασμός, οἱ δὲ ἱερεῖς φέροντες τὸν τίμιον Σταυρὸν θὰ κατέλθωσιν εἰς τὸν λιμένα, ὅπως βαπτίσωσιν αὐτὸν εἰς τὰ κύματα—να ἀγιασθοῦν τὰ νερά. Ἡ θάλασσα εἶνε ἡρεμος. Τὰ πλοῖα ὅλα ἐν τῷ λιμένι σημαιοστόλιστα. Οἱ ναυτικοὶ πάντες κοσμίως ἐνδεδυμένοι ἐν σεμνῇ χαρᾷ περιμένουσιν εἰς τὴν προκυμαίαν. Ὁ κόσμος ἐξελθὼν ἐκ τοῦ ναοῦ ἴσταται εἰς τὸ παράλιον. Αἱ νύμφαι κατέλαβον θέσιν κατάλληλον, θεωροῦσαι τὴν τελετὴν σεμνῶς ἀκίνητοι. Ἐμπρὸς δὲ παρὰ τὴν προκυμαίαν εὐμορφοὶ νεανίαι, ἀνδρεῖοι ναῦται, ἡμίγυμνοι, ἀψηφοῦντες τοῦ χειμῶνος τὸν παγετόν, θερμαινόμενοι ὑπὸ τῆς ἐνδομύχου ἀγνῆς πίστεως, ὅπως εἰς τοὺς παλαιούς ἀγῶνας—ἔχει καὶ ἡ ἐκκλησία μας τοὺς ἀγῶνάς της, σεπτῶς συνδεδεμένους μετὰ τῆς θρησκείας—πίστεως, ὅτι ὁ νικητῆς, ὁ κατορθώσας ν' ἀρπάσῃ ἀπὸ τῶν κυμάτων τὸν Σταυρὸν ἐν τῇ θερμῇ πάλλῃ, θὰ τὸν ἔχη φύλακα τοῦ εἰς

τὰς τρικυμίας τῶν θαλασσῶν ἀφιερωμένου βίου του. Περιμένουσι τοὺς ἱερεῖς.

* * *

Ἴδου ἀκούεται ἡ ψαλμωδία. Προηγούνται τῆς ἱερᾶς πομπῆς αἱ λαμπάδες καὶ τὰ ἐξαπτέρυγα λαμποκοποῦντα. Εἶτα οἱ ψάλται ψάλλοντες, ἔπειτα οἱ ἱερεῖς, ὧν εἷς κρατεῖ εἰς χεῖρας τὸν Σταυρόν, ξύλινον ἐλαφρόν ἵνα μὴ βυθισθῇ καὶ ἀπολεσθῇ ἐν τῷ πυθμένι.

Τὰ βλέμματα ὄλων συγκεντροῦνται ἤδη πρὸς τὴν θάλασσαν. Ὁ ἱερεὺς σταθεῖς πρὸς ἀνατολὰς ἐκσφενδονίζει τὸν Σταυρόν καὶ ἐν ἀκαρεῖ οἱ ἐν ταῖς λέμβοις ναῦται εὐρέθησαν εἰς τὴν θάλασσαν. Δὲν βλέπεις πλέον ἢ μόνον κύματα τεταραγμένα ἀνυψούμενα μετὰ χειρῶν ἐν μέσῳ ἀνθρωπίνων καὶ ἀκούεις τὸν παφλασμόν τοῦ θαλασσίου ἀγῶνος. Μετὰ μικρὸν βλέπεις ὑψωμένην χεῖρα πρὸς τ' ἄνω, κρατοῦσαν τὸν Σταυρόν. Εἶνε ὁ νικητής, «Ἐπῆρε τὸν Σταυρόν». Ἐξέρχεται ἀγαλλόμενος μετ' εὐλαβείας, ἐνῶ οἱ ἠττηθέντες ὑποχωροῦσιν ἡσύχως.

* * *

Μετὰ ταῦτα, δι' ὅλης τῆς ἡμέρας θὰ περιέρχεται ὁ νεαρὸς ναύτης, καθαρὰ ἐνδεδυμένος καὶ αἰδημόνως βαδίζων μετὰ δίσκου, ἐν ᾧ κεῖται ὁ Σταυρὸς ἐν μέσῳ χειμερινῶν ἀνθέων, λαμβάνων νομίσματα, βραβεῖα τῆς νίκης.

* * *

Θαλασσινὴ ἑορτὴ τῶν Φώτων! Πανήγυρις χαρωπὴ τῶν Ἑλληνικῶν νήσων! Φαιδρὸν τοῦ κύματος θέλγητρον! τοῦ ναύτου χάσμα καὶ δόξα! Σὲ εἶδον παιδίον ὠραῖαν καὶ εὐφρόσυνον ἡμέραν κυανίζουσας ἐν τῷ στερεώματι ὡς γαλανίζουσι τὰ κύματα ἐν τῷ πελάγει. Σὲ εἶδον καὶ ἀνὴρ ἤδη, πλὴν οἴμοι! δὲν σὲ ἀνεγνώρισα. Τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀθῶον κάλλος σου κατεφθάρη εἰς ἐπιτήδευσις ψυχρὰν καὶ κοπιώδη. Ὁ γέρων διηγούμενος τὰς παραδόσεις σου ἐξέλιπε μετὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου παρελθῶν καὶ αὐτός, τὰ δὲ παιδιά δὲν ἀκούουσι τοὺς θελκτικὸς μύθους του, συνωθούμενα περὶ τὴν ἐστίαν. Ὁ θορυβώδης ἀτμός, ὁ ἀφρὸς αὐτὸς τῆς ὕλης, ἠρήμωσε τὸν λιμένα, ἐξαφανίσας τὰ πτωχὰ ἰστία, ὁ δὲ ναύτης κατηφῆς καὶ τεθλιμμένος βηματίζει εἰς τὰς ἐρήμους προκυμίας, ὅπου βιαστικός, ὡς ἐν ἀγγαρεία, φέρεται ὁ ἱερεὺς νὰ βαπτίσῃ κατὰ ψυχρὰν συνήθειαν τὸν Σταυρόν, οὐδὲν αὐτὸς αἰσθανόμενος, καὶ οὐδὲν αἰσθημα ἐξεγείρων,

ἐνῶ ἡ παραλία σιωπηλὴ καὶ ἀφανὴς ἀπλοῦται, ἀστόλιστος ἀπὸ τῶν περικαλλῶν ἐκείνων νυμφῶν, αἵτινες ὡς νηρηίδες τινὲς τῶν σκιερῶν ρευμάτων ἐξηνεμώθησαν ἐς αἰεὶ, τῆς βιωτικῆς ἀνάγκης ἐπιστάσης μεθ' ὅλης τῆς βαρείας αὐτῆς ἐπισημότητος. Οὕτως ἐν πρὸς ἐν πίπτουσι καὶ τοῦ δένδρου τὰ φύλλα, ὡς μία πρὸς μίαν χάνονται πρὸ τοῦ εἰσρέοντος πολιτισμοῦ αἱ ὠραῖαι τῶν Φώτων συνήθειαι καὶ παραδόσεις. Ἀλλὰ τὰ μὲν τῶν δένδρων φύλλα καὶ πάλιν θ' ἀναφυῶσι πράσινα, πλὴν αἱ εὐμορφοὶ παραδόσεις δὲν ἀναφαίνονται πλέον, καὶ ἀπομένει εἰς ἡμᾶς τρυφερά τις ἀνάμνησις παρωχημένων χρόνων κ' ἐκείνη ἀμυδρὰ καὶ μαυρισμένη ὡς μαυρίζει ὁ καπνὸς τῶν ἐργοστασίων.

ROBERT SHANNAN PECKHAM

Ὁ κόσμος ντυμένος:
Ὁ Ντοστογιέφσκι καὶ ἡ σημασία τῶν ρούχων
στὸν Παπαδιαμάντη

How all Nature and Life are but one Garment, a «Living Garment», woven and ever a-weaving in the «Loom of Time»: is not here, indeed the outline of a whole Clothes-Philosophy...?

Thomas Carlyle, *Sartor Resartus* [1836]¹

ἔκλειν' ἀπάνω του σφιχτὰ τὸ τρίπιο πανωφόρι

Ἄγγελος Σικελιανός, «Μνημόσυνο Παπαδιαμάντη»²

Σ' ἓνα κείμενο ἀφιερωμένο στὸν Ντοστογιέφσκι, τὴν πρώτη, μάλιστα, κριτική γιὰ τὸν ρῶσο μυθιστοριογράφο ποὺ ἐμφανίστηκε στὴν Ἑλλάδα, ὁ Ἐμμανουήλ Ροῦθης συνέκρινε τὸν συγγραφέα μὲ «τοὺς λεγομένους ρεαλιστές καὶ νατουραλιστές»: «Ἄν ὁ Ζολά, ὁ Δωδέ, οἱ Γονκούρ καὶ ὁ Μωπασάν ἀφαιροῦσιν ἀπὸ τῶν ἡρώων καὶ ἡρωίδων αὐτῶν τὸ ἔνδυμα, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ ὑποκάμισον, ὁ Δοστογιέφσκης ἀφαιρεῖ αὐτὸ τὸ δέρμα»³. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ τοῦ Ροῦθης δημοσιεύτηκε στίς 13 Ἀπριλίου τοῦ 1889

¹ Thomas Carlyle, *Sartor Resartus*, ἐπ. Κ. Mc Sweeney καὶ P. Sabor (Oxford University Press, Ὁξφόρδη, 1987), σ. 155.

² Ἄγγελος Σικελιανός, «Μνημόσυνο Παπαδιαμάντη», στὴ *Νέα Ἑστία*, Χριστογεννα 1941, σσ. 2-3.

³ Θ. Δοστογιέφσκι, *Τὸ Ἔγκλημα καὶ ἡ τιμωρία*, μετ. Α. Παπαδιαμάντη, ἐπιμ. Εὐγενία Μακρυγιάννη (Ἰδεόγραμμα, Ἀθήνα, 1992), σ. 9. Χρησιμοποιοῦ τὴν ὀρθογραφία «Ντοστογιέφσκι» στὰ ἑλληνικά τὴν ὁποία προτείνει ἡ Μακρυγιάννη, σ. 501.

στην *Ἐφημερίδα* τοῦ Κορομηλά καὶ παρουσιάστηκε ὡς πρόλογος στὸ *Ἔγκλημα καὶ ἡ Τιμωρία*, μεταφρασμένο ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη¹. Ὅσο ἀφορᾷ τὸ μυθιστόρημα τοῦτο τοῦ Ντοστογιέφσκι, ἡ παρατήρηση τοῦ Ροϊδῆ εἶναι οὐσιώδης. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ μυθιστορήματος ὡς τὸ τέλος, ὁ ἀφηγητὴς τονίζει τὴν σημασία τῶν ἐνδυμάτων:

«Ἦτο τόσο ἀθλιῶς ἐνδεδυμένος, ὥστε ἄλλος θὰ ἐντρέπετο νὰ ἐξέλθῃ ἐν μέσῃ ἡμέρᾳ μὲ τοιαῦτα ράκη. Ἀλλ' ἡ συνοικία ἐπέτρεπεν ἀληθῶς οἰανδήποτε περιβολήν. Εἰς τὰ πέριξ τοῦ Χορτοπαζάρου, εἰς τὰς ὁδοὺς ταύτας τοῦ κέντρου τῆς Πετροπόλεως, ὅπου κατοικεῖ ἐργατικὸς λαός, τὸ παμποίκιον τῆς ἐνδυμασίας οὐδεμίαν προξενεῖ ἐκπληξιν. Ἀλλὰ τόση ἀγρία περιφρόνησις εἶχε συσσωρευθῆ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ νέου, ὥστε, μὲ ὄλην τὴν ἀφελῆ ἐνίοτε αἰδημοσύνην του, οὐδεμίαν ἡσθάνετο ἐντροπὴν ἐκθέτων τὰ ράκη του ἐν τῇ ὁδῷ»².

Ἐδῶ ἡ ἐνδυμασία τοῦ Ρασκολνικῶφ γίνεται μαρτυρία ὄχι μόνο μίας οἰκτρῆς οἰκονομικῆς κατάστασης, ἀλλὰ καὶ μίας ψυχικῆς δυσφορίας. Τὸ τρύπιο καπέλο τοῦ φοιτητῆ ἀπὸ τὴν Γερμανία, ἀποτελεῖ ἐνδειξὴ ἐνὸς τσακισμένου ἰδεαλισμοῦ. Γενικὰ ὁ ρουχισμὸς λειτουργεῖ μὲ πολλαπλοὺς καὶ διαφορετικούς συνειρμούς καὶ τὸ μοτίβο ὑφαίνεται σ' ὄλο τὸ κείμενο τὸ ὁποῖο περιέχει λεπτομερεῖς ἐνδυματολογικὲς ἀναφορές: «ἀσπρόρουχα παιδιών» στὸ σπίτι τοῦ Μαρμελάδωφ, μία μονὴ κάλτσα, αἱματοβαμμένες λουριδὲς ἀπὸ λιωμένα παντελόνια, ἓνα ζευγάρι παλιὲς μπότες καὶ μία πράσινη μαντήλα. Στὴν ἀρχὴ τῆς ἀφήγησης, ἡ Σόνια, ντροπιασμένη, σκεπάζει μὲ τὸ μαντήλι αὐτὸ τὸ πρόσωπό της ὅταν ἀναγκάζεται νὰ στραφεῖ στὴν πορνεία:

«Τοῦτου γενομένου, λαμβάνει τὸ μέγα πράσινον ρινόμακτρον μας (εἶνε ρινόμακτρον τὸ ὁποῖον χρησιμεύει δι' ὄλην τὴν οἰκο-

¹ Βλ. ὅσα σημειῶνε ἡ Μακρυγιάννη σχετικὰ, *ἐνθ. ἀν.*, σσ. 501-507. Γιά μία περιγραφὴ τῆς συνεργασίας τοῦ Παπαδιαμάντη μὲ τὴν *Ἐφημερίδα*, βλ. Φ. Δημητρακόπουλος - Ε. Ι. Δαμβουνέλη, «Τὸ Roman-Feuilleton (Μυθιστόρημα-Ἐπιφυλλίδα), ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ἡ 'Ἐφημερίς' 1883-1891», *Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλολοσφ. Σχ. Παν/μίου Ἀθηνῶν*, τόμ. 29 (1986-1991), σσ. 433-450. Ὁ Παπαδιαμάντης μεταφράζοντας κατὰ λέξιν τὸ γαλλικὸ κείμενο τοῦ Victor Derély *Le Crime et le Châtiment* [1884], προσέθεσε τὰ ἄρθρα στὰ οὐσιαστικά τοῦ τίτλου, βλ. *Τὸ Ἔγκλημα καὶ ἡ τιμωρία*, σ. 503.

² *Τὸ Ἔγκλημα καὶ ἡ τιμωρία*, σσ. 14-15.

γένειαν), περιτυλίγει την κεφαλήν της, και πλαγιάζει ἐπὶ τῆς κλίνης της, μὲ τὸ πρόσωπον πρὸς τὸν τοῖχον ἐστραμμένον»¹.

Στὸ τέλος τοῦ κειμένου, ὅμως, στὴ Σιβηρία, τὸ ἴδιο ροῦχο, «τὸ πρᾶσινον μανθῆλιον», γίνεται σύμβολο εἰρήνης².

Οἱ πρωταγωνιστές, μάλιστα, τοῦ Ντοστογιέφσκι δὲν εἶναι μόνο «φονεῖς, μέθυσοι, ἐταῖραι τοῦ δρόμου, σάτυροι, βλάκες, ἡλίθοι, παράφρονες, προαγωγοί, ἐπαίται, νευροπαθεῖς, φθισικοί, χλωρωτικοὶ ἢ τουλάχιστον τραυλοὶ ἢ παραβλῶπες», ὅπως ὀρθὰ ἐπισημαίνει ὁ Ροῦδης. Ἔχουν ἐπίσης ἓνα ἄλλο κοινὸ σημεῖο μεταξύ τους, τὴν ἐνασχόλησή τους μὲ τὸ ράφιμο. Τόσο ὁ Ρασκολνικῶφ, ὅσο καὶ τὸ δευτέρό του θύμα, ἡ Ἐλισάβετ Ἰβανόβα, συνδέονται μὲ τὴν μεταποίηση ρούχων, ἐνῶ ἡ Σόνια νοικιάζει ἓνα δωμάτιο στὸ διαμέρισμα ἑνὸς ράπτη. Γιὰ τὸν Μαρμελάδωφ ὁ ἀφηγητὴς παρατηρεῖ ὅτι: «Ἐἶχε περάσει εὐπρεπῶς εἰς τὴν κομβιοδόχην τὸ μόνον κομβίον ὅπερ ἔμενε εἰς τὸ ἔνδυμά του»³. Ὁ ἴδιος ὁ Ρασκολνικῶφ δείχνει ἐπιδεξιότητα ὅταν ράβει ἓνα «κινητὸν κόμβον» γιὰ νὰ κρεμάσει «τὸν πέλεκυν» μέσα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ παλτοῦ του⁴. Ὁ ρουχικὸς ἐξοπλισμὸς γίνεται κάλυμμα γιὰ τὸ θάνατο. Δὲν εἶναι ἴσως ἄσχετο ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ συγγενικοὺς δεσμούς, τὰ θύματα τοῦ Ρασκολνικῶφ συνδέονται κατὰ κάποιον τρόπο καὶ ἐπαγγελματικὰ καθὼς εἶναι καὶ τὰ δύο μεταπράτες. Ἡ Ἐλισάβετ Ἰβανόβα μαντάρει λινὰ καὶ ἐμπορεύεται μεταχειρισμένα ροῦχα⁵. Ἡ ἀδελφή της εἶναι τοκογλύφος. Τὸ χρῆμα καὶ τὰ ροῦχα λειτουργοῦν ὡς ἐμπόρευμα.

Τὸ *Ἔγκλημα καὶ ἡ Τιμωρία* εἶναι ἔτσι κυριολεκτικὰ στοιχειωμένο ἀπὸ ἐνδυματολογικὲς «ἐμφανίσεις» ποὺ θυμίζουν τὸ φάντασμα τοῦ ὑπαλλήλου καὶ τὸ πανωφόρι του στὸ διήγημα τοῦ Γκόγκολ [1842]. Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα δὲν συνιστοῦν ἀπλῶς μία δημοσιογραφικὴ ἀνταπόκριση (ἂν καὶ οἱ ἐφημερίδες ἦταν μία σημαντικὴ ἐμπνευση γιὰ τὸν Ντοστογιέφσκι), ἀλλά, ὅπως παρατηρεῖ ὁ John Jones, ἀποτελοῦν ἓνα «ἀποκαλυπτικὸ νατουραλισμὸ»⁶. Ἡ ἀμφίεση στὸ ἔργο τοῦ Ντοστογιέφσκι ἔχει μία ἀποκαλυπτικὴ καὶ μεταφορικὴ διάσταση. Ὅταν τελικὰ δολοφονεῖ τὴν γριὰ Ἐλισάβετ, ὁ Ρασκολνικῶφ προσέχει νὰ μὴ λερῶσει τὰ ροῦχα του γιὰ νὰ μὴν ἐνοχοποιηθεῖ. Ὅμως, μέσα στὸ κιβώτιο κάτω ἀπὸ τὸ κρεβάτι

¹ Τὸ *Ἔγκλημα καὶ ἡ τιμωρία*, σσ. 28-29.

² *Αὐτόθι*, σ. 497.

³ *Αὐτόθι*, σ. 22.

⁴ *Αὐτόθι*, σ. 76.

⁵ Ἡ Ἐλισάβετ Ἰβανόβα περιγράφεται στὸ μυθιστόρημα ὡς στρατιώτης ποὺ φορεῖ γυναικεῖα, *αὐτόθι*, σ. 73.

⁶ J. Jones, *Dostoevsky* (Clarendon Press, Ὁξφόρδη, 1983), σ. 211.

τοῦ θύματός του βρίσκει λευκά «δθόνια» και μία ένδυμασία με αίματοκόκκινες άκρες, σύμβολο τῆς ένοχῆς πράξης του. «Εἰς τὸ κόκκινον, τὸ αἷμα δὲν θὰ φαίνεται τόσον» ἀναλογίζεται ὁ δολοφόνος¹. Στὰ ἔργα τοῦ Ντοστογιέφσκι, λοιπόν, τὰ ένδύματα κρύβουν ἀλλὰ καὶ φανερώνουν. Τὸ σῶμα τοῦ μυθιστορήματος εἶναι τυλιγμένο με στρώματα ρούχων. Τὸ μοτίβο τῆς φορεσιᾶς περιστοιχίζει τοὺς πρωταγωνιστὲς σὰν ἕνας ἰστὸς ἀράχνης.

Πράγματι, τὸ σχόλιο τοῦ Ροῦδη φέρνει στὸ νοῦ, ὄχι μόνο τὸ ἔργο τοῦ Ντοστογιέφσκι, ἀλλὰ καὶ τὰ διηγήματα τοῦ ἴδιου τοῦ Παπαδιαμάντη ὅπου οἱ ἀναφορὲς στὸ ντύσιμο εἶναι πολλαπλές: στὴ «Μαυρομαντηλοῦ» [1891], στὸ σύντομο κωμικὸ διήγημα «Ἡ κάλτσα τῆς Νάνας» [1907], στὴν «Ἄσπροφουστανοῦσα» [1925] καὶ στὸν «Ἐρωτα στὰ χιόνια» [1896] ὅπου «ἡ παλιά πατατούκα» τοῦ Γιαννιοῦ εἶναι ἡ μόνη περιουσία του μετὰ ἀπὸ τὶς «ἀγγλικὲς τσόχες, βελούδινα γελέκα, ψηλά καπέλα» τοῦ παρελθόντος. Ἀκόμα καὶ τὸ χιόνι περιγράφεται ὡς ὕφασμα, ὡς «ἄσπρο σινδόνι» ποὺ σκεπάζει τὸν Γιαννιὸ «διὰ νὰ μὴ παρασταθῆ γυμνός»².

Τὰ ρούχα λειτουργοῦν, κατ' ἐξοχήν, ὡς ἐμπόρευμα. Δίνονται σὲ κόρες ὅταν παντρεύονται γιὰ προίκα. Στὸ διήγημα «Ὁ Πολιτισμὸς εἰς τὸ χωρίον» [1891], ὁ Στέργιος ἀναγκάζεται νὰ πουλήσει ἀκόμα καὶ τὸ «μεταξωτὸν ένδυμα» τῆς γυναίκας του σ' ἕνα τοκογλύφο³. Ἄν τὸ σενάριο αὐτὸ θυμίζει τὸν Ντοστογιέφσκι, ἴσως δὲν προκαλεῖ μεγάλη ἐκπληξη ὅτι ὁ Στέργιος εἶναι καὶ χαρτοπαίκτης. Ὅστόσο, ἡ ένδυμασία λειτουργεῖ καὶ μεταφορικὰ στὸν Παπαδιαμάντη. Ἡ σάρκα σκεπάζει τὸ πνεῦμα σὰν μία φορεσιά. Στὴ «Φόνισσα» [1903], ἡ Φραγκογιαννοῦ, μετὰ ἀπὸ τὴν δολοφονία τῶν δύο κοριτσιῶν στὸ πηγάδι, καὶ ἀφοῦ ἔχει τινάζει «τὰ κράσπεδα τῶν ένδυμάτων της, τὰ διάβροχα», σκοπεύει νὰ κρεμάσει τὰ πνιγμένα κορίτσια ἀνάποδα, σὰν ρούχα, σὲ μία κερασιά⁴. Καθὼς καὶ ἡ σάρκα περιγράφεται ὡς ρούχο, στὸ «Ἐρωσ-ἤρωσ» [1897] ἡ ένδυμασία φανερώνει περισσότερα ἀπὸ ὅ,τι κρύβει:

«Νέος Ἀδὰμ καὶ νέα Εὔα, φέροντες τοὺς χιτῶνας θαλασσοβρεγμένους κολλητὰ εἰς τὴν ἐπιδερμίδα των, περισσότερον παρὰ γυμνοί»⁵.

¹ Τὸ *Ἔγκλημα καὶ ἡ τιμωρία*, σ. 88.

² *Ἄπαντα*, 3.105 καὶ 110.

³ *Αὐτόθι*, 2.256.

⁴ *Αὐτόθι*, 2.465.

⁵ *Αὐτόθι*, 3.181.

Στή «Νοσταλγό» [1894], τὰ ρούχα ἐμφανίζονται ὡς χρηστικά ἀντικείμενα τῶν ὁποίων ἡ χρῆση ἀλλάζει. Ἡ πρωταγωνίστρια, ἡ Λιαλιώ, βγάζει «τὸ λευκόν, πολὺπτυχον κολόβιον τῆς» γιὰ νὰ τὸ μεταχειριστεῖ ὡς πανί. Ἔτσι ἡ βάρκα κυριολεκτικά ὠθεῖται ἀπὸ τὸ ρούχο τῆς. Ἐπίσης καὶ τὰ χρώματα τῆς ἐνδυμασίας ἔχουν μία συμβολικὴ διάσταση. Τὸ «κολόβιον» τῆς Λιαλιῶς εἶναι κατάλευκο, ὅμοιο μὲ τὸ δέριμα τῆς:

«Ἡ Λιαλιώ ἔμεινε μὲ τὸ μεσοφοῦστανον, κοντὸν ἕως τὰς κνήμας, λευκὸν ὅσον καὶ τὸ κολόβιον, καὶ μὲ τὰς λευκάς περικνημίδας, ὅφ' ἂς ἐμάντευέ τις τὰς τορνευτάς καὶ κομψὰς κνήμας, λευκοτέρας ἀκόμη»¹.

Τὸ δέριμα καὶ τὸ ρούχο γίνονται ἓνα καὶ ἡ «πορφυρᾶ μεταξωτὴ τραχηλιά» τῆς γυναίκας ξαναθυμίζει τὶς κόκκινες ἄκρες τῆς ἐνδυμασίας τοῦ Ντοστογιέφσκι, τὴν «κοκκίνην ὀμβρέλαν» τῆς Πολυμνίας ποὺ ἀναφέρεται στὸ «Ὀλόγυρα στὴ λίμνη» [1892] καὶ «τὸ κόκκινο πλατὺ ζωνάρι» τοῦ ἀρχιναυπηγοῦ, ὁ ὁποῖος μοιάζει μὲ «δαιμόνιο». Στὸ διήγημα «Στὸ Χριστὸ στὸ Κάστρο» [1892], ἐπίσης, ὁ παράτολμος μπαρμπά-Στεφανῆς φοράει «πλατὺν κοῦκον καὶ καμιζόλαν μαλλίην βαθυκύανον, μὲ τὸ ζωνάρι κόκκινον δύο πιθαμὲς πλατὺ»². Τὸ διήγημα «Ὀλόγυρα στὴ λίμνη» ἀρχίζει μὲ «τῆς λευκῆς λινομετάξου ἐσθῆτός τῆς τὸν θροῦν» καὶ τὸ θέμα τῆς ἐνδυμασίας ἐπαναλαμβάνεται συνεχῶς. Ὁ Βαγγελάκης ἐμφανίζεται μὲ «τὴν πολὺχρουν ἀπὸ τὰ ἐμβαλώματα καμιζόλαν του» καὶ πάλι μὲ «τὴν κοκκίνην σκούφιαν του». Ἡ καπετάνισσα φοράει «τὴν νυμφικὴν στολὴν τῆς μὲ τὸ λευκὸν ἀναφές». Ἐδῶ, λοιπόν, τὸ κόκκινο καὶ τὸ λευκὸ εἶναι τὰ κυριότερα χρώματα στὸ κείμενο. Μιλώντας γιὰ τὴν Πολυμνία, ὁ ἀφηγητὴς δηλώνει: «Πῶς διεγράφετο ἀρμονικῶς ἡ μορφὴ τῆς μὲ χνοῶδη πάλλευκον χρῶτα καὶ τὰ ἐρυθρὰ μῆλα τῶν παρειῶν»³. Ἄν τὸ λευκὸ εἶναι τὸ χρῶμα τῆς ἀγνότητος, τὸ κόκκινο, ὅπως στὸν Ντοστογιέφσκι, γίνεται σύμβολο τοῦ δαιμονικοῦ πειρασμοῦ, τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους⁴.

Οἱ ἀναφορὲς τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν εἶναι ἀπλοϊκὲς ἢ μονοσήμαντες. Ὁ σταυρὸς στὸ κοντάρι μὲ τὴν ἑλληνικὴ σημαία εἶναι ἐπίσης «ἐρυθρός».

¹ Ἄπαντα, 3.52.

² Αὐτόθι, 2.281.

³ Αὐτόθι, 2.389.

⁴ Γιὰ τὴ σημασία τοῦ κόκκινου χρώματος στὸν Ντοστογιέφσκι, βλ. *Dostoevsky*, σ. 230 καὶ βλ. ἐπίσης J. Catteau, *Dostoevsky and the Process of Literary Creation*, (Cambridge University Press, Cambridge, 1989), σσ. 404-408.

Στὸ διήγημα «'Ἄσπρη σὰν τὸ χιόνι» [1907], ὁ ἀφηγητὴς περιγράφει τὸ παραμῦθι μίας πριγκίπισσας ποῦ γεννήθηκε μαγικά ἀπὸ τὸ χυμένο αἷμα ἐνὸς ἐλαφιοῦ στὸ χιόνι. Ὅταν ἡ βασιλοπούλα μεγαλώνει, εἶναι «ἄσπρη σὰν τὸ χιόνι καὶ κόκκινη σὰν τὸ αἷμα»¹. Ἄναφερόμενος στὸ στίχο τοῦ Σολωμοῦ («Ποιὰ εἶν' ἐκείνη ποῦ κατεβαίνει / ἄσπροντυμένη — ἀπ' τὸ βουνὸ») ὁ ἀφηγητὴς συνεχίζει νὰ παίξει μὲ τὴν ἀντίθεση τοῦ ἄσπρου μὲ τὸ κόκκινο. Μετὰ ἀπὸ μία σύγκριση «τῆς λευκότητος νεαρᾶς γυναικὸς» μὲ τὸ χιόνι καὶ τὸ γάλα, περιγράφεται μία ἐκδρομὴ ἀπάνω σὲ ἓνα «μεγαλόσωμον μὲ κοκκινωπὸν σποδόφαιον τρίχωμα» ὄναρι. Τελικὰ ὅταν συναντᾷ τοὺς φίλους του, τὸν καπετὰν Κωνσταντὴ καὶ τὴ γυναικα του, παρατηρεῖ ὅτι ἡ καπετάνισσα φοράει «κόκκινα μεταξωτὰ ὑποκάμισα». Καὶ παρ' ὅλ' αὐτά, ὁ ἀφηγητὴς τραγουδάει: «'Ἀσπροκολλοβολουσα μου, καὶ ἄσπρη σὰν τὸ γάλα»².

Ἡ φορεσιὰ ἔχει, ἐπὶ πλέον, μία σημαντικὴ κοινωνικὴ καὶ θρησκευτικὴ διάσταση. Ἀπὸ τὴν μία μεριά, ἡ ἐνδυμασία καθρεφτίζει τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον, ὅπως διακρίνει ὁ ἀφηγητὴς στὸ «Ρεμβασμὸ τοῦ Δεκαπενταυγούστου» [1906]:

«Ὁ ἀξιότιμος πρεσβύτες, φέρων ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα προεστοῦ, ὠραῖον φέσι τοῦ Τουνεζίου, ἐπανωβράκι τσόχινον, μὲ ζώνην πλατεῖαν κεντητήν»³.

Στὸ «Ὁλόγυρα στὴ λίμνη», τὸ τυπικὸ, ἄκαμπτο κοστούμι τοῦ ἀνώμου πρωταγωνιστῆ ἀντιπαρατίθεται μὲ τὸ λυτὸ ντύσιμο τοῦ Χριστοδουλή. Τὸ ἓνα συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση, τὶς κοινωνικὲς συμβάσεις, τὸ ἄλλο ἀπὸ τὴν ἐλευθερία:

«Καὶ ἡ μήτηρ σου ἢ φιλότεχνος ὄχι μόνον δὲν σοῦ ἐπέτρεπε νὰ τρέχης, ὅπως ἄλλοι, ἀνυπόδητος καὶ σύ, ἀλλ' ἀπήτει νὰ φορῆς καὶ κάλτσες. Ὅποια δεσμὰ παιδαγωγικῆς δουλοσύνης! Εὐτυχῶς εἶχες πλησίον σου τὸν φίλον σου, τὸν Χριστοδουλήν, ὅστις, ὁμῆλιξ μὲ σέ, ἦτο εὐτυχέστερος κατὰ τοῦτο, ὅτι ἦτο πάντοτε ζυπόλυτος, καὶ οὐδ' ἐφόρει ποτὲ κάλτσες»⁴.

¹ Ἄπαντα, 4.195.

² Ἀυτόθι, 4.197. Γιὰ τὴ σημασία τῶν χρωμάτων στὰ δημοτικὰ τραγούδια, βλ. Michael Herzfeld, «Ritual and Textual Structures: The Advent of Spring in Rural Greece», in *Text and Context: The Social Anthropology of Tradition*, ἐπιμ. R. K. Jain, (Institute for the Study of Human Issues, Φιλαδέλφεια, 1977), σσ. 29-50.

³ Ἄπαντα, 4.85.

⁴ Ἀυτόθι, 2.389.

Ἐδῶ τὰ φορέματα γίνονται περιοριστικά. Ἀργότερα στὸ «Ὀλόγυρα στὴ λίμνη», ὁ Χριστοδουλῆς πηδάει μὲ τὰ ροῦχα του μέσα στὴν θάλασσα, ἐπαναλαμβάνοντας ἔτσι τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν καπετάνιο τὸν ὁποῖον ρίχνουν στὸ νερό. Ἀντίθετα ἀπὸ τί σημαίνουν στὸ διήγημα «Ἡ Νοσταλγός», τὰ ροῦχα συγκρίνονται μεταφορικά μὲ πανί. Ἔτσι, ὅταν ὁ Χριστοδουλῆς κολυμπάει, «τὸ ὑποκάμισον καὶ ἡ περισκελίδα» μοιάζουν «φουσκωμένα ὡς πανία βάρκας»¹. Ἀντίστοιχα, τὰ πανιά θυμίζουν ροῦχα ὅπως «Στὸ Χριστὸ στὸ Κάστρο» ὅπου:

«ἡ βάρκα μὲ τὸ λευκὸν πανίον της, καὶ μὲ τὸν φλόκον καὶ τὴν ἀντένα της, ἤρχισε νὰ σκιρτᾷ ἐπὶ τῶν κυμάτων, ὁμοία μὲ Ἐλληναλβανὸν χορεύοντα ἥρωικούς χορούς μὲ τὸν λευκὸν χιτῶνα ἀνεμίζοντα»².

Σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἀφήγησης τοῦ «Ὀλόγυρα στὴν λίμνη», ἡ ἀμέλεια τοῦ Χριστοδουλῆ γιὰ τὰ ροῦχα ὑπογραμμίζεται. Πετᾷει τὰ ροῦχα ἀπὸ πάνω του μὲ τὴν ἴδια εὐκολία ποὺ παραβιάζει τὰ κοινωνικά ὅρια. Τὸ ντύσιμο εἶναι ἓνας τρόπος ἔκφρασης, ἀλλὰ παράλληλα, ἐμποδίζει. Στὸ τέλος τοῦ διηγήματος, ὅταν ὁ Χριστοδουλῆς βουτάει μέσα στὴ λίμνη γιὰ νὰ σώσει τὴν Πολύμνια, τὸ κάνει ὁλόκληρος ἀλλὰ παρομοιάζεται μὲ «τελευταῖον ἀπομεινάριον ἀρχαίας θεότητος», παρ' ὅλο ποὺ στὴν ἀρχαιότητα οἱ θεοὶ ἀπεικονίζονταν συχνὰ γυμνοί³.

Ὁ Παπαδιαμάντης ἐπίσης σχολιάζει τὸ ρόλο τῶν ροῦχων σὰν διάκριση τῶν φύλων. Στὸ «Γάμο τοῦ Καραχμέτη» [1914], ἡ Λελοῦδα, ἡ καινούργια γυναίκα τοῦ Κουμπῆ (τὸ ὄνομα τὸ ἴδιο εἶναι ἓνα λογοπαίγνιο) ἐτοιμάζει τὴν λάθος γυναικεῖα ἐνδυμασία γιὰ τὸν ἄνδρα της στὸν καναπέ:

«Ὁ Κουμπῆς τὸ ἐφόρεσεν εἰς τὸ θαμπερὸν τῆς αὐγῆς καὶ εἰς τὸ τρέμον φῶς τοῦ κανδηλίου, (μὲ ὑπναλέα ἀκόμη ὄμματα), ἐφόρεσε τὸ πανωβράχι, τὸ λαχουρὶ ζωνάρι καὶ τὴν βελουδένιαν τζάκαν του, καὶ ἐξῆλθεν.

Ὅταν εἰσῆλθεν εἰς τὸν ναόν, οἱ προεστοὶ γύρω, στὸν χορόν, εἶδον τὸ λάθος. Ἐκοίταξαν τὸ γυναικεῖον ὑποκάμισον τοῦ Κουμπῆ, καὶ τινες ὑπεψιθύρισαν, κ' ἐδάγκασαν τὸ χεῖλη των, διὰ νὰ μὴ μειδιάσουν»⁴.

Τὸ λάθος τῆς Λελοῦδας γίνεται μία ὑπονομευτικὴ πράξη, ἡ ὁποία

¹ Ἄπαντα, 2.395.

² Ἀυτόθι, 2.288.

³ Ἀυτόθι, 2.399.

⁴ Ἀυτόθι, 4.506.

ὑποσκάπτει τὴν κοινωνικὴ ὑπόσταση τοῦ Κουμπῆ. Ντύνοντάς τον μὲ τὰ γυναικεῖα τῆς ροῦχα, ἡ Λελοῦδα τὸν γδύνει ἀπὸ τὴν ἀξιοπρέπειά του. Σὲ μία παρόμοια σκηρὴ στὴ «Φόνισσα», ὁ Νταντῆς, ὁ γαμπρὸς τῆς Φραγκογιαννοῦς βάζει τὰ λάθος παπούτσια:

«Ὁ Νταντῆς ἔκυψεν εἰς τὸ πάτωμα τοῦ μικροῦ προδόμου εἰς τὸ σκότος, ψηλαφῶν νὰ εὔρη τὰ παλιοπάπουτσά του νὰ τὰ φορέσῃ. Ἐκαμνε μικρὸν θόρυβον, κρούων διάφορα ζεύγη παλαιῶν τσοκάρων πρὸς ἄλληλα καὶ ἐπὶ τῶν σανίδων τοῦ πατώματος.

— Ποῦ εἶναι τὰ παλιοκατσάρια μου; εἶπε.

Τέλος ἐφόρεσεν ἓν ζεῦγος πατημένων γυναικείων ἐμβάδων, τὰς ὁποίας εὔρε, καὶ αἵτινες ἐκάλυπτον μόνον τοὺς δακτύλους τῶν ποδῶν καὶ μέρος τοῦ ταρσοῦ, ἀφήνουσαι ἔξω ὅλην τὴν πτέρναν»¹.

Στὸν Παπαδιαμάντη, λοιπόν, τὰ ροῦχα βρίσκονται στὴν ρίζα τοῦ ζητήματος τῆς ταυτότητας, τοῦ γένους καὶ τῆς κοινωνικῆς θέσης.

Δὲν ἐπιχειρεῖται βέβαια ἐδῶ μία λεπτομερὴς ἀνάλυση τῶν ρούχων σ' ὅλα τὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη. Μία τέτοια μελέτη θὰ ἔδειχνε, ὅμως, πόσο συνδεδεμένο εἶναι τὸ ντύσιμο μὲ τὰ μοτίβα τῆς ὀρατότητας, τῆς ἀφάνειας καὶ τῆς μεταμφίσεως ποὺ ἐπικρατοῦν παντοῦ στὰ κείμενα τοῦ Παπαδιαμάντη: ἀπὸ τὰ πρῶτα του μυθιστορήματα, ὡς τὰ διηγήματα ὅπως «Βαρδιάνος στὰ σπόρκα» [1893] μέχρι καὶ τὴ «Φόνισσα». Οἱ πρωταγωνιστὲς κρύβονται πίσω ἀπὸ τὰ ροῦχα τους, τυλιγμένοι σὲ ὕφασμα ὅπως τοὺς περικλείουν συχνὰ οἱ περιοριστικοὶ τοῖχοι τῶν σπιτιῶν τους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τὰ φορέματα εἶναι ἐκφραστικὰ μέσα καὶ οἱ πρωταγωνιστὲς τὰ βγάζουν ἀπὸ πάνω τους ἐπιδεικνύοντας τὴ γύμνια τους. Ἀκόμα, ὅμως, καὶ γυμνοί, παρουσιάζονται συχνὰ μισοκρυμμένοι στὸ φῶς τῆς σελήνης, ὅπως στίς «Μάγισσες» [1900], καὶ ἡ Μοσχούλα στὸ «Ὀνειρο στὸ κῦμα» [1900]. Ὅπως καὶ στὴν περίπτωσιν τοῦ Ντοστογιέφσκι, τέτοιες λεπτομέρειες δὲν εἶναι περιττές, δὲν περιλαμβάνονται ἀπλῶς γιὰ νὰ δημιουργήσουν μία εἰκόνα πραγματικότη-

¹ Ἄπαντα, 3.455-456. Πραγματικὰ τὸ μοτίβο τῶν παπουτσιῶν ἐπικρατεῖ σ' ὅλο τὸ μυθιστόρημα αὐτό. Ἐμφανίζεται, παραδείγματός χάριν, στὴν περιγραφή τῆς Δελχαρῶς ἡ ὁποία «εἶχε πετάζει τὰς ἐμβάδας τῆς ἀπὸ τοὺς πόδας, ὕπισθὲν τῆς, — τὴν μίαν τῶν ὁποίων εἶχεν ἀναλάβει ὡς λάφυρον ὁ εἰς ἐκ τῶν διωκτῶν», αὐτόθι, 3.419.

τας. Ἀντίθετα, ἡ ἀμφίεση στὸν Παπαδιαμάντη εἶναι μεταφορική καὶ ἀποκαλυπτική.

Ἡ πολυπλοκότητα ἀλλὰ καὶ ἡ σημασία τῶν ρούχων ὑπογραμμίζεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι καὶ ἡ ἴδια ἡ γλώσσα ἀντιμετωπίζεται σὰν εἶδος ἐνδυμασίας. Στὸ «Ὀνειρο στὸ κῦμα» ὁ ἀφηγητὴς εἶναι ὑπάλληλος σ' ἓνα γραφεῖο ἐνὸς Ἀθηναίου δικηγόρου. Ἀναπολεῖ τὸ παρελθόν του ὅταν ἦταν «βοσκόπουλον εἰς τὰ ὄρη». Τὴν ἀποκορύφωση τῆς ἀφήγησής ἀποτελοῦν οἱ ἀναμνήσεις του μίας κοπέλας ποῦ εἶδε νὰ κολυμπᾷ γυμνή. Ὁ ἀφηγητὴς ὁ ἴδιος εἶχε μόλις ντυθεῖ μετὰ τὸ μπάνιο του ὅταν εἶδε τὴν Μοσχούλα. Γιὰ κεῖνον ἡ γυμνὴ κοπέλα παρουσιάζεται σὰν ἰδανικὴ εἰκόνα. Κουμπωμένος μέσα στὴν κοινωνικὴ σύμβαση ἐνὸς ἀστικοῦ τρόπου ζωῆς, ὁ πρωταγωνιστὴς ὀνειρεύεται τὴν ἀπογύμνωσή του γιὰ νὰ ἐπιστρέψει στὴν ἀθώα βουκολικὴ γυμνότητά του. Ἡ μνήμη, ἡ ἴδια, εἶναι ἓνα εἶδος μηχανισμοῦ ποῦ ἀπογυμνώνει.

Ἐνδεικτικὰ, ὅμως, ὅταν περιγράφεται ἡ σκηνὴ τοῦ μπάνιου, τὸ ὕφος τοῦ ἀφηγητῆ γίνεται περισσότερο μεταφορικό. Περιγράφοντας τὴ δύση τοῦ ἡλίου, παραδείγματος χάριν, γράφει:

«Ἦτον ἡ οὐρὰ τῆς λαμπρᾶς ἀλουργίδος ποῦ σύρεται ὀπίσω, ἢ ἦτον ὁ τάπητς, ποῦ τοῦ ἔστρωνε, καθὼς λέγουν, ἡ μάννα του, διὰ νὰ καθίση νὰ δειπνήσῃ»¹.

Καθὼς ὁ ἴδιος γδύνεται, τὰ ρητορικὰ σχήματα τῆς ἀφήγησής ἀναφέρονται σὲ ὑφάσματα. Τὸ ὕφος γίνεται πρὸ πυκνὸ καὶ συμβολικόν, σὰν μιὰ παραμυθένια περιγραφή. Ὅταν ἡ Μοσχούλα κολυμπᾷ, τὰ μέλη τοῦ θεϊκοῦ σώματός της γυαλίζουν στὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ, ὥστε νὰ εἶναι μεταφορικὰ ντυμένη μὲ τὸ ὕφος τῆς ἀφήγησής. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἡ ἴδια ἡ γλώσσα εἶναι ἓνα εἶδος ἐνδύματος ποῦ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ξεφορτωθεῖ.

Ἡ ἐνδυμασία ἔχει μιὰ εὐδιάκριτη πολιτικὴ καὶ ἰδεολογικὴ σημασία. «Ὅταν ἓνας ἄνδρας ντύνεται μὲ εὐρωπαϊκὰ ρούχα», γράφει ὁ Ἄγγλος W. Miller, «ἀφήνει πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὰ ἐθνικά του ἐνδύματα»². Ἐπίσης, ὁ Ψυχάρης στὸ *Ταξίδι*, τὸ ὁποῖο ἐκδόθηκε ἓνα χρόνο νωρίτερα [1888] ἀπὸ τὸ *Ἐγκλημα καὶ ἡ Τιμωρία*, παρατηρεῖ:

«Ἐνας λαὸς ὑψώνεται ἅμα δεῖξῃ ποῦ δὲ φοβᾶται τὴν ἀλήθεια. Ὅταν τὴ φοβᾶται, θὰ πῆ ποῦ δὲν τιμᾷ, ποῦ δὲ σέβεται

¹ Ἄπαντα, 3.266.

² W. Miller, *Greek life in town and country*, (Λονδίνο, 1905), σ. 208.

τὸν ἔμαφτό του. Στολιζεται με ξένα ρούχα και βάζει ψέφτικες θωριές στὸ πρόσωπό του, σὰ νὰ τοῦ φαίνονταν πὼς δὲν τοῦ φτάνουν τὰ φυσικά του στολίδια»¹.

Μία ἔνδειξη τῶν συγκινήσεων πὺ μπορεῖ νὰ προκαλοῦν τὰ ἐνδύματα στὸν Παπαδιαμάντη ὑπάρχει στὸ διήγημα «Ὁ Γαγάτος και τ' ἄλογο» [1900]. Ἐδῶ ὁ ἀφηγητὴς παρατηρεῖ ὅτι ἡ Μαγιάκω, ἡ μητέρα τοῦ Γαγάτου:

«Εἶχε μίαν θυγατέρα, ἡ ὁποία ξενιτευθεῖσα μετὰ τοῦ συζύγου της, δημοσίου ὑπαλλήλου ὄντος, εἶχεν ἀλλάξει τὴν ἐγχώριον ἐνδυμασίαν διὰ τοῦτο ἡ μήτηρ της τὴν ἐμίσει ὀλοψύχως, και τὴν ὠνόμαζε, πάντοτε σχεδόν, ἡ Φράγκισσα»².

Πραγματικά τὸ ζήτημα τῶν ρούχων εἶναι τόσο ἐριστικό ὅσο τὸ γλωσσικό ζήτημα. Πολλές φορές ὀδηγεῖ σὲ μίαν ἐνδυματολογικὴ ἔνταση, ὅπως στὸ «Ὁ Πολιτισμὸς εἰς τὸ χωρίον», ὅπου ἡ ἐνδυμασία τοῦ τοκογλύφου «κύρ Ἀργυροῦ τοῦ Συρματένιου» περιγράφεται με τὸν ἀκόλουθο τρόπο:

«...ὀψὲ ἀποφασίσας νὰ φραγκοφορέση, ὑπέικων εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς, φορῶν οὐχ ἦττον ἐπὶ τῶν φραγκικῶν ἐνδυμάτων τὴν γούναν του μακρὰν ὡς τοὺς ἀστραγάλους και σκοῦφον κεντητὸν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς...»³.

Ἐνα παράδειγμα τῆς πολιτικῆς διάστασης τῆς ἀμφίσεσης ἐκφράζεται στὸ «κοινωνικὸν μυθιστόρημα» «Ἡ Φόνισσα». Δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ ἡ κάθε ἀναφορά στὰ ρούχα, ὅπως τὸ παρατσούκλι τοῦ ἀνδρα τῆς Φραγκογιαννοῦς «ὁ Σκοῦφος» ἐπειδὴ συνήθιζε νὰ φορᾷ ἕνα εἶδος μακροῦ σκοῦφου, τεφροκοκκίνου, με κοντὴν φούνταν», ἢ ἡ ἐπιδειξιότητα τῆς Ἀμέρσας ὡς «ὑφάντριας»:

«Και τὰ προικιά της και τὰ στολίδια τὰ κεντητά, τὰ ὁποία μόνη της εἶχε κατασκευάσει, εὐρίσκοντο κλεισμένα ἀπὸ χρῶνων πολλῶν εἰς μεγάλην ἄκομψον κασσέλαν, και τὰ ἔτρωγεν ὁ σκόρος και τὸ σαράκι»⁴.

¹ Γ. Ψυχάρης, *Τὸ Ταξίδι μου*, ἐπιμ. Α. Ἀγγέλου, (Ἐρμῆς, Ἀθήνα, 1983), σ. 48.

² *Ἄπαντα*, 3.249.

³ *Αὐτόθι*, 2.253.

⁴ *Αὐτόθι*, 3.422.

Πρὸς τὸ τέλος τῆς φυγῆς τῆς, ἡ Φραγκογιαννοῦ γυρίζει, καὶ παρατηρεῖ ὅτι ἓνας ἀπὸ τοὺς κυνηγούς τῆς φορᾶει στρατιωτικὴ στολή, ἐνῶ ὁ ἄλλος εἶναι ἀγροφύλακας ἀφοῦ «ἔφερεν ἐγχώριον ἔνδυμα». Αὐτὴ ἡ λεπτομέρεια, τῆς δίνει ἐλπίδες:

«Ἐὰν ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο ‘νομάτους’ ἦτον πατριώτης, χωρικός ἀνθρώπος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς δημαρχίας, τοῦτο ἴσως ἐσήμαινεν ὅτι οὗτος θὰ ἐξετέλει μᾶλλον ὡς ἀγγαρείαν τὸ κυνήγημα τὸ ὁποῖον τοῦ εἶχαν ἐπιβάλει καὶ ἴσως θὰ ἔκοπτε τὴν ὁρμὴν τοῦ ἄλλου, τοῦ χωροφύλακος. Δὲν ἦτο δὲ ἀπίθανον ὁ ἀγροφύλαξ ἐκεῖνος καὶ νὰ ἤσθάνετο μέσα του κρυφὴν συμπάθειαν...»¹.

Ἡ λέξις «κρυφὴν» στὴν τελευταία πρόταση, θυμίζει τὸ θέμα τοῦ κρυψίματος ποῦ ὑποδηλώνεται σ’ ὅλο τὸ κείμενο, ἀπὸ τὴν φυγὴ τῆς Δελχαρῶς, ἕως τὴν προσπάθεια τῆς Φραγκογιαννοῦς νὰ φτάσει στὸ «ἄσυλο» ὅπου εἶναι ὁ πατέρας Ἀκάκιος, ἓνας «σωστὸς κρυφιογνώστης». Ἡ ἐνασχόληση μὲ τὴν ἐνδυμασία εἶναι σημαντικὴ καὶ ἐμφανίζεται ἀρκετὲς φορές. «Ὅταν πηγαίνει στὴν Χαλκίδα γιὰ νὰ ἐκλιπαρήσει ἐκ μέρους τοῦ γιοῦ τῆς, βλέπει τὴν κνήμη τοῦ «Ἑλληνοῦ γίγαντος, καὶ τὸ τσαρούχι του» κρεμασμένα ἀπὸ τὸ φρούριο τῆς Ἄνω Πύλης. «Ὅπως ὁ γραμματέας τοῦ εἰρηνοδικείου εἶναι ντυμένος μὲ φουστάνελα, ἔτσι καὶ οἱ ἔνορκοι στὴν Χαλκίδα φοροῦν τὴν τοπικὴ, παραδοσιακὴ φορεσιά:

«Τέλος ὅταν ὠρίσθη ἡ δίκη, ἐζήτησαν νὰ πλησιάσουν τοὺς ἐνόρκους, οἵτινες εἶχον ἔλθει, ἄλλοι φουστενελάδες, ἀπὸ τὰ ὄρεινὰ χωρία, ἄλλοι βρακάδες, ἀπὸ τὰς νήσους καὶ τὰ παραθαλάσσια»².

Ἐδῶ τὰ ρούχα ὑποδηλώνουν τοπικὰ ἔθιμα καὶ γίνονται ἔμβλημα τῆς ἐπαρχιακῆς Ἑλλάδας. Ἀφοῦ ἡ ἴδια ἡ Φραγκογιαννοῦ κατάγεται ἀπὸ ἓνα «μικρόν, ἀπόκεντρον τόπον» στὸ γεωγραφικὸ περιθώριο τοῦ νέου κράτους, προσπαθεῖ νὰ νικήσει τὸ κράτος, ἐκμεταλλεῦμενη τοπικὰς ἀμφιέσεις. Ἀντίθετα, τὸ ἐπίσημο κοστοῦμι τοῦ ἀξιωματικοῦ ποῦ κρατᾶει τὸ ρόπαλο μὲ τὴν ἐπιγραφή «Ἴσχυς τοῦ Νόμου» ἀντιπροσωπεύει τὸ κράτος. Δύο φορές, λοιπόν, πρὸς τὸ τέλος τοῦ κειμένου, ἡ Φραγκογιαννοῦ προσπαθεῖ νὰ διαχωρίσει τὸν ἀνθρώπο ἀπὸ τὸν πολίτη. Δύο ἐρμηνεῖες τῆς λέξεως «πατριώτης» ἀντιπαρατίθενται: ἡ τοπικὴ καὶ ἡ

¹ Ἄπαντα, 3.517.

² Αὐτόθι, 3.452.

έθνική. Καί αὐτὴ ἡ ἔνταση ἐκφράζεται ὄχι μόνο ἀπὸ ἓνα γλωσσικὸ διαχωρισμὸ, ἀλλὰ καί μετὰ μίαν ἐνδυματολογικὴν ἀντίθεση.

Αὐτὴ ἡ ἀντίθεση δὲν εἶναι, βέβαια, ἀπόλυτη. Ὅταν ὁ χωροφύλακας μπαίνει μέσα στὸ καλύβι τοῦ βοσκοῦ Λυρίγκου στὸ βουνό, ψάχνοντας γιὰ τὴν Φραγκογιαννοῦ, ὁ ἀφηγητὴς τονίζει τὴν ξεμαλλιασμένη ἐμφάνισή του. Μετὰ αὐτὸν τὸν τρόπο δείχνει ὅτι τὸ κρατικὸ κοστοῦμι δὲν ἀποτελεῖ ἓναν ἀδιαπέραστο ἐξοπλισμὸ:

«Ἦτον χωροφύλαξ, μετὰ τὸ χιτῶνιον μισοκουμβωμένον, φουσκωτὸν ἐπὶ τοῦ στήθους, μετὰ τὸ κασκέτον στραβά, μετὰ στριμμένον τὸν μύστακα, καί μετὰ τὴν κάπαν διπλωμένην μακρυνάρι ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου»¹.

Παρ' ὅλ' αὐτὰ, ὅταν ἡ Φραγκογιαννοῦ ἀναγνωρίζει ἓναν ἀπὸ τοὺς κυνηγούς της — ἓναν νέο πού ὑποφέρει ἀπὸ ἄσθμα καί ὁ ὁποῖος εἶχε ζητήσῃ βοήθεια ἀπὸ τὸ γαμπρὸ της — ἀναγνωρίζει ταυτόχρονα ὅτι δὲν πρέπει νὰ περιμένει ἔλεος ἀφοῦ «ὁ ἄνθρωπος ἔκαμνε τὸ καθήκον του». Στὸ τέλος τῆς ἀφήγησής, λοιπόν, ἡ Φραγκογιαννοῦ μένει ἐκπληκτικὴ βλέποντας ὅτι οἱ δύο ἄνθρωποι πού τρέχουν νὰ τὴν πιάσουν δὲν εἶναι ὁ χωροφύλακας καί ὁ ἀγοροφύλακας, ἀλλὰ: «ὁ εἷς στρατιωτικὸς, ὁ ἄλλος πολίτης». Ἐπὶ πλεόν, ὁ πολίτης «ἐφόρει φράγκικα». Οἱ φωνές τῶν κυνηγῶν εἶναι φωνές «βεβαίας νίκης», ὁ θρίαμβος τοῦ κράτους πάνω στὴν ἐπαρχία. Καί μίαν εἰρωνικὴν μίμησιν τῆς νίκης αὐτῆς εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ὄνομα τῆς πρωταγωνίστριας: Φραγκογιαννοῦ (ἀλαφράγκα). Μίαν ἄλλην εἰρωνεῖαν εἶναι ἐπίσης φανερὴ. Ἡ ἐνδυμασία τοῦ κράτους εἶναι ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐνδυμασία, ἐνῶ ἡ ἐθνικὴ φορεσιά εἶναι τὸ ἐπαρχιακὸ ντύσιμο. Ἡ ἰδεολογικὴ ἀνησυχία τοῦ νέου κράτους καθρεφτίζεται, ἔτσι, στὸν τρόπο ἐνδυμασίας καί μίαν σύντομην ἀνάλυσιν τῶν ρούχων στὸν Παπαδιαμάντη ἀρκεῖ νὰ δείξῃ τὴ σημασία τῆς λεπτομέρειας στὸ ἔργο του. Ὅπως δηλώνει ὁ ἀφηγητὴς στὸ *Ἐγκλημα καί ἡ Τιμωρία*: «Τὰ μικρὰ πράγματα ἔχουν τὴν σπουδαιότητά των, ἀπὸ αὐτὰ πάντοτε χάνεται τις»².

¹ Ἔπαντα, 3.499.

² Ἐνθ. ἀν., σ. 15.

Στήν 'Αγι- 'Αναστασία, τή Φαρμακολύτριά!

ΣΧΟΛΙΑ ΣΕ ΔΥΟ ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Είναι συχνό τὸ φαινόμενο μελετητὲς τῆς λογοτεχνίας νὰ προσπαθοῦν νὰ ἀνακαλύψουν —κάποτε σχεδὸν ἐκβιαστικὰ— νέες διαστάσεις στὸ ἔργο κάποιου συγγραφέα. Διακρίνεται αὐτὴ ἡ τάση καὶ σὲ περιπτώσεις ἑρμηνείας παπαδιαμαντικῶν κειμένων. Θὰ σταθῶ σὲ σημεῖα σαφοῦς παρερμηνείας, δηλώνοντας ἐξαρχῆς ὅτι ἀσφαλῶς εἶναι δεδομένος ὁ σεβασμός μου πρὸς τοὺς συγκεκριμένους μελετητὲς παρὰ τὶς θεμελιώδεις διαφωνίες μου μὲ τὶς ἀπόψεις τους.

Ὁ Γάλλος καθηγητὴς τῆς Σορβόνης κ. Guy Saunier θεωρεῖ¹ ὅτι ἡ 'Αγία 'Αναστασία, στὸ διήγημα «'Η Φαρμακολύτριά»², «παρουσιάζεται σὰν ἐρωμένη τοῦ Χριστοῦ», ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης «ὑπονοεῖ καὶ τὸν σαρκικὸ πόθο τῆς Μάνας, ὡς νεαρῆς ἐρωμένης, πρὸς τὸ Γιὸ / Χριστό», ἐπομένως ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι ἐρωτευμένος μὲ τὴ μητέρα του ἀφοῦ ὁ μελετητὴς νομίζει ὅτι ἔχει ἀποδείξει «τὴν ταύτιση τοῦ συγγραφέα-ἀφηγητῆ μὲ τὸ Χριστό».

Οἱ συλλογισμοὶ του στηρίζονται, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, στοὺς συσχετισμούς: τοῦ λευκοῦ μοσχομυρωδάτου λουλουδιοῦ μὲ τὸν κρίνο (πιθανῶς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ)· τῆς κοπῆς τοῦ παράξενου —μαύρου καὶ κατακόκκινου— πράγματος, ἀπὸ τὴν 'Αγία 'Αναστασία, μὲ τὸν εὐνουχισμὸ τοῦ φύλου· τῆς φράσεως «Σέ, νυμφίε μου, ποθῶ!» μὲ τὴν παρουσίαση τῆς

¹ «Γιὰ τὴ 'Φαρμακολύτριά' τοῦ Παπαδιαμάντη», περ. *Παλίμνηστον*, τ. 9-10, Δεκ. 1989 -Ἰούν. 1990, σσ. 141-155.

² 'Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Ἄπαντα*, κριτικὴ ἔκδοσις Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ἐκδ. Δόμος, 3.305-14.

‘Αγίας Ἀναστασίας ὡς ἐρωμένης τοῦ Χριστοῦ τῆς Μαχούλας τοῦ διηγήματος μετὰ τὴ συνώνυμη ἡρώιδα τοῦ «Ἀμαρτίας φάντασμα»¹ τοῦ ὀνόματος *Μαχούλα* μετὰ τὸ περίπου ὁμόηχο *Μαννούλα*, ἀφοῦ «ἡ δομὴ τῶν δύο λέξεων εἶναι ἴδια, τὰ φωνήματα ἴδια ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κεντρικὸ σύμφωνο, καὶ ἐπὶ πλέον, ἂν δεῖ κανεὶς τίς λέξεις γραμμένες, αὐτὸ τὸ σύμφωνο, τὸ χ, μπορεῖ κάλλιστα νὰ ἐρμηνευτεῖ σὰ διπλὸ ν, τὸ δεύτερο ἀνάποδα».

Δὲν εἶναι δύσκολο, ἐφαρμόζοντας μετὰ συνέπεια ὁποιαδήποτε μέθοδο ἀποκρυπτογραφίσεως τῶν κειμένων, νὰ καταλήξει κανεὶς σὲ προκαθορισμένα, συνήθως, συμπεράσματα. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι θεωρῶ ἀδύνατο νὰ σχετίζεται μετὰ τὴ Μαχούλα τὸ πάθος τοῦ ἀφηγητῆ στὴ «Φαρμακολύτρια». Εἶναι αὐθαιρεσία ὅμως νὰ μεταφέρεται στὴ μητέρα του. Δὲν συζητῶ συνολικὰ τὸ κείμενο τοῦ κ. Saunier, στέκομαι ἀπλῶς σὲ κάποια σημεῖα δηλωτικὰ τοῦ τρόπου μετὰ τὸν ὁποῖο προσεγγίζει τὸν Παπαδιαμάντη.

Ἔτσι, ὅσον ἀφορᾷ τὸν κρίνο, σημειῶνω ὅτι στὴν ὀρθόδοξη εἰκονογράφηση τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἀπουσιάζει, καὶ ἀσφαλῶς ὁ Παπαδιαμάντης τὸ γνωρίζει. Συνεπῶς εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπαινίσσεται κάτι ἀνυπόστατο γιὰ τὴν πίστη του. Γιὰ τὸ κόψιμο, πάλι, τοῦ μαύρου καὶ κατακόκκινου πράγματος παραπέμπω στὴν Ἀκολουθία τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας: «ξίφος ὠράθης πάσας φάλαγγας, συγκόπτον τῶν δαιμόνων, ἐνθῶ πεποιθήσει.»² Τὸν συσχετισμὸ κάνει καὶ ἡ κ. Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη³, καὶ μολονότι φαίνεται νὰ τὸν ἐνστερνίζεται ὁ κ. Saunier, τελικὰ τὸν ἐντάσσει στὴ δική του προοπτικὴ ἐνῶ δὲν ἀποτελεῖ πρωτογενῶς παπαδιαμαντικὴ σύλληψη. Ἐξάλλου γιὰ τὴ φράση «Σέ, νυμφίε μου, ποθῶ!», τὴν ὁποία ἡ κ. Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη⁴ ἐκλαμβάνει ὡς παράφραση τοῦ ὕμνου «Μόνον μάρτυς ἐβόας, ἐπιζητῶ Κύριον» μόνη τῆ αὐτοῦ ἀγαπήσει, ψυχὴν προσέδησα», παραπέμπω στὸ ὀρθὸ σημεῖο τῆς Ἀκολουθίας τῆς Ἀγίας: «Ἡ ἀμνάς σου Ἰησοῦ...»⁵. Στὸ *Μηναῖον* ὑπάρχουν τὰ ἀποσιωπητικὰ ποῦ σημειώσα. Φίλος ἐπαρκέστερος ἀπὸ ἐμένα στὴν Ὑμνογραφία⁶ μετὰ πληροφόρησε ὅτι ὁ ψάλτης βλέποντας στὸ *Μηναῖον* τίς πρῶ-

¹ Ἀπαντα, 3.225-30.

² *Μηναῖον* τοῦ Δεκεμβρίου, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 1989, σ. 162.

³ Ἀφηγηματικὲς τεχνικὲς στὸν Παπαδιαμάντη 1887-1910, ἐκδ. Κέδρος, 1987, σ. 290, σημ. 6.

⁴ ὁ.π.

⁵ *Μηναῖον*..., ὁ.π., σ. 159.

⁶ Εὐχαριστῶ τὸν κ. Γ. Ρέμπελο, δάσκαλο, θεολόγο καὶ ψάλτη γιὰ τὴ βοήθειά του.

τες λέξεις του Ἀπολυτικίου, καταλαβαίνει ἀμέσως ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ γνωστὸ καὶ ψαλλόμενο γιὰ πολλὰς Ἁγίες: «Ἡ ἀμνάς σου Ἰησοῦ, κράζει μεγάλη τῇ φωνῇ· Σὲ Νυμφίε μου ποθῶ, καὶ σὲ ζητοῦσα ἀθλῶ, καὶ συσταυροῦμαι καὶ συνθάπτομαι τῷ βαπτισμῷ σου· καὶ πάσχω διὰ σέ, ὡς βασιλεύσω σὺν σοί, καὶ θνήσκω ὑπὲρ σοῦ, ἵνα καὶ ζήσω ἐν σοί· ἀλλ' ὡς θυσίαν ἄμωμον προσδέχου τὴν μετὰ πόθου τυθεῖσάν σοι. Αὐτῆς πρεσβείαις, ὡς ἐλεήμων, σῶσον τὰς ψυχὰς ἡμῶν.»¹ Ἡ διόρθωση αὐτὴ δὲν προσπαθεῖ, βέβαια, νὰ ἀναιρέσει τὴν ὀρθότητα τοῦ συσχετισμοῦ τοῦ διηγήματος μὲ τὴν Ἀκολουθία, τὸν ὁποῖο ἐπιχειρεῖ ἡ κ. Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη. Τὸν συσχετισμὸ κάνει καὶ ὁ κ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος στὸ ὑπόμνημα πηγῶν τοῦ διηγήματος.

Γιὰ τὸν συσχετισμὸ τῆς «Φαρμακολύτριας» μὲ τὸ «Ἀμαρτίας φάντασμα» ὑπάρχουν οὐσιώδεις ἀντιρρήσεις. Ἐνδεικτικά, ὁ Ἀλέξανδρος Κοτζιάς πιστεύει ὅτι «δὲν εἶναι θεμιτὴ ἡ ἐρμηνευτικὴ συνεξέταση τῶν δύο κειμένων μὲ τὴ μεταφορὰ στοιχείων ἀπὸ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο —κάτι ποῦ ἔχει ἐπιχειρηθεῖ— γιὰτὶ τὰ στοιχεῖα τοὺς δὲν εἶναι ἀνταλλάξιμα [...]»².

Ὁ παραλληλισμὸς $\chi = \text{διπλὸ } \nu$ εἶναι ἀπολύτως αὐθαίρετος. Μὲ τὴν ἴδια ἀποπλανητικὴ ἀλγεβρα μπορεῖ νὰ συναχθεῖ ὅτι καὶ τὸ ὄνομα *Ματούλα* ὑποκρύπτει τὴ *Μαννούλα*, ἀφοῦ τὸ τ κάλλιστα μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς διπλὸ ν , ἐπειδὴ σχηματίζεται, ἔστω καὶ μὲ κάποια φαντασία, ἀπὸ δύο πλάγια ὀρθογώνια ν . Ἡ λογικὴ αὐτὴ δὲν ὀδηγεῖ πουθενά. Ἄλλωστε, ἂν ὁ μελετητὴς ἀκολουθήσει αὐτὴ τὴ μέθοδο ἀνάλυσης —καὶ ἐφόσον κάνει τὸν συσχετισμὸ *Μαννούλα*, *Μαχούλα*, *Ματούλα*, *Σταματούλα*, *Σταμάτης*— πρέπει τουλάχιστο νὰ λάβει ὑπόψη του ὅτι ὁ Στάμος ὁ Ἀταίριαστος τοῦ διηγήματος «Τὰ ρόδιν' ἀκρογιάλια»³ ἦταν ὁ Σταμάτης Ἀλεξανδράκης, δηλαδὴ ὑπαρκτὸ πρόσωπο τῆς Σκιάθου —μὲ ὅ,τι μπορεῖ αὐτὸ νὰ σημαίνει—, ποῦ μάλιστα «ἔγινε ἱερομόναχος καὶ ἡγούμενος μὲ τὸ ὄνομα Συμεῶν στὸ Μοναστήρι Δοχειαρίου στὸ Ἅγιο Ὄρος.»⁴ Ἀκόμη, ὅτι ὁ Σταμάτης τὸ παπαδόπουλο, τοῦ διηγήματος «Τὰ κρούσματα»⁵, ἦταν ὁ Σταμάτης Λογοθέτης⁶, κι αὐτὸς ὑποστατὸς Σκια-

¹ Ὁρολόγιον τὸ μέγα, ἐκδ. Φῶς, 1987, σσ. 215-216.

² Τὰ ἀθηναϊκὰ διηγήματα καὶ δύο δοκίμια γιὰ τὸ χρόνο, ἐκδ. Νεφέλη, 1992, σ. 73.

³ Ἀπαντα, 4.223-89.

⁴ Ἰω. Ν. Φραγκούλας, Ἀνερευνήτες πτυχές στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη, ἐκδ. Ἰωλκός, 1988, σ. 56 (ἀπὸ τυπογραφικὴ, προφανῶς, ἀβλεψία γράφεται «Διοχειαρίου»).

⁵ Ἀπαντα, 3.543-56.

⁶ Ἰω. Ν. Φραγκούλας, ὁ.π.

θίτης — με ὅ,τι ἐπίσης μπορεῖ αὐτὸ νὰ σημαίνει. Ἐπιπροσθέτως ὑπογραμμίζω ὅτι ἀταίριαστος δὲν σημαίνει «ὁ ἄντρας χωρὶς ταίρι, χωρὶς γυναίκα», ὅπως σημειώνει ὁ κ. Saunier, ἀλλὰ ὁ ἰδιόρρυθμος¹.

Ὁ κ. Saunier, ἐπίσης, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξει τὴν ἀσέβεια τοῦ Παπαδιαμάντη. Λέει λοιπὸν ὅτι ὁ ἀφηγητὴς τῆς «Φαρμακολύτριας» «μεταχειρίζεται με ἀπίστευτη περιφρόνηση τὴ λαμπάδα ποὺ θέλει ν' ἀνάψει στὸ παρεκκλήσι τῆς Ἀγίας» καὶ προσάγει ὡς τεκμήριο τὴ φράση «τὴν εἶχα δὲ κόψει εἰς τέσσαρα τεμάχια χάριν εὐκολίας, καὶ περιτυλίξας εἰς χαρτίον, τὴν εἶχα βάλει εἰς τὸ θυλάκιόν μου». Ἄλλὰ ὁ ἴδιος ὁ Παπαδιαμάντης σπεύδει ἀφελῶς νὰ πεῖ ὅτι τὸ ἔκανε χάριν εὐκολίας.

Ἀσέβεια, ἔστω καὶ οὐ κατ' ἐπίγνωσιν, εἶναι δυνατὸ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ὑπάρχει στὸ διήγημα «Στὴν Ἀγί' Ἀναστασία»: «Ὁ Γιάννης ὁ Κούτρης, ὅστις ἐπεκαλεῖτο καὶ Ἰάννης ἢ Γριά', ἐξήλευε πολὺ τὸν δευτερον ἐξάδελφόν του, Γιάννην τὸν Λαδικαν, ὅστις ἔκαμνε τὸν ἐπίτροπον εἰς τὸν Ἀι-Γιώργη τῆς Κ' στοδουλίσσας, καὶ εἰς ὅλα τὰ ἐξωκκλήσια ὅπου ἐτελοῦντο πανηγύρεις, ἀρπάζων ἀπὸ τὰ μανουάλια τὰ συνημμένα εἰς ὀγκώδεις δέσμας ἡμίκαυστα κηρία, πατῶν αὐτὰ με τὰ τσαρούχια του διὰ νὰ τὰ σβήσῃ, κάτω εἰς τὰς πλάκας τοῦ ἐδάφους τοῦ ναοῦ, προφασιζόμενος ὅτι ἦτο φόβος μὴ λαμπαδιάσουν, ἂν τὰ ἄφηνε ν' ἀποκαῶσι»². Ἐπιπλέον, σ' αὐτὸ τὸ διήγημα ὁ Παπαδιαμάντης δὲν θέτει στὸ τέλος «Διὰ τὴν ἀντιγραφὴν» ὅπως στὴ «Φαρμακολύτρια», ὁπότε εὐχερῶς ὁ μελετητὴς μπορεῖ νὰ τοῦ προσδώσει τὸ διακριτικὸ τῆς ἀσέβειας.

Ἀφοῦ λοιπὸν ὑπάρχει ὁ ἴσιος δρόμος γιὰ νὰ καταλήξει κανεὶς στὸ ἐπιθυμητὸ πόρισμα, δὲν συντρέχει λόγος νὰ περπατήσουμε στὴν κακοστρατιά.

Ὁ καθηγητὴς καὶ ποιητὴς κ. Κώστας Στεργιόπουλος³ γράφοντας γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη ἀποφαίνεται ὅτι «βάση τοῦ χριστιανισμοῦ τοῦ ἀποτελοῦν ἡ βίωση τῆς ἁμαρτίας καὶ ἡ πάλη μετὰ τὸ κακὸ καὶ τοὺς πειρασμοὺς τῆς ζωῆς». Γιατὶ ὁ χριστιανὸς αὐτὸς εἶναι ἓνας χριστιανὸς 'πειραζόμενος', ποὺ παρόμοια μετὰ τὸν ἥρωά του στὸν Ῥεμβασμὸ τοῦ Δεκαπενταυγούστου: 'ἠγάπα καὶ ἠμάρτανε καὶ μετενόει'. Ὁ ἠθικός του κόσμος δοκιμάζεται ἀπὸ τὸν κρυφὸ καὶ ἀνικανοποίητο ἐρωτισμὸ

¹ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Ἀταίριαστος», περ. Ἑλληνικά, τόμος 42ος, Θεσσαλονίκη 1991-1992, σ. 174.

² Ἄπαντα, 2.346.

³ «Ἡ Φαρμακολύτρια» τοῦ Παπαδιαμάντη, περ. Διαβάζω, ἀριθ. 165, 8.4.87, σσ. 59-67.

του, ἀπὸ τὰ πάθη του, ἀπὸ τὶς εἰσβολὲς τοῦ πονηροῦ. Γι' αὐτὸ κι ὁ χριστιανισμὸς του παραμένει, ἀπ' τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος, ἔμπράγμα τ ο ς· δὲ χάνεται στὴ σφαῖρα τῆς θεωρίας καὶ τῶν ἀφηρημένων ἀναζητήσεων. Περνάει μέσα ἀπ' τὴ δοκιμασία.»

Εἶναι εὐχάριστο στὸν ἀναγνώστη νὰ ἀνακαλύπτει μέσῳ τῶν ἐρμηνευτῶν νέες διαστάσεις στὸ παπαδιαμαντικὸ ἔργο, ὅπου ὅμως δὲν ὑπάρχει ἰδιαίτερος παπαδιαμαντικὸς χριστιανισμὸς, παρὰ μόνον ὁ ὀρθόδοξος, ποῦ εἶναι διάχυτος ἀκόμα καὶ στὰ πιὸ ἀμφιλεγόμενα διηγήματά του.

Δὲν βρίσκεται «στὴ σφαῖρα τῆς θεωρίας καὶ τῶν ἀφηρημένων ἀναζητήσεων» τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν Ἀκολουθία τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας: «Ἄβυσσος ἐσχάτη, ἀμαρτημάτων ἐκύκλωσέ με, καὶ τὸν κλύδωνα μηκέτι φέρων, ὡς Ἰωνᾶς, τῷ Δεσπότη βοῶ σοι· Ἐκ φθορᾶς με ἀνάγαγε.»¹ Ἐπίσης στὴν ἴδια Ἀκολουθία: «Σταγόνες τῶν ἰαμάτων προχέεις, ἐπομβρῆλαις θεϊκῶν χαρισμάτων, καὶ τῶν παθῶν ποταμούς ἀναστέλλεις, καὶ βοηθεῖς τοῖς δεινῶς κινδυνεύουσιν, αἰοῖδιμε Μάρτυς Χριστοῦ, Ἀναστάσεως θείας ἐπάνωμε.»² Κατεξοχὴν εἶναι ἔμπράγμα τ ο ς ὁ χριστιανισμὸς τοῦ Τριφίδου: «Χαλινούς ἀποπτύσας τοὺς πατρικούς, ἀστάτῳ φρενί, τοῖς κτηνώδεσι τῆς ἀμαρτίας, λογισμοῖς συνέζησα, ὄλον μου τὸν βίον δαπανήσας ἀσώτως, ὁ τάλας ἐγὼ τροφῆς δὲ λειπόμενος, βεβαιούσης καρδίαν, πρὸς καιρὸν λιπαίνουσαν, ἡδονὴν ἐσιτούμην. Ἀλλὰ Πάτερ ἀγαθέ, μὴ κλείσης μοι τὰ φιλόθροπα σπλάγχνα, ἀλλ' ἀνοίξας δέξαι με, ὡς τὸν Ἄσωτον Υἱόν, καὶ σῶσόν με.»³

Στὸ ἴδιο μελέτημα ὁ κ. Στεργιόπουλος σημειώνει τὰ ἐξῆς γιὰ τὸ αἰνιγματῶδες κτίριο τῆς «Φαρμακολύτριας»: «Πρόκειται, φυσικά, γιὰ εἰδωλολατρικὸ νὰό, ἀφοῦ ἴπιθανὸν νὰ ἦτο νὰός τῶν θεῶν, τῆς πρὸ τοῦ Προμηθέως ἐποχῆς' (σ. 305), καθὼς μᾶς εἶπε πιὸ πάνω, ποῦ ἀπεῖχε, ἐντούτοις, ἀπὸ τὸ διπλανὸ ἐκκλησάκι τῆς Φαρμακολύτριας [...] ὅσο κι ὁ χριστιανισμὸς του ἀπ' τὸν παγανισμό του.» Καὶ ὁ κ. Saunier στὸ κείμενό του παρατηρεῖ: «Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἀνάμειξη τῶν χριστιανικῶν καὶ παγανιστικῶν στοιχείων εἶναι συνηθισμένη στὸν Παπαδιαμάντη [...]».

Προσπερνῶ τὴ δευτερεύουσα διαπίστωση ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης γράφει ἴπιθανὸν ἐνῶ ὁ κ. Στεργιόπουλος φυσικά, γιὰ νὰ σταθῶ στὴ σχέση χριστιανισμοῦ-παγανισμοῦ.

«Εἶδα τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, εἶδα τὰ ἐρείπια τῆς Σουνιάδος, εἶδα

¹ *Μηναῖον*... , ὁ.π., σ. 162.

² *Μηναῖον*... , ὁ.π., σ. 163.

³ *Τριφίδιον*, ἐκδ. Φῶς, 1987, σ. 202.

τούς κίονας τῆς Παρθένου, νὰ δέχωνται τὴν μελιχρὰν σκιαύγειαν τῶν βελῶν καὶ τῶν φίλτρων τῆς Ἑκάτης, ἐπὶ τῶν γυμνῶν καὶ ἡγιασμένων καὶ χρισμένων ἀπὸ τὰς θυέλλας καὶ ἀπὸ τοὺς αἰῶνας μαρμάρων των.

Παρ' ὀλίγον θὰ ἔστελλα φίλημα διὰ χειρός. . . ἀλλ' εἶχα λησμονήσει πρὸ πολλοῦ πῶς στέλλονται τὰ φιλήματα. Ἄκουσίως ἔκαμα τὸν σταυρόν μου. Ὁ Χριστιανὸς τῆς σήμερον ἔστελλε διὰ μέσου ὀδοθήκοντα γενεῶν θρησκευτικὸν χαιρετισμὸν εἰς τὸν εἰδωλολάτρην τὸν πρὸ εἴκοσι καὶ πέντε αἰῶνων.»¹, γράφει ὁ Παπαδιαμάντης.

Καί, σύμφωνα πάλι μὲ τὸν Παπαδιαμάντη: «Ἡ εὐσεβὴς τάσις τοῦ λαοῦ, ζητοῦντος, διὰ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἐξωκκλησιῶν ἀνά τὰ ὄρη καὶ τὰς κοιλάδας, νὰ παρηγορηθῇ διὰ τὴν στέρησιν τῶν τόσων τὸ πάλαι ἱερῶν καὶ βωμῶν του, λησμονοῦντος τοὺς παλαιοὺς θεοὺς του χάριν τῶν νέων ἀγίων του, κατίσχυσε τῆς αὐστηροτέρας καὶ δογματικωτέρας θεωρίας, καθ' ἣν ἀπηγορεύοντο εἰς τοὺς χριστιανοὺς οἱ ἀγροτικοὶ ναοί.»²

Τὰ εἰδωλολατρικὰ μνημεῖα, οἱ δαίμονες καὶ τὰ στοιχεῖα διαπλέκονται μὲ τὸ ὀρθόδοξο δόγμα στὴ συνείδηση τοῦ πιστοῦ λαοῦ. Οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι τοιχογραφοῦνται στοὺς ὀρθόδοξους ναοὺς³. Οἱ πιστοὶ πλένουν τὰ ὀστά τῶν νεοφανῶν ἀγίων, πίνουν τὸ ἡγιασμένο νερὸ καὶ γίνονται καλά. Αὐτὸς εἶναι ὁ χριστιανισμὸς καὶ ὁ παγανισμὸς τοῦ ὀρθόδοξου πληρώματος καὶ ὄχι ὁ χριστιανισμὸς καὶ ὁ παγανισμὸς ἀποκλειστικὰ τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὁ μελετητὴς ὑπάρχει περίπτωση μερικῆς φορῆς «νὰ παραβλέπει ἐπικίνδυνα τὴν ὀρθόδοξην θρησκευτικὴν τὴν συγγραφέα χωρὶς τὴν ὁποία ἡ συμπαντικὴ βακχεῖα του καὶ ὁ μυστικόπαθος ἐρωτισμὸς του δὲν ἐπαληθεύονται ἀλλὰ ἀντίθετα διαψεύδονται [. . .]»⁴.

Ὁ κ. Στεργιόπουλος συνάγει γιὰ τὸ αἰνιγματῶδες κτίριο πῶς «ὅ,τι καὶ ἂν ἦταν, δὲν τὸ βάζει ἐδῶ τυχαῖα ὁ συγγραφέας δίπλα στὸ ἐκκλησάκι τῆς Φαρμακολύτριας — καὶ ὄχι μόνον ἐπειδὴ τὸν ἐξυπηρετεῖ, ἀπὸ καθαρὰ τεχνικὴ ἀποψη, ἢ συμβολικὴ τούτη γειτνίαση στὴν οἰκονομία καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς διήγησής, μὰ καὶ γιὰ τὴ γενικότερη σημασία ποὺ δίνουν αὐτὰ τὰ σύμβολα στὸ πνευματικὸ του ὑπόστρωμα.»

Εἶναι πλήρως ἀνεδαφικὸς ὁ συλλογισμὸς γιὰ τὰ κριτήρια βάσει τῶν

¹ Ἄπαντα, 5.247.

² Ἄπαντα, 2.353.

³ Ἐνδεικτικὰ βλ. περ. Σύνταξη, τ. 37, Ἰανουάριος-Μάρτιος 1991, σ. 52: τοιχογραφία τοῦ Πλάτωνος.

⁴ Νίκος Φωκῆς, Ἐπιχειρήματα γιὰ τὴ γλώσσα - γιὰ τὴ λογοτεχνία, ἐκδ. Ἔστιά, 1982, σ. 107.

όποιον ὁ Παπαδιαμάντης τοποθέτησε τὸ κτίριο αὐτὸ δίπλα στὸ ἐκκλησάκι τῆς Φαρμακολύτριας. Ὁ Παπαδιαμάντης δὲν βάζει τὸν ναῖσκο τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας δίπλα στὸν, πιθανῶς, εἰδωλολατρικὸ ναό. Τὸ παρεκκλήσι β ρ ἰ σ κ ε τ α ἰ σύρριζα —κατὰ τὴν παπαδιαμαντικὴ περιγραφή— στὸ αἰνιγματῶδες κτίριο, ἀκόμη καὶ σήμερα. Τὸ ναῦδριο καὶ τὸ κτίριο ὑ π ἄ ρ χ ο υ ν. Δὲν εἶναι λογοτεχνικὴ σύλληψη τοῦ Παπαδιαμάντη, ἀλλὰ αἰσθητὴ πραγματικότητα¹. Ὅποτε οἱ διαπιστώσεις γιὰ τὴ «γενικότερη σημασία ποῦ δίνουν αὐτὰ τὰ σύμβολα» ἀφοροῦν τὸ «πνευματικὸ ὑπόστρωμα» τῶν ὀρθοδόξων Σκιαθιτῶν καὶ ὄχι μόνο τοῦ Παπαδιαμάντη.

Δὲν εἶχα τὴν παραμικρὴ ἀμφιβολία ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ἔγραψε τὴ «Φαρμακολύτρια» βασισμένος στὴν πραγματικὴ Σκιάθο. Ὅταν ἐπισκέφθηκα τὸ νησί, ἀναζήτησα τὸ ξωκλήσι τῆς Φαρμακολύτριας, ὅπως θὰ ἀναζητοῦσα τὴν Παναγία τὴν Κουνίστρα. Ἡ βεβαιότητά μου γιὰ τὴν ὑπαρξή του ὀφειλόταν ἀποκλειστικὰ στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο εἶχα ἐνοήσει τὸ διήγημα. Μᾶς ἔδειξαν τὸ ἐρημοκλήσι δύο ἐξαιρετικὰ καλοσυνάτοι νέοι Σκιαθίτες χωρὶς νὰ παραξενευτοῦν καθόλου. Τὸ αἰνιγματῶδες κτίριο ποῦ βρίσκεται σύρριζα στὸ ἐκκλησάκι, δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ ὀνομαστὸ στὴ Σκιάθο *Πυργὶ* ἢ κατὰ τὸ τοπικὸ ἰδίωμα *Πρυντῆ*². Ὅποιοι ἔχει ἀπλῶς ξεφυλλίσει τὸν Παπαδιαμάντη μπορεῖ καὶ ἀπὸ τοὺς τίτλους του μόνο νὰ ἀντιληφθεῖ τὴν παρουσία τῆς τοποθεσίας αὐτῆς στὸ ἔργο του. Τὸ Πυργὶ εἶναι ἓνας συγκεκριμένος σκιαθίτικος τόπος, τόσο ἀληθινὸς ὅπως ὁ Χριστὸς στὸ Κάστρο, τῆς Κοκκῶνας τὸ σπίτι, τὰ Μνημόρια, ὁ βράχος τῆς Ἀκριβούλας καὶ ἄλλα ἀναριθμητὰ παπαδιαμαντικά.

Στὸν ἀναγνώστη τοῦ διηγήματος «Ὁ νεκρὸς ταξιδιώτης»³ ἀσφαλῶς θὰ φάνηκε ἀσύλληπτη γιὰ τὴν κοινὴ λογικὴ ἢ ἀφήγηση τοῦ Παπαδιαμάντη σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ νεκρὸ σῶμα τοῦ Κωνσταντῆ Σταματάκη, μετὰ τὸ ναυάγιο σαράντα μίλια μακριὰ ἀπὸ τὴ Σκιάθο, βρέθηκε ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸ κοιμητήριο τῆς πολίχνης ὕστερα ἀπὸ μακρὰ θαλάσσια πορεία, ἐπειδὴ ἤθελε νὰ ἀποδοθεῖ στοὺς κόλπους τῆς πάτριας γῆς. Ἦταν μέχρι δακρῶν ἀμήχανη ἢ συγκίνησή μου, ὅταν φτά-

¹ Συγκεκριμένα στοιχεῖα βλ. στὸ βιβλίο τοῦ Ἱ. Ν. Φραγκοῦλα *Νοσταλγικὸς περίπατος στὸ νησί τῶν δύο Ἀλεξάνδρων, τὴ Σκιάθο*, ἐκδ. Δόμος, 1990, σσ. 76-77.

² Εὐχαριστῶ τὸν κ. Β. Παπαβαγγέλη, διευθυντὴ τοῦ Λυκείου Σκιάθου, γιὰ τὴν πληροφορία. Ἐπίσης τὸν τὰ πάντα περὶ τὴν Σκιάθο γνωρίζοντα π. Γ. Σταματᾶ γιὰ τὴν πληροφορία ὅτι τὸ ἐκκλησάκι τῆς Φαρμακολύτριας ὑπῆρχε δίπλα στὸ Πυργὶ ὅταν ἔγραφε ὁ Παπαδιαμάντης τὸ διήγημα.

³ *Ἀπαντα*, 4.341-8.

νοντας στη Σκιαθό κατέλυσα στο σπίτι των απογόνων, από αδελφό, του νεκρού ταξιδιώτη, οι όποιοι με πληροφόρησαν ότι όσα γράφει ο Παπαδιαμάντης στο διήγημα είναι καταλεπτώς ακριβή.

Η σχέση συγγραφέα-άναγνώστη, στην περίπτωση του Παπαδιαμάντη, είναι σχέση άμοιβαίας έμπιστοσύνης. Δέν είμαι βέβαια ο πρώτος που την έχει αισθανθεί. Ο Νίκος Φωκάς συζητώντας την παρομοίωση «όπου κατέβαιναν καλλικαντζούνες κ' έφάνταζαν ως χήραι γυναίκες μοιρολογίστρες»¹, σημειώνει: «Έχοντας λοιπόν έμπιστοσύνη στην ακρίβεια των παρομοιώσεων του Παπαδιαμάντη, όρίζουμε την καλλικατζούνα με τά κυρίαρχα χαρακτηριστικά τής χήρας μοιρολογίστρας, σάν πουλι κάποιου σχετικού μεγέθους (ώστε να άνθρωποποιεΐται), χρώματος μαύρου, με φωνή άν όχι ακριβώς θρηνητική, αλλά τουλάχιστον στριγγιά κι επαναληπτική, που μπορεί, έφόσον και τά ύπόλοιπα χαρακτηριστικά τó επιτρέπουν, να έρμηνευτεΐ σάν θρήνος.»² Η περιγραφή του πτηνού «φαλακροκόραξ ó άριστοτέλειος» (κ. κορμοράνος, καλλικατζούνα, θαλασσοκουρούνα, θαλασσοκόρακας κ.ά.) στο «Έγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν 'Ηλίου» με άφησε έμβρόντητο. Διάβασα ό,τι γράφει ο Παπαδιαμάντης και ó Φωκάς.

Ός και την καλλικατζούνα, τó πτωχόν μαυροφόρον θαλασσοπούλι³ του νησιού του έκανε διήγημα⁴ ó ακριβός μας Παπαδιαμάντης. Στο σπίτι του στη Σκιαθό, ακόμα τόν λένε με φυσικότητα κύρ 'Αλέξανδρο, όπως ή ύπεύθυνος του μουσείου. Οί Σκιαθίτες έχουν αυτό τó δικαίωμα, όχι έμείς οί άλλοι⁵. Ο κύρ 'Αλέξανδρος ζει μέσα στο έκκλησιασμα. Την παραμονή τής έορτής τής Εύρέσεως τής Εικόνας τής Παναγίας τής Κουνίστρας, στόν ιερό ναό τής Παναγίας τής Λιμνιάς όπου φυλάσσεται ή κόρα του, ζήτησα από τόν έπίτροπο να μου πει που ακριβώς βρίσκεται. Έκεινος με έκκλησιαστική άπλότητα, και ένώ ó ναός ήταν πλημμυρισμένος από κόσμο, ήρθε στόν νάρθηκα, κατέβασε τó άπέριττο κασελάκι, και έν μέσω των πιστών παρουσίασε τόν Όσιο. Οί όρθόδοξοι πιστοί γνώριζαν ότι συμμετείχε στην Άκολουθία κι ó κύρ 'Αλέξανδρος, και δέν κουνήθηκαν μήπως τούς μαλώσει.

¹ "Απαντα, 4.494.

² Νίκος Φωκάς, ό.π., σ. 135.

³ "Απαντα, 4.546, 20 και 26

⁴ «Η Καλλικατζούνα», "Απαντα, 4.541-7.

⁵ Ο Χριστόφορος Μηλιώνης σημειώνει: «Πρός Θεού! Όχι άλλο πιά 'Κυρ-'Αλέξανδρος' ó Παπαδιαμάντης! Γιατί άν έτσι τόν προσφωνούσαν, αυτοδικαίως, εκείνος ó άμαξάς τής Δεξαμενής και κάποιοι άλλοι συγκαιρινοί του, για τούς ύπόλοιπους ή προσωνυμία προδίδει άνεπίτρεπτη οικειότητα» («Πάντοτε νεκρά είναι ή γλώσσα...», έφ. Τά Νέα, 5.12.1991).

Ἐλπίζω νὰ μὴ θυμώσει καὶ μὲ μένα γι' αὐτὲς τὶς ἀράδες ποὺ μὲ ἀγάπη γράφω, ὅπως θύμωσε γιὰ «κειῖνο τὸ παλιόκρασο τοῦ Πανταζῆ»¹, τοῦ συνεπώνυμου μου μπακαλοταβερνιάρη.

Ὁ Παπαδιαμάντης ἔγραψε τὴ «Φαρμακολύτρια». Μπορεῖ κανεὶς νὰ φανταστεῖ πόσες φαρμακολύτριες δοκιμασίες ὑπέφερε ὁ ὕμνογράφος γιὰ νὰ ψάλλει: «Ἦθελον δάκρυσιν ἐξαλεῖψαι, τῶν ἐμῶν πταισμάτων Κύριε τὸ χειρόγραφον, καὶ τὸ ὑπόλοιπον τῆς ζωῆς μου, διὰ μετανοίας εὐαρεστῆσαι σοι· ἀλλ' ὁ ἐχθρὸς ἀπατᾷ με, καὶ πολεμεῖ τὴν ψυχὴν μου· Κύριε, πρὶν εἰς τέλος ἀπόλωμαι, σῶσόν με.»²

Δὲν νομίζω ὅτι κομίζω καλλικατζούνα εἰς Σκιάθον ἂν πῶ ὅτι στίς παπαδιαμαντικὲς σπουδὲς ἑνας εἶναι ὁ ἀσφαλτος δρόμος: Ἐπὶ Θεοῦ καὶ Σκιάθου ἄρχεσθαι.

¹ Μ. Μαλακάσης, «Ἐνα γεῦμα τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων», *Παπαδιαμαντικά Τετράδια*, τ. 1, 1992, σ. 89.

² *Παρακλητική*, ἐκδ. Φῶς, 1979, σσ. 190 καὶ 197.

Τοῦ ἐν Ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου
Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως
τοῦ Χρυσοστόμου
Ἑπόμνημα
εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους Δευτέραν Ἐπιστολὴν

Μετενεχθὲν εἰς τὸ καθ' ἡμᾶς ἰδίωμα ὑπὸ τοῦ ταπεινοῦ
καὶ ἐλαχίστου Ἀλεξάνδρου Σκιαθίου
τοῦ Παπαδιαμάντη

Παρουσίαση - εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα - πρῶτα σχόλια: Ἀπ. Β. Ζορμπᾶς

Α'

Ὁ Παπαδιαμάντης ἀπὸ τῆς 7.2.1898 ἕως τῆς 6.6.1898 εἶχε συνεργασία μὲ τὸ περιοδικὸν Ἀνάπλασις¹. Ἡ συνεργασία ἦταν μεταφραστικὴ καὶ ὁ Παπαδιαμάντης μετέφρασε ἢ ἐπιχείρησε νὰ μεταφράσει —θὰ δικαιολογηθεῖ παρακάτω ἡ φράση— δύο Ὀμιλίαι τοῦ Χρυσοστόμου στὴν Β' Πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου.

Ἡ πρώτη Ὀμιλία δημοσιεύτηκε σὲ ἑπτὰ συνέχειαι ἀπὸ τῆς 7.2.1898 ἕως τῆς 28.3.1898. Οἱ δημοσιεύσεις ἀκολουθοῦν τὴν ἐβδομαδιαία ἔκδο-

¹ Πρόκειται γιὰ θρησκευτικὸν περιοδικὸν τοῦ ὁμωνύμου Συλλόγου καὶ ἄρχισε νὰ ἐκδίδεται ἀπὸ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1887, μηνιαῖο ἀρχικὰ, δεκαπενθήμερον ὕστερα, δεκαήμερον κατόπιν, τέλος δὲ ἐβδομαδιαῖο. Στὴν Δημόσια Παπαχαλαλάμπειο Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου ποῦ τὸ εἶδαμε —καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ παλαιοῦ Μητροπολίτου Ναυπακτίας καὶ Εὐρυτανίας κυροῦ Σεραφεῖμ Δομβοῖτη (1900-1914)— βρίσκονται ἑξὶ δεμέναι τόμοι ποῦ περιέχουν ἀνὰ δύο τόμους τοῦ περιοδικοῦ ποῦ καλύπτουν τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1887 ἕως τῆς 30.12.1899. Δὲν γνωρίζομε πόσο ἀκόμη συνεχίστηκε ἡ ἔκδοσὴ του.

ση του περιοδικού έκτος από την τελευταία που απέχει από την προηγούμενη ένα δεκαπενθήμερο¹.

Ἡ δεύτερη Ὀμιλία εἶχε πῶς ἀτακτη ἐμφάνιση στὶς σελίδες τῆς Ἀναπλάσεως καὶ μάλιστα δὲν ὀλοκληρώθηκε. Μόνο τέσσερες δημοσιεύσεις ὑπάρχουν στὶς ἡμερομηνίες: 2.5, 9.5, 23.5 καὶ 6.6.1898, ὅποτε καὶ σταματᾷ ἀπότομα ἢ συνεργασία. Δημοσιεύτηκε δηλαδὴ ἡ μετάφραση τῆς μισῆς περίπου Ὀμιλίας.

Τὶς μεταφράσεις αὐτὲς τῶν δύο Ὀμιλιῶν τοῦ Χρυσοστόμου ἀναφέρει ὁ Γ. Κατσιμπάλης στὴν Βιβλιογραφία του γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη².

Ἐνα ἐρώτημα εἶναι γιὰτί νὰ μεταφράσει ὁ Παπαδιαμάντης ἕνα ἔργο πού δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ γνωστότερα τῆς Πατερικῆς Γραμματείας. Οὔτε ἀναφέρει στὸ ἔργο του ρητῶς τὶς Ὀμιλίες αὐτὲς τοῦ Χρυσοστόμου.

Πιστεύουμε ὅτι τὸ ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῶν Πατερικῶν κειμένων ἀπασχολοῦσε σοβαρὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Ἐκτὸς ἀπὸ μία πληροφορία τοῦ Γ. Ρήγα, γιὰ τὴν ὁποία θὰ γίνῃ λόγος παρακάτω, παραθέτουμε μιὰν ἀποψη τοῦ Παπαδιαμάντη πού διατυπώνει δύο χρόνια ἐνωρίτερα, τὸ 1896, στὸ σημαντικό ἄρθρο του «Ἱερεῖς τῶν πόλεων καὶ ἱερεῖς τῶν χωρίων». Ὁ λόγος γιὰ τὸ κήρυγμα ἀπὸ τοὺς κληρικούς:

«Πρέπει νὰ τηρηθῇ κατὰ γράμμα ὁ ἱερὸς κανὼν. Ἐὰν ὑπάρχη κάπου ἱερεὺς τις μὲ ἀληθῆ παιδείαν καὶ μὲ ἀληθῆ ἀρετὴν, ἅς ὀμιλῇ. Ἄλλως ἅς ἀναγινώσκωνται ἐπ' ἐκκλησίαις αἱ ὀμιλίαι τῶν Χρυσοστόμων καὶ Βασιλείων μεταφρασμέναι εἰς τὸ ἀπλοῦν, τὰ Κυριακοδρόμια τοῦ Θεο-

¹ Τὸ περιοδικὸ ἐκδόθηκε κανονικὰ στὶς 22.3.1898, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι κρίθηκε πὼς μπορούσε νὰ περιμένῃ ἢ συνεργασία τοῦ Παπαδιαμάντη.

² Γ. Κ. Κατσιμπάλης, Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Α' Πρῶτες κρίσεις καὶ πληροφορίες (1934). Β' Συμπλήρωμα βιβλιογραφίας (1938). Ἀνατύπωση. Εἰσαγωγικὰ σημειώματα: Δημήτρης Δασκαλόπουλος - Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος. Ε.Λ.Ι.Α., Ἀθήνα 1991, σ. 86: «248. Τοῦ ἐν Ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου: Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολὴν. Μετενεχθὲν εἰς τὸ καθ' ἡμᾶς ἰδιῶμα ὑπὸ τοῦ ταπεινοῦ καὶ ἐλαχίστου Ἀλεξάνδρου Σκιαθίου τοῦ Παπαδιαμάντη, περ. Ἀνάπλεις, 7 Φεβρ. - 6 Ἰουν. 1898, σ. 44, 52, 60, 68, 76, 85, 100, 141, 148, 165 καὶ 181».

Ὁ Χρυσοστόμος ἀφιέρωσε στὴν Β' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ τοῦ Παύλου 30 Ὀμιλίες. Αὐτὲς ἀποτελοῦν σχόλια στὰ διαδοχικὰ κεφάλαια καὶ παραγράφους τῆς Ἐπιστολῆς.

Τὶς μεταφράσεις μνημονεῖ καὶ ἡ Ἐρην Σταυροπούλου στὸ Χρονολόγιό τοῦ Παπαδιαμάντη πού δημοσιεύεται στὸ ἀφιερωματικὸ τεῦχος τοῦ Διαβάζω, ἀριθμ. 165, 8.4.87, σ. 29.

τόκη, κτλ.. Αυτό είναι τὸ καλύτερον, τὸ προχειρότερον καὶ τὸ ἀσφαλέστερον»¹.

Δὲν εἶναι χωρὶς σημασία καὶ τὸ ὅτι ὁ Γ. Εὐθυμιάδης, Λαμιαῖος, φίλος τοῦ Παπαδιαμάντη, ἦταν «μελετητῆς τοῦ θεοῦ Χρυσοστόμου», ὅπως γράφει στὴν νεκρολογία του ὁ Παπαδιαμάντης².

Ἐπιπλέον, ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἦταν ἄγευστος τοῦ ἔργου τοῦ Χρυσοστόμου κατὰ τὴν παιδικὴ καὶ ἐφηβικὴ του ἡλικία. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ οἰκογενειακὸ κλίμα ὅπου δὲν ἀπουσίαζε ὁ Χρυσόστομος, λόγοι τοῦ χριστιανοῦ Πατρὸς ὑπῆρχαν στὸ πρόγραμμα τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως στὰ χρόνια τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὁ ἴδιος μέσω ἑνὸς ἠρώα του τὸ ἀναφέρει ὡς καύχημα τῶν πάλαι ποτὲ διδασκόντων μαθητῶν:

«...εἶπα δὲ πῶς δὲν ξέρω πολλὰ γράμματα ἀλλ' ὡς τὴν δευτέρα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπῆγα, καὶ στὰ χρόνια μας δὲν τὸ εἶχαν σὲ ντροπὴ τους νὰ παραδίδουν τοὺς λόγους τῶν ἁγίων Πατέρων, καθὼς τώρα. Τὸν λόγο εἰς τὸν Εὐτρόπιον τὸν ἐπαραδόθηκα κ' ἐγὼ καὶ νὰ πῶς λέει, ἂν θέλης νὰ σοῦ πῶ τὸ κείμενο, πού μᾶς ἔβαζαν τότε οἱ δασκάλοι νὰ τὸ μαθαίνουμε ἀπ' ὄζω, ἐπανάλαβεν ὁ κύρ Γιάννης»³.

Πιὸ ἀναλυτικὰ, ὕστερα ἀπὸ ἀπλῆ περιδιάβαση στὰ Προγράμματα Μέσης Ἐκπαίδευσης τοῦ Δ. Ἀντωνίου καὶ στὰ ἔτη 1855-1897 ἐντοπίσαμε τὰ ἐπόμενα κείμενα τοῦ Χρυσοστόμου:

1. Λόγοι εἰς Εὐτρόπιον (Β' Ἑλληνικοῦ, 1855)⁴.
2. Λόγος πρὸς Εὐτρόπιον (Α' Ἑλληνικοῦ, 1867)⁵.
3. Περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν πολιτεύεσθαι (Β' Ἑλληνικοῦ, 1867)⁶.
4. Ἡ παραβολὴ τοῦ Ἀσώτου (Β' Ἑλληνικοῦ, 1867)⁷.

Δὲν εἶναι ἄσχετο μὲ τὸ θέμα μας καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ μάθημα τῶν Ὀρθοσκευτικῶν στὴν Β' Γυμνασίου τὸ 1884 περιλαμβάνει ἀποκλειστικῶς «Ἐρμηνεῖα τῆς πρὸς Κορινθίους καὶ τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς Παύλου»⁸.

Αὐτὸ εἶναι τὸ κλίμα, νομίζουμε, πού ὀδηγεῖ τὸν Παπαδιαμάντη

¹ 5.197. ² «Γεώργιος Εὐθυμιάδης, Λαμιαῖος». 5.342.

³ «Ὁ Καλόγερος» (1892). 2.318.

⁴ Δαυὶδ Ἀντωνίου, *Τὰ Προγράμματα τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης (1833-1929)*. Τόμος πρῶτος. Ἱστορικὸ Ἀρχειὸ Ἑλληνικῆς Νεολαίας. Γενικὴ Γραμματεία Νέας Γενιάς. Ἀθήνα 1987, σ. 118.

⁵ *Αὐτ.*, σ. 177. ⁶ *Αὐτ.*, σ. 178.

⁷ *Αὐτ.*, σ. 178.

⁸ *Αὐτ.*, σ. 251. Πιὸ ἐμπλουτισμένο γίνεται τὸ πρόγραμμα τῶν Ὀρθοσκευτικῶν τῆς ἴδιας τάξεως ἀπὸ τὸ χειμερινὸ ἐξάμηνο τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1897-1898. Περιλαμβάνει: «Ἐρμηνεῖα εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ἔρους ὁμιλίαν καὶ εἰς ἄλλας ἠθικὰς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ καὶ εἰς διαφόρους ἐκλεκτὰς περικοπὰς ἐκ τῶν Πράξεων καὶ Ἐπιστο-

νά ἀρχίσει τὴν μετάφραση τῶν δύο πρώτων Ὁμιλιῶν τοῦ Χρυσοστόμου ἀπὸ τὴς τριάντα στὴν Β΄ Πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολὴν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου.

Οὔτε εἶναι ἀσήμαντη ἡ Ἐπιστολή. Στὴν Ἐπιστολὴ αὐτὴ συνιστᾶται ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ παρηγορία στὴς θλίψεις ἐνῶ εἶναι διάχυτη ἡ ἀγωνία γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου. Διαβάζονται δὲ ἀποσπάσματα τῆς τουλάχιστον ἐννέα φορές κατ' ἔτος στοὺς ναοὺς¹.

Πρέπει ἐδῶ νὰ παρατηρηθεῖ μὲ ἔμφαση ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης πολὺ σωστά εἶδε τὴν πτυχὴ αὐτοῦ τοῦ προβλήματος τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας σὲ ἐκείνη μάλιστα τὴν ἐποχὴ. Ὄταν ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ εἶναι οὐσιαστικῶς ἐμποτισμένη ἀπὸ τὴν Δυτικὴ Θεολογία, ὁ Παπαδιαμάντης βλέπει ποῦ εἶναι οἱ αὐθεντικὲς πηγές: στοὺς Πατέρες τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς.

Πρόβλημα ἀποτελεῖ ἡ διακοπὴ τῆς μεταφράσεως (ἢ τῆς δημοσιεύσεως;) τῆς Β΄ Ὁμιλίας. Ἡ Ἀνάπλασις δημοσίευσε τὸ πρῶτο μισὸ μέρος τῆς «κατὰ παράφρασιν Ἀλεξάνδρου Σκιαθίου τοῦ Παπαδιαμάντη».

Ἡ «παράφραση» εἶναι ἐπιλογὴ τοῦ Παπαδιαμάντη ἢ τοῦ περιοδικοῦ; Ἄν εἶναι μία προσπάθεια τοῦ περιοδικοῦ γιὰ συντόμειση τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου ποὺ καταλάμβανε ἡ μετάφραση τοῦ Παπαδιαμάντη, αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ τὴν αἰτία τῆς διακοπῆς τῆς συνεργασίας. Ὁ Παπαδιαμάντης δὲν θὰ ἀνεχόταν κάτι τέτοιο.

Νὰ ἔφταιξε ὁ προγραμματισμὸς ἢ ἡ ἐναρξὴ ἐκδόσεως τὸν ἴδιο περὶπου καιρὸ ἔργων τοῦ Μ. Βασιλείου στὴν νέα ἑλληνικὴ ἀπὸ τὸν Μωραϊτίδη; Ὁ Οἰκονόμος Γ. Α. Ρήγας ἀπὸ τὰ γυμνασιακὰ του χρόνια στὴν Ἀθήνα, ὅπου πῆγε τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1897, μαρτυρεῖ γιὰ μιὰ σχετικὴ παρατήρηση τοῦ Παπαδιαμάντη. Γράφει ὁ Ρήγας: «...μοῦ εἶπε (sc. ὁ Παπαδιαμάντης) παραπονετικᾶ: Ἐκείνη μου ἦταν ἡ ἰδέα νὰ ἀρχίσουμε νὰ μεταφράζουμε τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ βλέπεις τώρα ἐκδίδει μεταφρασμένο ὁ Μωραϊτίδης τὸν Μ. Βασίλειον, καὶ ἐμένα δὲν μὲ ἀναφέρει καθόλου, πῶς ἐγὼ συνέλαβα πρῶτος τὴν ἰδέα αὐτῆ»².

λῶν τῶν Ἀποστόλων, ἀπαξ τῆς ἐβδομάδος. Ἐρμηνεῖα τῶν περικοπῶν τῶν Ἀποστόλων τῶν κατὰ τὰς Κυριακὰς τοῦ ἔτους ἀναγινωσκομένων, ἀπαξ τῆς ἐβδομάδος» (αὐτ., σ. 351).

¹ Τόσες μετρήσαμε στὸν σχετικὸ Πίνακα τῶν ἀναγινωσκομένων περικοπῶν κατὰ τὴς Κυριακὰς καὶ τὴς ἑορτάσιμες ἡμέρες, στὸ τέλος τῆς Καινῆς Διαθήκης (ἐκδοσις τῆς ἀδελφότητος θεολόγων «Ὁ Σωτήρ», 1977).

² Νέα Ἔστια. Ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη, 30 (1941), σ. 96.

Πάντως ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε καὶ τὴν ἔκδοση δύο βιβλίων με κείμενα τοῦ Χρυσοστόμου αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, ὅπως φαίνεται στὴν Ἀνάπλαση. Πρῶτα ἐξεδόθη «ἡ ἐξήγησις τῶν κατὰ τὰς Κυριακὰς ἀναγινωσκομένων ἀποστόλων Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου κατὰ μετάφρασιν Γρηγορίου τοῦ Ε΄, διασκευασθεῖσα ὑπὸ Φιλίππου Παπαδοπούλου» ἀπὸ τὸν ἐκδότη Μ. Σαλιβέρο¹.

Λίγο ἀργότερα ἡ Ἀνάπλασις ἀναγγέλλει τὴν ἔκδοση τῶν Ἀπάντων τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου «μετὰ ἐρμηνευτικῆς αὐτῶν παραφράσεως». Ἡ ἐργασία αὐτὴ θὰ γινόταν ἀπὸ τὸν Μιχ. Ι. Γαλανό, κύριο στήριγμα τῆς Ἀναπλάσεως, ὕστερα ἀπὸ ἀνάθεση τῶν ἐκδοτῶν. Ὁ Γαλανὸς ἔλαβε ὡς βοηθό του τὸν Τιμόθεο Ἀναστασίου, κληρικό καὶ τακτικό συνεργάτη τοῦ περιοδικοῦ².

Τὸ γεγονός ἐπαινεῖ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, τὸ ἐπίσημο ὄργανο τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου, στὸ φύλλο τῆς 14 Αὐγούστου 1898 καὶ τὴν εἰδηση προβάλλει ἡ Ἀνάπλασις στὸ φύλλο τῆς 29 Αὐγούστου 1898 μάλιστα στὴν πρώτη σελίδα³.

Ἴσως γιὰ κάποια ἀπὸ τὶς παραπάνω αἰτίες ὁ Παπαδιαμάντης ἔκρινε ὅτι δὲν εἶχε νόημα ἡ συνέχιση τῆς συνεργασίας μετὰ τὸ περιοδικό.

Β΄

1. Ὡς πρὸς τὶς μεταφράσεις τῶν δύο Ὀμιλιῶν, πρῶτα πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε κάτι σχετικὰ μετὰ τὸν ὄρο. Ὁ Παπαδιαμάντης χρησιμοποιεῖ τὴν μετοχὴ «μετενεχθὲν» ποὺ συνεπάγεται τὸ οὐσιαστικὸ «μεταφορά». Νομίζουμε ὅτι μπορεῖ νὰ σταθεῖ ἰσάξια δίπλα στὸν ὄρο «μεταγραφή», ὄρο ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Σεφέρης ἀντὶ γιὰ τὴν λέξη «μετάφραση» ὅταν πρόκειται γιὰ μεταγλωττισμὸ τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν κειμένων⁴.

2. Ἐδῶ, στὴν πρώτη παρουσίαση, ἀπὸ ὅσο γνωρίζουμε, τῆς μεταφράσεως τῶν δύο Ὀμιλιῶν τοῦ Χρυσοστόμου 95 χρόνια ὕστερα ἀπὸ

¹ Ἀνάπλασις, ἔτος ΙΑ΄, ἀριθμ. 19, 9.5.1898, σ. 151.

² Ἀντ., ἀριθμ. 30, 25.7.1898, σ. 238.

³ Ἀντ., ἀριθμ. 35, 29.8.1898, σ. 273-274.

⁴ Ἄσμα Ἀσμάτων. Μεταγραφή Γ. Σεφέρης. Ἰκαρος 1972, ὀριστικὴ ἔκδοση, σ. 65. Τὸ θέμα θίγουμε καὶ στὴν διδακτορικὴ διατριβή μου: *Χωρία καὶ λέξεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν Λειτουργικῶν βιβλίων στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη*. Ἀθήνα 1991, σ. 614-615.

τὴν πρώτη δημοσίευσή τους, θεωροῦμε ἀπαραίτητες καὶ τὶς ὑπόλοιπες πρῶτες παρατηρήσεις.

α. Κάποτε, ἀρχαῖα στὴν πρώτη Ὀμιλία, συχνὰ στὴν δεύτερη, παραλείπει μικρὰ ἢ μεγαλύτερα χωρία. Στὴν Β' Ὀμιλία τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι πού 'τὸν κάνει νὰ σημειώνει στὸ τέλος κάθε ἀποσπάσματος τὴν φράση: «κατὰ παράφρασιν».

β. Ὁ Παπαδιαμάντης ἄλλοτε προσθέτει στὸ κείμενο τὸ ὄνομα ἑνὸς βιβλικοῦ προσώπου καὶ ἄλλοτε μία λέξη συγγενική μὲ τὸ νόημα τοῦ χωρίου.

γ. Ὁ Παπαδιαμάντης συνήθως ἀφήνει ἀμετάφραστα τὰ ἁγιογραφικὰ χωρία καθὼς καὶ κάποιες λέξεις οἱ ὁποῖες ἔχουν ἓνα ξεχωριστὸ εἰδικὸ βᾶρος στὸν Χριστιανισμό. Π.χ. ἡ λέξη «οἰκτιρισμός». (Τὰ χωρία αὐτὰ στὸ κείμενο τοῦ Migne εἶναι μὲ πλάγια στοιχεῖα.) Ἴσως πιστεύει ὅτι πρέπει νὰ μένουν ἀμετάφραστα¹.

δ. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἀπὸ φιλολογικὴ ἄποψη οἱ μεταφράσεις εἶναι πολὺ καλές. Καὶ ἡ γλώσσα του δὲν σκοντάφτει — πῶς θὰ γινόταν ἄλλωστε;— ἀλλὰ καὶ ἡ γνώση του τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν καὶ τοῦ θεολογικοῦ λόγου καὶ πνεύματος εἶναι ἀρίστη. Ἐνα στοιχεῖο πού συνηγορεῖ στὸν παραπάνω ἰσχυρισμὸ εἶναι ἡ ποικιλία μὲ τὴν ὁποία μεταφράζει τὶς διαφορὲς ἀντιθέσεις.

3. Περιορισμένα σχόλια, πλὴν ὅμως ἐνδεικτικὰ τοῦ τρόπου ἐργασίας τοῦ Παπαδιαμάντη, θὰ παρατεθοῦν καὶ ὑποσελιδίως στὸ κείμενο τῆς μεταφράσεως πού ἀκολουθεῖ.

4. Τέλος, ἀφήσαμε στὸ τέλος κάθε δημοσιευμένου ἀποσπάσματος τὴν παρατήρηση τοῦ περιοδικοῦ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅταν αὐτὸ ὑπάρχει.

¹ Ἐνδεικτικὸ καὶ ἐνισχυτικὸ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως εἶναι τὸ ἐπόμενο παπαδιαμαντικὸ ἀπόσπασμα: «Ὅθεν ἡ γλώσσα αὕτη, εἰς ἣν εἶναι γεγραμμένα τό τε Εὐαγγέλιον καὶ τὰ ἱερὰ ἔσματα, ἔχει τὸ μοναδικὸν εἰς τὸν κόσμον προνόμιον νὰ ἐξακολουθῇ καὶ μετὰ εἴκοσι αἰῶνας νὰ εἶναι ζωντανή, εἰς τὴν ἀκοὴν τοῦλάχιστον. Ἄς δοκιμάσῃ τις νὰ μεταφράσῃ ἓν τροπάριον εἰς τὴν δημῶδη, καὶ τότε θὰ ἴδῃ ὅτι ἡ γλώσσα ἡτις εἶναι ζωντανή εἰς τὰ ἥρωικὰ καὶ ἐρωτικὰ ἔσματα τοῦ λαοῦ, εἶναι ψυχρὰ μέχρι νεκροφανεῖας διὰ τὰ τροπάρια». («Ἡ Μουσικὴ καὶ τὰ Ἱερὰ Εὐαγγέλια». Παπαδιαμάντη Ἄπαντα. Κριτικὴ ἔκδοσις Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος. Δόμος 1988, 5.237).

Ὁμιλία Α΄.

Εἰς τὴν Β΄ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν.

- «Παῦλος Ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφός, τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ, σὺν τοῖς ἁγίοις πᾶσι τοῖς οὔσιν ἐν ὅλῃ τῇ Ἀχατᾷ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ Πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως, ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐν πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν, εἰς τὸ δύνασθαι ἡμᾶς παρακαλεῖν τοὺς ἐν πάσῃ θλίψει, διὰ τῆς παρακλήσεως, ἧς παρακαλούμεθα αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.»
- 10 Ἄξιον εἶνε νὰ ζητήσωμεν πρότερον, τίνος ἕνεκα δευτέραν προσθέτει ἐπιστολὴν εἰς τὴν πρώτην, καὶ διατί τάχα ἀρχίζει οὕτω πῶς ἀπὸ τοὺς οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπὸ τὴν ἐκ Θεοῦ παράκλησιν καὶ παρηγορίαν. Διατί λοιπὸν δευτέραν ἐπιστολὴν προσθέτει; Ἀφοῦ εἶπεν εἰς τὴν προηγουμένην ὅτι «θὰ ἔλθω πρὸς ἐσᾶς καὶ θὰ γνω-
- 15 ρίσω, ὅχι τὸν λόγον τῶν φουσκωμένων ἀπὸ ὑπερηφάνειαν, ἀλλὰ τὴν δύναμιν»· καὶ σιμὰ εἰς τὸ τέλος πάλιν φιλοφρονέστερα αὐτὸ τὸ ἴδιον ὑπεσχέθη· διότι λέγει: «Θὰ ἔλθω πρὸς ἐσᾶς ὅταν τὴν Μακεδονίαν περάσω· διότι τὴν Μακεδονίαν περνῶ, σιμὰ δὲ εἰς ἐσᾶς ἴσως μείνω, ἢ καὶ παραχειμάσω»· ἐνῷ ἐμεσολάβησεν ἐν τῷ μεταξὺ πολὺς και-
- 20 ρός, δὲν ἦλθεν, ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ παρῆλθεν ἡ προθεσμία, ἀργοποροῦσεν ἀκόμη καὶ ἐβράδυνε, διότι τὸ Πνεῦμα τὸν ἐκράτει εἰς ἄλλα πολὺ ἀναγκαιότερα τούτων. Διὰ τοῦτο ἐπιστολὴν ἐχρειάσθη δευτέραν, ὅπου δὲν ἤθελε τὴν χρειασθῆ, ἐὰν δὲν εἶχε τόσον καθυστερήσει. Καὶ ὅχι διὰ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ διότι καὶ καλλίτεροι εἶχαν γείνη ἀπὸ τῆς
- 25 προηγουμένης. Διότι τὸν πόρνον, τὸν ὁποῖον πρότερον ἐπεδοκίμαζον, καὶ διὰ τὸν ὁποῖον ἐμεγαλοφρονοῦσαν, τὸν ἀπέκοψαν καὶ τὸν

1-9 Β΄ Κορ. 1,1-5

14-16 Α΄ Κορ. 4,19

17-19 Α΄ Κορ. 16,5

9 Θεοῦ: Ἀν.

12-13 παράκλησιν καὶ παρηγορίαν: παράκλησιν Μ

15 φουσκουμένων: Ἀν.

21 πνεῦμα: Ἀν.

ἀφώρισαν ἐντελῶς. Καὶ τοῦτο ἐφανέρωσεν εἰπών· «Εἰ δέ τις λελύπηκεν, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν, ἀλλὰ ἀπὸ μέρους, ἵνα μὴ ἐπιβαρῶ, πάντας ὑμᾶς. Ἰκανὸν τῷ τοιοῦτῳ, ἡ ἐπιτιμία αὕτη ἢ ὑπὸ τῶν πλειόνων.» Καὶ παρακάτω πάλιν αὐτὸ τὸ ἴδιον ἐννοεῖ λέγων·

5 τὸ κατὰ Θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς, πόσῃν κατειργάσατο ἐν ὑμῖν σπουδὴν· ἀλλὰ ἀπολογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλὰ ἐκδίκησιν. Ἐν παντὶ συνεστήσατε ἑαυτοὺς ἀγνοὺς εἶναι ἐν τῷ πράγματι.» Καὶ τὴν ἐτοιμασίαν δὲ τὴν ὁποίαν παρήγγειλε, μὲ πολλὴν συνετέλεσαν προθυμίαν· διὰ τοῦτο καὶ ἔλεγεν·

10 «Οἶδα γὰρ τὴν προθυμίαν ὑμῶν, ἣν ὑπὲρ ὑμῶν καυχῶμαι Μακεδόσιν, ὅτι Ἀχαῖα παρεσκευάσται ἀπὸ πέρουσι.» Καὶ τὸν Τίτον, ὁποῦ ἔστειλε, τὸν ἐδέχθησαν μὲ ὄλην τὴν φιλίαν. Καὶ τοῦτο τὸ ἴδιον δεικνύων πάλιν ἔλεγεν, ὅτι «Τὰ σπλάγχχνα αὐτοῦ περισσοτέρως ἐστὶν εἰς ὑμᾶς, ἀναμιμνησκομένου τὴν πάντων ὑμῶν ὑπακοήν, ὡς μετὰ

15 φόβου καὶ τρόμου ἐδέξασθε αὐτόν.» Δι' αὐτὰ ὅλα γράφει τὴν δευτέραν ἐπιστολήν. Διότι ἔπρεπε, καθὼς ὅταν ἔσφαλλον τοὺς ἐπέπλητην, οὕτω καὶ ἀφοῦ διωρθώθησαν νὰ τοὺς παραδεχθῆ καὶ νὰ τοὺς ἐπαινέσῃ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐπιστολὴ ὅλη δὲν εἶνε ἐπιτιμητικὴ, ἀλλ' ὀλίγα μέρη αὐτῆς σιμὰ εἰς τὸ τέλος. Διότι ὑπῆρχον καὶ μεταξὺ αὐ-

20 τῶν τινες ἐξ Ἰουδαίων μεγαλοφρονοῦντες, καὶ τὸν Παῦλον διαβάλλοντες ὡς ἄνθρωπον τάχα ἀλαζόνα καὶ χωρὶς καμμίαν ἀξίαν· οἱ τοιοῦτοι ἔλεγον· «Αἱ μὲν ἐπιστολαὶ βαρεῖαι, ἡ δὲ παρουσία τοῦ σώματος ἀσθενής, καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος.» Ἰδοὺ δὲ τί ἐννοοῦσαν· ὅταν εὐρίσκεται ἐδῶ, τάχα, δὲν φαίνεται τίποτε ν' ἀξιίξῃ· τοῦτο ση-

25 μαίνει τὸ «ἡ παρουσία τοῦ σώματος ἀσθενής» ὅταν δὲ ἀπέλθῃ, κομπάζει μεγάλως μ' ἐκεῖνα ὁποῦ γράφει· τὸ «αἱ ἐπιστολαὶ βαρεῖαι.» τοῦτο σημαίνει. Καὶ διὰ νὰ φανοῦν αὐτοὶ σεμνότεροι τάχα ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ἐκαμώνοντο πῶς δὲν ἐδιάβαζαν τὰ γραφόμενα. Καὶ τοῦτο ἐννοῶν ἐκεῖνος ἔλεγεν· «ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται, εὐρεθῶσι καθὼς καὶ

30 ἡμεῖς.» Σιμὰ δὲ εἰς ὅλα ταῦτα, καὶ ὅσοι εἶχαν ἐκεῖ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, μεγάλῃν ἐδείκνυον ἔπαρσιν. Διὰ τοῦτο καὶ ἰδιώτην τὸν ἑαυτὸν του ὀνομάζει, δεικνύων ὅτι δὲν ἐντρέπεται εἰς τοῦτο, οὔτε μέγα προσὸν νομίζει τὸ ἐναντίον. Ἐπειδὴ λοιπὸν πιθανὸν ἦτο μερι-

1-4 *B'* Κορ. 2,54-8 *B'* Κορ. 7,1110-11 *B'* Κορ. 9,213-15 *B'* Κορ. 7,1522-23 *B'* Κορ. 10,1029-30 *B'* Κορ. 11,12

14 ἀναμιμνησκομένου· Ἄν.

κοὶ νὰ προσελκυσθῶσιν ἀπὸ ἐκείνους, ἀφοῦ πρότερον ἐγκωμιάζει
τούτους δι' ὅσα ὀρθῶς ἔπραξαν, καὶ καταρρίπτει τὴν ἀπόνοιαν καὶ
τὴν προσκόλλησιν ὅπου εἶχαν ἐκεῖνοι εἰς τὰ Ἰουδαϊκά, ἐπειδὴ ἀκαί-
ρως ἐφιλοτιμοῦντο νὰ διατηρῶσι ταῦτα, τότε μετρίως ἐπιφέρει καὶ
5 τὴν ἐπίπληξιν.

Καὶ ἡ μὲν ὑπόθεσις τῆς ἐπιστολῆς, ὅπως δύναται τις κεφαλαιω-
δῶς καὶ παραλείπων πολλὰ νὰ εἴπη, αὕτη μοὶ φαίνεται νὰ εἶνε.
Πρέπει δὲ τώρα ν' ἀρχίσωμεν ἀπ' αὐτὸ τὸ προοίμιον τῆς ἐπιστολῆς,
καὶ μετὰ τὸν συνειθισμένον χαιρετισμόν του νὰ εἴπωμεν τίνος ἕνεκα
10 ἤρχισεν οὕτω ἀπὸ τοῦς οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ. Πρῶτον ὅμως εἶνε
ἀναγκαῖον αὐτὴν τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιστολῆς νὰ εἴπωμεν, καὶ νὰ ζη-
τήσωμεν πῶς θέτει ἐδῶ τὸν Τιμόθεον μαζὺ μὲ τὸν ἑαυτὸν του.
«Παῦλος», λέγει, «ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ,
καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφός». Ὁ λόγος εἶνε ὅτι εἰς τὴν προηγουμένην
15 ἐπιστολὴν ὑπέσχετο νὰ τὸν στείλῃ, καὶ παρήγγελλε λέγων: «Ἐάν
δὲ ἔλθῃ Τιμόθεος, βλέπετε ἵνα ἀφόβως γένηται πρὸς ὑμᾶς»· πῶς
λοιπὸν ἐδῶ τὸν θέτει εἰς τὸ προοίμιον; Ἀφοῦ ἐπῆγε, σύμφωνα μὲ
τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ διδασκάλου· «Ἐπεμψα ὑμῖν Τιμόθεον», λέγει,
«ὃς ὑμᾶς ἀναμνήσει τὰς ὁδοὺς μου τὰς ἐν Χριστῶ»· καὶ ἀφοῦ τὰ
20 διώρθωσεν ὅλα, ἐπανῆλθε. Διότι ἀποστέλλων αὐτὸν ἔλεγε. «Προπέμ-
ψατε αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ, ἵνα ἔλθῃ πρὸς με· ἐκδέχομαι γὰρ αὐτὸν μετὰ
τῶν ἀδελφῶν». Ἀφοῦ λοιπὸν ἐντάμωσε τὸν συναπόστολον, καὶ διορ-
θώσας μαζὺ του τὰ ἐν Ἀσίᾳ· «Ἐπιμενῶ, λέγει, ἐν Ἐφέσῳ ἕως τῆς
25 Πεντηκοστῆς», πάλιν εἰς τὴν Μακεδονίαν διέβη, εὐλόγως, ὡς πα-
ρόντα, τὸν βάλλει μαζὺ μὲ τὸν ἑαυτὸν του. Διότι τότε μὲν ἔγραψεν
ἀπὸ τῆν Ἀσίαν, τώρα δὲ γράφει ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν. Τὸν ἔβαλε
δὲ μαζὺ μὲ τὸν ἑαυτὸν του, θέλων νὰ τὸν κάμῃ κ' ἐκεῖνον σεμνό-
τερον μὲ τοῦτο, καὶ νὰ δείξῃ τὴν πολλὴν ταπεινοφροσύνην τὴν ἰδι-
κῆν του· διότι ἦτο ὑποδεέστερος αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ ἀγάπη ὅλα τὰ κάμνει

15-16 *Α' Κορ.* 16,1018-19 *Α' Κορ.* 4,1720-22 *Α' Κορ.* 16,1123-24 *Α' Κορ.* 16,8

4 ἐφιλοτιμοῦντο: ἐφιλονεύουσιν Μ

13 λέγει: τὸ ἔθεσα ἐκτὸς εἰσαγωγικῶν

18 λέγει: τὸ ἔθεσα ἐκτὸς εἰσαγωγικῶν

18-19: ἡ ἐπιστολικὴ φράση στὸ κεί-

μενο τοῦ Μιγνε ἐντὸς παρενθέσεως

22 ἐντάμωσε τὸν συναπόστολον: ἀπέλαβε

τὸν διδασκαλον Μ

23-24 ἡ ἐπιστολικὴ φράση στὸ κείμενο τοῦ Μιγνε ἐντὸς

παρενθέσεως

24 πεντηκοστὴ Ἀν., Πεντηκοστὴ Μ

ένα. Διὰ τοῦτο καὶ παντοῦ τὸν ἐξιῶνει μὲ τὸν ἑαυτὸν του, ἄλλοτε μὲν λέγων, «Ὡς πατρὶ τέκνον, σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν», ἄλλοτε δέ, «Τὸ γὰρ ἔργον Κυρίου ἐργάζεται, ὡς κἀγώ» ἐδῶ δὲ καὶ ἀδελφὸν τὸν ὀνομάζει, καθιστῶν αὐτὸν καθ' ὅλα σεβάσμιον εἰς τοὺς Κορινθίους. Διότι εἶχεν ἔλθη, καθὼς εἶπα, ἐκεῖ, καὶ εἶχε δώσει ἀπόδειξιν τῆς ἀρετῆς του.

«Τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ.» Πάλιν Ἐκκλησίαν τοὺς ὀνομάζει συνάγων αὐτοὺς ὅλους εἰς ἓν καὶ συνδέων. Διότι δὲν εἰμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἐκκλησία μία, ὅταν οἱ ἐν αὐτῇ εἶνε διηρημένοι καὶ εὐρίσκωνται εἰς διάστασιν πρὸς ἀλλήλους. «Σὺν τοῖς ἁγίοις πᾶσι τοῖς οὔσιν ἐν ὅλῃ τῇ Ἀχατᾶ.» Συνάμα καὶ τιμᾶ τοὺς Κορινθίους διὰ τῆς πρὸς τούτους ἐπιστολῆς ὅλους χαιρετίζων, καὶ ὀλόκληρον συναθροίζει τὸ ἔθνος. Ἀγίους δὲ τοὺς ὀνομάζει δεικνύων ὅτι, ἐάν τις εἶνε ἀκάθαρτος, εἶνε ἔξω ἀπὸ τὴν ὀνομασίαν ταύτην.

15 Διατί δέ, ἐνῶ γράφει εἰς τὴν μητρόπολιν, ἐπιστέλλει διὰ μέσου αὐτῆς εἰς ὅλους, ἐνῶ παντοῦ δὲν τὸ κάμνει τοῦτο; Εἰς τοὺς Θεσσαλονικεῖς τοῦλάχιστον ὅταν ἔγραφε, δὲν ἐπέστελλε συγχρόνως καὶ εἰς τοὺς Μακεδόνας, καὶ εἰς τοὺς Ἐφεσίους γράφων, δὲν συμπεριέλαβε τὴν Ἀσίαν ὅλην· καὶ ἡ πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴ δὲν ἐστάλη πρὸς 20 τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἰταλίαν. Ἄλλ' αὐτὸ τὸ κάμνει ἐδῶ καὶ εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας. Κ' ἐκεῖ ἐπιστέλλει ὄχι εἰς μίαν πόλιν καὶ εἰς δύο καὶ εἰς τρεῖς, ἀλλ' εἰς τοὺς παντοῦ διεσπαρμένους, λέγων: «Παῦλος ἀπόστολος οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ Πατρὸς τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ 25 οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἀδελφοί, ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη.» Καὶ εἰς τοὺς Ἑβραίους μίαν εἰς ὅλους ἔγραψεν ἐπιστολήν, χωρὶς νὰ τοὺς διαιρέσῃ καὶ αὐτοὺς κατὰ πόλεις. Ποῖον λοιπὸν εἶνε τὸ αἴτιον; Μοῦ φαίνεται νὰ εἶνε τὸ ὅτι ἦσαν κοινὰ τὰ νοσήματα ἐδῶ καὶ τὴν ἐπιστολήν τὴν γράφει κοινήν δι' ὅλους, ἐπει- 30 δὴ εἶχον ἀνάγκην κοινῆς διορθώσεως. Διότι οἱ Γαλάται ὅλοι ἐνόσουν, καὶ οἱ Ἑβραῖοι νομίζω δὲ καὶ οὗτοι.

Ἄφοῦ συνήθροισε λοιπὸν ὅλον τὸ ἔθνος, καὶ τοὺς ἐχαιρέτισε καθὼς εἶχεν ὁ ἴδιος νόμον νὰ χαιρετίσῃ ὅλους· «Χάρις ὑμῖν», λέγει,

2 Φιλιπ. 2,22

3 Α' Κορ. 16,10

22-26 Γαλ. 1,1-3

9 Ἐκκλησία Μ

15 ἐπεστελλεῖ Ἀν.

33 λέγει: τὸ ἔθεσα ἐκτὸς εἰσαγωγικῶν

καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ»· ἀκουσον πῶς καταλλήλως ἀρχίζει εἰς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν. «Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ Πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως». Καὶ πῶς τοῦτο

5 εἶνε κατάλληλον εἰς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν, ἐρωτᾷς; Καὶ πολὺ μάλιστα. Στοχάσου το. Τοὺς ἐλύπει πολὺ καὶ τοὺς ἐθορύβει τὸ ὅτι δὲν ἦλθεν ἐκεῖ ὁ ἀπόστολος, ἀφοῦ μάλιστα εἶχεν ὑποσχεθῆ, ἀλλ' ὄλον τὸν καιρὸν ἐξώδευσεν εἰς τὴν Μακεδονίαν, καὶ ἐφαίνετο ὅτι εἶχε προτιμήσει ἄλλους ἀπὸ αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἀντιμετωπίζων αὐτὸ τὸ

10 δυσάρεστον, λέγει τὴν αἰτίαν ὅπου δὲν ἦλθεν· ὄχι ὅμως ἀπ' εὐθείας, οὐδὲ λέγει, ὅτι εἰξεύρω μὲν ὅπου ὑπεσχέθην νὰ ἔλθω, ἐπειδὴ δὲ ἀπὸ τὰς θλίψεις ἐμποδίσθην, συγχωρεῖτέ μας καὶ μὴ μᾶς καταλογίσητε ὑπεροψίαν ἢ ραθυμίαν· ἀλλὰ κατ' ἄλλον τρόπον κατασκευάζει τὸ πρᾶγμα καὶ μεγαλοπρεπέστερον καὶ ἀξιοπιστότερον, ἐξαιρῶν διὰ τῆς

15 παρηγορίας τὴν ὑπόθεσιν, ὥστε μὴδὲ νὰ ἐρωτοῦν πλέον τὸ αἷτιον ὅπου τὸν ἔκαμε νὰ καθυστερήσῃ. Καὶ κάμνει τὸ ἴδιον, καθὼς ὅταν τις, ἀφοῦ ὑπεσχέθῃ νὰ ἔλθῃ πρὸς τινὰ φίλον, τὸν ὁποῖον εἶχε μέγαν πόθον νὰ ἴδῃ, τέλος μετὰ πολλοὺς κινδύνους ἀφοῦ ἔλθῃ, θὰ εἴπῃ·

20 Δόξα σοι ὁ Θεὸς ὅπου μοῦ ἔδειξε τὸ ποθούμενον πρόσωπον· εὐλογητὸς ὁ Θεός, ἀπὸ πόσους κινδύνους μ' ἐγλύτωσε. Διότι ἡ δοξολογία αὕτη ἀπολογία γίνεται πρὸς ἐκεῖνον ὅπου θέλει νὰ παραπονεθῆ, καὶ δὲν ἐπιτρέπει νὰ τὸν κατηγορήσῃ διὰ τὴν ἀργοπορίαν. Διότι ἐρύθημα καὶ ἐντροπὴν προξενεῖ τὸ νὰ σύρῃ τις εἰς δικαστήριον ἐκεῖνον, ὅστις εὐχαριστεῖ τὸν Θεὸν διὰ τὴν ἀπὸ τοσοῦτων κακῶν ἀπαλ-

25 λαγὴν, καὶ ν' ἀπαιτῆ ὥστε ἐκεῖνος νὰ τοῦ δώσῃ λόγον διατὶ ἄργησε. Διὰ τοῦτο καὶ οὕτω ἀρχίζει· «Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς τῶν οἰκτιρμῶν». [...] Διότι καὶ ὁ Δαυὶδ δὲν τὸν ὀνομάζει παντοῦ μὲ ὅμοια ὀνόματα, οὐδὲ ἀπὸ τὰς αὐτὰς ιδιότητας· ἀλλ' ὅταν μὲν ὀμιλῆ περὶ πολέμου καὶ νίκης, «Ἀγαπήσω σε, Κύριε, ἡ ἰσχύς μου», λέγει, «Κύριος

30 ὑπερασπιστῆς μου»· ὅταν δὲ περὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῆς θλίψεως καὶ

29-30 Ψαλμ. 17,1

5 ἐρωτᾷς: ἔτσι ἀποδίδει τὸ «φησὶ» τοῦ κειμένου τοῦ Migne, ὀρθῶς, πιστεύω, γιὰτὶ ἀκολουθεῖ ἀπάντησιν σὲ β' πρόσωπο 12 μὴ μας Ἄν. 22-23 Διότι ἐρύθημα καὶ ἐντροπὴν προξενεῖ: ἐρυθριᾷ M 27 Παραλείπεται ἡ φράση τοῦ κειμένου: «μεγάλων κινδύνων ἐντεῦθεν ἐπαγωγὴν τε καὶ ἀπαλλαγὴν αἰνιττόμενος». Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὸ ἀπαντᾷ συχνὰ στὴν μετάφραση τῆς πρώτης Ὀμιλίας καὶ συχνότερα στὴν μετάφραση τῆς δευτέρας, ἀμφιβάλλω ἂν πρόκειται γιὰ ἐπιλογὴ τοῦ Παπαδιαμάντη πάντοτε. 29 λέγει: τὸ ἔθεσα ἐκτὸς εἰσαγωγικῶν

τοῦ σκότους ὁποῦ τὸν εἶχε καταλάβῃ, «Κύριος φωτισμὸς μου καὶ σωτὴρ μου». Ἄλλοτε ἀπὸ τὴν φιλανθρωπίαν, ἄλλοτε ἀπὸ τὴν δικαιοσύνην, ἄλλοτε δὲ ἀπὸ τὴν κρίσιν τὴν ἀδέκαστον τὸν ὀνομάζει καταλλήλως μὲ τὰς περιστάσεις.

- 5 Οὕτω καὶ ὁ Παῦλος ἐδῶ εἰς τὴν ἀρχὴν τὸν ὀνομάζει ἀπὸ τὴν φιλανθρωπίαν, «ὁ Θεὸς τῶν οἰκτιρμῶν»· δηλαδὴ ἐκεῖνος ὁποῦ μᾶς ἔδειξε τόσους οἰκτιρμούς, ὥστε νὰ μᾶς ἀνεβάσῃ ἀπὸ αὐτὰς τὰς πύλας τοῦ θανάτου. Διότι τοῦτο εἶνε μάλιστα ἴδιον τοῦ Θεοῦ καὶ κατ' ἐξαίρεσιν καὶ συμφυῆς μὲ τὴν ἰδίαν φύσιν του, τὸ νὰ ἐλεῇ οὕτω.
- 10 Διὰ τοῦτο Θεὸν οἰκτιρμῶν τὸν ὀνομάζει. Σὺ τῶρα στοχάσου ἐδῶ τὴν ταπεινοφροσύνην τοῦ Παύλου. Ἐνῶ ἐκινδύνευε διὰ τὸ κήρυγμα, δὲν λέγει ὅτι σώζεται ἕνεκα τῆς ἰδίας ἀξίας του, ἀλλὰ διὰ τοὺς οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ. Ἄλλὰ τοῦτο μὲν κατόπιν γίνεται σαφέστερον, τῶρα δὲ ἐπιφέρει· «Ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐν πάσῃ θλίψει». Δὲν εἶ-
- 15 πην, ὁ μὴ ἐπιτρέπων νὰ θλιβώμεθα, ἀλλ' ὁ παρηγορῶν εἰς τὰς θλίψεις. Διότι τοῦτο καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν δύναμιν δείχνει, καὶ τῶν θλιβομένων αὐξάνει τὴν ὑπομονήν. Διότι ἡ θλίψις, λέγει, ὑπομονὴν κατεργάζεται. Τοῦτο καὶ ὁ προφήτης ἔλεγεν· «Ἐν θλίψει ἐπλάτυνας με». Δὲν εἶπεν ὅτι δὲν με ἄφησες νὰ πέσω εἰς θλίψιν· οὐδ' ὅτι ἀπε-
- 20 μάκρυνες ταχέως τὴν θλίψιν, ἀλλ' ὅτι, ἐνῶ αὐτὴ ἔμενεν, «ἐπλάτυνας με», δηλαδὴ παρεχώρησες πολλὴν εὐρυχωρίαν καὶ ἄνεσιν· τὸ ἴδιον ὁποῦ ἔγεινε καὶ εἰς τοὺς Παῖδας τοὺς τρεῖς. Διότι οὔτε τοὺς ἐμπόδισε νὰ πέσουν, οὔτε ἀφοῦ ἔπεσαν τὴν φλόγα ἔσβυσε, ἀλλ' ἐνῶ ἐκαίετο ἡ κάμινος, τοὺς ἔδωκε δρόσον καὶ ἄνεσιν. Τοῦτο καὶ πάντοτε
- 25 συνειθίζει νὰ κάμνη ὁ Θεός. [...] Καὶ ἄλλο τι δείχνει ὁ Παῦλος μὲ τοῦτο. Ποῖον; «Ὅτι ὄχι μίαν φορὰν, οὐδὲ δύο, ἀλλ' ἀδιάκοπα κάμνει τοῦτο ὁ Θεός. Ὅχι πότε μᾶς παρηγορεῖ, πότε μᾶς ἀφήνει, ἀλλὰ πάντοτε καὶ διαρκῶς πράττει τοῦτο. Διὰ τοῦτο εἶπεν «ὁ παρακαλῶν», ὄχι ὁ παρακαλέσας, καί, «ἐν πάσῃ θλίψει», ὄχι εἰς αὐτὴν
- 30 καὶ εἰς αὐτὴν τὴν θλίψιν, ἀλλ' εἰς κάθε θλίψιν.

1-2 *Ψαλμ.* 26,117-18 *Ρωμ.* 5,318-19 *Ψαλμ.* 4,2

22 παῖδας M

24 ἔδωκε δρόσον καὶ ἄνεσιν: τὴν εὐρυχωρίαν παρέσχε M

25 Παραλείπεται ἡ φράση τοῦ κειμένου: «ὅπερ αἰνιττόμενος καὶ ὁ Παῦλος ἔλεγεν ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐν πάσῃ θλίψει» 30 ἐδῶ μετέφρασε τὴ φράση «ἐν πάσῃ θλίψει»

«Εἰς τὸ δύνασθαι ἡμᾶς παρακαλεῖν τοὺς ἐν πάσῃ θλίψει, διὰ τῆς παρακλήσεως, ἧς παρακαλούμεθα αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ». [...] Καὶ μεῦ αὐτὰ πάλιν μετριοφρονεῖ λέγων ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἔγεινεν, ὄχι ἕνεκα τῆς ἀξίας τῆς ἰδικῆς των, ἀλλὰ χάριν ἐκείνων, οἵτινες πρέπει νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ αὐτοῦς. Διὰ τοῦτο μᾶς παρηγόρησε, λέγει, διὰ νὰ παρηγοροῦμεν ἡμεῖς ὁ ἕνας τὸν ἄλλον. Μὲ αὐτὸ δεικνύει καὶ τὸ μέγα ἀξίωμα τῶν ἀποστόλων, φανερόνων ὅτι ἀφοῦ ἔλαβε παρηγορίαν καὶ ἄνεσιν, δὲν πίπτει εἰς ὀκνηρίαν, καθὼς ἡμεῖς, ἀλλὰ σπεύδει νὰ προαλεῖφῃ ἄλλους καὶ νὰ τοὺς δυναμώνη καὶ τοὺς διεγείρῃ. Μερικοὶ λέγουν πῶς ἐννοεῖ καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ παρηγορία ἡμῶν εἶνε καὶ ἄλλων παρηγορία. Ἄλλὰ μοῦ φαίνεται ὅτι τὸ προοίμιον ἀποτείνεται καὶ πρὸς τοὺς ψευδαποστόλους, ὅσοι ματαιῶς καυχῶνται καθήμενοι ἀργοὶ καὶ ἐντροφῶντες. Ἄλλὰ τοῦτο μὲν αἰνιγματωδῶς καὶ ὡς πάρεργον· τὸ δὲ κυριώτερον ἦτο τὸ ν' ἀπολογηθῆ διὰ τὴν ἀργοπορίαν. Διότι, ἐὰν δι' αὐτὸ παρηγοροῦμεθα, διὰ νὰ παρηγοροῦμεν καὶ ἄλλους, μὴ μας κατηγορεῖτε ὅτι δὲν ἤλθαμεν. Διότι εἰς αὐτὸ ἔδαπανήθη ὅλος ὁ καιρὸς μας, εἰς τὰς ἐπιβουλάς, εἰς τὰς συμφοράς, εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῶν ἐπερχομένων κακῶν.

«Ὅτι καθὼς περισσεύει τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ εἰς ἡμᾶς, οὕτω διὰ τοῦ Χριστοῦ περισσεύει καὶ ἡ παράκλησις ἡμῶν». Διὰ νὰ μὴ καταβάλλῃ τοὺς μαθητὰς μετὰ τὸ νὰ ἐξαίρῃ μεγάλως τὰς συμφοράς, δείχνει πάλιν ὅτι καὶ ἡ περίσσεια τῆς παρηγορίας εἶνε μεγάλη, καὶ τοὺς διεγείρει τὸν νοῦν, ὄχι μόνον μετὰ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ νὰ ἐνθυμίση τὸν Χριστὸν καὶ νὰ εἴπῃ ὅτι αὐτοῦ εἶνε τὰ παθήματα· καὶ πρὸ τῆς θεόθεν παρακλήσεως, φέρει τὴν παραμυθίαν ἀπὸ αὐτὰς τὰς θλίψεις. Τί εἶνε γλυκύτερον παρὰ νὰ γίνωμαι συγκοινωνὸς τοῦ Χριστοῦ, καὶ δι' αὐτὸν νὰ πάσχω ταῦτα; τί εἶνε ἴσον τῆς παρηγορίας αὐτῆς; Ἄλλὰ καὶ μετὰ ἄλλο μέσον ἐξεγείρει τὸ φρόνημα τῶν θλιβομένων. Μὲ τὸ νὰ εἴπῃ ὅτι «περισσεύει» δεικνύων ὅτι ὄχι μόνον τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ ὑποφέρουσιν, ἀλλὰ καὶ περισσότερα τούτων. Καὶ στοχάσου. Κατετρέχθη, κατεδιώχθη ὁ Χριστός, ἐμαστιγώθη,

19-20 Β' Κορ. 1,5

2 Παραλείπεται ἡ φράση τοῦ κειμένου: «Εἶδες πῶς προανακρούεται τὴν ἀπολογίαν, καὶ μεγάλης θλίψεως ὑπόνοιαν παρέχει τῷ ἀκροατῇ;» 8 ἀφοῦ ἔλαβε παρηγορίαν καὶ ἄνεσιν: παρακληθεὶς καὶ ἀναπνεύσας M 25 θεόθεν: προσθέτει ὁ Πδμ.

ἀπέθανεν. Ἄλλ' ἡμεῖς περισσότερα τούτων, λέγει, καὶ τοῦτο μόνον ἀρκεῖ εἰς παραμυθίαν. Ἄλλὰ κανεῖς ἄς μὴ κατηγορήσῃ ἐπὶ τόλμῃ τὸ λεγόμενον· διότι καὶ ἄλλοῦ λέγει· «Νῦν χαίρω ἐν τοῖς παθήμασί μου, καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σαρκί μου». Ἄλλ' οὔτε τὸ ἐν οὔτε τὸ ἄλλο εἶνε λόγος τόλμης ἢ ἀπονοίας. Διότι καθὼς ἔκαμαν μεγαλείτερα ἀπὸ αὐτὸν σημεῖα· «Ὁ πιστεύων», λέγει, «εἰς ἐμέ, μείζονα τούτων ποιήσει»· καὶ ὅμως ὅλα ὅσα γίνονται, γίνονται δι' αὐτοῦ τοῦ ἐνεργοῦντος ἐν αὐτοῖς· οὔτω καὶ πλείωτερα ἀπὸ αὐτὸν ἔπαθον· ὅλα δὲ πάλιν γίνονται δι' αὐτοῦ ὅστις τοὺς παρηγορεῖ καὶ τοὺς προετοιμάζει νὰ ὑποφέρουν τὰ συμπίπτοντα δεινά. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ Παῦλος αἰσθανθεὶς πόσον μέγαν λόγον εἶπε, κύτταξε πῶς τὸ μετριάζει πάλιν λέγων, «οὔτω διὰ τοῦ Χριστοῦ περισσεύει καὶ ἡ παράκλησις ἡμῶν». Ὅχι ὅσον θλιβόμεθα, τόσον παρηγορούμεθα, λέγει, ἀλλὰ πολὺ περισσότερον. Διότι δὲν εἶπεν ὅτι ἀνάλογος εἶνε ἡ παρηγορία μὲ τὰ παθήματα, ἀλλ' ὅτι περισσεύει ἡ παρηγορία, ὥστε ὁ καιρὸς τῶν ἀγώνων νὰ εἶνε πάλιν ἄλλων στεφάνων καιρὸς. Διότι τί εἶνε ἴσον, εἶπέ μοι, τοῦ νὰ μαστιγώνεται τις διὰ τὸν Χριστόν, καὶ μὲ τὸν Θεὸν νὰ ὁμιλῇ, καὶ ἀπὸ ὅλους νὰ εἶνε δυνατώτερος, καὶ κατὰ τῶν διωκτῶν νὰ ὑπερισχύῃ, καὶ εἰς ὅλον τὸν κόσμον ἀκαταδάμαστος νὰ εἶνε, καὶ τοιαῦτα ἐντεῦθεν νὰ περιμένῃ ἀγαθὰ, ὅπου μὴτε ὀφθαλμὸς εἶδε, μὴτε ὠτίον ἤκουσε, μὴτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβησαν; τί δὲ εἶνε ἴσον τοῦ νὰ θλίβεται διὰ τὴν εὐσέβειαν καὶ ἀπίστους παρηγορίας ν' ἀπολαύῃ παρὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀπὸ ἁμαρτίας τόσας νὰ ἔχῃ γλυτώσει, καὶ ν' ἀξιοῦται Πνεύματος καὶ ἁγιασμοῦ καὶ δικαιοσύνης, καὶ κανένα νὰ μὴ φοβῆται καὶ νὰ μὴ τρέμῃ, καὶ ἀπὸ ὅλους λαμπρότερος νὰ φαίνεται ἐπάνω εἰς αὐτοὺς τοὺς κινδύνους;

Ἄς μὴ καταβαλλώμεθα λοιπὸν εἰς τοὺς πειρασμούς. Διότι κανεῖς δὲν κοινωνεῖ μὲ τὸν Χριστὸν ἐντροφῶν καὶ κοιμώμενος καὶ ραθυμῶν, κανεῖς ἀπὸ τοὺς ζῶντας τὸν μαλθακὸν τοῦτον καὶ παραλυμένον βίον· ἀλλ' ὅστις εὐρίσκεται εἰς θλίψιν καὶ πειρασμόν, αὐτὸς ἴσταται πλησίον ἐκείνου, ὁ βαδίζων τὴν στενὴν ὁδόν. Διότι καὶ ὁ ἴδιος ταύτην ἐβάδισε· διὸ καὶ ἔλεγεν· «Ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ». Μὴ παραπονῆσαι λοιπὸν εἰς τὰς θλίψεις, στοχαζό-

3-5 Κολ. 1,24

6-7 Ἰωάν. 14,12

33-34 Ματθ. 8,20

7 λέγει· ἔθεσα ἐκτός εἰσαγωγικῶν

21 ὠτίον· οὐς M

25 πνεύματος Ἁν.

μενος μὲ ποῖον κοινωνεῖς καὶ πῶς καθαρίζεσαι διὰ τῶν πειρασμῶν, καὶ πόσα κερδίζεις. Διότι τίποτε δὲν εἶνε λυπηρὸν παρὰ τὸ νὰ ἐναντιοῦσαι εἰς τὸν Θεόν. Ὅταν αὐτὸ δὲν εἶνε, ὄχι θλίψεις, ὄχι ἐπιβουλαί, ὄχι ἄλλο τίποτε εἶνε δυνατὸν νὰ λυπήσῃ τὴν εὐ φρονοῦσαν ψυχὴν· ἀλλὰ καθὼς, ὅταν ρίψῃς ἓνα σπινθῆρα μικρὸν εἰς ἄβυσσον βαθεῖαν, παρευθὺς τὸν σβύνεις, οὕτω καὶ ἡ μεγαλειτέρα ὑπερβολὴ τῆς ἀθυμίας, ὅταν πέσῃ εἰς ἀγαθὴν συνείδησιν, χάνεται καὶ ἀφανίζεται εὐκολα. Δι' αὐτὸ ἄρα καὶ ὁ Παῦλος ἔχαιρε πάντοτε, ἐπειδὴ εἶχε τὸ θάρρος τοῦ εἰς τὸν Θεόν, καὶ οὐδὲ ἠσθάνετο κἄν τὰ τόσα δεινά· ἀλλ' ἐπόνει μὲν ὡς ἄνθρωπος, ἀλλὰ δὲν κατεβάλλετο. Οὕτω καὶ ὁ πατριάρχης ἐκεῖνος (ὁ Ἀβραάμ) ἔχαιρεν ἐνῶ εἶχε πάθει πολλὰ λυπηρά. Καὶ στοχάσασθε. Ἀπὸ τὴν πατρίδα ἐξῆλθε φυγὰς, ὁδοιορίας ὑπέφερε μακρὰς καὶ κοπιώδεις, εἰς τὴν ξενιτειάν κατήντησε καὶ οὐδὲ βῆμα ποδὸς ἠδύνατο ἐλευθέρως νὰ κάμῃ. Ἀπ' ἐκεῖ πάλιν ἡ πείνα τὸν διεδέχθη, καὶ μετανάστην τὸν ἔκαμε, καὶ τὴν πείνα διαδέχεται πάλιν ἡ ἀρπαγὴ τῆς γυναικὸς τοῦ, καὶ τοῦ θανάτου ὁ φόβος, καὶ ἀτεκνία, καὶ πόλεμος, καὶ κίνδυνοι, καὶ κατατρεγμοί, καὶ τελευταῖον ὁ μεγαλιέτερος ἄθλος, ἡ προσταγὴ νὰ σφάξῃ τὸν υἱὸν τοῦ τὸν γνήσιον καὶ μονάκριβον, πληγὴ ὀδυνηρὰ καὶ ἀνίατος. Μὴ τυχόν, ἐπειδὴ εὐκολα ὑπήκουσε, νομίσης ὅτι καὶ χωρὶς πόνον τὰ ὑπέφερεν ὅλα ἐκεῖνα. Διότι καὶ χιλίας φορὰς δίκαιος ἂν ἦτον, καθὼς καὶ ἦτον, ἀλλ' ἄνθρωπος ἦτον καὶ εἰς τὰ τῆς φύσεως ὑπέκειτο. Ἄλλ' ὅμως τίποτε ἀπὸ ὅλα αὐτὰ δὲν τὸν κατέβαλεν, ἀλλ' ἔστεκεν ὡς ἀθλητῆς γενναῖος καὶ στεφανηφόρος, ὅπου κηρύττεται νικητῆς δι' ἓν ἕκαστον ἐκ τούτων. Παρομοίως καὶ ὁ μακάριος Παῦλος, ἐνῶ ἔβλεπε βροχὴν καὶ χάλαζαν πειρασμῶν νὰ πέφτῃ καθημερινῶς ἐπάνω τοῦ, ὡς νὰ ἐνετρώφα εἰς τὴν μέσσην τοῦ Παραδείσου, τόσσην χαρὰν καὶ ἀγαλλίασιν ἐλάμβανε. Καθὼς λοιπὸν ὅποιος χαίρεται αὐτὴν τὴν χαρὰν δὲν φοβεῖται νὰ κυριευθῇ ἀπὸ ἀθυμίαν, οὕτω καὶ ὅποιος δὲν τὴν ἐκλέξῃ διὰ τὸν ἑαυτὸν τοῦ, εὐκόλως νικᾶται ἀπὸ ὅλα καὶ παθαίνει παρόμοια μ' ἐκεῖνον ὅπου ἔχει ὅπλα σαθρὰ καὶ ἄχρηστα, καὶ ὅπου φοβεῖται καὶ τὴν παραμικρὰν πληγὴν.

Ὅποιος ὅμως εἶνε ἀπὸ παντοῦ καλὰ φραγμένος, ὅλα τὰ κοντάρια τοῦ ἐχθροῦ τὰ ἀποκρούει. Δυνατώτερον ἀπὸ ὅλα τὰ ὅπλα εἶνε ἡ

2-3 ἐναντιοῦσαι: ἐντιοῦσαι Ἀν. 11 (ὁ Ἀβραάμ) προσθ. Πδμ.

19 τυχόν: τυχών Ἀν. 25-26 βροχὴν καὶ χάλαζαν: νιφάδας M 31 σαθρὰ καὶ ἄχρηστα: σαθρὰ M

κατὰ Θεὸν ἡδονή· καὶ τίποτε δὲν ἤμπορεῖ νὰ κάμῃ κατηφῆ καὶ σκυθρωτὸν τὸν τοιοῦτον, ἀλλ' ὅλα τὰ ὑποφέρει γενναίως. Τί εἶνε χειρότερον ἀπὸ τὴν φωτιάν; Τί ἀλγεινότερον ἀπὸ τὰ παντοσινὰ βάσανα; Ἐπίσης χάση κανεὶς καὶ χίλια ἀγαθὰ, καὶ αὐτὰ τὰ τέκνα του, καὶ
 5 ὅ,τι ἄλλα, τοῦτο εἶνε τυραννικώτερον ἀπὸ ὅλα ὅσον ἀφορᾷ τὸν πόνον. «Δέρμα», λέγει, (ἢ βίβλος τοῦ Ἰώβ), «ὕπὲρ δέρματος, καὶ πάντα ὅσα ὑπάρχει ἀνθρώπων, δώσει ὑπὲρ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ». Διότι τίποτε δὲν εἶνε δεινότερον ἀπὸ τοὺς πόνους. Ἄλλ' ὅμως καὶ ὅσα ν' ἀκούῃ τις δὲν ὑποφέρει, ὑποφερτὰ καὶ ποθεινὰ διὰ τὴν κατὰ Θεὸν
 10 ἡδονὴν γίνονται. Καὶ ἀνίσως κυττάξῃς τὸν Μάρτυρα ἔχοντα ἀκόμη μικρὰν πνοὴν ἀπὸ τὸ ξύλον ἢ ἀπὸ τὸ τηγάνιον, θὰ τὸν εὕρῃς νὰ ἔχῃ τόσην χαρὰν, ὅσην καὶ νὰ εἴπῃ τις δὲν εἶνε δυνατὸν.

Καὶ τί νὰ κάμω, λέγει, ὅτι μαρτυρίου καιρὸς δὲν εἶνε τώρα; Τί λέγεις; δὲν εἶνε μαρτυρίου καιρὸς; Ποτὲ αὐτὸς δὲν λείπει, ἀλλὰ
 15 πάντοτε εὐρίσκεται ἐμπρὸς εἰς τὰ ὅμματά μας, ἐὰν εἴμεθα προσεκτικοὶ καὶ νηφάλιοι. Τὸ νὰ κρέματαί τις ἐπὶ τοῦ ξύλου, αὐτὸ μόνον δὲν κάμνει μαρτύριον· διότι, ἐὰν αὐτὸ ἦτον, ὁ Ἰώβ δὲν θὰ μετεῖχεν ἀπὸ τοὺς στεφάνους τούτους. Διότι οὔτε εἰς δικαστήριον παρευρέθη, οὔτε δικαστοῦ φωνὴν ἤκουσεν, οὔτε δῆμιον εἶδεν· οὐδὲ κρεμασμένος
 20 ἐπάνω εἰς ξύλον καὶ μετέωρος κατεξάινετο εἰς τὰ πλευρά. Ἄλλ' ὅμως ἀπὸ πολλοὺς μάρτυρας σκληρότερα ἔπαθε, καὶ αἱ φωναὶ τῶν μαντατοφόρων ἐκείνων ὅπου ἤρχοντο ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλον τὸν ἐκτυποῦσαν δριμύτερα ἀπὸ κάθε πληγὴν καὶ τὸν ἐκεντοῦσαν ἀπὸ παντοῦ, καὶ ἀπὸ χιλίους δημίους πικρότερα τὰ στόματα τῶν σκολιῶν ἐκείνων ἀπὸ παντοῦ τὸν κατέτρωγαν. Τίνος λοιπὸν μάρτυρος δὲν εἶνε
 25 ἀντάξιος οὗτος; Διὰ χιλίους ἀξίζει. Διότι εἰς ὅλα ἐπάλασε καὶ ἐστεφανώετο, εἰς τὰ ἀγαθὰ του, εἰς τὰ τέκνα του, εἰς τὸ σῶμά του, εἰς τὴν γυναῖκά του, εἰς φίλους, εἰς ἐχθρούς, εἰς τοὺς δούλους του· καὶ αὐτοὶ τὸν ἔπτυναν εἰς τὸ πρόσωπον· εἰς πεῖναν εἰς ὄνειρατα, εἰς πό-
 30 νους εἰς δυσωδίαν.

6-7 Ἰώβ 2,4

4-5 καὶ ὅ,τι ἄλλα: κἀν ὅτιοῦν Μ 6 λέγει: ἔθεσα ἐκτός εἰσαγωγικῶν
 7 δὲν κλίνει εἰσαγωγικὰ ἢ Ἄν. 10 Μάρτυρα: θέτει κεφαλαῖο ὁ Πιδμ.
 15 εὐρίσκεται: εὐρίσκονται Ἄν. 16-17 εἴμεθα προσεκτικοὶ καὶ νηφάλιοι: νη-
 φωμεν Μ 26 Διὰ χιλίους: μυρίων Μ (= ἀναριθμητῶν) 29 τὸν ἔπτυναν Ἄν.
 τὸ ἔπτυναν Ἄν.

Δι' αὐτὸ εἶπα ὅτι ἀξίζει ὄχι ἓνα καὶ δύο καὶ τρεῖς ἀλλὰ χιλίους
 μάρτυρας. Σιμὰ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα καὶ ἡ ἐποχὴ μεγάλην προσθήκην
 δίδει εἰς τοὺς στεφάνους του· τὸ ὅτι πρὸ τοῦ νόμου, πρὸ τῆς χάριτος
 ἔπαθε ταῦτα, καὶ ὅτι τὰ ἔπαθε μῆνας πολλοὺς, καὶ ὅλα μὲ μεγάλην
 5 ὑπερβολήν, καὶ ὅλα τοῦ ἐπενέβησαν μαζὺ τὰ δεινὰ· ἀγκαλιὰ καὶ μό-
 νον του τὸ καθὲν θὰ ἦτον ἀνυπόφορον· κ' ἐκεῖνο ὅπου φαίνεται πλέον
 ὑποφερτὸν ἀπὸ τὰ ἄλλα, ἡ ζημία τῶν χρημάτων. Ὑπάρχουν τοῦλά-
 χιστον πολλοὶ ὅπου προτιμοῦν νὰ τοὺς δεῖρῃ κανεὶς παρὰ νὰ τοὺς
 ἀφαιρέσῃ τὰ χρήματά των· ἀλλὰ καὶ νὰ μαστιγωθοῦν θὰ ἐπροτιμοῦ-
 10 σαν δι' αὐτά, καὶ ἄπειρα κακὰ νὰ πάθουν μᾶλλον παρὰ νὰ χάσουν
 ἓνα λεπτόν· καὶ μεγαλυτέρα πληγὴ τοὺς φαίνεται αὐτῇ, τὸ νὰ χάνουν
 τὰ χρήματά των. Ὡστε καὶ αὐτὸς εἶνε πάλιν ἄλλος τρόπος μαρτυ-
 ρίου εἰς ἐκεῖνον ὅπου ὑποφέρει γενναίως τὴν ζημίαν. Καὶ πῶς θὰ
 ὑποφέρωμεν γενναίως, λέγεις; Ὅταν ἐνοήσῃς ὅτι περισσότερα θὰ
 15 κερδήσῃς ἀπὸ ὅσα ἔχασες, μὲ ἓνα λόγον, τὴν εὐχαριστίαν. Ἐὰν ἀκούον-
 τες τὴν ἀπώλειαν δὲν ταραχθῶμεν, ἀλλ' εἴπωμεν, Εὐλογητὸς ὁ Θεός,
 πολὺ περισσότερα τούτων ἠύραμεν. Διότι τόσα πολλὰ δὲν θὰ κερδή-
 σῃς μὲ τὸ νὰ ἐξοδεύῃς τὸν πλοῦτον εἰς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην καὶ νὰ
 περιέρχῃσαι καὶ ν' ἀναζητῆς τοὺς πτωχοὺς, καὶ νὰ σκορπίζῃς τὰ
 20 ὑπάρχοντά σου εἰς τοὺς πεινῶντας, ὅσα θὰ κερδήσῃς μὲ αὐτὸν τὸν
 λόγον. Καὶ τὸν Ἰῶβ δὲν τὸν θαυμάζω τόσον, ὅταν ἀνοίγῃ τὴν οἰκίαν
 του εἰς τοὺς ἐνδεεῖς, ὅσον τὸν θαυμάζω καὶ τὸν ἀνακηρύττω, ὅταν
 εὐχαρίστως ὑποφέρῃ τὴν ἀρπαγὴν τῶν χρημάτων. Τὸ ἴδιον δὲ τοῦτο
 εἰμποροῦμεν νὰ ἴδωμεν ὅτι συμβαίνει καὶ ὅταν χάνῃ τις τὰ τέκνα
 25 του. Οὔτε ἐδῶ δὲν θὰ λάβῃς μικρότερον μισθὸν ἀπὸ ἐκεῖνον ὅπου
 ἀνέβασεν εἰς τὸ ἕρος τὸν υἱὸν του, διὰ νὰ τὸν θυσιάσῃ, ἔάν, ὅταν
 τὸν ἴδῃς ν' ἀποθνήσκῃ, εὐχαριστήσῃς τὸν φιλόανθρωπον Θεόν. Κατὰ
 τί ὁ τοιοῦτος θὰ εἶνε κατώτερος ἀπὸ τὸν Ἀβραάμ; Ἐκεῖνος δὲν τὸν
 εἶδε τὸν υἱὸν του νὰ κεῖται νεκρός, ἀλλ' ἐπερίμενε μόνον νὰ τὸν ἴδῃ·
 30 ὥστε ἐὰν ἔχῃ παραπάνω τὸ ὅτι ἔμελλε νὰ τὸν θυσιάσῃ, καὶ τὸ ὅτι
 ἠπλωσε τὴν χεῖρα καὶ ἔλαβε τὴν μάχαιραν, μένει ὀπίσω κατὰ τοῦτο,
 ὅτι ἐδῶ κεῖται νεκρὸν τὸ παιδίον. Καὶ ἄλλως δέ, εἰς ἐκεῖνον ἡ ἐλπίς
 τοῦ κατορθώματος ἔφερε παρηγορίαν, καὶ τὸ ὅτι ὁ μέγας ἐκεῖνος
 ἀγὼν ἦτον ἔργον τῆς ἰδικῆς του ἀνδρείας, καὶ τὸν ἔκαμνε προθυμό-

14 λέγεις: φησὶν Μ, ἀκολουθεῖ ὅμως «Ὅταν μάθῃς...» (σωστά, νομίζουμε, μετα-
 φράζει ὁ Πδμ.)

τερων ν' ἀκούσῃ τὴν φωνήν, ἥτις ἤρχετο ἄνωθεν· ἐδῶ ὅμως τίποτε τοιοῦτον δὲν ὑπάρχει. "Ὅθεν χρειάζεται ἀδαμαντίνη ψυχὴ εἰς ἐκεῖνον ὁποῦ βλέπει τὸ μονάκριβον παιδίον του, τὸ ἀναθραμμένον μέσα εἰς τὸν πλοῦτον καὶ παρέχον χρηστὰς ἐλπίδας, ἐξαπλωμένον εἰς τὸ νε-
 5 κροκράββατον, ὥστε νὰ ὑποφέρῃ μὲ πραότητα τὸ συμβάν. Ὁ τοιοῦτος ἂν εἰμπορέσῃ, καταπραΰνων τὰ κύματα τῆς φύσεως, νὰ εἴπῃ ἀδακρύτως τὸ τοῦ Ἰώβ, «Ὁ Κύριος ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφείλετο», μὲ τὸν ἴδιον τὸν Ἀβραάμ θὰ σταθῇ, μὲ τὸν Ἰώβ θ' ἀνακηρυχθῇ, ἀπ' αὐτὸ τὸ λόγιον καὶ μόνον. Καὶ ἂν παύσῃ τοὺς θρήνους τῶν γυ-
 10 ναικῶν, καὶ διαλύσῃ τοὺς χοροὺς τῶν μοιρολογητριῶν, καὶ παρακινήσῃ ὅλους εἰς δοξολογίαν, ἄπειρα ἀπὸ τὸν οὐρανόν, ἄπειρα ἀπὸ τὴν γῆν θὰ λάβῃ βραβεῖα, καὶ οἱ ἄνθρωποι θὰ τὸν θαυμάζουν, οἱ ἄγγελοι θὰ τὸν ἐπικροτοῦν, ὁ Θεὸς θὰ τὸν στεφανώσῃ.

Καὶ πῶς εἶνε δυνατὸν νὰ μὴ πενθῇ τις, ἀφοῦ εἶνε ἄνθρωπος,
 15 λέγει; Ἄν στοχασθῆς πῶς ὁ πατριάρχης, πῶς ὁ Ἰώβ, ἐνῶ ἦσαν ἄνθρωποι καὶ οἱ δύο, κανὲν τοιοῦτον δὲν ἔπαθαν, καὶ μάλιστα πρὸ τοῦ νόμου καὶ τῆς χάριτος [...] ζήσαντες· ἂν ἀναλογισθῆς ὅτι εἰς καλλίτερον τόπον μετετέθη, καὶ πρὸς καλλίτερον τέλος ἔφθασεν ὁ ἀποθανών, καὶ δὲν ἔχασες τὸν υἱόν σου, ἀλλὰ τὸν ἐναπέθεσες εἰς
 20 ἄσυλον τόπον. Μὴ λέγῃς ὅτι δὲν ὀνομάζομαι πλέον πατέρας. Διατί δὲν ὀνομάζεσαι, ἀφοῦ ὁ υἱός σου μένει; [...] Μήπως ἔχασες τὸ παιδί; Μᾶλλον τὸ ἀπέκτησες καὶ ἀσφαλέστερον τὸ ἔχεις. Διὰ τοῦτο ὄχι ἐδῶ μόνον θὰ ὀνομάζεσαι ἀπὸ τοῦδε πατῆρ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν οὐρανόν. "Ὡστε τὸ νὰ ὀνομάζεσαι πατῆρ δὲν τὸ ἔχασες, ἀλλὰ τὸ νὰ
 25 ὀνομάζεσαι πατῆρ εἰς μεγαλιέτερον πλάτος καὶ ὕψος ἐκέρδησας. "Ὅχι πλέον θνητοῦ παιδίου ἀλλ' ἀθανάτου θὰ ὀνομάζεσαι πατῆρ, στρατιώτου γενναίου καὶ εἰς ἀσφαλῆ τόπον ἵσταμένου παντοτινά. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἶνε ἐδῶ, μὴ νομίζῃς ὅτι ἐχάθη. Καὶ ἂν ἦτον εἰς τὴν ξενιτεῖαν, δὲν θὰ ἔχανεν καὶ τὸ ὄνομα τῆς συγγενείας ὁμοῦ μὲ τὴν πε-
 30 ριουσίαν του. Μὴ κυττάζῃς τὴν ὄψιν τοῦ κάτω ἀπλωμένου, διότι

7 Ἰώβ 1,21

4-5 νεκροκράββατον: βόθρον M 10 χοροὺς τῶν μοιρολογητριῶν: χοροὺς τῶν θρηνοῦσῶν M 11 ἄπειρα: μυρία M 17 παραλείπεται ἢ φράση τοῦ κειμένου «καὶ τῆς τοσαύτης τῶν νόμων φιλοσοφίας» 21 παραλείπεται ἢ φράση «Μὴ γὰρ ἀπέβαλες τὸ παιδίον;» 21-22 Μήπως ἔχασες τὸ παιδί; Μὴ γὰρ ἀπώλεσας τὸν υἱόν; M 24-25 τὸ νὰ ὀνομάζεσαι πατῆρ εἰς μεγαλιέτερον πλάτος καὶ ὕψος ἐκέρδησας: τὸ μειζόνως καλεῖσθαι προσέλαβες M

ἐξανάπτεις τὸ πάθος, ἀλλ' ὁ νοῦς σου ἄς ἀναβῆ ἄπο τὸν ἐδῶ κείμενον εἰς τὸν οὐρανόν. Δὲν εἶνε αὐτὸς τὸ παιδίον τὸ ἐξαπλωμένον, ἀλλ' ἐκεῖνος ὁποῦ ἐπέταξε καὶ ἔτρεξεν ἐπάνω εἰς ὕψος ἀμέτρητον. "Ὅταν λοιπὸν ἰδῆς τὰ ὄμματα κατεβασμένα καὶ τὸ στόμα συμμα-

5 ζευμένον, καὶ τὸ σῶμα ἀκίνητον, νὰ μὴ συλλογίζεσαι τοῦτο, ὅτι αὐτὸ τὸ στόμα πλέον δὲν καλεῖ, αὐτὰ τὰ ὄμματα δὲν βλέπουν πλέον, αὐτοὶ οἱ πόδες πλέον δὲν βαδίζουν, ἀλλ' ἐπῆγαν ὅλα εἰς φθοράν· μὴ λέγῃς ταῦτα, ἀλλὰ τὰ ἐναντία τούτων· ὅτι αὐτὸ τὸ στόμα καλλίτερα θὰ λαλήσῃ, καὶ τὰ ὄμματα μεγαλείτερα πράγματα θὰ ἰδοῦν, καὶ οἱ

10 πόδες ἐπάνω εἰς σύννεφα θὰ σηκωθοῦν, καὶ τὸ σῶμα τοῦτο, ὁποῦ λυώνει, ἀθανασίαν θὰ ἐνδυθῆ, καὶ θὰ ἀπολαύσω λαμπρότερον τὸν υἱόν μου. Ἐὰν ὅμως σὲ κάμνουν νὰ πονῆς τὰ ὅσα βλέπεις, τότε εἰπέ εἰς τὸν ἑαυτὸν σου· φόρεμα εἶνε αὐτὸ καὶ τὸ ἐξεδύθη, ὥστε πλουσιώτερον νὰ τὸ λάβῃ· οἰκία εἶνε αὐτὴ καὶ κατεδαφίσθη, ὥστε νὰ γείνη

15 λαμπροτέρα. Διότι καθὼς ἡμεῖς, ὅταν θέλωμεν νὰ κατεδαφίσωμεν οἰκίας, δὲν ἀφήνομεν τοὺς κατοικοῦντας νὰ μένουν μέσα, ὥστε νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὴν σκόνην καὶ τὴν ἐνόχλησιν, ἀλλ' ἀφοῦ τοὺς παρακαλέσωμεν δι' ὀλίγον νὰ παραμερίσουν, ἀφοῦ κάμωμεν ἀσφαλὲς τὸ κτίριον, τότε μὲ ἐλευθερίαν τοὺς ἐμβάζομεν μέσα· οὕτω κάμνει καὶ

20 ὁ Θεός, ἀφοῦ ἐκρήμισε τὸ φθαρτὸν σκῆνωμα τοῦ παιδίου, τὸν ἔλαβε πρὸς καιρὸν εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν καὶ σιμὰ εἰς τὸν ἑαυτὸν του, ὥστε, ὅταν κρημισθῆ τὸ φθαρτὸν σκεῦος καὶ κτισθῆ ἐκ νέου, τότε νὰ τοῦ δώσῃ λαμπρότερον.

Μὴ λοιπὸν λέγῃς ὅτι ἐχάθη καὶ δὲν θὰ ὑπάρχῃ πλέον· αὐτὰ τὰ

25 λόγια εἶνε τῶν ἀπίστων· ἀλλὰ [...] κοιμᾶται καὶ θ' ἀναστηθῆ· ἐξε-
νιτεύθη καὶ θὰ ἔλθῃ μαζὺ μὲ τὸν Βασιλέα. Ποῖος τὰ λέγει αὐτά;
Ἐκεῖνος ὁποῦ ἔχει τὸν Χριστὸν μέσα του ὀμιλοῦντα. «Εἰ πιστεύομεν
ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε καὶ ἀνέστη καὶ ἔζησεν, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τοὺς
κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἄξει σὺν αὐτῶ.» Ἐὰν λοιπὸν ζητῆς τὸν

30 υἱόν σου, ἐκεῖ νὰ τὸν ζητῆς, ὅπου εἶνε ὁ Βασιλεὺς, ὅπου ὁ στρατὸς
τῶν ἀγγέλων· ὅχι εἰς τὸν τάφον, μηδὲ εἰς τὴν γῆν, διὰ νὰ μὴ μένης
ὁ ἴδιος συρόμενος ἐπὶ τῆς γῆς, ἀφοῦ ἐκεῖνος τόσον ὑψώθη.

27-29 Α' Θεσσ. 4,14

5 σῶμα: στόμα Ἄν. 6 στόμα: σῶμα Ἄν. 15 λαμπροτέρα: λαμπροτέ-
ραι Ἄν. || νά: θά Ἄν. 25 παραλείπεται ἡ λέξις «εἰπέ» 30-31 ὁ στρατὸς
τῶν ἀγγέλων: τὸ τῶν ἀγγέλων στρατόπεδον Μ

Ἐὰν οὕτω πως φιλοσοφῶμεν, κάθε τοιαύτην λύπην εὐκόλως θὰ νικήσωμεν. Ὁ δὲ Θεὸς τῶν οἰκτιρμῶν καὶ πατὴρ πάσης παρακλήσεως, εἴθε νὰ παρηγορήσῃ τὰς καρδίας ἡμῶν κ' ἐκείνων, ὅσοι ὑποφέρουν τοιοῦτους πόνους, καὶ ὅσοι ἀπὸ ἄλλας λύπας κυριεύονται, 5 καὶ νὰ δώσῃ ν' ἀπαλλαγῶμεν ὅλοι ἀπὸ πᾶσαν ἀθυμίαν, καὶ πνευματικὴν ν' ἀπολαύσωμεν χαράν, καὶ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν νὰ ἐπιτύχωμεν [. . .] χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἅμα τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι δόξα, κράτος, τιμὴ, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ὁμιλία Β'.

Εἰς τὴν Β' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν.

«Εἶτε θλιβόμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας, τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων, ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν· καὶ ἡ ἐλπίς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν».

15 Ἀφοῦ εἶπε μίαν καὶ πρώτην παρακλήσεως καὶ παρηγορίας ἀφορμήν, αὕτη δὲ ἦτο τὸ νὰ συγκοινωνοῦν μετὸν Χριστόν, προσθέτει καὶ δευτέραν τώρα. [. . .] Εἶνε δὲ αὕτη τὸ νὰ προξενῆται μετὰ τοῦτο ἡ σωτηρία αὐτῶν τῶν μαθητευομένων. Μὴ καταβληθῆτε, λέγει, ἐπειδὴ θλιβόμεθα, μηδὲ θορυβηθῆτε καὶ φοβηθῆτε· δι' αὐτὸ ἀκριβῶς μᾶλλον δίκαιον θὰ εἶνε νὰ ἔχητε θάρρος, διότι ἐὰν δὲν ἐθλιβόμεθα, θὰ 20 ἦτο διὰ σᾶς ἀπώλεια. Πῶς καὶ μετὰ ποῖον τρόπον; Ἐὰν ἐγινόμεθα μαλθακοὶ καὶ φοβούμενοι τὰ δεινὰ καὶ δὲν σᾶς ἐκηρύττομεν τὸν λόγον, ὥστε νὰ μάθητε τὴν ἀληθῆ γνῶσιν, ἡ κατάστασις σας θὰ ἦτο εἰς τὸ χειρότερον. [. . .] Ὑστερον διὰ νὰ μὴ φανῆ ὅτι ἀποδίδει τὸν

12-14 Β' Κορ. 1,6-11

7 παραλείπεται ἡ φράσις «ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν» 9 αἰώνας: αἰῶνας Ἀν. 16 αὕτη δέ... Χριστόν: ἐντὸς παρενθέσεως στὸν Μ 17 παραλείπεται «ἦν φησι» 24 παραλείπεται τὸ χωρίο «Εἶδες πάλιν Παύλου τὴν βίαν καὶ τὴν φιλονεικίαν; ἀφ' ὧν ἐθορυβοῦντο, ἀπὸ τούτων αὐτοὺς παραμυθεῖται. Ὅσῳ γὰρ ἂν ἐπιτείνηται τὰ τῶν διωγμῶν τῶν ἡμετέρων, φησί, τοσοῦτῳ μᾶλλον ἐπιδιδόναι δεῖ τὰ τῆς χρηστῆς ἐλπίδος ὑμῶν· ἐπειδὴ καὶ τοσοῦτῳ μᾶλλον αὖξεται τὰ τῆς σωτηρίας τῆς ὑμετέρας, καὶ τὰ τῆς παρακλήσεως. Τί γὰρ ἴσον εἰς παρακλήσεως λόγον τοῦ τοσοῦτων ἐπιτυχεῖν ἀγαθῶν διὰ τοῦ κηρύγματος;»

ἐπαινον εἰς μόνον τὸν ἑαυτὸν του, βλέπε πῶς κ' ἐκείνους κάμνει μετόχους τῶν ἐπαίνων αὐτῶν. Ἐφοῦ εἶπεν («Εἶτε θλιβόμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας», ἐπέφερε, «τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων, ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν»).

- 5 [...] Λέγει δὲ τὸ ἐξῆς· Δὲν εἶνε ἰδικόν μας ἔργον ἢ σωτηρία σας μόνον, ἀλλὰ καὶ ἰδικόν σας. Διότι καὶ ἡμεῖς κηρύττοντες ὑποφέρομεν θλίψεις, καὶ σεῖς δεχόμενοι τὸν λόγον, τὰ ἴδια ὑποφέρετε· ἡμεῖς, διὰ τὸ νὰ μεταδώσωμεν ὅσα παρελάβομεν· σεῖς, διὰ τὸ νὰ δεχθῆτε τὸ ὅτι σᾶς δίδομεν καὶ μὴ τὸ ἀπορρίψητε. Ὡς πόση νὰ εἶνε ἢ ταπεινοφρο-
- 10 σὺνη τοῦ Παύλου, ὅταν καὶ τοὺς τόσοσιν ὑποδεεστέροσιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἴδιον ὕψος τῆς ὑπομονῆς ἀναβιβάζει; («Τῆς ἐνεργουμένης», λέγει, «ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων»). Δὲν γίνεται μὲ τὸ νὰ πιστεύσῃτε μόνον ἢ σωτηρία σας, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ νὰ πάσχητε τὰ ἴδια μὲ ἡμᾶς καὶ νὰ ὑποφέρητε. Καθὼς παλαιστῆς καὶ πυγμαχὸς θαυμαστός
- 15 εἶνε καὶ νὰ φαίνηται εἰς τὴν ρώμην καὶ τὴν ἀκμὴν του, καὶ νὰ ἔχη τὴν τέχνην μέσα του, ὅταν δὲ ἐνεργῇ, καὶ παλαίῃ καὶ ὑποφέρῃ κτυπήματα καὶ κτυπᾷ τὸν ἀντίπαλον, τότε μάλιστα διαλάμπει, ἐπειδὴ καὶ τότε μάλιστα ἐνεργεῖται, ἥτοι ἐμβαίνει εἰς ἐνέργειαν, ἢ δύναμις καὶ ἡ ἀκμὴ του, καὶ ἀποδεικνύεται ἢ δοκιμότης τῆς τέχνης του·
- 20 οὕτω καὶ ἡ σωτηρία ἢ ἰδική σας τότε ἐνεργεῖται εἰς μεγαλείτερον βαθμόν, δηλαδὴ ἐπιδεικνύεται, ἀναπτύσσεται, ἐπιτείνεται, ὅταν τις ὑπομονὴν ἔχη, ὅταν πάσχη, καὶ γενναίως ὅλα τὰ ὑποφέρῃ. Ἄρα ἐνέργεια σωτηρίας δὲν εἶνε τὸ νὰ κακοποιῇ τις, ἀλλὰ τὸ νὰ κακοπαθῇ. Καὶ δὲν εἶπε τῆς ἐνεργούσης, ἀλλὰ τῆς «ἐνεργουμένης», δει-
- 25 κνύων ὅτι ὁμοῦ μὲ τὴν προθυμίαν των καὶ ἡ χάρις πολλὰ συνεισέφερον ἐνεργοῦσα εἰς αὐτούς. «Καὶ ἡ ἐλπίς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν». Τοῦτ' ἐστι, καὶ ἂν ἄπειρα πάσχητε δεινά, ἔχομεν θάρρος ὅτι δὲν θὰ ἀνατραπῆτε, οὔτε ἀπὸ τοὺς ἰδικούς σας πειρασμούς, οὔτε ἀπὸ τοὺς διωγμούς τοὺς ἰδικούς μας. Πολλὸ ἀπέχομεν νὰ σᾶς ὑποπτεῦσωμεν,

5 παραλείπεται τὸ χωρίο «Σαφέστερον μὲν οὖν αὐτὸ τίθησιν ὕστερον λέγων οὕτως· ὅτι ὡσπερ κοινῶνί ἐστε τῶν παθημάτων, οὕτω καὶ τῆς παρακλήσεως· ἐναυθὰ δὲ τέως αὐτὸ ἠνέξατο εἰπών, «Τῶν αὐτῶν παθημάτων», καὶ κοινώσας τὸν λόγον» τοῦ Παύλου· προσθέτει ὁ Ππδ. 14 παλαιστῆς καὶ πυγμαχὸς· παγκρατιαστῆς M 16 καὶ παλαίῃ· προσθ. ὁ Ππδ. 18 ἥτοι ἐμβαίνει εἰς ἐνέργειαν· προσθ. ἐπεξηγῶν ὁ Ππδ. 21 τις· προσθ. ὁ Ππδ. 27 ἄπειρα· μυρία M 28-29 οὔτε ἀπὸ... τοὺς ἰδικούς μας· οὔτε ἐπὶ τοῖς ὑμετέροις διωγμοῖς M

δι' ὅσα οἱ ἴδιοι πάσχομεν, ὅτι θορυβεῖσθε, διότι ὁπότεν οἱ ἴδιοι κινδυνεύετε, καὶ τότε ἔχομεν θάρρος.

Εἶδες πόση προκοπὴ ἔγινε σιμὰ εἰς αὐτοὺς ἀπὸ τὸν καιρὸν τῆς προηγουμένης ἐπιστολῆς; Πολὺ μεγαλείτερα ἔμαρτύρησεν ὑπὲρ αὐτῶν ἀπὸ τοὺς Μακεδόνας, τοὺς ὁποίους ἐξαίρει καὶ ἐγκωμιάζει πανταχοῦ τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης. Δι' ἐκείνους φοβεῖται καὶ λέγει: «Ἐπέψαμεν ὑμῖν Τιμόθεον εἰς τὸ στηρίξαι ὑμᾶς, καὶ παρακαλέσαι ὑπὲρ τῆς πίστεως, εἰς τὸ μηδένα σαίνεσθαι ἐν ταῖς θλίψεσι ταύταις· αὐτοὶ γὰρ οἶδατε ὅτι εἰς τοῦτο κείμεθα»· καὶ πάλιν, «Διὰ τοῦτο
10 μηκέτι στέγων, ἔπεψα εἰς τὸ γινῶναι τὴν πίστιν ὑμῶν, μὴ πως ἐπέιρασεν ὑμᾶς ὁ παίζων, καὶ εἰς κενὸν γένηται ὁ κόπος ἡμῶν». Δι' αὐτοὺς δὲ κανὲν τοιοῦτον δὲν λέγει, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐναντίον· ὅτι «ἡ ἐλπίς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν».

«Εἶτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας· εἰδότες ὅτι ὥσπερ κοινωνοὶ ἔστε τῶν παθημάτων, οὕτω καὶ τῆς παρακλήσεως.» «Ὅτι μὲν δι' αὐτοὺς ἐθλίβοντο οἱ ἀπόστολοι, τὸ ἀπέδειξε μὲ τὸ νὰ εἴπη, «εἶτε θλιβόμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας»· τώρα θέλει νὰ δείξῃ ὅτι καὶ δι' αὐτοὺς παρεκαλοῦντο. Τὸ εἶπε μὲν καὶ παραπάνω, ἂν καὶ ἀπροσδιορίστως· «Ἐυλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐν πάσῃ θλίψει εἰς τὸ δύνασθαι ἡμᾶς παρακαλεῖν τοὺς ἐν πάσῃ θλίψει»· τὸ λέγει κ' ἐδῶ πάλιν κατ' ἄλλον τρόπον, καθαρώτερα καὶ περιποιητικώτερα. «Εἶτε παρακαλούμεθα», λέγει, «ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως». Ἐκεῖνο δὲ ὁποῦ λέγει εἶνε τοῦτο· Ἡ παρηγορία ἡ ἰδική μας γίνεται καὶ ἰδική σας
25 παρηγορία. [. . .] Διότι καθὼς τὰ παθήματα τὰ ἰδικὰ μας ἰδικὰ σας τὰ θεωρεῖτε, οὕτω καὶ τὴν παρηγορίαν τὴν ἰδικὴν μας ἰδικὴν σας τὴν νομίζετε. [. . .] Ἐὰν λοιπὸν εἰς ὅλα συμμετέχετε, καὶ εἰς τὴν θλίψιν καὶ εἰς τὴν παρηγορίαν, δὲν θὰ μᾶς μεμφθῆτε τίποτε διὰ τὴν ἀργοπορίαν καὶ τὴν βραδύτητα· διότι διὰ σᾶς θλιβόμεθα καὶ παρη-

6-9 Α' Θεσσ. 3,2-3

9-11 Α' Θεσσ. 3,5

14-16 Β' Κορ. 1,6

4 ἐπιστολῆς: Ἐπιστολῆς Μ
προσθ. ὁ Ππδ.

11 ὁ παίζων: ὁ πειράζων Μ

18 τώρα:

23 λέγει: ἔθεσα ἐκτὸς εἰσαγωγικῶν 25 παραλείπεται
τὸ χωρίο «. . ., καὶ χωρὶς τοῦ διὰ λόγου παρακαλεῖν ὑμᾶς. Ἄν μικρὸν ἀναπνεύσωμεν μόνον ἡμεῖς, ἀρκεῖ τοῦτο εἰς παραμυθίαν ὑμῖν· κἂν αὐτοὶ παρακληθῶμεν, ὑμετέρα τοῦτο παράκλησις γίνεται.»

26 θεωρεῖτε, νομίζετε· Μ

27 πα-

ραλείπεται τὸ χωρίο «Ὅν γὰρ δήπου ἐν τοῖς δυσχερέσι κοινωνοῦντες, ἐν τοῖς χρηστοτέροις οὐ κοινωνήσετε»

γορούμεθα διὰ σᾶς. Διὰ τὸ μὴ νομίση τις βαρὺ τὸ νὰ εἴπη ὅτι διὰ
 σᾶς ταῦτα πάσχομεν, λέγει ὅτι καὶ διὰ σᾶς παρηγορούμεθα. Καὶ
 οὔτε μόνον κινδυνεύομεν ἡμεῖς· διότι καὶ σεῖς κοινωνοὶ εἴσθε, λέγει,
 τῶν ἰδίων παθημάτων. [...] Καὶ ὅτι αὐτὸς εἶπε ὁ τρόπος τῆς πα-
 5 ρηγορίας, ὅπου λέγει, τὸν ὁποῖον ἀπέλαυον ὄχι μὲ τὸ νὰ παρηγο-
 ρῶνται ἀπὸ αὐτοὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ νὰ μαθηθῶσιν ὅτι αὐτοὶ
 εὐρίσκονται εἰς ἄνεσιν, ἄκουσον τὰ ἐξῆς, μὲ τὰ ὁποῖα τὸ ἐφάνερω-
 σεν εἰπὼν, «εἰδότες ὅτι, ὡσπερ κοινωνοὶ ἐστε τῶν παθημάτων, οὕτω
 καὶ τῆς παρακλήσεως». Διότι, καθὼς ὅταν καταδιωκόμεθα ἡμεῖς,
 10 πονεῖτε, ὡς νὰ πάσχητε τοῦτο σεῖς οἱ ἴδιοι· οὕτω γνωρίζομεν ὅτι,
 καὶ ὅταν παρηγορούμεθα, σεῖς οἱ ἴδιοι νομίζετε ὅτι ἀπολαύετε τοῦτο.
 Ποία ψυχὴ δύναται νὰ εἶνε ταπεινοφρονεστέρα ἀπὸ αὐτήν; Εἰς μὲν
 τοὺς κινδύνους, ἐνῶ εἶνε τόσον ἀνώτερος, κοινωνοὺς ὀνομάζει ἐκεί-
 νους ὅπου δὲν ὑποφέρουν οὐδὲ τὸ πολλοσημόριον· εἰς δὲ τὴν παρη-
 15 γορίαν τὴν αἰτίαν ὅλην ἀποδίδει εἰς ἐκείνους, ὄχι εἰς τοὺς κόπους
 τοὺς ἰδικούς του.

Ἔπειτα, ἐπειδὴ περὶ θλίψεων ἀορίστως ἔλεγε, λέγει τώρα καὶ
 τὸν τόπον ὅπου τὰ ὑπέφεραν. «Οὐ γὰρ θέλομεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελ-
 φοί, περὶ τῆς θλίψεως ἡμῶν τῆς γενομένης ἡμῖν ἐν τῇ Ἀσίᾳ». Αὐτὰ
 20 τὰ γράφομεν, λέγει, διὰ τὸ μὴ ἀγνοῆτε τὰ συμβάντα εἰς ἡμᾶς. Διότι
 θέλομεν νὰ γνωρίζετε τὰ ἰδικὰ μας καὶ μεγάλην προθυμίαν εἰς τοῦτο
 ἔχομεν· τὸ ὁποῖον εἶνε μέγιστον σημεῖον ἀγάπης. Τοῦτο δὲ καὶ εἰς
 τὴν προλαβοῦσαν ἐπιστολὴν εἶχε προμηγύσει καὶ εἶχεν εἰπεῖ ὅτι,
 «Θύρα μοι ἀνέωγε μεγάλη καὶ ἐνεργής, καὶ οἱ ἀντικείμενοι πολλοί,
 25 εἰς τὴν Ἐφεσον». Ἐκεῖνα λοιπὸν ἐνθυμίζων καὶ διηγούμενος ὅσα
 ἔπαθε, λέγει· «οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν ὑπὲρ τῆς θλίψεως τῆς γενομένης
 ἡμῖν ἐν τῇ Ἀσίᾳ.» Τοῦτο δὲ καὶ εἰς τοὺς Ἐφεσίους ἐπιστέλλων
 ἔλεγεν.

8-9 Β΄ Κορ. 1,7

18-19 Β΄ Κορ. 1,8

24-25 Α΄ Κορ. 16,9

4 παραλείπεται τὸ χωρίον «Ὡστε καὶ τὸ κοινωνοὺς αὐτοὺς λαβεῖν τῶν κινδύνων,
 καὶ τῆς παρακλήσεως αὐτῶν αὐτοῖς ἀναθεῖναι τὴν αἰτίαν, καταπραΰνειν τὸν λόγον.
 Ἄν τε οὖν ἐπιβουλευόμεθα, θαρρεῖτε· ἵνα γὰρ ἡ πίστις ὑμῶν δυνατωτέρα γίνηται,
 τοῦτο ὑπομένομεν· κἂν παρακαλῶμεθα, ὑμεῖς ἐναβρύνεσθε καὶ τούτῳ· καὶ γὰρ
 δι' ὑμᾶς τούτων ἀπολαύομεν, ὥστε κἀντεῦθεν ὑμῖν γενέσθαι τινὰ παραμυθίαν κοι-
 νωνοῦσαν ἡμῖν τῆς ἡδονῆς» 5-6 παρηγορῶνται: παρηγοροῦται Ἀν.

8 κοινωνοί: κοινοὶ Ἀν. 13 τόσον: τόσος Ἀν. 20 γράφομεν: λέγομεν Μ
 24-25 πολλοί, εἰς τὴν Ἐφεσον: πολλοί, εἰς τὴν Ἐφεσον Ἀν. 26 τῆς γε-
 νομένης: παραλ. Ἀν.

«Όταν τούς ἔστειλε τὸν Τυχικόν, [. . .] ἔγραψεν: «Ἴνα δὲ εἰδῆτε
 καὶ ὑμεῖς τὰ κατ' ἐμέ, τί πράσσω, πάντα ὑμῖν γνωρίσει Τυχικός, ὁ
 ἀγαπητὸς ἀδελφὸς καὶ πιστὸς διάκονος ἐν Κυρίῳ· ὃν ἔπεμψα πρὸς
 ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, ἵνα γνῶτε τὰ περὶ ἡμῶν, καὶ παρακαλέση τὰς
 5 καρδίας ὑμῶν». Καὶ εἰς ἄλλας ἐπιστολάς τὸ ἴδιον κάμνει. Καὶ δὲν
 εἶνε περιττόν, ἀλλὰ πολὺ ἀναγκαῖον· ἓνα μὲν διὰ τὴν ἀγάπην, τὴν
 ὁποῖαν εἶχε πολλὴν εἰς τοὺς μαθητάς, ἄλλο δὲ διὰ τοὺς ἀδιακόπους
 πειρασμούς, ὅπου ἦτον μεγάλη παρηγορία. [. . .] Ἐδῶ ὁμοῦς λέγει
 περὶ τῶν πειρασμῶν ὅτι: «καθ' ὑπερβολὴν ἐβαρῆθημεν ὑπὲρ δύνα-
 10 μιν». Ὡς νὰ εἶνε κανὲν πλοῖον ὅπου κινδυνεύει νὰ βουλιάζῃ ἀπὸ με-
 γάλου φόρτωμα. Καὶ φαίνεται μὲν ὅτι εἶνε πλεονασμὸς τὸ νὰ λέγῃ,
 «καθ' ὑπερβολὴν», καί, «ὑπὲρ δύναμιν»· πλὴν δὲν εἶνε ἐν ἀλλὰ δύο
 χωριστὰ ταῦτα. Διὰ νὰ μὴν εἴπῃ τις, τί σημαίνει ἂν ὁ κίνδυνος ἦτο
 μέγας, ἂν δὲν ἦτον ὑπὲρ τὴν δύναμίν σας; ἐπέφερον ὅτι καὶ μέγας
 15 ἦτον καὶ τὴν δύναμίν μας ἐνίκα, καὶ τόσον τὴν ἐνίκα, ὡς ἐξαπορη-
 θῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν», δηλαδή, οὐδ' ἐπεριμένναμεν πλέον νὰ ζή-
 σωμεν. Ὅ,τι ὁ Δαυτὶδ ὀνομάζει πύλας ἄδου, καὶ ὠδῖνας καὶ σκιάν
 θανάτου, τοῦτο καὶ αὐτὸς λέγει, ὅτι κίνδυνον ὑπεφέραμεν ὅστις ἐξ
 ἅπαντος θάνατον θὰ ἐγέννα. «Ἄλλ' αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἀπόκριμα
 20 τοῦ θανάτου ἐσχῆκαμεν, ἵνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ' ἑαυτοῖς, ἀλλ'
 ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ ἐγειράντι τοὺς νεκρούς.» Τί εἶνε «τὸ ἀπόκριμα τοῦ
 θανάτου»; Ἡ καταδίκη, ἡ ἀπόφασις, ἡ προσδοκία. Τοιαύτην μαρ-
 τυρίαν ἔδιδαν τὰ πράγματα, τοιαύτην ἀπόκρισιν ἔδιδαν τὰ συμβάντα,
 ὅτι ἐξ ἅπαντος θ' ἀποθάνωμεν· δὲν ἔφθανεν ὁμοῦς εἰς ἔκβασιν τοῦτο,
 25 ἀλλὰ περιωρίσθη μέχρι τῆς ὑποψίας τῆς ἰδικῆς μας. Ἡ μὲν φύσις
 τῶν πραγμάτων τοῦτο ἀπεφάσισεν· ἡ δὲ δύναμις τοῦ Θεοῦ δὲν ἐπέ-
 τρεψεν ἡ ἀπόφασις νὰ γείνη πρᾶγμα, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν διάνοιαν
 τὴν ἰδικὴν μας καὶ τὴν προσδοκίαν ἐσυγχώρησε νὰ συμβῆ τοῦτο.

1-5 Ἐφεσ. 6,21-22

9-10 Β' Κορ. 1,8

15-16 Β' Κορ. 1,8

19-21 Β' Κορ. 1,9

1 παραλείπεται τὸ χωρίο «ταύτην ἔφη τῆς ἀποδημίας εἶναι τὴν αἰτίαν αὐτῶ· διὸ
 καί. . .» 2 ὑμεῖς: ὑμᾶς Ἄν. 8 παραλείπεται τὸ χωρίο «τὸ τὰ ἀλλήλων
 εἰδέναι, ὥστε καὶ λυτηρῶν ὄντων παρασκευάζεσθαι καὶ ἐναγωνίους εἶναι καὶ ἀσφα-
 λεστέρους, καὶ χρηστῶν ὄντων συνήδεσθαι.» 8-9 Ἐδῶ ὁμοῦς λέγει περὶ τῶν
 πειρασμῶν ὅτι: Ἐνταῦθα μέντοι καὶ ἀπαλλαγὴν καὶ ἐπαγωγὴν μὴνύει πειρασμῶν
 λέγων» M 12 καθ' ὑπερβολὴν» Ἄν.: «Καθ' ὑπερβολὴν» M || «ὑπὲρ δύνα-
 μιν»: «Ἐπὲρ δύναμιν» M 15-16 ὡς. . . ζῆν»: χωρὶς εἰσαγωγικὰ στὸν M
 24 δὲν ἔφθανεν ὁμοῦς εἰς ἔκβασιν τοῦτο: Οὐ μὴν μέχρι τῆς πείρας ἐξέβη τοῦτο M

- Διὰ τοῦτο λέγει, «ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου ἐσχήκαμεν», ὅχι ἐν τῇ πείρᾳ. Καὶ τίνος ἕνεκα παρεχώρησεν ὁ Θεὸς νὰ ἔλθῃ τόσος κίνδυνος, ὥστε νὰ φθάσωμεν εἰς ἀπόγνωσιν καὶ ἀπελπισίαν; «Ἴνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ' ἑαυτοῖς, ἀλλ' ἐπὶ τῷ Θεῷ.»
- 5 Ταῦτα δὲ ἔλεγεν ὁ Παῦλος, ὅχι ἐπειδὴ αὐτὸς εἶχε τοιαύτην διάθεσιν, μὴ γένοιτο, ἀλλὰ θέλων νὰ μορφώσῃ τοὺς ἄλλους, συνάμα δὲ καὶ μετριοφρονῶν· διότι καὶ παρακάτω λέγει, «Ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκί», ὀνομάζων οὕτω τοὺς πειρασμούς, «ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι.» Ἄν καὶ ὁ Θεὸς λέγει ὅτι δὲν παρεχώρησε διὰ τοῦτο, ἀλλὰ δι' ἄλλην
- 10 αἰτίαν. Ποίαν; Διὰ νὰ λάμψῃ ἡ δύναμίς του περισσότερον. «Ἄρκει σοι», λέγει, «ἡ χάρις μου· ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται.» Ἀλλά, καθὼς ἔλεγα, πουθενά ὁ Παῦλος δὲν παραιτεῖ τὸ ἴδιον ἦθος του, συναριθμῶν τὸν ἑαυτὸν του μὲ τοὺς πολὺ ὑποδεεστέρους,
- 15 σιν. Διότι ἐὰν καὶ τοὺς τυχόντας, πρῶτος καὶ δεύτερος πειρασμὸς ἅμα ἐπέλθῃ εἶνε ἱκανὸς διὰ νὰ τοὺς σωφρονίσῃ· πῶς ἐκεῖνος, ὅστις περισσότερον ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τὴν ταπεινοφροσύνην ἐξήσκησεν εἰς ὅλην τὴν ζωὴν του, καὶ τόσα ἔπαθεν ὅσα κανεὶς ἄλλος ἀνθρώπος, ὕστερον ἀπὸ τόσα ἔτη καὶ ἀπὸ φιλοσοφίαν ὅπου ἦτον ἀντα-
- 20 ζία τῶν οὐρανῶν, εἶχεν ἀνάγκην ἀπὸ ταύτης τὴν νοουθεσίαν; Ὅθεν εἶνε φανερόν ὅτι καὶ μετριοφρονῶν ἐδῶ, καὶ θέλων νὰ διδάξῃ τὴν ταπεινοφροσύνην εἰς τοὺς μεγαλοφρονοῦντας καὶ ὑπερηφανευομένους, λέγει, νὰ μὴν ἔχωμεν πεποίθησιν εἰς τὸν ἑαυτὸν μας, ἀλλ' εἰς τὸν Θεόν.
- 25 Καὶ βλέπε πῶς καὶ μὲ τοῦτον τὸν τρόπον τοὺς περιποιεῖται. Οἱ μὲν πειρασμοί, λέγει, διὰ σᾶς ἐσυγχωρήθη νὰ μᾶς ἐπέλθουν· τόσον ὁ Θεὸς σᾶς ἐκτιμᾷ. [. . .] Ἡ δὲ ὑπερβολὴ τῶν πειρασμῶν μᾶς ἤλθαν δι' ἡμᾶς, διὰ νὰ μὴ μεγαλοφρονῶμεν. [. . .] «Ἴνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ' ἑαυτοῖς ἀλλ' ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ ἐγείροντι τοὺς νεκρούς.» Πά-
- 30 λιν ἐνθυμίζει τὸν λόγον τὸν περὶ τῆς ἀναστάσεως, περὶ τοῦ ὁποίου

8 *B' Κορ.* 12,710-12 *B' Κορ.* 12,9

- 6 μὴ γένοιτο: ἄπαγε M (ὁ Ππδ. μεταφράζει ἀποδίδοντας μὲ βιβλικότερο τρόπο)
 11 λέγει: ἔθεσα ἐκτὸς εἰσαγωγικῶν 21-22 θέλων νὰ διδάξῃ... ὑπερηφανευομένους: τοὺς ἐφ' ἑαυτοῖς μέγα φρονοῦντας καὶ ἀλαζονευομένους καταστέλλων»
 25 βλέπε: βλέπει Ἄν., ὅρα M 27 παραλείπεται τὸ χωρίο «Εἶτε γὰρ θλιβόμεθα, φησὶν, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας» || τῶν πειρασμῶν: προσθ. Ππδ. 28 δι': δ' Ἄν. || διὰ νὰ μεγαλοφρονῶμεν Ἄν. | παραλείπεται τὸ χωρίο «Καθ' ὑπερβολὴν γὰρ ἐβαρῆθημεν καὶ ὑπὲρ δύναμιν»

τόσα εἶπεν εἰς τὴν προηγουμένην ἐπιστολήν, βεβαιώνων αὐτὴν καὶ ἀπὸ τὰ παρόντα· διὰ τοῦτο ἐπέφερον, «Ὁς ἐκ τηλικούτων θανάτων ἐρρύσατο ἡμᾶς». Δὲν εἶπεν, ἐκ τοσούτων κινδύνων, θέλων νὰ δείξῃ πόσον ἀνυπόφοροι ἦσαν οἱ πειρασμοί, καὶ συνάμα θέλων νὰ ἐπικυ-
 5 ρώσῃ ἐκεῖνον τὸν λόγον, τὸν περὶ τῆς ἀναστάσεως. Ἐπειδὴ ἡ ἀνάστασις εἶνε πρᾶγμα ὁποῦ μέλλει νὰ γείνη, δείχνει ὅτι τοῦτο καθημερινῶς γίνεται. Ὅταν δηλαδὴ ἄνθρωπον τὸν ὁποῖον ἀπῆλπισαν, καὶ ὅστις ἔφθασε σιμὰ εἰς αὐτάς τὰς πύλας τοῦ ἄδου, ἀνασύρη ὁ Θεός, τίποτα ἄλλο παρὰ τὴν ἀνάστασιν ἀποδεικνύει, ἀποσπῶν ἀπ' αὐτὸ τὸ
 10 στόμα τοῦ θανάτου ἐκεῖνον ὁποῦ ἔπεσε. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ πολλοὶ ἔχουν συνήθειαν, δι' ἐκείνους ὁποῦ τοὺς εἶχαν ἀπελπίσει οἱ ἰατροί, ἔπειτα αἴφνης συνῆλθον ἀπὸ δεινὴν ἀρρωστίαν ἢ ἀπὸ πειρασμοὺς ἀφορήτους, νὰ λέγουν· νεκρανάστασις εἶνε αὐτὸ ὁποῦ βλέπομεν.

«Ἠλπίζαμεν δὲ ὅτι καὶ ἔτι ρύσεται, συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν
 15 τῇ δεήσει ὑπὲρ ἡμῶν. Ἴνα ἐκ πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν.» Ἐπειδὴ τό, «ἵνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ' ἑαυτοῦς», ἐφαίνετο νὰ εἶνε κοινὸν σφάλμα καὶ κατηγορία συμπεριλαμβάνουσα καὶ μερικοὺς ἀπὸ ἐκείνους, μετριάζει πάλιν ὅ,τι εἶπεν, ἐπικαλούμενος τὰς εὐχὰς ἐκείνων, ὡς μεγάλην προ-
 20 στασίαν, καὶ δεικνύων συνάμα ὅτι ἡ ζωὴ ἡ ἰδική μας ἀνάγκη νὰ εἶνε παντοτεινὰ ἐναγώνιος. Διότι τὸ νὰ εἶπη, ἔχομεν ἐλπίδα ὅτι καὶ πάλιν θὰ μᾶς γλυτώσῃ, πολλοὺς, πυκνοὺς καὶ ἀλλεπαλλήλους πειρασμοὺς προλέγει, ὅχι ὅμως ποτὲ ἐγκατάλειψιν, ἀλλὰ βοήθειαν πάλιν καὶ συμμαχίαν. Ἐπειτα, μὲ τὸ ν' ἀκούουν ὅτι διὰ πάντοτε μέλλουν
 25 νὰ κινδυνεύουν, διὰ νὰ μὴ ἐκπέσουν καὶ ἀποθαρρυνθοῦν, ἔδειξε προτῆτερα τῶν κινδύνων τὴν ὠφέλειαν, ὁποῖον τό, «ἵνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ' ἑαυτοῦς,» δηλαδὴ, διὰ νὰ μᾶς διατηρῇ εἰς ἀδιάκοπον ταπεινοφροσύνην· καὶ διὰ νὰ ἐνεργῆται ἡ σωτηρία μας καὶ ἄλλα ἀκόμη πλείότερα· τὸ νὰ κοινωνῶμεν μὲ τὸν Χριστόν· «περισσεύει», λέγει,
 30 «τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ ἐν ὑμῖν»· καὶ ὑπὲρ τῶν πιστῶν νὰ πά-

2-3 *B' Κορ.* 1,1014-15 *B' Κορ.* 1,10-11

1 ἐπιστολήν: Ἐπιστολήν Μ 5 τὸν περὶ τῆς ἀναστάσεως: νοηματικὴ ἀπόδοσις τῆς φράσεως «ὅνπερ ἔφην» 6 εἶνε: ἦν Μ 8 ὁ Θεός: προσθ. Ππδ.
 15 ἐκ πολλῶν προσώπων: ἐν πολλῶ προσώπῳ Μ 17 ἐφ' ἑαυτοῖς: χωρὶς εἰσαγωγικὰ Ἄν. 22 πυκνοὺς καὶ ἀλλεπαλλήλους: νιφάδας Μ 28 ἡ σωτηρία μας: ἡ σωτηρία αὐτῶν Μ

σχωμεν· «εἴτε θλιβόμεθα», λέγει, «ὕπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας»· τὸ νὰ διαλάμπη καὶ αὐτὴ ἡ σωτηρία εἰς μεγαλείτερον βαθμόν· «τῆς ἐνεργουμένης», λέγει, «ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων» τὸ νὰ γινώμεθα καρτερικοί· καὶ ἀκόμη πρὸς τοῦτοις, τὸ νὰ βλέπωμεν τὴν ἀνάστασιν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν διαλάμπουσιν· «ἐκ τηλικούτων θανάτων ἐρρύσατο ἡμᾶς»· τὸ νὰ εἴμεθα ἐναγωνιοὶ καὶ πρὸς αὐτὸν νὰ βλέπωμεν παντοτεινά· «ἡλπίκαμεν», λέγει, «ὅτι καὶ ρύσεται·» τὸ νὰ προσκολλώμεθα εἰς τὰς εὐχάς· «συνυπουργούντων», λέγει, «καὶ ὑμῶν τῇ δεήσει ὑπὲρ ἡμῶν». Ἐφοῦ λοιπὸν ἔδειξε τὸ κέρδος τῶν θλίψεων, ἔπειτα τοὺς ἔκαμεν ἐναγωνίους, διεγείρει πάλιν τὰ φρονήματα τῶν καὶ προθυμοτέρους εἰς ἀρετὴν τοὺς καθιστᾷ, μεγάλην σημασίαν ἀποδίδων εἰς τὰς εὐχάς τῶν, ἀφοῦ εἰς αὐτὰς ἐχάρισεν ὁ Θεὸς τὸν Παῦλον. [...] Τί ὅμως σημαίνει τό, «ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ, ὑπὲρ ἡμῶν»; 15 Μᾶς ἐγλύτωσε, λέγει, ἀπὸ τοὺς θανάτους ἐκείνους τῇ βοήθειᾳ τῶν εὐχῶν ὄλων σας. [...] Διότι τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα, δηλαδὴ τὴν σωτηρίαν τὴν ἰδικὴν μας, ἠθέλησε νὰ τὴν χάριση εἰς ὅλους σας, διὰ νὰ τὸν εὐχαριστήσουν τὰ πολλὰ πρόσωπα, ἐπειδὴ καὶ τὰ πολλὰ ἔλαβον τὴν χάριν.

10 διεγείρει: ἀλείφει M

13 παραλείπεται τὸ χωρίο «Ἐπὶ τῶν ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν τῇ δεήσει», φησὶν || «ἵνα: ἵνα Ἄν.

16 παραλείπεται τὸ χωρίο «τουτέστιν, Εὐχομένων πάντων ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν»

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

ΝΕΣΤΟΡΑΣ ΜΑΤΣΑΣ (1932)

Πλεύσατε βορείως Σποράδων

Ἐγγύτερον τοῦ θανάτου
ὁ βυθὸς τῆς ἀμνησίας μας.
Πνοὴ χλιαρά,
ἀσθενῆ σημεῖα ζωῆς.
Πλεύσατε βορείως Σποράδων
μὲ τὸ πλοῖο τῆς ἄγονης γραμμῆς,
ψαράδικο κατῖκι ἢ κι' ἀνεμότρατα.
Μπορεῖ καὶ μὲ τὴν εὐλάβεια ἑνὸς ψαλμοῦ
ἢ ἑνὸς δειλινοῦ νέφους.

Κύριε, ἐκέκραξα πρὸς Σέ,
ὁ θόρυβος πολὺς,
— ἡ θύελλα, ὁ ὠκεανός, ἡ περιπάθεια,—
ἓνα τεῖχος ἀπὸ ἔκνομες ἐπιθυμίες,
ἀπὸ πνιγμένες ἱκεσίες,
ἀπὸ ὀδυνηρῆς περιπλανήσεις ἔνδον τῆς Σιών.
Πλεύσατε βορείως Σποράδων,
Ἡ νῆσος ἦτο μικρὰ
ἀλλὰ γραφικὴ.
Τὸ πλεῖστον τῶν κατοίκων τῆς
ἄνθρωποι τῆς θαλάσσης καὶ ἀκτῆμονες.

Ὁ φάρος, ὁ αἰγιαλός, αἱ βραχώδεις ἀκταί,
 τὸ μικρὸ θαλασσινὸ κοιμητήρι,
 τὸ καπηλειὸ τοῦ Θανασοῦ,
 τ' ἀναμμένο καντήλι,
 ὁ πλήρης ἀγνότητος βίος.
 Πλεύσατε βορείως Σποράδων!

Κυρ-᾽Αλέξανδρε,
 εἶναι μακρὰν ἡμῶν ἡ νῆσος σου.
 Μὲ ποιόν τρόπο νὰ πλευρίσουμε εἰς τὸν λιμένα της;
 Ἡ Ἰθάκη ἴσως ὑπῆρχε κάπου.
 Ἀλλὰ ἡ Σκιαθός γιὰ μᾶς
 δὲν ὑπάρχει πλέον,
 δὲν εὑρίσκεται εἰς οὐδένα χάρτην,
 πουθενά.

Κραυγή

Μεταξὺ θείας καὶ ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης:
 Τί γὰρ ἔστι δικαιοσύνη;
 Τὸ μικρὸ γελαστὸ ἀγόρι
 μὲ τὰ βουβὰ παγωμένα μάτια.
 Ἡ παιδίσκη τοῦ κλειστοῦ οὐρανοῦ.
 Ἡ μήτηρ τοῦ φονευθέντος ἐν πολέμῳ.
 Ἡ κραυγή. Ἡ κραυγή. Ἡ κραυγή.

Μικρὸ νησι τοῦ Αἰγαίου,
 μισὸ ξεχασμένο φεγγάρι
 στὴν καρδιά τοῦ κουρασμένου οὐρανοῦ,
 γαζία τῆς αὐλῆς τοῦ Παπαδιαμάντη.
 Ἴδου ἡ θεία,
 Ἴδου ἡ ἀνθρωπίνη δικαιοσύνη.

Ἡ τύψη!
 Ἐνα αἰχμηρὸ μαχαίρι καρφωμένο
 στὴ μνήμη τῆς ἄφρωστης πολιτείας.
 Ἐνα κρεββάτι χωρὶς ὄνειρα.

Ἔνα σκοτεινιασμένο ἄστρο.
 Ἡ παγωμένη καμινάδα τῆς παιδικῆς ἐστίας.
 Ἡ πύλη... Ἡ πύλη... Ἡ πύλη
 Ἴδου ἡ ἀνθρωπίνη,
 ἰδοὺ ἡ θεία δικαιοσύνη.

Παπαδιαμάντη
 τῆς μικρᾶς νήσου Σκιάθου,
 Παπαδιαμάντη τῶν ἀπέραντων συλλογισμῶν μας,
 ἡ φράση σου μᾶς κυνηγάει μὲ τὸν ἥσκιό μας,
 μᾶς καρφώνει μὲ τὴν προδοσία μας,
 μᾶς ἀκολουθεῖ μὲ τὸ μόχθο μας.

Μεταξὺ θείας καὶ ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης:
 Σίγουρα ὁ Θεὸς εἶναι
 τὸ χαμόγελο τοῦ παιδιοῦ τῆς Σκιάθου,
 ὁ ἀγέρας ποὺ τραγουδᾷ στὰ καλντερίμια της,
 τὸ ἴσο τοῦ ἀσκητῆ-μοναχοῦ,
 ἡ μνήμη σου,
 ἡ Κυρατσούλα καὶ τὸ Οὐρανώ,
 ἡ θεία-Ἀχτίτσα ἡ Σταχομαζώχτρα,
 τὸ μικρὸ ὄνειρο,
 τὸ σπιτικὸ γλυκὸ τοῦ κουταλιοῦ,
 ἡ νυχτερινὴ ἐνόραση τῆς κόρης,
 Ἐσύ!

Ἄς γυρέψουμε τὸ σχῆμα τοῦ ἀνθρώπου
 σὲ σκαμμένες φιγοῦρες,
 σὲ ροζιασμένα δάχτυλα,
 στὴ θάλασσα τῆς Σκιάθου,
 στὴ μνήμη τῆς Σκιάθου.
 στὴν καρδιά τῆς Σκιάθου.

(Πλεύσατε βορείως Σποράδων, Σκιάθος, Σχέδια ψαλμῶν, Ἀθήνα 1965)

ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΜΟΥΝΤΕΣ (1935)

IV

Φωτογραφία.

Μὲ τὸ κεφάλι γερτὸ
τὰ χέρια σταυρωμένα
τὸ σκοῦρο παλτὸ λιωμένο
κάθεται στὴν καρέκλα τοῦ καφενεῖου.
Σὲ βλέπουν τὰ σκυλιὰ τῆς Δεξαμενῆς
καὶ κουνοῦν φιλικὰ τὴν οὐρά τους
σὲ βλέπουν κι οἱ βάτραχοι
τῆς ἡμιμάθειας
καὶ κοάζουν καὶ παταγοῦν
ταράζοντας τὴ γαλήνη σου.

Ὅμως ἐσὺ Γέροντα
ἄρχοντας τῆς πενίας, ἱερούργος τῆς μακροθυμίας
μὲ τὴ σιωπὴ σου τοὺς ἀποστομῶνεις
τροφοδοτώντας στοὺς αἰῶνες
τὸν ἱερὸ μῦθο
στοὺς αἰγιαλοὺς τῆς Ὁρθοδοξίας μας.

(Ἀπὸ τὴν ἐνότητα «Ἡ ἄκρα ταπεινώσις» τῆς συλλογῆς *Νηπιοβαπτισμός*, Ἀθήνα 1992)

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΜΠΟΛΕΤΣΗΣ (1903-1973)

Μικρό ἔλεγείο στὸν θάνατο τοῦ Γ. Βερίτη

*Κοιμήσου κύρ Ἀλέξανδρε γλυκὰ κι ἀθῶα κοιμήσου
'Αγαπημένη μέσα μας ζῆ πάντα ἡ θύμησή σου.*

Γ. Βερίτης

ΕΚΕΙ

ἀδερφούλη μου ποὺ πᾶς,
στὴ χώρα κείνη,
πίκρια δὲ θά ἔβρης μῆτε ὀδύνη.

Σὲ περιμένει ὁ Κύρ Ἀλέξανδρος κεῖ πέρα
φίλη Σκιά
σὲ διαμαντένια Μέρα. . .

Θὰ σὲ ρωτήση:
«Πόνεσες λοιπὸν πολὺ κεῖ κάτω,
πόνους θανάτου.
Μὰ τώρα πιά, δὲ θά πονῆς.
Παλίρροιας δὲ θά βρῆς, σκαριῶν ναυάγια.
Φῶς θά ἔσαι, μέσ' τὸ Φῶς τὸ Θεϊκό·
σὲ μιὰ γαλήνη ἄγια».

ΕΚΕΙ

ἀδερφούλη μου ποὺ πᾶς
στὴ χώρα κείνη,
πίκρια δὲ θ' ἀνταμώσεις, μῆτε ὀδύνη.
κι ὁ κυρ Ἀλέξανδρος μαζί σου.
'Εκεῖνος θά σωπαίνει, ὅπως σώπαινε,
κι ἐσὺ τραγοῦδια θά τοῦ λὲς
ἀπ' τὴν «ᾠδὴ» σου.

(περ. Ἀκτίνες, Ἰούνιος 1948)

B. N. ΜΠΟΝΟΣ

βίος διακριτικός

ὁ πατήρ ἡμῶν Ἀλέξανδρος τοῦπίκλιν Παπαδιαμάντης ἐξαγορεύεται
 μὲ τὰ γραπτὰ κενώσας εἰς τὸ πινάκι τῆς διακρίσεως τὴν ἔγνοια ἕως
 τὴν ὠραιότητα τοῦ κόσμου ἰδῶν τοὺς ἀγγέλους ἤγγουν ὅσους ἐν ἐλευ-
 θερίᾳ δὲν κακουργοῦσι μετὰ γνώσεως· κατασταθεὶς ἐν τῇ προσκαίρῳ
 ζωῇ ἤσκησεν εἰς οἰκίσκον στερούμενον προσβάσεως καὶ ἄδесμος ὡσεὶ
 στρουθὸς εἰσήρχετο ἐν αὐτῷ ἐκ τοῦ ἠνεωγμένου εἰς τὴν ρέμβην μελάθρου

(Ἀκανοτόμητοι 1984)

K. X. ΜΥΡΗΣ (1937)

Παπαδιά-μάντις

Οὔτε στὰ κουκιά τὸν βρῖσκω
 οὔτε στὰ κάστανα ποῦ σκᾶν στὸ τζάκι
 χαραγμένα σταυρωτὰ
 οὐδὲ μὲ τὴ φυρονεριά στοῦ φεγγαριοῦ τὴ χάση
 κι ὅταν ἀφήνω στὴν ἀστροφεγγιὰ τὸν ἀγιασμό
 ἄφαντος.

Κρύβω τίς πλάτες τῶν ἀμνῶν τοῦ Πάσχα
 στίς σκοτεινὲς γωνιὲς
 καὶ στ' ἄγρια μεσάνυχτα διαβάζω
 σκιὲς καὶ νερά καὶ γραμμὲς
 ἀθῶος,

Τὸν ξεματιάζω τὸ ξημέρωμα
 καθὼς κοιμᾶται προύμυτα
 ζωσμένος τίς φασιγιές
 τὸ λάδι κολυμπᾶ
 σταγόνα σπυρωτὴ
 ἀβάσκαντος.

Ἔνα σημάδι, παναγίτσα μου, φανέρωσε,
καλὸ κακό·
πῶς νὰ χωνέψω στὰ καλὰ καθούμενα
ὅτι κουνῶ στὴ σαρμανίτσα
τὸν ἐλάχιστο;

Ἔξω κι ἂν πάρω γιὰ σημάδι
θέ μου φύλαγε

τὸ πῶς κοιτοῦσε κι ἄναβε
πῶς τ' ἄσπρα μου λαχτάριζε βυζιά
ὅταν τὴ μαύρη πουκαμίσα πέταξα
τὴ νύχτα μὲ τὴν κάψα.

Ἔξω κι ἂν πάρω γιὰ σημάδι
θέ μου χάνομαι

τὸ πῶς νοστήμεψε τὰ χεῖλη
μὲ τί χαρὰ γεύοταν σύγκορμος
τὸν ἄρτο καὶ τὸν οἶνο
ὅταν σαραντισμένο τὸν μετάλαβα.

(Φῶτα Ὀλόφωτα - Ἔνα ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν κόσμο του, Ἀθήνα
1981)

ΑΓΓΕΛΟΣ ΝΑΡΒΑΣ

Εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Παπαδιαμάντην

Τραγουδιστὴς τῶν ταπεινῶν καὶ ὑμνητὴς τοῦ ὠραίου
Ἀνάμεσά μας ἄγνωστος ἔζησ' ὁ ποιητής,
Ὡς πού ἐσβύστη ἀθόρυβα, σὰν κάποιου κόσμου ἀρχαίου
Ἀνάμνησι, πιδ ἄγνωστος, ὁ μέγας ἀσκητής.

(περ. Καλλιτέχνης, Φεβρ. 1911)

ΓΙΑΝΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ (1891-)

Παπαδιαμάντης

Μὲ τοὺς χλωμοὺς ἀγίους στὸ ἐρημοκλήσι
μορφὴ γαλήνια ἀργοσαλεύει μόνη...
τῶν μυστικῶν τῆ θύρα ξεκλειδώνει,
ποῦ ἡ λησμονιά σὲ τάφο τὰ ἔχε κλείσει,

καὶ μὲ τὸ ἀχνὸ τὸ θυμιατὸ μυρώνει
παραμυθένια πλάσματα καὶ φύση,
καὶ σ' ἕναν κόσμο ἀληθινὸ τῆ ζήση
τὴν πιὸ φτωχὴ μὲ τ' ὄνειρο ἀδερφώνει.

Κι ἀπὸ τῆς ἐκκλησοῦλας τὸ καντήλι
τὸ ἄσβηστο φῶς κάθε του πλάσμα παίρνει
γραμμμένο μὲ τῆς τέχνης τὸ κοντύλι,

γιατὶ μὲ πόνου ἀπάνωθὲ τους γέρνει
καὶ μὲ καθάρια ἀγάπη, σὰ διαμάντι,
τοῦ αἰσθαντικοῦ ἡ καρδιά Παπαδιαμάντη.

(περ. *Νέα Ἑστία*, Χριστούγεννα 1941)

ΣΠΥΡΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ (1894-)

Παπαδιαμάντης

Στὸ πέρασμα τοῦ Χάροντα ἡ δροσοπηγὴ κι ἂν χάθη
δὲν ἔσβησε, δὲ στέρευσε καὶ μῆτε ἀποξεχάστη.
Πλούσιαν ἀνάβρα ἀτέλειωτα χύνει ἀπ' τῆς γῆς τὰ βᾶθη
σὰν εὐλογία τοῦ Πλάστη.

Καὶ τ' ἀκατάλυτα δεντρὰ ποῦ ἀνθοστολίζει ἐκείνη
γεννᾶνε, βιός, ὀλοχρονὶς τὴν πιὸ ἀκριβὴν ὄπωρα.
Καὶ λούζεται στὸν ἴσχιό της, καθὼς στὴν Ἴπποκρήνη
οἱ Μοῦσες, ὅλη ἡ χώρα.

(*Νυχτερινὸς διαβάτης*, 1944)

ΠΑΝΟΣ Ν. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥΝΗΣ (1930)

XII*

Και ἡ νύχτα ἐβάθυνε πλήρης δακρῶν,
 «ἀληθῶς ματαιότης τὰ σύμπαντα
 ὁ δὲ βίος σκιά καὶ ἐνύπνιον».

Οἱ τρεῖς ἀδερφὲς τὸν ὑπηρετοῦν ὡς λαθρόβιοι ἄγγελοι.
 Τὸ μικρὸ ἀναμμένο κηρίο καὶ δίπλα τὸ σβησμένο τζάκι,
 ὁ βορηὰς νὰ χτυπᾷ πόρτες καὶ παράθυρα θυμῶδης.
 Κλαίει κρυφὰ καὶ ψέλνει μὲ ἀταραξία,
 «Τὴν χεῖρα σου τὴν ἀψαμένην
 τὴν ἀκήρατον κορυφὴν τοῦ Δεσπότη».

Ἡ βοή τοῦ χειμῶνα ἀκούγεται πέραν
 τῶν βουνῶν, ἐντεῦθεν τῆς ἀγαπημένης του θαλάσσης.
 τὸ ρίγος τοῦ χειμῶνα θροεῖ τὰ δέντρα, τὶς στέγες, τὶς ψυχές,
 ἡ ἀδύνατη φωνή του ἀκούγεται ὅμως βαθέως,
 «Ἐκεῖ εὐφροσύνη ὀρνέων, ἐπαύλεις σειρήνων
 καὶ καλάμη καὶ χλόη».

Μετὰ σιωπῆ, ἡ ἀγαπημένη του σιωπῆ,
 ἐπὶ τέλους ἡ πραγμάτωση τοῦ ὀνείρου,
 Ἐημερώνει ἡ 3ῆ τοῦ Γενάρη τοῦ 1911. Ἐξω ἀκόμη χιονίζει.

Ἀγαλλιάζεται ἡ ψυχὴ του ἐπὶ τῷ Κυρίῳ
 ἐνεδύθη γὰρ μὲ ἱμάτιον σωτηρίου
 καὶ χιτῶνα εὐφροσύνης περιεβάλετο.

Τὸ παραγῶνι τῆς πατρῶας οἰκίας, ὁ ἅγιος

Ἀλέξανδρος τῆς Σκιαθοῦ, ἔχων πικρὸν ἔρωτα διὰ τὴν Ἑλλάδα,
 ἔρχεται τὶς καθημερινές καὶ τὶς μεγάλες γιορτὲς μᾶς ἐγγίζει,
 πρὸς σωφρονισμό καὶ παρηγορία,
 καίτοι θανῶν καρτερεῖ δι' ἡμᾶς,
 στῶμεν καλῶς ἀδερφοὶ καὶ ἐλπίσωμεν. . .

* Ὁ ἐπιμελητὴς τῶν «Π. Τ.» ἐπενέβη ἐν μέρει στὴν ὀρθογραφία τοῦ ποιήματος.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ (1937)

Ἐπάνοδος

Μὲ βότσαλα ἀπὸ τ'ς Ἀγαλιανοῦς τὸ Ρέμα
 Γλυκεῖα καὶ ποθεινὴ καλιὰ ἐν μέσῳ παραδείσου
 καὶ σιγομορμυρίζουνε νερὰ — μυστήριον ξένον.
 Ἵσταμαι ὀλόρθος ἔμπροσθεν τῆς ψυχικῆς μου ἀβύσσου
 καὶ ἀναμέλπω εἰς τὴν ζωὴν τὸν φιλοδίκαιον αἶνον.

Ἄσκόπως ἦλθον ὡς ἐδῶ καὶ παντελῶς ἀμνήμων.
 Ὅποια θαλασσία ἀηδῶν —καρδιά πολυπαθοῦσα—
 ἀκούγεται νὰ κελαηδεῖ ἐντὸς συστάδων θύμων
 τὰ τρομερότερα κακὰ εἰσέτι μὴ εἰδοῦσα.

Γιαλόξυλα μὰ κι ὄστρακα φυκιοπεριπλεγμένα
 μὲ τὸ φαῖον ἀειθαλὲς κράτος τοῦ στολισμοῦ των
 βαστάζω εἰς τὰ δυὸ χέρια μου τὰ ταλαιπωρημένα
 καθὼς ἡ μοῖρα μὲ παιδαγωγεῖ μ' ἄτεγκτον κνοῦτον.

Σύνδενδρον ἐλικοειδὴ λαμβάνω ἐκ νέου δρόμον
 καθὼς προλήψεις χωρικῶν μᾶλλον ἀγροδιαίτων
 ξυπνοῦν κριτήρια μέσα μου παλαιῶν ἀκάμπτων νόμων
 ποῦ Ἑλύσια προοιωνίζονται διαμονῶν ἀνέτων.

Εἰς τὸ ἔαρ τοῦ βίου μου ἤρχόμην μὲ λαχτάραν
 ἐδῶ, κι ἔψαλλον τέττιγες, τῶν δέντρων οἱ ἀναβάται.
 Τώρα τὴν μητρικὴ μου εὐχὴν ποῖος ἤλλαξε εἰς κατάραν;
 Τὰ τίμια δῶρα τοῦ θεοῦ ποῖο πνεῦμα καταχρᾶται;

Γύρω βουνὰ κι ἄλλα βουνὰ πίσω ἀπ' αὐτὰ προβάλλουν
 ὁ ὀρίζων ὡς νὰ κτίζεται διὰ χειρῶν ἀγγέλων.
 Νάματα τῆς νεότητος σ' ἄλλων τὰ στήθη ἐκβάλλουν,
 κι ἐγὼ μὲ ὄμμα ἀπτόγητον κοιτῶ τὸ μέλαν μέλλον.

Παπαδιαμάντης

Ἡ ἀγρύπνια του μᾶς βρῆκε σὰ λιθάρι
 στήν κλείδωση τοῦ ὕπνου μας. Κανένας
 δὲν ἤξερε μὲ πόσα μαγικά ποιήματα
 τὸν εἶχε ὁ θάνατός του χρεωμένο.
 Οἱ δυνατοὶ τοῦ κόσμου μέσ' ἀπ' τὰ ἐπίσημα
 βλακώδη τους βελουῶδα, δὲν τὸν γνώριζαν.
 Νόμιζαν πὼς πατοῦσαν κάπου,
 μὰ δὲν πατοῦσαν πουθενά.
 Φαρμακερὴ τοὺς τύλιγε χνοτίλα.

Ὅμως οἱ δικοὶ του ἄνθρωποι τὸν ἤξεραν
 ἀνασαινοντας τὴν ὑπαρξή τους μὲ πλατιᾶς ἀνάσες
 μέσα στὰ βιβλία του.
 Πρῶτη μίλησε ἡ γριὰ Συρραχίνα
 ἀπιθώνοντας τὸ καλαθάκι τῆς πάνω στὸ βράχο:
 «Κορίτσια μου, παιδιὰ μου, τὰ καλύτερα
 χρόνια μας ἦταν ἐκεῖνα ποὺ μᾶς τὰ πῆραν
 δίχως νὰ τὰ δώσουμε». Καὶ δάκρυσε.

Ὁ γέρος τυλιγμένος στὸ ταμπάρο του
 σὲ μιὰ καρέκλα τῆς Δεξαμενῆς, χαμογελαῖ
 καὶ λάμπει μὲς στὸ ξυπνητὸ ὄνειρό του,
 σὰ νὰ τῆς λέει: «Πάρε τίς ἀποκρίσεις
 στὰ ἐρωτήματά σου, ἀγαπώντας τα».

Κι ὁ περιούσιος φτωχὸς λαὸς ποὺ σέρνει μέσα του,
 χαμογελαῖ κι αὐτὸς χαρούμενος, γιατί οἱ φτεροῦγες
 τοῦ Ἀρχάγγελου γέμισαν μάτια κι ἐποπτεύουν
 τὸ ἀπέραντο μικρὸ νησάκι τῆς ψυχῆς του.

Ἀθήνα, Κυριακὴ 24.4.1983

Χειμώνιασε πάλι

Χειμώνιασε πάλι.

Πότε βαρύς και πότε αϊθριος ό ούρανός
 μά πάντα «σταυρωμένος από τόν βορράν».
 Και τά κύματα ν' ακούγονται «πλήττοντα
 μετά ρόχθου τήν άκτήν». Χειμώνιασε πάλι.

Οί καρδιές τών ανθρώπων δίχως φώς
 κ' οί πνοές τοῦ άγέρα παγωμένες. Κρύο πολύ.
 Κρύο δίχως φώς. Κρύο τῆς μελλούσης κρίσεως καθαρτικό.
 Καιρός για δύο. Καιρός για τρεῖς.
 Καιρός για περισσότερους άντάμα.

Οί ένωμένες άνάσες θά ξορκίσουν τó κακό
 θά σκορπίσουν τά κακοποιά τελώνια.
 Χειμώνιασε λοιπόν για τά καλά. Κι έξω χιονίζει.
 Καιρός ν' άνθίσουν οί φωτιές στις παραστιές
 και νά εύωδιάσει ό Παπαδιαμάντης.

ἸΑθήνα, 10.12.1983

(Τό άφηλάφητο, ἸΑθήνα 1992)

ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΠΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ (1902-)

Στόν ἸΑλέξανδρο Παπαδιαμάντη

Τῆς νύχτας τó περπάτημα άπαλό
 στῆς Μοίρας τόν καθρέφτη τó θολό
 τó πέρασμά σου άνιστορεῖ τó ντροπαλό.

Μέ τó σταυρό στόν ὤμο σου και Σῦ
 εἶδες τó φώς στῆς Σκιαθός τó νησί
 κάτου άπ' τó βλέμμα τοῦ Χριστοῦ τó θαλασσί.

Πάτερ Ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς Οὐρανοῖς,
ξέρεις σὰν τοῦτον νὰ ἔζησε κανεῖς
τόσο, στοῦ Γιοῦ σου τὴν ὁδόν, Εἰλικρινής;

Ἐσπερινοῦ Βυζαντινοῦ ψαλμὸς
ἢ καρδιά σου, κι ὁ κάθε της παλμὸς
γιὰ τοὺς Νησιῶτες σου λαχτάρα καὶ καημὸς.

Κεράκια ἀπὸ κερήθρα στὴ σειρὰ
γιὰ τὸν καθένα καῖς, κάθε φορά,
μνημόσυνα ἀφηγήσεων ἀστραφτερά.

Οἱ πόθοι σου ἀνεμῶνες σὲ γκρεμοὺς
μοιάζουν μ' ἀγέρινους δασῶν λυγμοὺς
καὶ μὲ τῶν ἄσπρων κρίνων τοὺς ἀνασασμούς.

Στῶν σφοδρῶν παθῶν δῦτης τοὺς βυθοὺς
στῆς τέχνης τοὺς βοστρύχους τοὺς ξανθοὺς
μαργαριτάρια ἀδειάζεις κι ἀγκαλιές ἀνθοὺς.

Ἀνατόμος ψυχῶν μὲς στὰ πηχτὰ
σκοτάδια, μὲ τὰ μάτια σου ἀνοιχτὰ,
αἰτός, πετᾶς μαζί τους στ' ἄστρινα σπαρτά.

Κι ὕφαινες κι ἀνηφόριζες χωρὶς
κάπου νὰ σταματήσης νὰ μπορῆς
...μὰ τῶν ὥρῶν σου ὁ κύκλος ἐκλείσει νωρίς.

Σὲ κάποιον τώρα τ' οὐρανοῦ νησί,
ὀλόιδιο μὲ τὴ Σκιαθὸ τὴ χρυσή,
στοὺς ἀγνοὺς νησιῶτες σου θ' ἀφηγιέσαι Σύ!...

Κι ἓνας θὰ λέη στὸν ἄλλον· Ποιὸς σοφὸς
ἄλλος ἀνθίζει στῆς Ἐδέμ τὸ φῶς
ἅγιος στοὺς ἅγιους, στοὺς ἀγγέλους ἀδερφός;

Πάτερ Ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς Οὐρανοῖς,
σὰν τὸν Παπαδιαμάντη εἰλικρινῆς
ἀφηγητῆς, κοντὰ στὸ γιό Σου ζεῖ κανεῖς;

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΠΑΣΤΑΜΟΣ (1930)

Στὸν Παπαδιαμάντη

Στὰ σύγιαλα τὰ μακρινά, στὰ ρόδιν' ἀκρογιάλια,
στὰ ρημοκλήσια τὰ φτωχά, στὰ κάστρα, στοὺς ἐλιῶνες,
κόσμους αἰθέριους περπατῶ, προσκυνητῆς σου ἀγάλια,
μαζεύοντας στοὺς κήπους σου ζουμπούλια κι ἀνεμῶνες.

Καὶ τὰ μαζεύω στὴν ψυχὴ, τῆς ὀμορφιάς σου κρίνα,
ἀπ' τ' ἀνθολίβαδα τῆς γῆς, τῶν ἀγιασμῶν λουλούδια
— Τραγουδιστὴ τῶν Νοσταλγῶν — νὰ μοῦ γενοῦν καὶ κεῖνα
νὰ τὰ σκορπίσω ψέλνοντας βυζαντινὰ τραγούδια.

Καὶ στὶς νυχτιές μου μυστικὰ τὴ δόξα σου λυράρη
στὰ μακρινὰ Χριστούγεννα νὰ βλέπω ἀναστημένη
σὰ θὰ γροικῶ στὸ σύθαμπο τοῦ παγεροῦ Γενάρη
κάποια καμπάνα θλιβερὴ σὰν φεύγης, νὰ σημαίνη.

Καὶ Ταξιδιωτὲς Νεκρικοί, Φόνισσες, Γυφτοπούλες
στὸ πελαγίσιο ξάγναντο νὰ σὲ ξεπροβοδίζουν,
νὰ κλαῖν οἱ γλάροι καὶ σιγὰ Σκιαθίτισσες κυροῦλες
σὰ μυροφόρες μέσα μας τὴ δόξα σου νὰ ὀρθρίζουν.

(περ. *Εὐβοϊκὸς λόγος*, τεῦχ. 14-15, 1959)

Μὲ τὴ θηλειὰ στὸν Παράδεισο

Τῆς Μαργαρίτας πὺ ἄσπρισε

- “Ὅπως πῆς ἡ ἀγιωσύνη σου, εἶπε, νὰ τὸ βάλωμε σ’ ἄγιο χῶμα;
- Εἶναι στὸν Παράδεισο πρῶμα, ὅπου κι ἂν τὸ βάλουμε, εἶπεν ὁ παπᾶς.
- Μὲ τὰ τσαρονχάκια του, συνεπλήρωσε τὴν παροιμιώδη ἔκφρασιν ἡ παπαδιά.
- Δὲν εἶχε μεγαλώσει ἀκόμα γιὰ νὰ φορέσῃ τσαρονχάκια, εἶπεν ὁ παπα-Βαγγέλης. Εἰς τὸν κῆπον τῆς Ἐδέμ δὲν ἔχει ἀγκάθια καὶ τριβόλια, καὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ πάῃ καὶ ξυπόλυτος.

(Ἰ. Αλ. Παπαδιαμάντη, «Ἡ Συντέκνισσα»)

Ἡ Ἀννιώ, δεκαετῆς παιδίσκη, τελευταῖον τῶν πέντε τέκνων τοῦ Ὁωμᾶ Κάβουρα, γεωργοκτηματίου εἰς τὰ βόρεια τῆς μεγαλονήσου Εὐ. . . , μετὰ τετραετῆ εὐδόκιμον φοίτησιν εἰς τὸ δημοτικόν, διέκοψεν αἰφνιδίως τὴν παρακολούθησιν τῶν μαθημάτων ἀνωτέρᾳ βίᾳ. Ὁ πατήρ της δηλαδῆ, δι’ οὗς λόγους θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐδήλωσε τελεσιδίκως πρὸς τὴν σύζυγόν του ὅτι καιρὸς ἦτον ν’ ἀσχοληθῆ μὲ σοβαρώτερα καὶ ἀναμφισβητήτως χρησιμώτερα ἔργα ἢ ὑστερότοκος θυγάτηρ των. Ὅθεν, παρά τὰς δειλᾶς διαμαρτυρίας τῆς γυναικὸς του Νεκταρίας καὶ τὰ δειλότερα δάκρυα τοῦ κορασίου, ἐπῆλθεν ἀναπότρεπτος ἡ βιαία ἀπόσπασις ἀπὸ τοῦ σχολείου καὶ ὡς ἀποκλειστικῆ, σχεδόν, ἀπασχόλησις τῆς μικρᾶς κόρης ὠρίσθη ἡ βόσκησις τῶν αἰγῶν τῆς οἰκογενείας.

Ἐξυπνος καὶ φιλομαθὴς ἡ Ἀννιώ, βαρέως ἔφερε τὴν διακοπὴν τοῦ σχολικοῦ της βίου καὶ τὴν μόνιμον παραμονὴν εἰς τοὺς ἀγρούς καὶ τὰ

πέριξ ὑψώματα μετὰ τῶν αἰγῶν, καίτοι ὑπὸ ἄλλας συνθήκας τὴν ἔθει-
γεν ἢ διατριβὴ εἰς τὴν ἐξοχὴν.

— Μᾶ, ἔλεγε, πὲς στὸν κύρη μου νὰ μὲ ξαναγράψῃ στὸ σχολεῖο, δὲ
θέλω νὰ μείνω μὲ τὶς γίδες!

Ἡ χροιά τῆς ἱκετικῆς φωνῆς τῆς ἐνέφαινεν ἄλγος ὀξὺ καὶ μᾶλλον
ἀσύνηθες διὰ τὴν ἡλικίαν τῆς, τὴν εὐεπίφορον εἰς ἀποσικιρτήσεις ἀπὸ τῶν
διδασκαλικῶν χειρῶν. Ὑπῆρχον, ὡς λέγουν, προειδοποιητικὰ σημεῖα εἰς
τοὺς λόγους τῆς. Ἡ μήτηρ ἀπεπειράθη δις ἢ τρίς νὰ μεταστρέψῃ τὴν
γνώμην τοῦ συζύγου τῆς, ἀλλ' ἀπέτυχεν οἰκτρῶς — ὀδυνηρῶς θὰ ἦτο ἡ
μᾶλλον ἀρμόζουσα λέξις— καὶ κατέθεσε, τέλος, περίλυπος τὰ ὄπλα, τὴν
φυσικὴν δηλονότι μειλιχιότητά τῆς καὶ πειθῶ, δι' ὧν τὸ πάλαι τὸν με-
τέπειθεν, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐδάμαζε. Καὶ παρ' ὅλον ὅτι συνέχετο ἀπὸ σφο-
δρὰν ἀνησυχίαν, δὲν ἀπετόλμησε τοῦ λοιποῦ νὰ ἐπανέλθῃ. Ἀναλογιζο-
μένη πάντως τὰ τοῦ οἴκου των, ὠμολόγει ὅτι ἡ σκληρὰ καὶ ἀδόκητος
ἀπόφασις τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογενείας δὲν ἦτο ἀπόρροια αἰφνιδίας «πα-
ραξενιάς» ἀλλὰ δυσκολιῶν, αἵτινες συσσωρευτικῶς πῶς ἐνέσκηψαν ἐπὶ
τῆς κεφαλῆς του.

Ἴδου ὅτι ὁ πρεσβύτερος υἱός, ἀκριβῶς ὅτε ἦτο εἰς ἀκμὴν ρώμης,
ῶριμος πρὸς ἐπίσαξιν, ἵνα τροπικῶς ὀμιλήσωμεν, ἐξεμυαλίσθη ὑπὸ δε-
καεπταέτιδος Σαλωμίσκης, ἐπιδειξάσης τὴν ὀρχηστικὴν αὐτῆς δεινότητα
εἰς ἓν τῶν ἀκαταριθμητῶν ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης συχναστηρίων τοῦ
Ἄστεως, τῶν ἀποκαλουμένων ἐλληνοπρεπέστατα ντίσκο. Ἐκεῖνος, ἄνους
καὶ ἐμπληκτος, ὡς ὅλα τὰ ἀρσενικά ζωντόβολα, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ
ἡγανακτημένου γεννητόρος του, ὠμοσεν ὅτι τῆς ἐχάριζεν ὅλην του τὴν
ὑπαρξιν, ἣν καὶ ἐδέχθη, ἐλλείψει ἡμίσεος βασιλείου, ἡ ὀρχηστρίς. Ἐκτο-
τε ἐχάθησαν τὰ ἴχνη των. Ὁ πατὴρ του, ἀφοῦ ἀνεθεμάτισε πάσας τὰς
θυγατέρας τῆς προμήτορος καὶ βλασφήμως διηρωτήθη — ὡς οἱ πλεῖστοι
ἄλλωστε τοῦ ἀρχιγενοῦς φύλου— διὰ ποῖον λόγον ὁ Δημιουργὸς ἐθεώ-
ρησε κακὴν τὴν μοναξίαν τοῦ ἀνδρός, ἠπειλήσε ὅτι «θὰ πάῃ στὴν πόλη
νὰ τονὲ φέρῃ κωλοσούρνοντας» κ' ἐπροσπάθησε τῶντι νὰ τὸν ἀνεύρῃ,
ἀλλ' εἰς μάτην. Ἄρατος εἶχε γίνεи.

— Μοῦ τὸν ἐπρόκοψες μὲ τὰ χᾶδια σου τὸν κανακάρη μας καὶ δὲς
τί καλὰ σοῦ τὰ ξεπλήρωσε, ἔλεγεν ἄθυμῶν εἰς τὴν ἐγκαρτεροῦσαν Νε-
κταρίαν, ἥτις σιωπηλῶς ὑπέμενε τὰς αἰτιάσεις του, συνήθη διέξοδον τῆς
πατρικῆς ἀμηχανίας.

Ὁ δεῦτερος υἱός, ὁ Νικολῆς, ἐθήτευεν ἀπὸ ἔτους εἰς τὸν κατὰ θά-
λασσαν στρατὸν καὶ ἐπὶ δεκαπεντάμηνον εἰσέτι οὐ μόνον δὲν θὰ ἦτον
εἰς θέσιν νὰ δώσῃ χεῖρι εἰς τὸν πατέρα του, ἀλλὰ θὰ ἀπῆτει τακτικῶς

κατὰ μῆνα —ένιοτε δὲ καὶ ἐκτάκτως— *κανένα καφετί*, «γιατί, βλέπεις, ἀλλάξαν οἱ καιροὶ καὶ τὰ παιδιὰ ποὺ περετᾶνε δὲ στιμάρουν τὸ καζάνι», καθὼς ἔλεγεν ὁ κύρ Θωμᾶς βαρυγλωσσῶν μὲν, ἐμβάζων δὲ τὸ ἐπίδομα. Ποῖος ὅμως τὸν ἐβεβαίωσε ὅτι *εἶχε δεμένο τὸ γάιδαρό του*, ὅτε θὰ ἐπέστρεφεν εἰς τὴν πατρικὴν ἐστίαν ὁ δευτερότοκος ἅμα τῇ λήξει τῆς θαλασσίας του ὑπηρεσίας; Πολλὰς ἀμφιβολίας εἶχεν ὁ κύρ Θωμᾶς, διότι καλῶς ἐγνώριζεν ὅτι σύμπας ὁ ἄγαμος θηλυκὸς πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος ἔτρεφεν ἰδιαιτέραν ἀδυναμίαν πρὸς τὴν ναυτικὴν στολὴν. Τὸ πιθανώτατον λοιπὸν ἦτο νὰ καταβελθῇ καὶ οὗτος ἀπὸ καμμίαν στεριανὴν Γοργόνα καὶ νὰ τυλιχθῇ εἰς τὸν ποδόγυρόν της. Ἄν ἔχουν δεῖ τὰ μάτια μας τέτοια ναυάγια! Ἄλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι θὰ ἔμενεν ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὰς ἐπώδᾶς, τὰς μαγγανείας καὶ τὴν γοητείαν τῶν θαυμαστριῶν τῆς κολλαρίνας, φόβος ἦτον νὰ δοθῇ ψυχῇ καὶ σώματι εἰς τὸν ἔρωτα τῆς μεγάλης Σειρῆνος, τῆς θαλάσσης, ἀποπτύων τὴν ἰδέαν νὰ θητεύσῃ εἰς τὰ χερσαῖα πατρῶα κτήματα καὶ ἀπαναινόμενος τὸν κλῆρον τοῦ καλλιερρητοῦ τῆς γῆς.

Παιδιόθεν ὁ Νικολῆς εἶχε δώσει σαφῆ δείγματα ἰδιοφυίας περὶ τὰς τέχνας τῆς θαλάσσης: ἐπιδεξίως ἐσκάρωνε μὲ τενεκέδες μικρὰ τσερνίκια, ἅτινα ἐξήρτυε θαυμασίως, ἐκαλαφάτιζε κ' ἐσταναίριζε λέμβους κατὰ τρόπον ἐντελῆ, κατ' ἀρχὰς μὲν γιὰ τὸ κέφι του, κατόπιν ὅμως ἔναντι ἀμοιβῆς, κατεσκευάζε δὲ ἢ ἐπεσκευάζεν κώπας καὶ ἰστία. Ἐννοεῖται ὅτι ἀπεστρέφετο πᾶν σχετικὸν μὲ τὴν γεωπονίαν καὶ ζωοκομίαν, τρεπόμενος, ὅταν ἐτύχαινε ν' ἀπολείπουν οἱ ναυπηγικαὶ ἐργασίαι καὶ τὰ μερεμετίσματα, εἰς ἀλιεῖαν μὲ καλαμίδι, ἐξ οὗ ταχέως προήχθη εἰς ἀπετονιὰν καὶ μετὰ ταῦτα εἰς παραγάδιον. Καθὰ δὲ ἐπληροφορεῖτο ὁ πατήρ του, μεγάλως δυσθυμῶν ἐπὶ τούτῳ, ὁ Νικολῆς προέκοπτεν ὡς ἀρμενιστῆς εἰς τὰ βασιλικά, ἧτις προκοπὴ προοιωνίζετο μονιμοποίησιν ἢ πάντως ναυτολόγησιν εἰς τὰ ἐμπορικά.

— Τὸν ἕναν μᾶς τὸν ξεκοκιάλισε ἡ Λάμια, γυναίκα, τὸν ἄλλο θὰ μᾶς τὸν καταπιῇ ἡ Χάρυβδος! ἐπροφήτευσεν οἰκτεῖρων ἑαυτὸν ὁ κύρ Θωμᾶς ὁ Κάβουρας, ὅστις, ἔναντίον τοῦ ἐπωνύμου του, ἠσθάνετο ἰσχυρὰν ἀντιπάθειαν πρὸς τὸ ὑγρῶς σαλευόμενον καὶ σαλεύον τοὺς ἐν αὐτῷ στοιχεῖον.

Ἡ Νεκταρία ἐγνώριζεν ὀδυνηρότερον αὐτοῦ, ἐξ ἐπαφῆς θὰ ἔλεγέ τις, τοὺς καημοὺς τῆς θαλάσσης. Ὁ πατήρ της ὑπῆρξεν ἐν ἑκ τῶν μυρίων θυμάτων της. Ἄλιεύων ποτὲ πλησίον τῶν θαλασσινῶν ριζῶν ἀκροτόμου ὄρους, ἐπιφέροντος καὶ ἐν καλοκαιρίᾳ ἰσχυρότατα σιφούνια, κάμνοντα τοὺς ἐλεινοὺς φελλοὺς, ἐφ' ὧν ἐπέβαινον θρασέως ἀμνήμονες θνητοί, νὰ

στροβιλίζονται δεινῶς, εὔρεν ἀκαριαῖον πνιγμὸν ἐκ μιᾶς τῶν ἐπιφορῶν τούτων. Προτοῦ συνέλθωσιν, ὁ ἀδελφός της, ὅστις ὑπηρετεῖ ὡς μηχανικός εἰς ὠκεανοπόρον σιδηροῦν Λεβιάθαν, κοινῶς *τάνκερ*, ἀπολέσας ἐξ αἰτίας λιπαρῶν ὑγρῶν τὴν ἰσορροπίαν του κατέπεσεν ἀφ' ὕψους πέντε ἢ ἕξ βαθμίδων τῆς κλίμακος τοῦ μηχανοστασίου καὶ ὑποστάς συντριπτικά κατάγματα εἰς τὴν σπονδυλικὴν χώραν κατέστη ἡμιπαράλυτος.

Ἐκτοτε ἡ ἀγαθὴ σύζυγος τοῦ κύρ Θωμᾶ ἀπέφευγε καὶ ν' ἀντικρύζῃ ἀκόμη τὴν πλανερὰν ἐχθρὰν της, πλὴν δὲν ἠπατάτο —φεῦ!— διὰ τὰς κλίσεις τοῦ δευτεροτόκου της, φέροντος εἰς τὰς φλέβας του πολλὰς σταγόνας ἄλμης ἐκ προγονικῆς κληρονομίας. Ἦξευρε καλῶς ὅτι ἀδύνατον θὰ ἦτο, μὲ ὅλας της τὰς παρακλήσεις, τὰ δάκρυα καὶ τοὺς ἐξορκισμούς, νὰ τὸν ἀποτρέψῃ ἀπὸ τοῦ ναυτικοῦ σταδίου.

Ἡ Γαρυφαλιά, ὑποκοριζομένη Φούλη, ἦτο τὸ τρίτον κατὰ σειρὰν τέκνον καὶ ἐφοῖτα εἰς τὴν προτελευταίαν τάξιν τοῦ Ἐξαταξίου Γυμνασίου, ἐξόχως διαπρέπουσα εἰς τὰ μαθήματα καὶ προξενούσα οὕτως ἀνάμεικτα αἰσθήματα εἰς τὸν πατέρα της. Ὁ κύρ Θωμᾶς ἠσθάνετο μὲν, ὡς εἰκός, ὑπερηφάνειαν διὰ τὴν προκοπὴν καὶ τὰς βραβεύσεις τῆς Φούλης, ἐμορμύριζεν ὅμως ὅτι «τὸ καλύτερον γιὰ τὰ κορίτσια εἶναι νὰ προσπιάνουν τὴ μάνα τους», ὅπως ἀφροντιστῶν ἂν διὰ τοῦ δόγματος τούτου προσέβαλλε βασικὰ ἄρθρα πίστεως τοῦ λεγομένου γυναικείου κινήματος. Ἐσκέπετο ὅτι, ἐὰν ἡ Φούλη, μετὰ τὴν ἀποφοίτησίν της, ἀπεφάσιζε καὶ πρακτικῶς ν' ἀσχοληθῇ μὲ τὴν οἰκιακὴν οἰκονομίαν, θὰ ἀπηλλάσσετο μεγάλου βάρους ἡ Νεκταρία καὶ θὰ ἤμποροῦσε νὰ τὸν συντρέχῃ εἰς τὰς γεωργικὰς ἐργασίας. Ἄλλωστε τὸ βάρος τῶν ἐτῶν ὀλονὲν ἐγίνετο αἰσθητότερον, συχνὰ παρεπονείτο διὰ πόνους στῆ μέση, ἐλαχάνιαζε γλήγορα, ὁ κάματος ἐπήρχετο ταχύτερος. Θὰ ἦτο λοιπὸν μέγα τι δι' αὐτὸν ἡ ἐπικουρία τῆς συζύγου του, ἡλικίας μικροτέρας τῆς ἰδικῆς του κατὰ δώδεκα ἔτη. Ἐντούτοις ἡ Φούλη, ἰσχυροῦ χαρακτῆρος, δὲν ἐφαίνετο διατεθειμένη ν' ἀσπασθῇ τὰς πατρικὰς περὶ τοῦ φύλου της ἀντιλήψεις καὶ νὰ κορινζιώσῃ τὰ βραβεῖα της, νὰ περιορισθῇ δηλαδὴ εἰς τὰ ἐγκύκλια μαθήματα τοῦ Γυμνασίου. Εἶχεν ἄλλωστε τὴν πρόθυμον συνηγορίαν τῶν καθηγητῶν της, οἵτινες δραστηκῶς ὑπεδαύλιζον τὴν εὐλογον ἔφεσίν της δι' ἀνωτέρας σπουδὰς.

Τὴν Γαρυφαλιὰν ἠκολούθει, εἰς ἀπόστασιν τριῶν ἐτῶν, ὁ Βασίλης, λεπτεπίλεπτος καὶ ἐλαφρῶς φιλάσθενος ἐκ γενετῆς. Ἰσχυσε καὶ εἰς τὴν περίπτωσίν του ὁ ἀπαράβατος κανὼν νὰ ἐπισπῶνται τὰ ἀσθενῆ διπλάσιος φροντίδας τῆς μητρὸς. Οὐδεμίαν ἐργασίαν, καὶ ἡ ἐλαφροτέρα, τοῦ ἀνετίθετο, ἤρκει δὲ νὰ πέσωσι ψεκάδες τινὲς ἢ νὰ ριπίσῃ μετρία πνοὴ

άνεμου τὰ ἐτοιμόρροπα φθινοπωρινὰ φυλλώματα, διὰ νὰ τοῦ ἀπαγορεύση ἀπαράκλητος ἢ μήτηρ νὰ μεταβῆ εἰς τὸ σχολεῖον. Καὶ θὰ ἐκινδύνευεν ὁ Βασίλης νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ μαθήματα τῆς αὐτῆς τάξεως λόγῳ ἀπουσιῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδόλως ὑστέρει τῆς Φούλης, οἱ καθηγηταὶ τοῦ ἄνευ τύψεων παρέβλεπον τὸ γράμμα τοῦ νόμου χάριν τοῦ πνεύματος, πρᾶγμα τοῦ ὁποίου ἔκαμνε κατάχρησιν ἀρκετὴν ἢ Νεκταρία. Προφανὲς ἦτο ὅτι ὁ κύρ Θωμᾶς οὐδὲν εἶχε νὰ ἐλπίζῃ καὶ ἀπὸ τὸν Βασίλην.

Τελευταία, ὡς προείπομεν, ἐδόθη εἰς τὸ ζεῦγος ἢ Ἄννιῶ. Ἄν ὁ προηγηθεὶς Βασίλης εἶχε κρᾶσιν παρομοίαν πρὸς τὴν τῶν ἀδελφῶν του καὶ ἂν ἄλλως εἶχον αἱ περιστάσεις, αὕτη θὰ ἦτο «τὸ χαϊδευμένον» τῆς μητρὸς τῆς. Οὐχ ἤττον ἢ Νεκταρία, ἔστω καὶ ἂν ἡ ἱεραρχία τῆς στοργῆς, ἀντίστροφος τῆς περιγυπικῆς εἰς τὴν διαδοχὴν τοῦ θρόνου, εἶχεν ἐλαφρῶς διαταραχθῆ, ἠγάπα τρυφερῶς τὸ θυγάτριόν τῆς, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ Φούλη. Καὶ αὐτὸς ὁ κύρ Θωμᾶς, καίτοι ἀδέξιος, ὡς πάντες οἱ ξωμάχοι, εἰς τὴν ἔκφρασιν λεπτῶν ὀπωσοῦν αἰσθημάτων, ἐφαιδρύνετο τὴν ἐσπέραν ἀπὸ τὰς πλήρεις χάριτος λέξεις καὶ κινήσεις τῆς παιδίσκης, λησιμονῶν πρὸς στιγμὴν τὸν μόχθον καὶ τὴν κακίαν τῆς ἡμέρας. Ἰδιαιτέρως ἐτέρπετο, ροφῶν τὸν καφέν του καὶ ξαποσταίνων, νὰ παίζῃ μετ' αὐτῆς, ὅτε ἤγε τὸ τρίτον ἢ τέταρτον ἔτος τοῦ ἀνθηροῦ βίου τῆς, τὸ ὠραῖον παιγνίδιον «δῶ μ' φωτιά!». Τὰ λεπτὰ δακτυλάκια τῆς εὐφυοῦς θυγατρὸς του ἀνέβαιναν θαρραλέως τὰ σκαλιά, ἅτινα ἐσχημάτιζον αἱ ὀζώδεις καὶ ἀργασμένες χεῖρες τοῦ πατρὸς, ἢ δὲ ὄψις τῆς ἐδήλου ὅτι δὲν ἐφοβεῖτο τὸν σκύλον τὸν ἐνεδρεύοντα ἐντὸς τῶν πατρικῶν παλαμῶν. Ἐγνώριζε τὸ τέλος: θὰ ἠχημαλωτίζετο εἰς τὸν κλοιὸν καὶ ὁ μέγας σκύλος, ἢμπορεῖ καὶ λύκος, θὰ ἐθριάμβευε «γούβ! γούβ! γούβ!», ἐντούτοις ἢ πρόγνωσις τῆς ἐκβάσεως δὲν ἐμπόδιζε νὰ φωτίζουσαν τὸ χαριεὶν πρόσωπόν τῆς πρόδρομα μειδιάματα, ἐνόσω προέβαινε στὴν παραπάνω γειτονιά — ὦ, ἡ προσδοκία τοῦ ἐγκλεισμοῦ τῆς σκιρτώσης εὐθραύστου χειρὸς τῆς εἰς τὰς τραχείας πλὴν θερμὰς καὶ ἀπεράντους τοῦ πατρὸς! . . .

Ἄλλ' οἱ καιροὶ τῆς εὐτυχίας παρῆλθον προῶρως διὰ τὴν Ἄννιῶ. Νέφη εἶχον ἀρχίσει νὰ σωρεύονται ὑπεράνω τῆς οἰκίας καὶ ἐπὶ τῆς ὄψεως τοῦ κύρ Θωμᾶ, ὅταν τὴν ἐνέγραψαν εἰς τὸ δημοτικόν. Μιλονότι ἢ οικογένειά του δὲν εἶχεν ἀκόμη χειμασθῆ ὑπὸ αἰφνιδίων θανάτων ἢ δυσιάτων νόσων καὶ «τὸ ψωμί δὲν τοὺς ἔλειπε», κατελήφθη βαθμηδὸν ὑπὸ δυσθυμίας. Ἀγαπῶν τὴν ἑγγεῖον περιουσίαν του, ὡς οἱ ἀλιεῖς καὶ πορθηεῖς τὰς λέμβους των, ἐθήτευεν εἰς τὸν πικρὸν ἔρωτά τῆς ἀπὸ ἡλικίας δεκατεσσάρων ἐτῶν καὶ ὑπέστη πάσας τὰς ταλαιπωρίας, εἰς ἃς συνηθίζουσι νὰ ὑποβάλλωσι τοὺς πιστοὺς ἐραστὰς αἱ σκληραὶ ἐρωμέναι:

ἀφορίαν, δάκον, φυλλοζήραν, χρέη εἰς τὴν Ἀγροτικὴν Τράπεζαν, «Ὁ-βριούς» προθυμουμένους νὰ τὸν ἀνακουφίσωσι προσώρας ἔναντι κεφα-λικῆς ὑποθήκης, ἐν ἐνὶ λόγῳ πάσας τὰς πληγὰς τοῦ Φαραῶ, προστιθε-μένων καὶ τῶν κοινῶν τῆς πατρίδος δεινῶν. Παρὰ ταῦτα οὔτε ἡ ἀγάπη του ἐμετριάζετο οὔτε ἔπαυσε νὰ ὑπηρετῇ ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου του τὴν τροφὸν γῆν. Ὅτε ἕμως ἐβεβαιώθη ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ ἄλλων ἐρώτων εἶχον γίνεи ὑποχείριοι, ἐκυριεύθη ὑπὸ τοῦ δαίμονος τῆς ἀνίας, ἥτις κατ' ὀλίγον ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἄνοιαν.

Ἡσθάνετο ὅτι ἡ ἄλλους εἶχε κοπῇ. Ἐφρικία συλλογιζόμενος ὅτι, «ὅταν θὰ ἔκλεινε τὰ μάτια, οἱ προκομμένοι γιοὶ του θὰ πουλοῦσαν τὰ κτήματα» — τίς οἶδε ἀντὶ ποίου εὐτελοῦς τιμήματος—, ἔξαργυροῦντες οὕτω καύματα καὶ ψύχη, ἄλγη καὶ ἰδρωτας, ἀγωνίας καὶ ἀύπνους νύ-κτας μιᾶς ὀλοκλήρου ζωῆς. Καὶ τί θὰ ἀντεστάθμιζε τὸν πωληθέντα ἰσό-βιον κάματον τοῦ πατρός; «Ἐνα τεσσάρι μὲ ὅλες τὶς ἀνέσεις στὴν πόλη». ὦ, τῆς ἐκπτώσεως! . . .

Εἰς τὴν βαρεῖαν του δυσθυμίαν ἐπρόσθεσαν σκαιότητα καὶ ἀποτο-μίαν περιστατικά τινα ἱκανῶς δυσάρεστα. Ὁ ὄνος του, ζῶον ἐκλεκτῆς ράτσας, ἔδειξε συμπτώματα ἀσθενείας, ἀλλ' ὁ κτηνίατρος ἔτυχε ν' ἀπου-σιάξῃ καὶ τὸ δύστηνον ὑποζύγιον ἤρχισε νὰ βασανίζεται σκληρῶς. Ὁ κύρ Θωμᾶς διέγνω ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τετάνου. Μετελθὼν πᾶσαν θερα-πευτικὴν ἀγωγὴν τῆς πρακτικῆς ἱατρικῆς οὐδὲν κατώρθωσεν, ὅθεν ἠναγ-κάσθη νὰ δώσῃ τέλος εἰς τὴν τρομερὰν ἀγωνίαν τοῦ συνυπεζευγμένου αὐτῷ διὰ τοῦ κυνηγετικοῦ του ὄπλου.

— Γιατί, μάννα, τουφέκισε ὁ πατέρας τὸ γαιδούρι μας; ἠρώτησε κλαίουσα ἡ μικρὴ Ἀννιώ, ἥτις ἐπληροφορήθη τὸ πρᾶγμα ἐξ ἀκριτομου-θίας τοῦ Βασίλη.

— Ἦταν καταδικασμένο, κορίτσι μου, ἀπεκρίθη μὲ τρέμουσαν φω-νὴν ἡ μήτηρ της, καὶ δὲν ἄντεχε ὁ πατέρας σου νὰ τὸ βλέπῃ νὰ παι-δεύεται ἔτσι.

— Καὶ τοὺς ἀνθρώπους, μάννα, ἅμα εἶναι καταδικασμένοι καὶ παι-δεύονται, τοὺς τουφεκᾶνε; ὑπέβαλεν ὀξυτέραν ἐρώτησιν ἡ παιδίσκη.

— Νὰ ρωτήσῃς τὸ δάσκαλο, αὐτὸς ξέρει νὰ σ' τὰ πῇ καλά, ὑπέξέ-φυγεν ἡ ἀμήχανος Νεκταρία.

Δὲν ἔμελλεν ἕμως νὰ λύῃ ἐπὶ πολὺ ἀκόμη ὁ καλὸς διδάσκαλος τὰς ἐνίοτε δυσσπαντήτους ἀπορίας τῆς Ἀννιώς, διότι δεύτερον περιστατικὸν ἤγαγε τὸν κύρ Θωμᾶν τὸν Κάβουραν εἰς τὴν ὀριστικὴν ἀπόφασιν ν' ἀπο-σύρῃ τὴν θυγατέρα του ἐκ τοῦ σχολείου. Μία τῶν αἰγῶν του, ἡ πλέον ἀντάρτις καὶ ἀτάσθαλος, ἀληθῆς τύπος ἐκείνων, οὐς ὁ Κύριος ἀπεκά-

λεσεν *ερίφια*, εὔρε τρόπον νὰ λυθῆ ἀπὸ τὸν στερρὸν πάσσαλον, εἰς δὲ εἶχε προσδεθῆ, καὶ ἐπέδραμε λαίμαργος εἰς τὸν παρακείμενον ἐλαιῶνα. Ὅταν ἡ δραπέτις ἀνεκαλύφθη ἀπὸ τὸν κύριόν της, ἡ καταστροφή εἶχεν ἤδη συντελεσθῆ, διότι τὸ ἀτίθασον ζῶον ἐφρόντισε νὰ «ρημάξῃ τὰ θηλιάσματα». Ὁ ζημιωθεὶς ἐνήγαγε τὸν κύρ Θωμᾶν, μάτην παρακαλοῦντα νὰ μὴ ἀχθῆ ἡ ἀγροζημία εἰς δίκην καὶ ὑποσχόμενον νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ πταῖσμα τοῦ ἀλόγου πλάσματος. Βαρέως φέρων, λόγῳ τῆς προιούσης ἀθυμίας του, τὴν οὐχὶ ἀσυνήθη ἀγωγὴν, τὴν ἐπομένην ἐσπέραν ἀνεκοίωσεν εἰς τὴν σύζυγόν του ὅτι «τὴν παίρνει ἀπὸ τὸ σχολεῖο».

— Ἀπὸ αὐριο θὰ φυλᾶς τίς γίδες, εἶπε στραφεὶς πρὸς τὴν Ἄννιῳ. Καὶ πρόσεχε, κακομοίρα μου, ἐπρόσθεσε μὲ πρωτοφανῶς ἀπαίσίαν φωνήν, μὴν ξαναφᾶνε θηλιάσματα ἢ μὴ σοῦ σκοινιαστῆ καμμιὰ, γιατί τότε καλύτερα εἶναι νὰ σκοινιαστῆς κι ἐσύ.

— Χριστὸς καὶ Παναγιά! Τί λές, Θωμᾶ, τοῦ κοριτσιοῦ; εἶπεν ἡ Νεκταρία αἰσθανομένη νὰ τὴν διατρέχῃ κρυερὸν ρῖγος.

— Ὅ, τι ἀκούσατε, καὶ κοιτᾶτε μὴν τὰ ξεχάσετε! ἀπεκρίθη σκαιῶς. Ὑγρὸν νέφος ἐκάλυψε τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς περιαλοῦς Ἄννιῳ. Ἐκτοτε, παρὰ τὰ δάκρυά της καὶ τὰ ἱκετικὰ παράπονα εἰς τὴν συνυποφέρουσαν ἀλλ' εἰς οὐδὲν ἰσχύουσαν μητέρα της, δὲν ἔβλεπεν εἰμὴ ἐξ ἀπόπτου τὸ σχολεῖον, ἀπὸ πρωτοσχόλου προαχθεῖσα εἰς ἔργα αἰπόλου. Ὁ διδάσκαλος, διακαῶς ἐπιθυμῶν νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν κορασίδα εἰς τὴν ποίμνην τῶν λογικῶν προβάτων, ἠπεῖλει, δῆθεν παίζων ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ σπουδάζων, τὸν κύρ Θωμᾶν.

— Ἄν δὲ μοῦ ξαναστείλῃς τὸ Ἄννιῳ, σοῦ στέλνω τὸ νωματάρχη.

— Στεῖλ' τον καλύτερα στὰ γίδια, κάθεται δὰ πού κάθεται, καὶ τότε ξανάρχεται στὸ σχολεῖδ τὸ Ἄννιῳ, ἀπῆντα ἄνευ χροιάς τινὸς ἀστεϊσμοῦ.

Τὸ κοράσιον «δὲν ξαναπέρασε τὴν πόρτα τῆς τάξης», ἔμελλεν ὁμως μετ' οὐ πολὺ νὰ διαβῆ

τὴ θύρα τὴν ὀλόχρυση τῆς παντοδυναμίας

κατὰ τὸν λόγον τοῦ ἡμετέρου Σολωμοῦ.

Ἦτο ὀπωσοῦν παράδοξον, ἀλλ' οἱ αἰγες ὑφίσταντο τὴν ἐπιβολὴν τῆς δεκαέτιδος κορασίδος. Ὅχι τόσον ἐκ τοῦ φόβου τῆς εὐκάμπτου βίττας της, τὴν ὅποιαν ἄλλωστε ἀσθενῶς καὶ σπανιώτατα ἐδοκίμαζεν εἰς τὰς ράχεις των, ὅσον ἐκ τοῦ θελγήτρου τῆς φωνῆς της, εἴτε αὕτη ἐτραγουδοῦσε διὰ νὰ λησμονήσῃ τὴν αἰπολικὴν δουλείαν της, εἴτε ἐσύριζε μετὰ ἰδιαζούσης χάριτος διὰ νὰ περιστείλῃ τὰ ἀποσκιρτητικὰ των κινήματα.

Ἄλλά, διὰ νὰ μὴ διαψευσθῇ τὸ λεγόμενον ὅτι πᾶς κανὼν ἔχει τὴν ἐξαίρεσίν του, ἡ Ἀραπίτσα, ἐκείνη δηλαδὴ ἀκριβῶς ἦτις, ἀφανίσασα τὰ θηλιάσματα, ἔγινε παραίτιος νὰ ἐξωσθῇ ἡ Ἀννιώ ἀπὸ τὸν σχολικὸν παράδεισον, ἡ Ἀραπίτσα λοιπόν, οὐ μόνον δὲν ἔδειξε σημεῖα μεταμελείας, ἀλλὰ καὶ ὕψωσεν ἑσφορικῶς τὴν κερασφόρον κεφαλὴν της. Ὁ κύρ Θωμᾶς, διὰ τὴν ἐξαίρετον ἀδηφαγίαν της, ἀπεκάλει αὐτὴν καὶ Γλεντοῦ τροπικῶς πως, μετὰ τὴν ἐκδίκασιν ὅμως τῆς ἀγωγῆς καὶ τὸ ἐπιβληθὲν πρόστιμον τῇ ἀπένειμεν ἐν ὀργῇ καὶ τρίτον ὄνομα, τὸ Διαβολή, ὅπερ ἐνόει βεβαίως οὐχὶ ὡς ἀφηρημένον οὐσιαστικὸν τοῦ διαβάλλω, ἀλλ' ὡς θηλυκὸν τοῦ συγκεκριμένου ὄντος Διάβολος.

Ὡς διὰ νὰ ἐπαληθεύσῃ δὲ ἡ Ἀραπίτσα ἢ Γλεντοῦ ἢ Διαβολή τὰς ἀποδοθείσας εἰς αὐτὴν ιδιότητας, ἄς ἐνέφαινον αἱ ὀνομασίαι της, ἐφρόντιζε μετὰ περισσοῦ ζήλου νὰ ταλαιπωρῇ πολυτρόπως τὴν φύλακά της. Οὐδόλως τὴν συνεχίνει ἡ χαρίεσσα φωνὴ τῆς Ἀννιῶς, οὐδ' ἐπτοεῖτο τὴν βίτσαν της. Εἰς μάτην ἐκείνη, μετερχομένη πάντας τοὺς αἰπολικούς κηληθμούς ἢ —ἂν ὁ τραχύτατος νεολογισμὸς εἶναι ἀνεκτός— βιαιότερα μέσα αἰγαγωγίας, εἰς μάτην ἐπάσχιζε («νὰ φέρῃ σὲ λογαριασμὸν» τὸ κακὸ τροπον ζῶον. Ἡ αἰξ ἐφαίνετο ἐπὶ γλεντᾶ μετὰ τὴν ἀπελπισίαν τῆς Ἀννιῶς, ἦτις διαρκῶς εὐρίσκετο ἐπὶ ποδὸς διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εἰσβολὴν της εἰς τὰ σπαρμένα καὶ εἰς τοὺς κήπους ἢ νὰ προλάβῃ ἀμήχανον βράχωμα ἢ θανάσιμον σκοίνιασμα τῆς Διαβολῆς. Τρέχουσα ὀπίσω αὐτῆς ἢ ἀναχαιτίζουσα μετὰ δυνάμεως διὰ τοῦ σχοινοῦ τὴν ὁρμὴν της κατεπονεῖτο. Ἐπέστρεφε λοιπὸν «κοιμένη» εἰς τὴν οἰκίαν περὶ τὴν δειλὴν, ἀρκουμένη εἰς τὴν μικρὰν ἱκανοποίησιν ὅτι ἡ ἡμέρα εἶχε παρέλθει ἄνευ ἀπευκταίου διὰ τὸ αἰπόλιόν της.

Καὶ διὰ μὲν τὸν κάματον, ὑπομονή! Μεγάλως ὅμως ἐστενοχωρεῖτο, διότι αἱ ἀνταρσίαι τῆς Διαβολῆς δὲν τῆς ἐπέτρεπον ν' ἀναπαυθῇ ὀλίγον καὶ εὖρη ἀναψυχὴν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν. Ἄς μὴν ἐκπλαγῇ ὁ φίλος ἀναγνώστης. Ἡ μικρὰ τσομπάνισσα ἔφερεν ἐντὸς τοῦ ὠραίου ταγαρίου της οὐ μόνον τὴν ἄφθονον καὶ καλῶς παρεσκευασμένην ὑπὸ τῆς φιλοστόργου μητρὸς της τροφήν, ἀλλὰ καὶ βιβλίον Γάλλου συγγραφέως μετὰ περπὰς διηγῆσεις, μεταφρασμένον εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τιτλοφορούμενον *Γράμματα ἀπὸ τὸ μύλο μου*. Τῆς τὸ εἶχε δανείσει ὁ προσφιλεὴς διδάσκαλός της, ὅστις δὲν ἀπέβαλλε τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ Ἀννιώ θὰ ἐπέστρεφεν εἰς τὸ σχολεῖον.

— Ἀννιώ, εἶπεν ἐγχειρίζων αὐτῇ τὸ βιβλίον, θὰ σοῦ κρατήσῃ καλὴ συντροφιά κάμποσες μέρες. Ὄταν τὸ τελειώσῃς, θὰ σοῦ δώσω ἄλλο.

— Εὐχαριστῶ κύριε, εἶπε μετὰ δάκρυα ἢ κορασίς, ἀλλὰ δὲν ξέρω ἂν

θά μπορέσω νὰ τὸ διαβάσω. Κουράζομαι πολὺ μὲ τὴν Ἀραπίτσα, θὰ μοῦ κάνη, κύριε, καμμιά μεγάλη ζημιά, δὲν τὴν κάνω εὐκολα ζάφτι!

— Θὰ εἶναι, καθὼς φαίνεται, σὰν τὸ Γιάννη τῆς Παναγιοῦς ἢ τὸν Ἀγγελὴ τῆς Σπηλιώταινας, εἶπεν γελῶν ὁ δάσκαλος διὰ νὰ τὴν εὐθυμήσῃ. Δύσκολα τοὺς φέρνω κι ἐγὼ βόλτα, πρέπει ὅμως νὰ ἔχουμε ὑπομονή, Ἀννιώ, μὲ τὰ ζωντανά, τὰ δίποδα καὶ τὰ τετράποδα!

Παρὰ τὸν τόνον τῆς φωνῆς καὶ τὸν γέλωτά του, ἡ Ἀννιώ ἠσθάνθη νὰ νύσsetαι ἡ καρδιά της ὑπὸ ἀκαθορίστου φόβου.

Μὴν ὀλόκληρος παρῆλθεν ἔκτοτε, ἀλλ' ἡ Ἀννιώ οὐδὲ σελίδα κατῶρθωσε ν' ἀναγνώσῃ. Πρὸ δύο ἐβδομάδων εἶχεν ἑορτασθῆ ἡ Ἀνάστασις καὶ σήμερον, Δευτέραν μετὰ τὴν Κυριακὴν τῶν Μυροφόρων, προηγέλλετο ἡμέρα εὐκραΐας. Ἡ Ἀννιώ ὀδηγοῦσα τὸ αἰπόλιόν της εἰς τὰς συνήθεις νομάς, μετ' εὐαρέστου ἐκπλήξεως παρετήρησεν ὅτι ἡ Ἀραπίτσα ἐφέρετο τιθασῶς. Ἀπίστευτον σχεδὸν ἀλλ' ὀφθαλμοφανές. Ἴσως τὴν ἡμέρῃσε ὁ ὠραῖος καιρὸς, ἐσκέφθη ἀφελῶς ἡ παιδίσκη. Ἀληθῶς, κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ ἀναγνωστικοῦ της («ἡ θάλασσα πέρα γελοῦσε γαλάζια, οἱ πεταλοῦδες πετοῦσαν ἀνάλαφρα ἀπὸ λουλούδι σὲ λουλούδι, τὰ σπουργίτια, οἱ σιταρῆθρες καὶ τὰ χελιδόνια ἔσκιζαν σὰν σαῖτες τὸν ἀέρα, ὁ ἀέρας ἔτρεμε λαμπυρίζοντας»). Ἐπηρεάζετο ἄραγε τὸ ζῶον ἀπὸ τὴν διάχυτον εἰς πάντα τὰ κτίσματα, μὴ ἐξαιρουμένου καὶ τοῦ ἰδίου, ὠραιότητα; Ἀδῆλον. Ἡ μεταμόρφωσίς του ὅμως ἦτο ἀπτῶς ὀρατῆ.

«Σήμερα, θαρρῶ, θὰ πάρω ἀνάσα, μπορεῖ καὶ νὰ διαβάσω λιγάκι», ἤλπισεν ἡ Ἀννιώ.

Ἐὰν τὴν συνήντα λόγιος περιπατητής, ἴσως θὰ ἐνθυμεῖτο τὸν ὀμηρικὸν ἐκεῖνον Μελάνθιον, αἶγας ἄγοντα

αἶ μετέπρεπον πᾶσιν αἰπολίουσι

ἀλλ' ἀσφαλῶς ἀδύνατον θὰ ἦτο νὰ διακρίνῃ τίς τίνα ἦγεν εἰς —

Ὁ τόπος ἐχλόιζεν, ἄφθονον τὸ κλαρί. Ὅθεν ἡ Ἀννιώ, φθάσασα εἰς ὑψωμα γραφικόν, ἔκρινεν ὅτι τὸ αἰπόλιόν της ἠδύνατο νὰ βοσκηθῆ δεδεμένον. Ἐφρόντισε λοιπὸν νὰ δέσῃ ἀσφαλῶς τὰς πέντε αἶγας, ἀλλὰ δὲν ἐπρόσεξεν ὅτι ἐγγὺς τοῦ μέρους, ὅπου θὰ ἔβοσκε ἡ Διαβολή, ὑψοῦτο χλωρὸς φράκτης περιβάλλον λαχανόκηπον.

Ὅταν ἐτελείωσεν, ἀνεζήτησε σκιερὸν μέρος, ἐκάθισεν εὐδιάθετος παρὰ τὸν κορμὸν πυκνοφύλλου δένδρου καὶ ἐδόθη ὅλη εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ βιβλίου *Γράμματα ἀπὸ τὸ μύλο μου*, κατατρώγουσα τὰς σελίδας μετ' ἀπληστίας οὐχὶ μικροτέρας τῶν αἰγῶν της, ὡς ἄνθρωπος ὅστις, ἀφοῦ

ἐτήρησεν αὐστηρῶς τὴν μακρὰν νηστείαν τῆς Τεσσαρακοστῆς, κάθηται εἰς πασχαλινὸν γεῦμα καὶ ὀρέγει χεῖρας ἀνενόχως ἐπὶ τὰ ὄψα καὶ τὰ ἐδέσματα τῆς λαμπρᾶς ἡμέρας.

Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἡδύτητος καὶ τῆς γοητείας τῆς ἀναγνώσεως «ἐξεκλέφθη» τὸν νοῦν, κατὰ μικρὸν ἀπηλείφθη ἐκ τῆς συνειδήσεως καὶ τῶν αἰσθήσεών της ὁ περιβάλλων αὐτὴν κόσμος καὶ μετετέθη εἰς τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον, ὅπου ἡ κατσικούλα τοῦ μπαρμπα-Σεγκὲν ἔδιδε τὴν ὑστάτην μάχην. Εἶχεν ἀποσκιρτήσει ἀπὸ τὸν καλοκάγαθον προστάτην της ἐν πλήρει ἐπιγνώσει τῶν κινδύνων τοὺς ὁποίους συνεπήγετο ἢ ἀποστασία. Δὲν ἀπεπλανήθη ἀθελήτως, ἀναζητοῦσα τὴν τροφήν της, ἀλλ' ἐμμανῶς ἐπέζητησε τὴν περιπλάνησιν εἰς τὸ μέγα βουνόν, τὸ σχοινίον καὶ ὁ περίβολος τοῦ μπαρμπα-Σεγκὲν ἦσαν πράγματα πνικτικὰ, ἐμαγεύετο ἀπὸ τὸν μακρινὸν ὀρίζοντα. Ὅταν λοιπὸν εὔρεν εὐκαιρον στιγμὴν, ἀπετίναξε τὴν πληκτικῶς ἀσφαλῆ κηδεμονίαν τοῦ μπαρμπα-Σεγκὲν καὶ ἐπῆρε τὸ φύσημά της πρὸς τὸ θαυμάσιον βουνόν, τὸ μυστηριῶδες καὶ ἀφάτως θελκτικόν. Ὁ ἀπέραντος κόσμος ἐχαιρέτιζεν εὐθύμως τὴν ἀπολελυμένην κατσικούλαν, σιριτῶσαν καὶ μεθούσαν ἤδη «μέσα στὸ πανηγύρι τῶν αἰσθήσεών της», ὡς θὰ ἔλεγεν ἕως νεώτερος λογογράφος.

«Κόρη τῆς Ἀραπίτσας!» ἐσκέφθη μὲ χαμόγελον ἡ Ἀννιά, «μόνο ποῦ τῆς δικῆς μου τῆς φτάνουν τὰ θηλιάσματα, ἄς εἶναι καὶ στὸν κάμπο.»

Τὸ φαιδρὸν φέγγος τοῦ ἡλίου διεδέχθησαν αἱ σικιαὶ τοῦ ἰώδους δειλινοῦ, ἐπῆλθε κατόπιν ἡ νύξ μελανείμων καὶ ψυχρά, καὶ μαζί της ἐβγήκεν ὁ κρυερὸς καὶ ἀμείλιχος λύκος τοῦ βουνοῦ. Ὁ μπαρμπα-Σεγκὲν πολλάκις τὴν εἶχε προειδοποιήσει καὶ μὲ ἀφελῆ παραστατικότητα ἐξεκονίσει τὴν φρικαλέαν ἰσχὺν τοῦ ἐχθροῦ της, ἀλλ' ἡ κατσικούλα ἦτον πρὸ καιροῦ ἐτοίμη νὰ καταβάλλῃ τὸ τίμημα μιᾶς ἐλευθέρως ἡμέρας.

«Καλὰ ποῦ δὲν ἔχουμε λύκους ἐδῶ, αὐτὸς ὁ μπελάς μᾶς ἔλειπε...» εἶπε καθ' ἑαυτὴν ἡ Ἀννιά, χωρὶς ὅμως νὰ παύσῃ ν' ἀγωνιᾷ διὰ τὴν τύχην τῆς ἀποπλανηθείσης καὶ διὰ τὴν προσέγγισιν τοῦ ἐν σκότει διαπορευομένου θηρίου.

Ὁ λύκος, ὡς εὖρινος Λάκαινα κύων, κατὰ τὸν τραγικόν, εἶχεν ὁμισθῆ τὸ τρυφερὸν νυκτωμένον θήραμα, καὶ ἤρχετο ἐλαυνόμενος ὑπὸ αἰμοβόρου χαρᾶς, ἡ Διαβολὴ ὡσφράνθη τὰ κηπευτικὰ καὶ ἔδειξε σημεῖα ἰσχυρᾶς ἀνησυχίας, οὐοοο! ἠκούσθη ἡ ὠρυγὴ του ἐν βεβαιότητι νίκης, ἡ κατσικούλα ἐγνώριζεν ἤδη τὸ τέλος ἀλλὰ θὰ ἐπάλαιεν, ἐχαμήλωσε λοιπὸν τὴν κεφαλὴν της μὲ τὰ χαριέντα μικρὰ της κέρατα — ἄθυρμα τοῦ σκοτεινοῦ ἄρχοντος—, ἡ Διαβολὴ, κυριευμένη ἀπὸ δαιμόνιον μεσημβρινόν, ἐπεχείρησε, λίαν ἐπικινδύνως δι' ἑαυτὴν καὶ διὰ τὴν ζωὴν ἐλλόγου

πλάσματος, νὰ πλησιάσῃ εἰς τὸν φράκτην, ἐρεθισμένος ἀπὸ τὴν κοιλίαν του ὁ λύκος ἔκαμε τὴν πρώτην ἐπίθεσιν, «φυλάξου!» ἐφώνησεν ἡ Ἄννιὼ εἰς τὴν κατσικούλαν, ἐφυλάχθη καὶ ἐπήδησε πλαγίως, ἀφύλακτος ἡ Διαβολὴ ἐτέντωσε τὸν λαιμὸν διὰ δευτέραν φοράν πρὸς τὸν σκανδαλιστικῶς κλαρωμένον φράκτην, ἐτεντώθη κομπάζων ὁ λύκος «ἄσ' τὴν νὰ χορεύῃ, καλύτερα θὰ χορέψῃ ὁ τελευταῖος!», «Κι ἂν τελευταῖος, κύρ Λύκο, εἶναι ὁ μπαρμπα-Σεγκὲν πού τώρα θὰ ἔχη βγῆ μὲ τὸ δίκαννο;» τοῦ ἀπέτεινε τὸ ἀπειλητικὸν ἐρώτημα ἡ Ἄννιὼ, ἡ κατσικούλα ἦτο πάλιν εἰς θέσιν ἀμύνης, «Ἄς ἀντέξω ὡς τὸ πρωί, Θεέ μου!» εἶπε καθ' ἑαυτὴν καὶ ἔμενε ἀκίνητος προβάλλουσα τὴν πείσμονα μικρὰν κεφαλὴν της, «Τί ἀνόγητῃ κατσικούλα τέλος πάντων!» εἶπεν ὁ λύκος, «τί μπορεῖ πιά νὰ ἐλπίζῃ;», «Νὰ ἔρθῃ ὁ μπαρμπα-Σεγκὲν νὰ σοῦ ἀνάψῃ τὰ πισινά!» ἔκραξε μετὰ πάθους ἡ Ἄννιὼ διὰ λογαριασμὸν τῆς κατσικούλας, ἦτις ὅμως ἄλλα διελογίζετο, ὁ λύκος ἔχασε τὴν ὑπομονὴν του, ἔκαμε δευτέρον ἄλμα, ἡ Διαβολὴ ἐπήδησε πρὸς τὰ δεξιά, «Ἄχ! δὲ γλιτώνει!» ἐσκέφθη περίλυπος ἡ Ἄννιὼ, ἐγέλασε θριαμβευτικῶς ὁ νύκτιος θηρευτὴς τῶν ἀπολωλότων, ὤρμησεν ἐκ τρίτου τρομερὸς μὲ φαγκρίζοντας τοὺς ὀδόντας, ἡ Διαβολὴ ἢ Ἀραπίτσα ἢ Γλεντοῦ τώρα ἐπήδησεν πρὸς τ' ἀριστερά, ἐλπίζουσα προφανῶς ὅτι θὰ ἀπηλλάσσετο οὕτω τοῦ ἤδη ἀποπνιγοντος αὐτὴν σκοινίου. . .

Ἡ νύξ προέκοπτεν, ὅτε ὁ κύρ Θωμᾶς ὁ Κάβουρας, κρατῶν κλεφτοφάναρον, ἔφθασεν εἰς τὸν τόπον τῆς βοσκῆς. Εἶχε βραχνιάσει κραυγάζων «Ἄννιὼωω! Ἄννιὼωω! . . .», ἐντούτοις φοβερὰν ἔρρηξε κραυγὴν φρίκης ἰδὼν τὸ θυγάτριόν του ἔλεεινῶς αἰωρούμενον ἐκ κλάδου ἐλαίας, μὲ θηλειὰν εἰς τὸν λαιμὸν ἐκ τοῦ σχοινίου τῆς Διαβολῆς, ἦτις ἔκειτο παρέκει, καὶ ἐκείνη ἄνευ ζωῆς.

Ὁ ἱερεὺς τῆς κωμοπόλεως δὲν ἔστερξε νὰ κηδευθῆ κατὰ τὴν τάξιν τῆς Ἐκκλησίας τὸ δύστηνον πλάσμα. Τὸ ἄλγος τῆς μητρὸς ὠξύνθη εἰς παραλογισμὸν ἀπὸ τὴν ἄρνησιν τοῦ ἄλλως οὐχὶ ἀσυμπαθοῦς εἰς τὰς περιστάσεις τῶν ἐνοριτῶν του παπα-Μανόλη. Ὁ κύρ Θωμᾶς, εὐθύς μετὰ τὸν ἄνευ ἱερολογίας ἐνταφιασμὸν τοῦ κορασίου του, ἐξηφανίσθη ἀπὸ προσώπου τῶν ἀνθρώπων. Ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας περιεπλανᾶτο, ἐν σκοτασμῷ διανοίας καὶ ὀφθαλμῶν, εἰς βυθοὺς τῆς ψυχῆς καὶ κρημνοὺς τῆς γῆς ἀπεγνωσμένους καὶ ἀβάτους. Κατεσχίζετο δεινῶς τοὺς πόδας καὶ τὸν νοῦν. Μιᾶ τῶν ἡμερῶν —ἡ νυκτῶν; δὲν εἶχεν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου— εἰσῆλθεν εἰς ἓν ἐξωκκλήσιον καὶ ἤρχισε ἐν ἄλλοφροσύνῃ καὶ τρόμῳ σώ-

ματος και πνεύματος να κατασπάξεται τὰς ἀμαυρὰς εἰκόνας ἐμβριμώμενος καὶ ἐγγίζων τὸν πυθμένα τοῦ Ἄδου. Παρεκάλει, δίχως νὰ τολμᾷ νὰ ψιθυρίσῃ ἢ νὰ διανοηθῇ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, νὰ κολασθῇ ὁ ἴδιος καὶ νὰ συγχωρηθῇ ἡ πτωχὴ κορασὶς του. Ὁ παραδαρμὸς του ἦτον ἀπαράκλητος. Ὁ πειραστὴς τῷ ὑπέβαλεν ὅτι μόνῃ ἐλπίς σωτηρίας ἀπέμενε νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ὁδὸν τοῦ τέκνου του. Εἶχεν ἐνδώσει ὅλως εἰς τὴν ἡδύπικρον ὑφήγησιν τοῦ ἀντιμάχου, ἀλλὰ δύναιμις τις ὑπερέτερα ἐκείνου τὸν ἐμπόδιζε νὰ διανύσῃ τὸ ἐλάχιστον διάστημα τὸ χωρίζον αὐτὸν ἀπὸ τὴν ἔμπρακτον βλασφημίαν κατὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ἐκ τῆς ἀποδημίας του ταύτης εἰς τὴν χώραν τοῦ βυθίου δράκοντος ἐπανέκαμψεν εἰς τὸν οἶκον του ἄνευ συνειδήσεως τοῦ πράγματος, ὑπὸ ἐνστίκτου φερόμενος ἐκεῖσε. Ἐξηκολούθει νὰ εὐρίσκεται εἰς κ ρ ἰ σ ι ν —κατάστασιν εἰς ἣν οἱ νεώτεροι μύσται τῆς φιλοσοφίας ἀποδίδουσιν τὸν χαρακτηρισμὸν «ὄριακή»—, ὅτε γυνὴ τις γέλτων, ἡ Κανέλλα ἢ Γιάτρισσα, εἰς στιγμὴν ποιᾶς τινὸς δεκτικότητος, τῷ ὑπέβαλε τὴν ἰδέαν νὰ ἐπισκεφθῇ μετὰ τῆς Νεκταρίας τὸν γέροντα Π. . . , γνωστὸν ἀνὰ τὸ πανελλήνιον διὰ τὸ προορατικὸν του χάρισμα.

— Μακάρι καὶ δέχεται κολασμένους σὰν καὶ μένα; εἶπε θλιβερῶς ὁ κύρ Θωμᾶς.

— Ὅλους τοὺς δέχεται, κολασμένους κι ἀκόλαστους, τὸν ἐβεβαίωσε σθεναρῶς ἡ Κανέλλα.

— Καὶ ποῦ θὰ βρῶ πρόσωπο ν' ἀντικρύσω ἅγιον ἄνθρωπο; ἠρώτησεν ἐν ἀπελπισίᾳ ὁ κύρ Θωμᾶς φέρων τὴν χεῖρα εἰς τὴν ὄψιν του καὶ ψηλαφῶν αὐτὴν ὡσεὶ ἤτο ἐκ λίθου.

— Θὰ σοῦ τὸ βρῇ ἐκεῖνος!

Ὁ γέρον Π. . . ἐγνώριζεν ὄντως πάντα τὰ κατ' αὐτόν. Δὲν ἀγνοῶ ὅτι οἱ θιασῶται τῶν «λογικῶν ἐξηγήσεων» καὶ οἱ ἀπλῶς καχύποπτοι θὰ σκεφθῶσιν ὅτι ἡ Κανέλλα «εἶχε προλάβει» εἰς τὸν γέροντα τὴν ἱστορίαν τοῦ κύρ Θωμᾶ. Πλὴν ὅμως οὗτος ἤκουσε τὸν σεβάσμιον καὶ γαλήνιον γέροντα νὰ τοῦ λέγῃ, ἄνευ τοῦ ἐλάχιστου ἴχνους ἐπιδείξεως, περιστατικὰ τοῦ τρομεροῦ κλύδωνος τῶν τελευταίων ἡμερῶν, τῶν ὁποίων οὐδὲ ἡ σύζυγός του εἶχε γινῶσιν, τινῶν δ' ἐξ αὐτῶν μόλις τώρα ἐλάμβανε πλήρη συνείδησιν καὶ ὁ ἴδιος. Ἀλλὰ τὸν δαίλιον γονέα δὲν ἐξέπληξε τόσον ἡ ψυχογνωσία καὶ πραγματογνωσία τοῦ γέροντος, ὅσον ἡ πραότης του. Οὐδεμία ἐπίπληξις ἢ ψογερὸς λόγος ἐξῆλθεν ἀπὸ τὰ χεῖλη του. Τὸν συνεβούλευσε περὶ τοῦ πρακτέου μὲ ἡσύχιον φωνήν. Ὁ κύρ Θωμᾶς ἦτον ἔτοιμος νὰ δεχθῇ βαρύτερα ἐπιτίμια, ἀλλ' ὁ γέρον ἠρκέσθη νὰ τοῦ εἴπῃ

νά τελέση σαρανταλείτουργον, νά νηστεύση τὸ κατὰ δύναμιν καὶ νά φροντίση νά συμφιλιωθῇ μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ του, δίδων, ἔστω καὶ κατόπιν ἑορτῆς, τὴν πατρικὴν εὐχὴν του διὰ τὸν γάμον του. Τὸν καθυσύχασε καὶ διὰ τὸ θέμα τῶν κτημάτων του, βεβαιώσας αὐτὸν ὅτι, ὅταν φθάσῃ ὁ καιρὸς νά τὰ κληροδοτήσῃ, θὰ τὸν φωτίσῃ ὁ Θεός. Τῷ ἐπέβαλε πάντως —ὁ κύρ Θωμᾶς ἐδῶ ἐπαραξενεύθη ὀλίγον— νά ζητήσῃ συγχώρησιν ἀπὸ τὴν σύζυγόν του. Ἐστράφη πρὸς αὐτὴν ὁ κύρ Θωμᾶς καὶ τὴν παρεκάλεσε νά τοῦ «δώσῃ ἄφεση». Οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς Νεκταρίας ἦσαν πλήρεις δακρῶν, ἀλλ' ἡ ὄψις τῆς δὲν ἔκλαιε πλέον.

Ὁ κύρ Θωμᾶς ἤσθάνετο διαλειπούσας ριπὰς δροσερᾶς αὔρας, ψεκάδες ἔπιπτον ἐπὶ τῆς φλεγμαινούσης ψυχῆς του, διὰ πρώτην φορὰν ἀπὸ τὴν ἡμέραν τῆς φρίκης —καὶ πόσος χρόνος ἄραγε εἶχε παρέλθει ἔκτοτε; δὲν ἠδύνατο νά τὸν ὑπολογίσῃ— μόρια φωτὸς εἰσέδουον εἰς τὴν ἐσκοτισμένην διάνοιάν του. Ἐντούτοις ἐτυραννεῖτο ἀκόμη ὑπὸ ὀξυτάτου ἄλλους.

— Καλὰ καὶ ἅγια, γέροντά μου, ὅσα εἶπε ἡ ἀγιωσύνη σου, ἀλλὰ νά, κι ἐμένα καὶ τὴν κυρά μου μᾶς τρελαίνει πού ὁ εὐλογημένος ὁ παπα-Μανόλης δὲ διάβασε τὸ κορίτσι μας. Ὁ φταίχτης ἡμουν ἐγώ, γιατί νά πάῃ ἐκεῖνο δίχως εὐχὴ;

Ἦρχισε νά ταρασσεταὶ ἐκδήλως. Ὁ γέρον Π... ἐπὶ τινὰς στιγμὰς ἔμεινε σιωπηλός, θεωρῶν πραέως τὸ τρικυμιζόμενον πρόσωπον τοῦ συντριβομένου πατρὸς.

— Καλὰ ἔκαμε ὁ παπα-Μανόλης καὶ δὲν τὸ διάβασε, εἶπεν ἡσύχως.

Ἡ Νεκταρία τὸν ἐκοίταξεν ἐν ἀπορίᾳ ἀνησύχῳ, ὁ κύρ Θωμᾶς ἀνετινάχθη ὀδυνηρῶς.

— ...καὶ πολὺ καλύτερα ἔκαμε ὁ Θεός, συνεπλήρωσεν ὁ γέρον Π..., πού τὸ ἔχει βάλει πρῦμα στὸν Παράδεισο!

ΖΗΣΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Φτωχός Ἅγιος

Π Ρ Ο Σ Ω Π Α

ΜΗΤΕΡΑ.

ΜΑΡΙΚΑ, κόρη της.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ, ὁ γαμπρός.

Ο ΑΓΙΟΣ ΒΑΒΥΛΑΣ, ἡ φωνὴ τοῦ εἰκονίσματος.

Ἄγρόκτημα κοντὰ στὴ θάλασσα. Μιὰ καλύβα ἀπὸ βοῦρλα, στημένη πάνω σὲ πασάλους, μέσα στὰ ρηχὰ νερά τοῦ γιαλοῦ. Ἡ μιὰ πλευρὰ τοῦ καλυβιοῦ εἶναι ἀνοιχτή. Στὸν ἀπέναντι τοῖχο, ἓνα παράθυρο ποῦ βλέπει πρὸς τὸ κτῆμα. Μὲ τὸ ἀνοιγμα τῆς αὐλαίας, φαίνονται δυὸ γυναῖκες ν' ἀνεβαίνουν, ἡ μιὰ κοντὰ ἀπ' τὴν ἄλλη, τὰ λίγα ξύλινα σκαλοπάτια. Κάθονται πάνω σὲ δυὸ μεγάλους κορμούς ἀπὸ δέντρα, ποῦ χρησιμεύουν γιὰ καθίσματα, στὴ μέση τῆς καλύβας. Ἀνάμεσα ἀπ' τοὺς κορμούς, μιὰ τρύπα στὸ πάτωμα.

ΜΗΤΕΡΑ (*ντυμένη χωριάτικα. Ἐνῶ κάθεται, στρέφει τὸ βλέμμα της γύρω, ἐρευνητικά*): Νὰ ποῦμε πῶς ἤρθαμε ὡς ἐδῶ, γιὰ ν' ἀγοράσουμε αὐγὰ γιὰ κλώσσα.

ΜΑΡΙΚΑ: Θὰ παραξενευτεῖ καὶ θὰ καταλάβει: δυὸ γυναῖκες γιὰ λίγα αὐγά! (*Κοιτάζει γύρω*): Νὰ ποῦμε πῶς ἤρθαμε νὰ μᾶς δεῖξει τὸ χωράφι τοῦ μπάρμπα-Κώστα ποῦ ἔχει γιὰ πούλημα. Εἶναι σύνορα, καὶ μ' αὐτὴ τὴν εὐκαιρία, βλέπουμε καὶ τί προκοπὴ ἔχει στὸ νοικοκυριό του.

ΜΗΤΕΡΑ: Πάντα πιὸ ἐξυπνὴ βγαίνεις, θυγατέρα. Θὰ ποῦμε πῶς ἤρθαμε νὰ μᾶς δεῖξει τὸ χωράφι τοῦ γείτονα.

ΜΑΡΙΚΑ (*ὕστερ' ἀπὸ λίγη σιωπή*): Μάνα, δὲ σοῦ φαίνεται λίγο κουτὸς ὁ Παρασκευάς;

ΜΗΤΕΡΑ: Είμαι όμως νοικοκύρης, κόρη μου. Χωράφι τόσα στρέματα· δέντρα, κότες, γίδες. (Σκέφτεται): Βγάξει και ρετσίνι απ' τὰ πεύκα του. Πουλερικά, ὡς και ψάρια ἔμαθα πιάνει! (Μικρὴ παύση): Τί θὰ πεῖ, θὰ τὸν κάμεις νοικοκύρη. Μὲ τὰ λεπτάκια του νὰ χτίσουμε τριᾶ-τέσσερα δωμάτια, κουζίνα, πλυσταριὸ — κοίταξε, ἡ σάλα νᾶναι σὰν τῆς Ζαφείρωσ. Μονάχα κάντρα ποῦ θὰ βροῦμε. Νὰ παραγγείλουμε μὲ τὸν ταχυδρόμο τοῦ χωριοῦ. (Παύση): Νὰ γίνουμ' ἀνθρῶποι, κόρη μου· ἀτυχήσαμε, τί νὰ κάνουμε; Δὲν πρέπει νὰ τὸ ρίξουμε κάτω. Ὁ συχωρεμένος ὁ πατέρας σου δὲ σοῦ ἄφησε τίποτα. Ἐμεῖς νὰ ξενοδουλεύουμε, δὲν εἶναι και τόσο εὔκολο, και τόσο πρέπο για γυναῖκες ὅπως πρέπει σὰν κ' ἐμᾶς. (Μικρὴ παύση· μὲ ειρωνικὴ συμπάθεια): Ὁ Παρασκευάς, εἶναι καλοῦτσικος. Λιγάκι, κουτὸς χρειάζεται νᾶναι Μαρίκα μου. Μήπως, τί θὰ τὸν κάνεις, ἐπίδειξη; Θᾶρχεται ἡ Ζαφεῖρω ἐπίσκεψη, νὰ βλέπει τὸ ἔχει σου και νὰ σκάζει. Θᾶρχεται ὁ Παναγιωτάκης τῆς Κώσταινας, κ' ἡ Κώσταινα ἡ ἴδια μὲ τῆ φαρδιά της γλώσσα και τὰ μαλλιά σὰ φράχτης. (Μικρὴ παύση): Κοίταξε δῶ κόρη μου, (κοιτάζει ἔξω ἀπ' τὸ παράθυρο και πρὸς τὶς σκάλες) ἐγὼ θὰ πάω λίγο πιὸ κεῖ, για νὰ δῶ τὰ νοικοκυριά του, και σὺ νὰ πιᾶσεις ψιλλὴ κουβέντα, ἀλλὰ τίμια και ἀργά. Μὴ βιάζεσαι· θὰ ξαναρθοῦμε, και πάλι θάρθοῦμε, και πάλι θὰ δοῦμε και βλέπουμε.

ΜΑΡΙΚΑ: Μὰ ποῦ νὰ πῆγε; Ποτέ του δὲ λείπει αὐτὸς ἀπ' τὴν καλύβα.

ΜΗΤΕΡΑ: Κοίταξε μὲ τί μεράκι τὴν ἐπλεξε! Καθάρισε τὰ βοῦρλα τῆς ἀκροθαλασσιᾶς, ἔχτισε μουράγιο για τὰ κύματα, και μικρὴ ἀλυκὴ ἔχει κάμει, και τὸ χειμῶνα, λένε, παστῶνει ἀρκετοὺς κέφαλους. Τὸ χτῆμα του μεγάλο και καρπερό. Ὡς και γαλοπούλες πουλάει κάθε χρόνο. (Μικρὴ παύση· ἀλλάζει τόνο): Ἔρμος ὁ ἀνθρωπος, δὲν πρόκοψε ἀκόμα νὰ συμμαζευτεῖ. Ἐσὺ θὰ τὸν συμμαζέψεις. Θᾶμαι κ' ἐγὼ κοντά σου πάντα, και θὰ βλέπουμε. (Ξαφνικά): Κοίταξε! Ὅπως εἶπαμε: τὰ κλειδιά θὰ τὰ κρατῶ ἐγὼ και τὸ λογαριασμό. Νὰ ξαναχτίσουμε τὸ νοικοκυριὸ μας· πόλεμος και καταστροφές, τί φταῖμ' ἐμεῖς; Οἱ ἄλλοι νᾶναι κίβλας μὲ τὰ οὐλα τους, κ' ἐμεῖς... (Ἀλλάζει τόνο): Νὰ προσέχεις ἐσὺ μήπως θυμώσει, ἀν και δὲν πιστεύω τέτιο πράμα.

ΜΑΡΙΚΑ: Μητέρα, πῶς δὲ φάνηκε ἀκόμ' αὐτὸς ὁ χριστιανός; (Σηκώνεται και περπατάει): Τὸ εἰκόνησμα στὴ γωνιά, τὸ καντήλι ἀπὸ κάτω πάντ' ἀναμμένο.

ΜΗΤΕΡΑ: Ποιὸς ἅγιος εἶναι; Φαίνεται νὰ τὸν προστατεύει για καλά, ἀφοῦ σὺναξε τόσα πλούτη ὁ Παρασκευάς μας.

ΜΑΡΙΚΑ (πάει κοντά στο εικόνισμα και σκύβει να διαβάσει): — Βαβύλας — άνθρωπος του Θεού. (Στρέφει μ' άπορία στη Μητέρα): Μάνα, υπάρχει κι άγιος Βαβύλας;

ΜΗΤΕΡΑ (σε δύσκολη θέση): "Εμ — θα υπάρχει φαίνεται· να ρωτήσουμε τον παπά.

ΜΑΡΙΚΑ: Άσκητής θ'άναι αυτός ο άγιος, γιατί έχει γένια, και δε φορεϊ ράσο· μιá προβιά είναι ριγμένη άπό πάνω του. (Προχωρεί προς την άλλη γωνιά): Νά και τά σύνεργα τής ψαρικής. Άλλά παστωμένα ψάρια, πού είπες, δε βλέπω πουθενά. (Με άπορία): Ούτε αυγά βλέπω πουθενά! Τί τά κάνει; Τί τρώει αυτός ο άνθρωπος; Τσουκάλι δε βλέπω. Ποῦ μαγειρεύει;

ΜΗΤΕΡΑ: "Εννοια σου, κόρη μου, θα τά βολέψουμε όλα — μονάχα. . . (ξαφνικά), δέν κατεβαίνουμε, τώρα πού λείπει, να ρίξουμε μιá ματιά στο χωράφι του, στα πράματά του; "Όσο να πείς, άλλιῶς θα τά δοῦμε μόνες μας.

ΜΑΡΙΚΑ: Καλά λές, μητέρα. (Κατεβαίνουν και φεύγουν για λίγο ή σκηνή μένει άδεια. Σβύνουν τά φῶτα κι ανάβουν, ἐνῶ ο Παρασκευάς, ὡς σαράντα χρονῶν άνθρωπος, άπλός κι άφελής και καλός, ανεβαίνει τις σκάλες και στέκεται ὄρθιος μπροστά στην εἴσοδο, κρατώντας στην άγκαλιά του μιá δλόασπρη κότα).

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ (στην κότα, ἐνῶ τή χαϊδεύει): Ταῖσάμε τις φιλενάδες σου, κοτούλα μου, μαντρώσαμε τούς πετεινούς στην κλούβα, τις μανάρες τις δέσαμε σε τόπο δροσερό, γεμάτο τριφύλλι· ή γελάδα ματσουλáει μέσ' στο στάβλο της, οί γαλοπούλες μας κάνουν κλά κλά, (κάνει τὸ σταυρό του), και δόξα σοι ὁ Θεός, όλα πᾶνε καλά, μονάχα πού δε φάγαμε άκόμα. (Περπατάει προς τή μέση και κάθεται στον κορμό): Λοιπόν, κοτούλα μου, βαρεθήκαμε και τ' αυγά και τά τυριά και τά χόρτα· ἄς δοῦμε τώρα στην τρύπα, τί ψάρι έχει πιαστεί άπ' τὸ πρωτ'· νᾶναι καμιá σκροπίνα για σούπα; Μιá πείνα πού τήν ἔχουμε κοτούλα μου! Νᾶναι κανένας ροφός πού ξεπλανεύτηκε στις πέτρες τής ἀκροθαλασσιᾶς; κανένα μουγγρι πρωϊνό, κάτι πρέπει νᾶναι. Κι ἄν δέν εἶναι; Δέν πειράζει κοτούλα μου, ἐσὺ ἔφαγες μιá φορά, και τώρα θα μαζέψεις τά ψίχουλα τοῦ ψωμιοῦ μας. Εἶσαι ἐπιδέξια σκουπα ἐσὺ! (κινιέται και πιάνει τὸ σπάγγο τής πετονιάς): "Άς δοῦμε λοιπόν, τί καλὸ ψάρι μᾶς πιάστηκε. (Τραβάει τὸ σπάγγο και φέρνει πάνω ἕναν ἀγκιστρωμένο ψόφιο πετεινό. Κάνει τὸ σταυρό του. Στὸν ἑαυτὸ του): Φοβᾶμαι, Παρασκευά, φοβᾶμαι λέω, φοβᾶμαι. Δέν τὸ ξανάπαθα· ρηχέψανε λές τά νερά και βρήκε τὸ δόλωμα;

Μὰ οἱ πετεινοί μου ὅλοι εἶναι κλεισμένοι. Κάθε τόσο λείπει κότα, πετεινός καὶ κάποτε πρόβατο· δὲν μπορῶ νὰ βρῶ τὸν κλέφτη. Καὶ τώρα μὲ περιπαίξουν· κρίμα στὸν πετεινό. Κακὸ δὲν ἔκαμα σὲ κανέναν, κοτούλα μου. Σκάβω τὸ χωράφι, ταίζω τὰ ζᾶ μου, κλαδεύω τὰ δέντρα, ποτίζω τὰ χορτάρια, κακὸ δὲν ἔκαμα. (*Παρουσιάζονται στὶς σκάλες οἱ δυὸ γυναῖκες*).

ΜΗΤΕΡΑ (*ἀπ' ἔξω*): Μέσα εἴσαστε; Ἔ, ἀπὸ μέσα!

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ (*ἀφήνει νὰ πέσει ὁ γατζωμένος πετεινός καὶ σηκώνεται προχωρώντας πρὸς τὶς σκάλες, μὲ τὴν κότα στὴν ἀγκαλιά του*): Ποιός εἶναι;

ΜΗΤΕΡΑ: Ἐμεῖς, Παρασκευά μου, ἤρθαμε γιὰ λίγα αὐγά· ἡ πουλάδα μου κλώσσησε καὶ θέλουμ' ἀπὸ σοί.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ: Καλῶς τες, περᾶστε. (*Οἱ γυναῖκες μπαίνουν στὸ καλύβι*).

ΜΗΤΕΡΑ: Τὸ σοί σου βλέπεις, ὡς καὶ στὶς κότες, Παρασκευά. (*Ἡ κότα τρομάζει ἀπ' τὴν παρουσία τῶν γυναικῶν καὶ φεύγει ἀπ' τὰ χέρια τοῦ Παρασκευᾶ*): Πάντα θαυμάζουμε τὰ μεγάλα σου αὐγά καὶ τὶς κάτασπρες κότες. (*Κοιτάζει γύρω*): Νὰ μᾶς συγχωρεῖς πού σ' ἐνοχλήσαμε, Παρασκευά.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ: Σὰ στὸ σπίτι σας, καθήστε. (*Δείχνει τοὺς κορμούς*).

ΜΗΤΕΡΑ (*ἐνῶ κάθονται*): Θὰ ξέρεις τὴν κόρη μου, τὴ Μαρίκα μου. (*Ἡ Μαρίκα χαμογελάει*).

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ: Ἡξέρα τὸν πατέρα της, χρυσὸς ἄνθρωπος. Ἐρχόταν πότε-πότε κατὰ δῶ καὶ ψήναμε κανένα χέλι. Ἐγὼ δὲν τὸ πίνω τὸ κρασί, ἀλλὰ γιὰ χατήρι του ἔπινα κ' ἐγὼ κανὰ ποτήρι.

ΜΗΤΕΡΑ: Κουκὶ εἶτανε κ' ἔσκασε, ἡ κόρη μου ἡ Μαρίκα, ἴδια τοῦ εἶναι (*Ἡ Μαρίκα τοῦ χαμογελάει*).

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ (*σοβαρά*): Νὰ τὴ χαρεῖς κυρά μου· εἶχε καλὸ πατέρα, χρυσὸν ἄνθρωπο. (*Προσπαθεῖ ἀργὰ καὶ κρυφὰ ἀπ' τὰ βλέμματά τους, νὰ τραβήξει τὸν ἀγκιστρωμένο πετεινὸ πίσω ἀπ' τὸ κούτσουρο*).

ΜΑΡΙΚΑ (*τὸν βλέπει τρομαγμένα*): Ἄ! Τί εἶν' αὐτό; Ψόφιο, γατζωμένο πράμα!

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ (*σὲ ἀμνηχανία, ἀλλὰ ἀποφασιστικά*): Νά — νά — βλέπεις τί μοῦ κάνουν; Ἐρίξα τ' ἀγκίστρι γιὰ καμιὰ σούπα μεσημεριάτικη, καὶ μοῦ ἀγκίστρωσαν τὸν καλύτερό μου πετεινό!

ΜΗΤΕΡΑ: Ποῦ, Παρασκευά μου; Στὴν αὐλή; Πέρα στὴ λίμνη;

Στόν κάβο; Ποιός τὰ κάνει αὐτὰ τ' ἀστεία τ' ἀνάλατα; Ὁ πετεινὸς ἔχει χρήματα, καὶ τὰ χρήματα δὲ βγαίνουν εὐκόλα σήμερα. (Κοιτάζει τὸν πετεινὸ): Κρίμα στόν πετεινὸ! Ὁμορφος, μεγάλος, μιὰ σούπα πού θᾶκανε! Δὲν πιστεύω νὰ τρώγεται τώρα.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ: Ἄ, καὶ ζωντανὸ νᾶταν, δὲν τρώω ἐγὼ τὰ ζῶα καὶ τὰ πετούμενα. Τὰ ψάρια δὲν ἔχουν μιλιὰ, καὶ τὰ μάτια τους δὲν κινιῶνται γιὰ νὰ τ' ἀγαπήσεις; ἔτσι, πότε-πότε, ρίχνω τ' ἀρμίθι καὶ πιάνω ἀπὸ ἓνα γιὰ τὴ σούπα μου. Ἔχω καὶ γάλα, θὰ πεῖς, κι αὐγά, ἀλλὰ τὰ βαρέθηκα. Τὸ ψαράκι εἶναι ἀλαφρὸ καὶ ἥσυχο.

ΜΗΤΕΡΑ: Δὲν ἔχεις δίκιο, Παρασκευά; νᾶχεις τώρα-δὰ, μιὰ τηγανιὰ ὡς δέκα αὐγά καὶ φρέσκο τυρὶ ὡς δυὸ κομμάτια τῆς ὀκᾶς, καὶ μιὰ γαλοπούλα ψητὴ στό φούρνο! (Ἀλλάζει τόνο): Ἔχεις καὶ φουρνάκι, Παρασκευά! Νοικοκύρης σωστός! Μιὰ γυναίκα σοῦ λείπει μοναχά! Νὰ σοῦ κάμω ἐγὼ τὰ προξενιά, Παρασκευά μου; Νᾶχεις τὴ γυναικούλα σου, ν' ἀνασκουμπώνεται νὰ ζυμώνει, καὶ σὺ νὰ τὴν καμαρώνεις πού θ' ἀνάβεις τὸ φούρνο μὲ τὰ κλαδιά, καὶ οἱ κότες γύρω-γύρω νὰ κακαρίζουν. Αὐτὴ εἶναι ζωή, ζωὴ χαρισάμενη! (Μικρὴ παύση).

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ: Ἔχεις δίκιο, ἀλλά. . .

ΜΗΤΕΡΑ: Τί ἀλλὰ καὶ ξαλλά; νὰ κάμετε καὶ κανένα παιδάκι, ὄχι ὄλο μὲ τὰ πουλερικά καὶ τὶς προβατίνες!

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ (δειλὰ καὶ ντροπαλὰ, ἀλλὰ φυσικά): Δὲν εἶμαι γιὰ τέτια πράγματα, Σοφούλα.

ΜΗΤΕΡΑ: Κρίμα στό βιὸ σου! Θὰ σοῦ βρῶ ἐγὼ ἓνα κορίτσι κατάλληλο; νοικοκυρὰ καὶ μαζώχτρα σὰν καὶ σένα. (Μικρὴ παύση): Σὰν τὴ Μαρίκα μου. Ναι, ἡ Μαρίκα εἶναι καλὴ νύφη. (Ἡ Μαρίκα τοῦ χαμογελάει. Σβύνουν τὰ φῶτα. Σὲ λίγο ἀνάβουν. Ὁ Παρασκευὰς μόνος, κάθεται σκεπτικὸς πάνω στό κούτσουρο).

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ (μονολογεῖ): Καλὰ λέει! Κεῖ πού ἔχω τόσα ζῶα κι ἀγαπῶ καὶ μοῦ τὰ κλέβουν καὶ μοῦ τὰ σκορποῦν, καὶ τὸ χωράφι δὲν τὸ μπορῶ μονάχος, γιατί νὰ μὴν εἶναι μ' ὄλα μαζί κ' ἡ Μαρίκα τῆς; (Στενοχωρημένος): Παναγία μου, πῶς εἶναι αὐτὲς οἱ γυναῖκες; Νᾶταν κότες, καλὰ θᾶταν, νᾶταν προβατίνες ἀκόμα πιὸ καλὰ, νᾶταν σὰν τὶς — γελάδες ἔ, πότε καὶ πότε ἀπὸ ἓνα μωρὸ, θὰ τριγυρνᾶνε στὴν αὐλὴ τὰ παιδάκια, θὰ βόσκουν τ' ἀρνιά στόν ὄχτο, θὰ ρίχνουν καρπὸ στό πουλερικά; κ' ἐπιτέλους κάποιον θᾶχω νὰ φυλάει καὶ τὸ σπίτι, ὅταν λείπω. (Παύση): Λοιπὸν Παρασκευά; Σὲ λίγο θὰ φανοῦν νὰ τοὺς δώσεις ἀπάν-

τηση. Κάμε τὸ σταυρό σου καὶ πὲς τὸ ναί, κι ὁ Θεὸς βοηθός. (Στρέφεται πρὸς τὴ γωνιά ὅπου τὸ εἰκόνισμα μὲ τὸ καντήλι): "Ὅσπε Βαβύλα μου, δός μου φώτιση καὶ πὲς μου τί νὰ κάνω; Τόσον καιρὸ κουβεντιάσαμε οἱ δυὸ μας μερόνυχτα, καὶ τὸ καντήλι σου πάντα λάδι καθαρό, καὶ τὸ φῶς του λαμπερὸ σὰ ξενύχτια μου, ὅταν τὸ καλοκαίρι εἶναι ἀπέραντο καὶ οἱ νύχτες μεγάλες, γεμάτες ἀστέρια, κι ἄλλ' ἀστέρια στὴ θάλασσα ποὺ λάμπει κι αὐτὴ, κ' οἱ πετεινοὶ ποὺ λαλοῦν, κ' ἐγώ, Βαβύλα μου, ποὺ σοῦ κρατοῦσα συντροφιά. Τὸ χειμῶνα δὲν περνᾶμε κι ἄσχημα. Μονάχα ποὺ φυσάει ὁ βοριάς, καὶ σειέται ἡ καλύβα, καὶ τὸ καντήλι σου κάποτε σβεῖ καὶ σηκώνουμαι νὰ σοῦ τ' ἀνάβω. (Παύση): "Ἐλα στ' ὄνειρό μου πάλι, κι ὅ,τι μοῦ πεῖς, ὅ,τι μοῦ πεῖς. (Σβύνει τὸ φῶς. Τώρα ἡμίφως· ἕνας κύκλος φωτὸς βγαίνει ἀπ' τὸ μέρος τῆς εἰκόνας καὶ πέφτει πάνω στὸν Παρασκευά. Ὁ Παρασκευὰς ξαπλωμένος, κοιμᾶται. Ἀκούγεται ἡ φωνὴ ἀπ' τὸ εἰκόνισμα).

Η ΦΩΝΗ ΤΟΥ ΒΑΒΥΛΑ: Παρασκευά, Παρασκευά. Μὲ κάλεσες κ' ἦρθα πάλι. "Ὅμως αὐτὴ τὴ φορά, δὲν εἶναι σὰν πρῶτα. (Εἰρωνικά): Τί νόμισες! Ἐτσι θὰ περάσεις τὴ ζωὴ σου, χωρὶς πειρασμό; Ρώτησε καὶ μένα τὸ φίλο σου, τί πέρασα στὴ ζωὴ μου. Στὰ μέρη τῆς Συρίας ἔζησα κι ἄγιασα. Κ' ἐδῶ σ' αὐτὰ τὰ μέρη τὰ ἑλληνικά, πολλὰ κόκκαλα εἶναι ἁγιασμένα, πολὺς λαὸς μαρτύρησε, γλύτωσε τὴν ψυχὴ του. Τώρα Παρασκευά, εἶναι ἡ πρώτη φορά ποὺ δὲν μπορῶ νὰ σὲ συμβουλέψω. Κάμε ὅ,τι σκεφτεῖς. Δὲν πρέπει ν' ἀγαπᾶμε μονάχα τὰ πουλιὰ καὶ τ' ἄρνια. Αὐτὸ μονάχα σοῦ λέω. (Ὁ Παρασκευὰς ἀνασηκώνεται μισοξυπηγτὸς καὶ στρέφεται πρὸς τὸ εἰκόνισμα μὲ τὸ ἀναμένο καντήλι).

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ: Βαβύλα, φίλε μου, νομίζω ἔχεις δίκιο. Μὰ δὲν εἶχα μπροστά μου κανέναν ἄνθρωπο γιὰ νὰ τὸν ἀγαπῶ. Μ' ἀποφεύγουν οἱ ἄνθρωποι. Μὲ λένε τρελό, ἡλίθιο καὶ βλάκα. Μοῦ κλέβουν τὰ πουλερικά καὶ τ' ἄρνια, καὶ χάνω τόσες ἀγάπες κάθε μῆνα. Ὡς καὶ τὶς ἀγκινάρες μοῦ ξεριζώνουν, ποὺ κάνουν πέντε χρόνια νὰ γίνουν στὴ θέση τους. Μ' ἀνοίγουν τὸ κοτέτσι ὅταν λείπω, καὶ βγαίνουν οἱ κότες κ' οἱ πετεινοὶ καὶ ρημάζουν τὰ φυτώρια καὶ τοὺς καρπούς. Δὲν πρόκοψε ντομάτα φέτος. Ὡς καὶ τὸ φράχτη τὸν ξερὸ μοῦ παίρνουν γιὰ προσάναμα στὸ τζάκι τους. Ἄς ζήσουν κι αὐτοί, θὰ μοῦ πεῖς, νὰ ζεσταθοῦν θέλουν, νὰ πιοῦν λίγο γάλα, νὰ φᾶνε ἕνα αὐγό. Δὲ λέω, δὲ λέω, μὰ τί νὰ κάνω τώρα, ὅσπε Βαβύλα;

Η ΦΩΝΗ ΤΟΥ ΒΑΒΥΛΑ: Ἄνθρωποι καὶ κότες καὶ πρόβατα, δὲν ἔχουν διαφορὰ. Ἐγὼ ζοῦσα μὲ φίδια κεῖνα τὰ χρόνια. Τοὺς ἔμοιαζα

πολύ τῶν φιδιῶν: ὑπομονετικά, τρώγαν κάθε ἕξη μῆνες. Κ' οἱ χελῶνες εἶναι καλές, σοφές, ξέρουν πῶς ν' ἀναπνεύσουν και ζοῦνε διακόσα ὀχτῶ χρόνια. Μιὰ χελώνα μου κρατοῦσε συντροφιά πενήντα χρόνια, αὐτὴ πού συντρόφευε πρὶν ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια τὸν ἀσκητὴ Παφνούτιο. "Ὑστερα τὴν κουβάλησαν στὴν Κωνσταντινούπολη, και τὴν εἶδε ὁ πατριάρχης και ἀξιώθηκα νὰ τὴ δεχτῶ, δῶρο ἀσκητικὸ, πολῦτιμο. Στὰ πέρατα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔφτασε ἡ φήμη μου, κι ἀνταμοιβή μου θεικιά και χάριμα ψυχῆς και καλὴ συντροφιά μιὰ τέτια χελώνα.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ (κάνει τὸ σταυρὸ του): Θὰ τις εἶδες αὐτὲς τις δυὸ γυναίκες. Τὴ μιὰ τὴ λένε Μαρίκα: εἶναι αὐτὴ· κι ἀφοῦ εἶπες πῶς οἱ ἄνθρωποι εἶναι καλοὶ σὰν τὰ ζᾶ, νὰ πάρω λοιπὸν μιὰ γυναίκα κοντὰ μου ἀφοῦ μὲ θέλει;

Η ΦΩΝΗ ΤΟΥ ΒΑΒΥΛΑ: Ἐγὼ δὲν εἶπα πῶς οἱ ἄνθρωποι εἶναι τόσο καλοὶ, ὅσο τὰ ζῶα, μονάχα εἶπα πῶς ὁ Θεὸς παραχωρεῖ δύναμη στὸν πειρασμὸ και στοὺς συνανθρώπους μας, γιὰ νὰ μᾶς δοκιμάσει. Κάποτε δίνει δύναμη κ' ἐξουσία και σ' ἐμᾶς· ἀλλὰ τότε εἶναι γιὰ νὰ μᾶς τιμωρήσει μὲ τὰ ἴδια μας τὰ χέρια!

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ: Νυστάζω φίλε μου· ἄς κοιμηθεῖς και σύ. Ἄφοῦ εἶν' ἔτσι, καλοὶ εἶναι κ' οἱ ἄνθρωποι. Θὰ τὴν πάρω τὴ Μαρίκα γυναίκα μου. (Σβύνουν τὰ φῶτα ἐντελῶς. "Ὅταν ἀνάβουν, ἡ Μαρίκα μὲ ὕφος κυρίαρχο, κάνει βόλτες μέσα στοὺς καλύβι, ἐνῶ ὁ Παρασκευὰς κάθεται στοὺς κούτσουρο ζωομένου κ' ὑπομονετικός).

ΜΑΡΙΚΑ (ἀπειλητικά, μ' ἕναν ἀέρα, συνεχίζοντας): . . .κι ἄλλη φορὰ, δὲ θὰ ξαναψαρέψεις μὲς' ἀπ' αὐτὴ τὴν τρύπα. Ἄκοῦς ἐκεῖ. . . ν' ἀνοίξει μιὰ τρύπα καταμεσὶ στοὺς πάτωμα και νὰ ψαρεύει! ἄμ. . . χάθηκε ὁ τόπος καὶ μένει Παρασκευὰ, νὰ χτίσεις τὸ καλύβι πάνω σὲ γῆ στερεά; δόξα σοι ὁ Θεός, ἔχουμε κτῆμα. Ἐγὼ τεμπελιὲς δὲν τις σηκώνω· νὰ πᾶς νὰ βγάλεις τὰ χέλια ἀπ' τὴν ἀλυκή. Νὰ σκάψεις και τὸ ἄλλο χωράφι. Νὰ σπείρεις φέτος πιὸ πολὺ βρίζα και σίκαλη. Νὰ βρεῖς καλλίτερες τιμὲς γιὰ τὸ τυρί, και προσευχὲς δὲ θέλω νὰ ξανακούσω, και τὸ Βαβύλα σου ἀπὸ κεῖ. . . θὰ πᾶει στὴ θάλασσα. . . νὰ караβίζει, νὰ βρεῖ ἄλλον πιὸ κουτὸ ἀπὸ σένα νὰ τὸν περιμαζέψει. (Τανιέται και πιάνει τὴν κοιλιά της): "Ἀχ! και θαρρῶ πῶς. . . Σήκω γρήγορα νὰ ζυμώσεις: ἐγὼ δὲν μπορῶ πιὰ νὰ ζυμῶνω. Φτάνει πού σου ζύμωνα τόσο καιρό." Ἐλα, μπρός! σὲ λίγο θάρθει ἡ μητέρα μου. Και τὴν ἔμαθες ἀπ' τὴν καλὴ χθὲς τὸ βράδι. "Ἄν δὲν τῆς ἄρπαξα τὸ ρόπαλο ἀπ' τὰ χέρια της, σήμερα τὸ κεφάλι σου θάταν κολοκῦθα σπασμένη νὰ πίνουν οἱ κόττες νερό. Καλὰ λέω: νὰ κόψεις κ' ἕνα φλασκὶ πού τᾶχεις κρεμαστάρια στὴν κληματα-

ριά· οί κότες διψᾶνε· ὀκνέ κι ἀφρόντιστε! (Παύση. Ἔξω ἀκούγεται θόρυβος, γαύγισμα σκυλιοῦ καὶ φτερούγημα ἢ κακάρισμα κοπαδιοῦ πουλερικῶν): Σοῦτ τώρα! κάποιος ἔρχεται· ἡ μάνα μου θᾶναι. Σώπα τώρα· ἂν εἶσαι καλὸς σέ μένα, θά τὴν καταφέρω νὰ τᾶχει καλὰ μαζί σου. (Ἀνεβαίνει ἡ Μητέρα καὶ στέκεται στὴν εἴσοδο κοιτάζοντας ἀπειλητικὰ τὸν Παρασκευᾶ).

ΜΗΤΕΡΑ (εἰρωνικῶς ἀπειλητικὰ): Τί ἄλλο κακὸ ἔκαμε ὁ γαμπρὸς σήμερα; Τὴ μαγγούρα τὴν κρέμασα πίσω ἀπ' τὸ φοῦρνο· ἔχουμε καὶ τὸ φουρνόξυλο! (Μπαίνει πρὸ μέσα. Προστατευτικὰ καὶ φιλικὰ): Ἔλα τώρα Παρασκευᾶ· νᾶσαι καλὸς ἄντρας, ν' ἀγαπᾶς τὴ Μαρίκα μου. Μόλις ἔρχουμ' ἀπ' τὸν ἔμπορα τῶν τυριῶν· μᾶς κανόνισε μιὰ καλὴ τιμὴ· καὶ τὰ ψάρια θά τὰ δώσουμε μαζωμένα στὴν ψαροπούλα· καὶ μίλησα μὲ τὸ χτίστη, θάναλάβει τὰ τέσσερα δωμάτια. Θέλει προκαταβολὴ ὁ ἄνθρωπος. (Πᾶει κοντά του. Τρυφερά): Ἔλα τώρα Παρασκευᾶ μου, παιδάκι μου, ποῦ ἔχεις κρύψει τίς οἰκονομίες σου, παιδί μου; Πρέπει νὰ νοικοκυρευτοῦμε λίγο, νὰ ζήσουμε σὰν ἄνθρωποι.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ: (δειλὰ ἀλλὰ ἥρεμα): Τί οἰκονομίες Σοφοῦλα; Δὲ μᾶζευα ποτέ μου χρήματα. Δὲ μοῦλειψε τίποτα, ποτέ, δόξα σοι ὁ Θεός. Δὲν τὰ χρειάστηκα.

ΜΗΤΕΡΑ: Τώρα ὅμως τὰ χρειαζόμαστε· ποῦ τᾶχεις κρυμένα;

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ: Δὲν ἔχω τίποτα Σοφοῦλα, δὲν ἔκρυψα τίποτα.

ΜΗΤΕΡΑ: (θυμωμένα): Καλὰ λοιπόν. (Ἡ κόρη κρυφογελάει): Θὰ κοιμηθεῖς καὶ πάλι στὸ κοτέτσι! (Ἀλλάζει τόνο): Στὸ κοτέτσι εἶπα; συνηθισμένο τὸ σκυλι ἀπ' τὴν κοπριά· θά σέ κρεμάσω δῶ, κάτω ἀπ' τὴν τρύπα, σὰν τὸν πετεινὸ ποῦ ψάρεψες τίς προάλλες! βρωμιάρη, τσιγκούνη, ἀφιλότιμη! (Κοιτάζει πρὸς τὸ εἰκονοστάσι): Ἐξέρω ἐγὼ ποῦ τᾶχεις κρυμένα. Ἐκεῖ, μέσ' στὴν εἰκόνα ἢ σέ καμιὰ τρύπα πίσω ἀπ' αὐτή. (Πᾶει καὶ ψάχνει στὸ εἰκονοστάσι. Ὁ Παρασκευᾶς ἀνησυχεῖ καὶ τὴν παρακολουθεῖ μὲ τὸ βλέμμα, γεμάτος ἀγωνία. Ἡ Μαρίκα στέκεται ἀνάμεσα στὸν Παρασκευᾶ καὶ στὴ μητέρα της, ἀδιάφορη καὶ ψυχρὴ. Ἡ μητέρα κοιτάζει γύρω στὴ γωνιά καὶ ξεκρεμαίει τὸ εἰκόνισμα. Τὸ κοιτάζει τριγύρω. Σταματάει καὶ βλέπει προσπαθώντας νὰ διαβάσει): Τί σβυσμένα γράμματα εἶν' αὐτά; (Συλλαβίζει): . . . ὁ . . . Βα-βύλας! (Ἡ ἀγωνία τοῦ Παρασκευᾶ κορυφώνεται κι ἀνασηκώνεται λίγο σὰ νᾶναι ἔτοιμος νὰ ὑπερασπίσει κάτι. Ἡ Μητέρα, περιφρονητικὰ κ' ἐκδικητικὰ): Βαβύλας! τί ὄνομα εἶν' αὐτό; ψεύτικο σὰν καὶ σένα κοπρόσκυλο! Ὁ παπὰς μου εἶπε πὼς ποτέ του δὲν λειτούργησε τέτιον ἄγιο. (Περιφρο-

νητικά): Βαβύλας! (Πετάει τὴν εἰκόνα καταγῆς μὲ θυμό, καὶ κινώντας ἀπ' τὴ φόρα τὸ χέρι της πρὸς τὰ πίσω, σκοντάφτει στὸ καντήλι καὶ τὸ γκρεμίζει, χώνοντας το στὸ πάτωμα. Ὁ Παρασκευὰς ἀμέσως δρμάει καὶ σηκώνει τὸ πεταμένο εἰκόνησμα. Κάνει τὸ σταυρὸ του, τὸ ἀσπάζεται καὶ τὸ ἀγκαλιάζει κλαίγοντας καὶ κάνοντας σὰ μικρὸ παιδί. Ἡ Μαρίκα πλησιάζει τὸν Παρασκευὰ μὲ κάποια μεταμέλεια καὶ συμπάθεια).

ΜΑΡΙΚΑ (ἐνῶ τοῦ χαϊδεύει τὴν πλάτη): "Ἄντε τώρα παιδί μου Παρασκευά, ἄντε νὰ ταΐσεις τὶς κόττες.

Αὐ λ α ί α.

Ταξιδεύοντας στις Σποράδες

ΤΑ ΓΡΑΦΙΚΑ ΝΗΣΙΑ ΠΟΥ ΎΜΝΗΣΕ
Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

‘Ο άγνός Χριστιανισμός των, οί ώραϊες συνήθειές τους,
τά θαυμάσια τοπεΐα

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ κ. ΝΙΚΟΥ ΠΕΝΤΖΙΚΗ

“Άλλοτε έτσι ήταν κανονισμένα τά δρομολόγια, ώστε δέ μούτυχε ποτέ περνώντας νά δώ τά ώραϊα νησιά, θέλω νά πώ τις Βόρειες Σποράδες, τά χριστιανικά για τό αΐσθημα και τή συνείδησή μου νησιά.

Έπιμένω σ’ αύτή τήν προσωνομία γιατί έξακολουθώ νά θεωρώ τόν Χριστιανισμό στό κέντρο τής ζωής, νοιώθω τήν όμορφιά του, τή μορφή του και μ’ άρέζει νά βρίσκω τά τοπεΐα πού συμφωνούν μέ τό πνεύμα του.

Βέβαια όλη ή Έλλάδα είναι χριστιανική και τάραχια μνημεΐα και έρείπια, νομίζω ότι δέ μπορούμε νά τά εκτιμήσουμε σωστά, παρά σχετίζοντάς τα μέ τό χριστιανικό πνεύμα, ως τόσο όμως σ’ άλλες μεργιές, ή παγανιστική μνήμη εκθέτει στό φώς τόσα πολλά τεκμήρια, πού δέν είναι εύκολο νά διακρίνει κανένας, τήν σφραγίδα πού επέβαλε ή επικράτηση του Χριστιανισμού.

Άλλά στό σύμπλεγμα τών νησιών αύτών, πούτυχε τελευταΐα τρεΐς φορές νά παραπλεύσω, ό Άρχαΐος κόσμος συμμορφώθηκε τελειότερα μέ τό πνεύμα τής Έκκλησίας, έξακολουθώντας τή ζωή του μέσα στους κόλπους της.

Τήν καλύτερη διαβεβαΐωση για τά παραπάνω μάς τή δίνει ό Παπαδιαμάντης. “Όλα του τά διηγήματα, τά έξοχα αύτά θαλασσινά είδύλλια, είναι σχετικές άποδεικτικές και πειστικές μαρτυρίες. Μούρχονται στό νοΐ τά “υπό τήν Βασιλικήν δρυΐν), «έξοχική λαμπρή), «στην “Άγι’ Άναστασά» και «τά ρόδινα άκρογιάλια), όπου ή μορφή του λόγου του είναι ή πιό προχωρημένη, μέ τή χρήση πού κάνει του όνειρου.

Βλέποντας στην Β.Α. άκρη του νησιού του, τον άποκομένο βράχο, όπου βρισκόταν, μέχρι τον καιρό της επανάστασης το κύριο πόλισμα, μούρχεται στο νοῦ τ' άλλο εκείνο διήγημα, που ὑπάρχει σ' όλα τ' άναγνώσματα του γυμνασίου, το περίφημο «στο Χριστό στο Κάστρο».

Μέχρι του σημείου π' αρχίζουν να διακρίνονται, οι διάσπαρτες άγροικίες στις πλαγιές, γύρω, πάνω, στα πέριξ της σημερινής πολίχνης (που ὑπέστη σκληρά την δοκιμασία του τελευταίου πολέμου) ή άκτή έξακολουθεί να είναι απόκρημνη και βραχώδης. Παρατηρώντας σκέφτομαι, ότι αυτού κάπου πρέπει να κείται ή θέση όπου διαδραματίζεται το έπεισόδιο της «Γλυκοφιλοσύης», και σύγχρονα προσπαθῶ να μαντεύσω τις έκβολές από το ρέμα του Χαιρημονᾶ, το σημαντικό άπ' τ' όνειρο που είδε ο λαμπρός διηγηματογράφος· μικρό παιδί χαμένο από τ' άλλα παιδιά, όδευόντας μέσα στην κοίτη του, όπως μᾶς το λέει στα «τελώνια στο ρέμα».

Στο κέντρο περίπου του νησιού, ή κορυφή της Καραφιλιτζανάκας φαίνεται όλη την ώρα, και ο καθένας λογαριάζει πώς εκεί κοντά πέφτει το κατάμερο των Τριών Σταυρών, του φτωχού άγιου πούταν αϊπόλος και μαρτύρησε από τους Μωαμεθανούς και το χῶμα μοσχοβολᾶ, εκεί όπου το αίμα του έλουσε τα έαρινά άνθη.

Φαίνονται τα νησάκια στη νότιο πλευρά, που φράζουν το λιμένα της όμώνυμης πρωτεύουσας του νησιού, που έξάγει λάδια, κι' έχει δίπλα στο άστικό σχολείο, το μνημείο εκείνου, που οι άνθρωποι του λαού τον ήξεραν, τον αγαπούσαν και τον έλεγαν «ο κύρ 'Αλέξανδρός μας».

Νά! ο Τσουγκριάς, το νησάκι όπου ήταν άλλοτε το λοιμοκαθατήριο, και που τόσο συχνά αναφέρεται ιδίως στο «Βαρδιάνο, στα σπόρκα» μαζί με τον Βαυαρό γιατρό Βίδ.

Δε μπόρεσα όμως να ξεχωρίσω το μοναστήρι, όπου στα τελευταία του άσπάσθηκε τον μοναχικό βίο, ο άλλος εκείνος 'Αλέξανδρος, ο έξάδελφος του Παπαδιαμάντη Μωραϊτίδης, παίρνοντας το καλογηρικό όνομα 'Ανδρόνικος. "Αν τα διηγήματα αυτού δεν συγκρίνονται με του Παπαδιαμάντη, οι μεταφράσεις όμως που μᾶς άφησε του άγιου Γρηγορίου του Ναζιανζηνού, είναι πολλού λόγου άξιες.

'Απομακρυνόμαστε από τη Σκιάθο, που παρά τη γνώμη των φιλόλογων έπιμένω στην έτυμολογία που τη θέλει σκιά του "Αθου.

Πλέοντας στο στενό που τη χωρίζει από τη Σκόπελο, θυμούμαι που είχε έπιχειρήσει να το διαπλεύσει με μιᾶ φελούκα «ή Νοσταλόγος». Τώρα άπ' αυτού προτιμούν να κάνουν το δρόμο τους τα πλοία, πριν περνούσαν από το μπουγάζι, ανάμεσα στη Θεσσαλική χερσόνησο με τα

ευάριθμα χωριά του Πηλίου και στη Σκιάθο, όπου βρίσκεται ο τρομερός ύφαλος Λευτέρης, που μνημονεύεται κι' απ' τὸν Ἡρόδοτο, και ὁ Παπαδιαμάντης παίξει με τὸνομά του λέγοντας ὅτι λευτερώνει πολλοὺς ἀπὸ τὴν παρούσα ζωή, σὲ μιὰν ἄλλη πούναι ἀδύνατο νᾶναι χειρότερη.

Πρωτῶ, με τὴν ροδοδάκτυλη Ἡώ, πού βγαίνει μπροστὰ ἀπὸ τὸ ἄρμα τοῦ Ἥλιου, ἢ κατὰ τὸ ἡλιοβασίλεμα, ὅταν τὸ φῶς ἐπιστρέφει ἀπ' τὸν κάματο στὴ μάννα του πού τοῦ ἔχει ἔτοιμο λουτρό ἀνανεωτικό, ἀρμενίζοντας ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ νησιά, ἔχεις τὴν ἐντύπωση πῶς ἡ Σκιάθος εἶναι παρθένος κόρη, ὅπως παρουσιάζει τὴν Παναγία, στὰ θαυμάσια ποιήματά του, πού δημοσιεύτηκαν στὸ εἰδικὸ τεῦχος τῆς «Νέας Ἐστίας», ὁ Παπαδιαμάντης, και ὅτι ἡ Σκόπελος, πού τὴν ἐπισκέπτονται τὰ καλοκαίρια οἱ ζωγράφοι μας, εἶναι ἔφηβος. Ἐφηβος σὰν τὸν Ἅγιο Ἰωάννη τὸν Καλυβίτη, ὅπως μᾶς τὸν παρουσιάζει τὸ συναξάρι του, ἢ και σὰν πού εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς δωδεκαετῆς νὰ διδάσκει στὸ ναὸ, ἢ στὴν ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ, στὸ λαμπρὸ ψηφειδωτὸ τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Λατόμου, τὸ ναῖδριο τοῦ Ὁσίου Δαυῖδ στὴν πόλη μας, καθισμένος ἀπάνω σὲ οὐράνιο τόξο, τριγυρισμένος ἀπὸ τὰ σύμβολα τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν, και με τοὺς δύο προφῆτες πού μένουν ἔκθαμβοι στὴ θέα του.

Μ' ἕνα ἔντονα ρομαντικὸ αἶσθημα φυγῆς και ἀγάπης τῆς μοναξιάς, ὁ ποιητῆς και δοκιμογράφος Ζήσης Οἰκονόμου, πού κατατάγεται ἀπ' αὐτὰ τὰ μέρη και ὅλο σ' αὐτὰ ἀνάμεσα ἀρμενίζει με τὸ μικρὸ σκάφος του, μούλεγε ὅτι ἡ Ἀλόνησος ἢ ἀλλοιῶς Ἀλαδρόμι, με κατοίκους ἀποκλειστικά κτηνοτρόφους, διαφύλαξε ἕναν ἰσχυρὰ πρωτόγονο χαρακτήρα.

Ὅταν ἕκαμα με καίκι, τὴν ἴδια διαδρομὴ πῶκαμε και ὁ Καμενιάτης ἀπαγόμενος στὴν αἰχμαλωσία του, μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς, ὁ καπετάνιος, καθισμένος στὸ τιμόνι, μούδειχνε και ὀνόμαζε ὅλα τὰ νησιά, μικρὰ και μεγάλα τοῦ συμπλέγματος.

Ψαθοῦρα, Γιοῦρα, κυρὰ-Παναγιά, Περιστερί, Ἀδελφοί, Σκάτζουρα, πούναι χαμηλὴ και μόλις ὑπερέχει ἀπ' τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας.

Πρὶν ἀπὸ χρόνια, κάποιος γνώριμός μου, πού ἀγαπᾶ τὴ μελέτη, ἐπρόκειτο ν' ἀγοράσει ἕν' ἀπ' αὐτὰ τὰ νησιά, κτῆμα ιδιόκτητο, ὅπου ὑπάρχει και μετόχι και χωράφι, βακούφικα παλαιά, γιὰ νὰ σπουδάζει και νὰ φιλοσοφεῖ στὴ μοναξιά και τὴν ἐρημιά.

Σ' ἕνα ἄλλο ἀπὸ τὰ νησιά μένουν μόνο δύο ἄνθρωποι κι' ὁ ἕνας καταχρᾶται τοῦ ἄλλου και μαλώνουν.

Ἡ Σκυῶρος πέφτει πολὺ πιὸ νότια με τὴ Σκυροπούλα κοντὰ της. Πέρασαμε ἀπὸ πολὺ μακρὰ.

Ἄλλὰ ἐπιμένω νὰ μὴ τὴν ἐξαιρέσω ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ Χριστιανικοῦ

μου τοπείου. "Ας έχει τὸ γυμνὸ ἄγαλμα πῶκανε ὁ Τόμπρος γιὰ τὸν Ροῦπερτ Μπρούκ, τὸν "Αγγλο φιλέλληνα ποιητὴ ποῦ πέθανε αὐτοῦθε. "Ας ἔχουν γίνει πολλὲς ἀρχαιολογικὲς ἀναζητήσεις. Ἡ Σκυῖρος, ποῦ πρέπει νὰ μᾶς εἶναι γνωστότατη, ἀπὸ ἐκθέσεις διαφόρων ζωγράφων ποῦ εἶδαμε νὰ τὴν ἀπεικονίζουν, ἀπὸ τὴ σημασία, ποῦ τῆς δόθηκε στὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ διακοσμητικὴ, ἀπὸ τὸν ρυθμὸ τῶν ἐπίπλων, ποῦ καθιερώθηκε ἐπώνυμός της, ἡ Σκυῖρος, δίχως νὰ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τὸ χριστιανικὸ, τὸ βαθυὰ ριζωμένο στὸν ἑλληνικὸ λαό, ἀποτελεῖ κι' ὅλας καὶ σὰν μιὰ μετάβαση πρὸς τὰ νοτιώτερα νησιά, ὅπου ξεχωριστὴ εἶναι ἡ θέση τῆς Δήλου.

Ξεχωριστότερο στὶς Βόρειες Σποράδες, εἶναι τὸ νησὶ π' ἀφήκα ξεπιτούτου τελευταῖο νὰ μνημονεύσω. "Ἐνα ἐρημόνησο ἄντικρυ στὸ "Ἁγιον Ὄρος, τὸ Πιπέρι. Αὐτοῦ ὅμως ἐνασχέθηκε ὁ Πανοσιολογιώτατος πνευματικὸς κύρ Διονύσιος Ζαγοραῖος, ποῦ ἡ ἄσκησή του ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα, γιὰτὶ αὐτὸς πρώτη φορὰ τύποις ἐξέδοσε, εἰς κοινὴν τῶν ὀρθοδόξων ὠφέλειαν, μεταφρασμένους στὴν κοινὴ διάλεκτο, τοὺς λίαν ψυχωφελεῖς λόγους, τίς ὀμιλίες καὶ τοὺς στίχους, τὰ ποιήματα τῶν Θεῶν Ἐρώτων, τοῦ μεγάλου βυζαντινοῦ ποιητῆ καὶ μυστικιστῆ, Ὁσίου Συμεῶν τοῦ Θεολόγου τοῦ Νέου, ὅπου σὺν τοῖς ἄλλοις, ὀρίζεται γιὰ τὴ Θεῖα φύση, πῶς εἶναι ἀπερίγραπτη, ἐκτὸς καὶ ἐντὸς τοῦ παντός, κατανοητὴ ἀκατανόητως μὲ τὸ νοῦ, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ποῦ πάει σὲ μιὰ τέτοια κατανόηση, βλέπει τὸ ἀνάστημά του καὶ μέγεθός του νὰ εἶναι πολὺ μεγαλύτερο ἀπὸ τὸν "Ἡλιο καὶ τοὺς ἀστέρες.

Ἡ Δευτέρα, ἔτος Α', ἀρ. φύλλου 48 (Δευτέρα 28.10.1946), σ. 3. (Τὸ κείμενο σὲ τέσσερις στῆλες.)

Ἱεροκήρυκες ἢ Πνευματικοί;

Ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἀγία τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ ἀρχαιοτάτη εἶνε ἡ περὶ τοῦ θείου κηρύγματος παραγγελία. Οἱ ἅγιοι Ἀπόστολοι, παραλαβόντες παρὰ τοῦ θείου Διδασκάλου αὐτῶν τὸ «κηρύξατε τὸ Εὐαγγέλιόν μου», διέταξαν ἐν τῷ ΝΗ' κανόνι αὐτῶν τὰ ἐπόμενα:

«Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἀμελῶν τοῦ Κλήρου ἢ τοῦ λαοῦ, καὶ μὴ παιδεύων αὐτοὺς εἰς τὴν εὐσέβειαν, ἀφοριζέσθω· ἐπιμένων δὲ τῇ ἀμελείᾳ καὶ ραθυμίᾳ, καθαιρείσθω».

Κατόπιν, τὰ αὐτὰ ἐπανέλαβον αἱ ἅγιοι Οἰκουμενικαὶ καὶ Τοπικαὶ Σύνοδοι, κατιδοῦσαι ὅτι πράγματι δι' αὐτοῦ ἐξασφαλίζεται ἡ ἐδραΐωσις τῆς ἐκκλησίας. Ἡ δὲ ἀγία Ϛ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος λεπτομερέστερον ἀνέπτυξε τὴν διάταξιν ταύτην, περιγράψασα καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν δεῖ κηρύσσειν τοὺς διδασκάλους καὶ διδάσκειν τὸν λαόν, ἐπιτάξασα αὐστηρότατα νὰ ἐμμένωσιν ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ καὶ τῇ ἱερᾷ τῶν πατέρων παράδοσει, νὰ ἐρμηνεύωσι τὰ τῆς Γραφῆς θεόπνευστα λόγια, ὡς ἡρμήνευσαν αὐτὰ οἱ θεοφόροι πατέρες, ν' ἀποφεύγωσι τὰς ἰδικὰς τῶν ἐρμηνείας, καὶ νὰ φιλοτιμῶνται ὅχι νὰ ἐπιδείξωσι τὰς ἰδίας αὐτῶν γνώσεις, ἀλλὰ νὰ ἐκθέσωσι καλῶς τὰ τῶν θείων πατέρων νοήματα (καν. ιϚ').

Οὕτω λοιπὸν οἱ θεῖοι πατέρες ἐξησφάλισαν τὸ ἄδολον τοῦ θείου λόγου, περιχαρᾶκῶσαντες τὴν ἐκκλησίαν διὰ τῶν εὐσεβῶν αὐτῶν διατάξεων, μεριμνήσαντες ἰδίᾳ περὶ τῶν ὀρθοτήτων ἡμῶν, ἐφ' ὧν, ἐκ τοῦ ἐν αὐτοῖς ἐνοικοῦντος ἀγίου Πνεύματος, προεῖδον ὅτι ἐμελλε νὰ νεκρωθῆ ἡ πίστις καὶ νὰ καταντήσῃ ὁ θεῖος λόγος εἰς ἄκαρπον ἐπίδειξιν ρητορείας συνήθως.

Ἐἶχον δὲ τὸ ἔργον τοῦτο κατ' ἀρχὰς οἱ ἐπίσκοποι μόνον, οἵτινες διὰ τοῦτο ἐκλήθησαν ἐπίσκοποι. Ὅθεν καὶ τὸ ἱερὸν Σύνθηρον αὐτῶν, κατὰ Ζωναράν, ἐφ' ὑψηλοῦ ἰδρυται, ἐν τῷ ἁγίῳ Βήματι, ἵνα ἐκεῖθεν ὁ

ἐπίσκοπος καλῶς ἐπισκοπῆ τὸν λαόν. Διὰ τοῦτο ὡσαύτως καὶ ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος ὑψηλὰ ἐγείρεται ἐν τῷ ναῷ, ὄχι βεβαίως διὰ νὰ καμαρόνη ἐπ' αὐτοῦ ὁ δεσπότης, ἐπηρμένος καὶ ἄκαμπτος ἐν τῇ χρυσοῦφάντῳ αὐτοῦ στολῆ.

Ἄν ὅμως συνέβαινεν ἐπίσκοπός τις νὰ εἶνε ἀμαθής ἢ νὰ στερεῖται τῆς δυνάμεως τοῦ λόγου, εἶχε τὴν ἄδειαν νὰ προσκαλῆ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ αὐτοῦ διδάσκαλον ἢ ἱεροκῆρυκα, ἀπονέμων αὐτῷ ἄφθονα τὰ πρὸς τροφήν καὶ τὴν πρέπουσαν συνάμα τιμὴν. Ὁ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει ἀοίδιμος ἡμῶν αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς διέταξεν ἐν τῇ Νεαρᾷ αὐτοῦ, καθὰ σημειοῖ ὁ Νικόδημος, νὰ δίδωνται εἰς ἕκαστον διδάσκαλον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας (τῆς ἁγίας Σοφίας) πεντήκοντα μῦδια σίτου καὶ τρεῖς λίτραι νομίσματος· ὥρισε δὲ νὰ ἔχωσιν οὗτοι μεγάλην τιμὴν, ἰστάμενοι ἀμέσως μετὰ τοὺς βασιλικοὺς ἄρχοντας καὶ παρὰ τὸν Πατριάρχην.

* * *

Ἐντεῦθεν ἔλαβε τὴν ἀρχὴν ἡ τάξις τῶν ἱεροκηρύκων καὶ διδασκάλων καὶ ἐπετρέπετο, ὡς καὶ σήμερον, νὰ διδάσκωσι τοὺς πιστοὺς καὶ κοσμικοί. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅμως ὅτι οἱ τότε διδάσκοντες κοσμικοὶ ἦσαν ἐκ τῶν προαλειφομένων διὰ τὸ κληρικὸν στάδιον, διότι μόνον ἐξ αὐτῶν ἐλαμβάνοντο οἱ τῶν διαφόρων βαθμῶν ἱερωμένοι, ἐνῶ οἱ παρ' ἡμῶν κηρύσσοντες κοσμικοὶ ποιοῦσιν ἐξαιρέσιν, ὅπερ ἀσυμβίβαστον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀποστολικοῦ κανόνος καὶ τῆς ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, καὶ εἰς αὐτὸν τὸν σκοπὸν τοῦ κηρύγματος, τὴν ἐποικοδόμησιν τῶν πιστῶν.

Κατὰ πᾶσαν Ἱερὰν Σύναξιν, ἥτοι ἐκκλησιαστικὴν ἀκολουθίαν, ἰδίως κατὰ Κυριακὴν, ἐκηρύσσετο ὁ Θεῖος Λόγος, ὅτε, σχολαζόντων τῶν ἔργων, συνέντευχον καὶ οἱ ἐργατικοὶ πληθυσμοὶ ν' ἀκούσωσι τὰ ἱερά λόγια καὶ διδασκῶσιν. Ὁ Μέγας Βασίλειος, ἡ σάλπιγξ ἡ ὑψίφωνος τῆς Ἐκκλησίας, ἐδίδασκε τὴν ἁγίαν Τεσσαρακοστὴν δις τῆς ἡμέρας, ἐν τε τῷ ὄρθρῳ καὶ τῷ ἑσπερινῷ (λόγ. α' περὶ νηστείας). Ἐν δὲ τῇ Ἑξαήμερῳ, ἥτις κατὰ τὴν Μεγάλην Τεσσαρακοστὴν ἐξεφωνήθη εἰς ἕνδεκα ὁμιλίαις, φαίνεται ὅτι ὁ θεῖος πατὴρ συνέτεμενε πολλάκις τὴν ὁμιλίαν χάριν τῶν ἐργατῶν, ἵνα μὴ ἐμποδισθῶσιν ἀπὸ τῆς ἐργασίας.

* * *

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν καὶ ἡ ἡμετέρα τῆς Ἑλλάδος Ἐκκλησία, ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Βασιλείου, μεγάλην ἀπονέμουσα σημασίαν εἰς τὸ θεῖον

κήρυγμα, ἐπομένη δὲ πιστῶς ταῖς ἀποστολικαῖς παραδόσεσι, διέταξε νὰ κηρύσσῃται κατὰ Κυριακὴν ὁ θεῖος λόγος. Πρὸς τοῦτοις συμφώνως πρὸς τὸν 15' κανόνα τῆς 5' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἐπειδὴ πανταχοῦ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπάρχωσιν ἱεροκήρυκες, διέταξε νὰ ἀναγινώσκωνται κατὰ Κυριακὴν, ἐν τῷ κοινωνικῷ, οἱ γλαφυροὶ λόγοι τοῦ ἀοιδίμου Θεοτόκου, ὅστις ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐρμηνείας τῶν θεοφόρων Πατέρων συνέταξε τὸ *Κυριακοδρόμιον*, ἧτοι ἐρμηνευτικὰς ὁμιλίαις εἰς τὰ καθ' ἑκάστην Κυριακὴν ἀναγινωσκόμενα Εὐαγγέλια. Κατόπιν καὶ ἱεροκήρυκες διωρίσθησαν εἰς τὰς πρωτεύουσας τῶν νομῶν, ἐν ἑκάστη ἀρχιεπισκοπῇ, ἔργον ἔχοντες ἀποκλειστικὸν νὰ κηρύττωσι τὸν θεῖον λόγον.

* * *

Κοντός, νευρικός, ἀεικίνητος, μὲ ὀλίγα γενάκια, φέρων τὸ ἐπίσημον αὐτοῦ ράσον, μὲ τὰ πλατέα κράσπεδα, ἐνεφανίζετο, ἀπαξ τοῦ ἔτους, ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τοῦ χωρίου ὁ τακτικὸς ἱεροκήρυξ τοῦ νομοῦ, εὐγενῆς φυσιογνωμία, λευκὴ, ὑπὸ τὰς εὐρείαις πτυχὰς ἀερώδους μαύρης καλύπτρας.

—Ὁ Διδάχος!

Ἐσεῖετο ἅπαν τὸ χωρίον, ὡς ὅτε εἰσῆλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα κ' ὑπεδέξαντο αὐτὸν μετὰ βατῶν καὶ κλάδων.

Ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιὰ. Ἐγίνετο μονοεκκλησία, ἧτοι αἱ ἄλλαι ἐνοριακαὶ ἐκκλησίαι δὲν ἐλειτούργουν τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Οἱ ψάλται ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ψάλωσι καλλίτερον, οἱ ἱερεῖς ἐπροθυμοποιοῦντο νὰ εἶνε τακτικώτεροι, καὶ οἱ μᾶλλον ἀφηρημένοι καὶ ἀπρόσεκτοι ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ ἐπεδείκνουν τὴν ἡμέραν ἐκείνην νηφαλιότητα καὶ προσοχὴν ἀξιοθαύμαστον. Ὅλοι ἔβλεπον πρὸς τὸ ἅγιον βῆμα, ν' ἀνακαλύψουν εἰς τινὰ γωνίαν, ὡς σιὰν ἰστάμενον, τὸν ἱεροκήρυκα, ἀναμένοντα τὴν ὥραν τοῦ κηρύγματος.

Τὸν βλέπουν πῶς ἴσταται, πῶς κάμνει τὸν σταυρόν του, πῶς κύπτει ἐν τῇ προσευχῇ, πῶς κρατεῖ τὸ ἀπὸ γιούσουρ μακρὸν καὶ ὠραῖον κομβολόγι, πῶς διαθέτει τὸν βραχὺν αὐτοῦ πώγωνα· τίς οἶδεν, ἵνα κατόπιν συνδυάσωσι τὰ ρηθησόμενα λόγια τῆς ψυχῆς του πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν του μορφήν καὶ στάσιν καὶ ἐξαγάγωσι τὰ συμπεράσματά των τ' ἀπαραίτητα.

Ἐρχεται τέλος ἡ ὥρα. Μετὰ τὸ Εὐαγγέλιον, φαλλομένου ἀργῶς τοῦ δόξα σοι κύριε, ὁ ἱεροκήρυξ τοῦ νομοῦ, συμμαζευμένα κρατῶν μετὰ σεμνότητος τὰ μακρὰ κράσπεδα τοῦ ράσου, ἐπὶ τῶν ὀνύχων πατῶν, βλέ-

πων πρὸς τὰς πλάκας τοῦ ναοῦ, ἐξέρχεται ἀπὸ τὸ ἅγιον βῆμα, διασχίζει τοὺς πιστούς, ὑπανοίγοντας αὐτῷ δρόμον, καὶ σύννους καὶ σκεπτόμενος ἀναβαίνει τὸν ἄμβωνα, ἀφοῦ ὁ ἐκκλησιαάρχης ἐφρόντισε, μόλις ἀνεγνώσθη τὸ Εὐαγγέλιον, νὰ καταβιβάσῃ ἀπ' ἐκεῖ τὴν χρυσοῦν περιστέραν μετὰ τὰς ἀνοικτὰς πτέρυγας καὶ τὰ δύο κηροπήγια, ἵνα ἐλευθέρως ὁ ἱεροκήρυξ φέρῃ τὰς χεῖράς του ἐδῶ κ' ἐκεῖ, ρητορεύων, διδάσκων, συμβουλευόντων, ἐλέγχων, ἐν πραότητι, ἐν ὀργῇ, ἐν παροξυσμῷ, ἐν εἰρήνῃ.

Βαθεῖα σιγή. Ὅλοι ἔλαβον ὠρισμένην τινὰ θέσιν, ἀπεκρυσταλλώθησαν οὕτως εἰπεῖν, ἀγάλλματα πιστῶν. Οἱ συλλειτουργοῦντες ἱερεῖς ἐξῆλθον εἰς τὰ βημόθυρα ν' ἀκούσουν καὶ αὐτοὶ τὸν λόγον.

Μαύρη σικιά ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος καταπτᾶσα, θαρρεῖς, ἠπλώθη. Ἐκεῖ ὅπου ἦτο ἡ χρυσοῦν περιστέρα μετὰ τὰς ἀνοικτὰς πτέρυγας φαίνεται ἤδη ἡ προτομή τοῦ Διδάχου, σεμνή, εὐπρεπής, μαύρη, ἐστολισμένη μετὰ τὸ ἀργυροῦν ἐγκόλπιον, τὸ σμάλτινον, ἐν ᾧ λεπτοῦφες μαῦρον ἐπανωκαλύμμαχον, ὡς νεφέλη σκιερά, κατακοσμεῖ τὴν κεφαλὴν του. Εἰκὼν ἱερὰ ἐρημίτου, σπανία διὰ τὸ χωρίον.

Ὁ λαὸς σιωπῶν ἀναμένει· ὀλίγοι μόνον βήχουν· τὸ μόνον τῆς ζωῆς σημεῖον.

Ὁ Διδάχος ρίπτει ἀπλανὲς βλέμμα ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τῶν πιστῶν. Τὸ βλέμμα διαυγὲς ἐκφράζει ἐνδόμυχον χαρὰν διὰ τὴν προθυμίαν, καὶ στραφεὶς τέλος πρὸς τὸ τέμπλον ποιεῖ τρίς τὸν σταυρόν του καὶ ἄρχεται τοῦ λόγου, σιγὰ σιγὰ κατ' ἀρχὰς καὶ βραδέως, εἶτα ταχύτερον καὶ ζωηρότερον, ἀκμαζούσης τῆς ρητορείας. Τὰ θέματα πρακτικὰ πάντοτε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀντλούμενα ἐκ τοῦ Δεκαλόγου, διδακτικὰ, καλὰ. Ἡ γλῶσσα ὅσον τὸ δυνατὸν ἀπλῆ. Τὰ ρητορικὰ σχήματα κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ κατὰ τοὺς χαρακτῆρας.

— Καλὰ τὰ εἶπεν!

Ἐπαναλαμβάνει μετὰ ταῦτα ὁ κόσμος.

Καὶ μεταβαίνουν κατόπιν οἱ προὔχοντες εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἐπιτρόπου νὰ χαιρετίσωσι τὸν Διδάχον, νὰ συγχαρῶσιν αὐτόν, νὰ συμβουλευθῶσιν αὐτόν, νὰ ἐξομολογηθῶσιν ἄλλοι, καὶ ἄλλοι νὰ λύσωσι διαφορὰς ὡς ἐνώπιον πνευματικοῦ.

Διέμενε μίαν-δύο ἐβδομάδας ὁ Διδάχος κ' ἔβλεπε ἀπ' ἔξω, εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς οἰκίας τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἐπιτρόπου, σωρὸς τὰ ψαροκόκκαλα, ἐκεῖνα τὰ μεγάλα, τοὺς σπονδύλους τῶν κησοειδῶν ἰχθύων, ὀρφῶν καὶ συναγρίδων καὶ φαγκριῶν, διότι συνήθως ὁ Διδάχος ἐξέλεγε νῆμερας ἰχθυοφαγίας διὰ τὴν περιοδείαν του τὴν διδακτικὴν. Κ' ἔζη λιτὸν βίον ὁ εὐλόγημένος —νᾶχων τὴν εὐχὴν του, εἶνε δεσπότης τώρα— ἄλλ' οἱ χρι-

στιανοὶ τῶν νήσων εἶνε εὐλαβέστατοι καὶ φιλόξενοι πάντοτε, ἰδίως πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἄρχοντας. . .

Ἐπήγαινε καὶ εἰς τὸ μοναστήρι.

Κοντός, νευρικός, ἀεικίνητος, ταχυκίνητος, ξηρὸς μὲ τὸ ράσον ἐπ' ὤμου, πεζός, ἀνήρηχο τὸ ἐλαιόφυτον βουνόν, νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Μονήν, νὰ ἀνασάνῃ ὀλίγον ἀπὸ τοὺς κόπους καὶ μόχθους τοῦ θείου κηρύγματος· ἴσως —τίς οἶδεν— ἐν τῇ ἐρημίᾳ τοῦ δάσους, εἰς τὰ δροσερὰ ρεύματα, ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν πλατάνων, ἐπάνω εἰς τὴν καταπράσινην τρυφερὰν πτέρην, μὲ τὰ τραγούδια τῶν ἀηδόνων, τὰ ρεμβώδη, ἴσως, νὰ σχεδιάσῃ κανένα νέον λόγον, καμμίαν ἄλλην διδασκαλίαν. . .

Καὶ εὐωδιάζε πλέον θάλασσαν τὸ κατηφές τῆς Μονῆς μαγειρεῖον, ἀπὸ τὴν ὄσμήν τῶν θαλασσινῶν, τὴν ἀχόρταστον, τῶν ὄστρακοδέρμων καὶ μαλακίων καὶ τῶν μεγάλων ψαριῶν. Κ' ἔφερνε γύρω ὁ κουλὸς καὶ βραδύγλωστος, ὁ καυμένος ὁ γέρω-Δαμιανός, —ὁ Θεὸς σχωρέσει τον!— καὶ ἐμύριζεν ὡς ἀγριόγατος, νὰ τοῦ δώσῃ ὁ πάτερ Γεδεών, ὁ Καραβογιάννης, ὁ μάγειρος, κανένα κόκκαλο, «τὸ ἐλάχιστο», γιὰτι «ἀπὸ τῆς σαρδέλλαις ποῦ ἔτρωγε, δὲν ἤμποροῦσε νὰ ξεχωρίσῃ τὰ κόκκαλα — γιὰ μεζὲ ἐνοεῖς, νὰ τραβήξῃ καμμιά». Ἄλλ' ὁ Καραβογιάννης, ὁ μάγειρος, μὲ τὸ γένειον τὸ τραχὺ καὶ ἀραιόν, ὡς τράγου πηγούνιον, ἀνασφουγκωμένος μέχρι τῶν ἀγκῶνων, κρατῶν τὴν μακρὰν ἐκείνην καλογηρικὴν κουτάλαν, τὴν διατρέφουσαν τόσον πλουσιοπαρόχως τοὺς μακαρίους κοινοβιάτας, ὡς χεῖρα θεῖαν (κατὰ τὸ ψαλμικόν: «ἀνοίγεις σὺ τὴν χεῖρά σου καὶ ἐμπιπλᾷς πᾶν ζῶον») κλπ.), ἐτακτοποιεῖ τὰ τεμάχια τῶν ἰχθύων, ἢ τοὺς δακτυλίους τοὺς πορφυροχρόους τοῦ ἀστακοῦ, ἐν τῇ μεγάλῃ χύτρα βράζοντα. Καὶ οὐδὲ προσεῖχεν εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ πτωχοῦ Δαμιανοῦ, ὅστις ἐπὶ τέλους δὲν ἐκράτησε τὴν γλῶσσάν του ὁ βραδύγλωστος, καὶ παραβὰς τὸν κανόνα τῆς ὑπακοῆς, ἐμουρμούρισε, παραπονούμενος, ἐκ τῆς εὐωδίας τῶν θαλασσινῶν ὄψων λυθέντων τῶν δεσμῶν τῆς γλώσσης του:

—“Ὅλα αὐτὰ γιὰ τὸν Διδάχον εἶνε;

Τότε ὁ Καραβογιάννης ὁ μάγειρος, γνωρίζων καὶ ὀλίγα γραμματάκια ἀπήντησεν:

— Οὐκ ἐπ' ἄρτω μόνω ζήσεται ἄνθρωπος!

— Ἄλλὰ καὶ ἐπὶ ἀστακοῖς καὶ ὄστρακοδέρμοις καὶ μαλακίαις, τοῖς ἐκπορευομένοις ἐκ τοῦ βυθοῦ τοῦ πόντου!

Θ' ἀπάντηα ὁ εὐδαίμων Διδάχος ἂν ἦτο ἐκεῖ.

Ἄλλ' ὁ πτωχὸς Δαμιανός, ὁ κουλὸς καὶ βραδύγλωστος, ὅστις ἔζη μόνον ἐπ' ἄρτω, καὶ τούτῳ ξηρῷ ὡς λίθῳ, ἐκατάπινε δὲ καὶ ἐλαίας, ὡς ὁ

γλάρος τὰ ἰχθύδια, ψωροπερήφανος ὅμως ὡς ἦτο, ἵνα μὴ φανῆ ὅτι ἴσταται ἐκεῖ «διὰ τὰ κόκκαλα», διέκοπτε τὴν ἐργασίαν τῆς κουτάλας τοῦ Καραβογιάννη, δίδων ὁδηγίας μαγειρικές, ἀργά-ἀργά — ἦτο βραδύγλωσσος:

— Εἶνε πολὺ φωτιά. Θὰ πιάσῃ τὸ φαί. Εἶνε λίγο τὸ λάδι. Εἶνε πολὺ τὸ κρομμύδι. . .

Ἔως οὐ ἐπὶ τέλος ὁ Καραβογιάννης, ὁ μάγειρος, βράζων ἐξ ὀργῆς, δριμύτερον ἀπὸ τὰ ὄψα τοῦ μαγειρείου του, εἶπεν:

— Βρέ, εὐλογημένε, ἐσὺ ἔγινες Διδάχος. . .

Ὁ ἀρχοντάρης πάλιν ὁ γέρω-Σωτηράκης — Σισώης ἐλέγετο εἰς τὸ καλογηρικόν, ἀλλ' ἐπειδὴ εἶχεν ἔλθει εἰς γάμον πρότερον, διετήρησε παρὰ τῷ λαῷ τὸ κοσμικόν του ὄνομα, διότι δὲν ἠμπόρεσεν ὁ εὐλογημένος νὰ κόψῃ τὸ θέλημά του — ὁ ἀρχοντάρης λοιπόν, λόγιος μοναχός, πρῶην δημοδιδάσκαλος, ὡς φαγᾶς ὅπου ἦτο, ἐβδομάδας ὅλας εἶχε κ' ἔτρωγεν ἀπὸ τὰ λείψανα τῶν δείπνων τοῦ ἱεροκήρυκος. Φαγητὰ καὶ χαβιάρια, καὶ κρασιά καὶ ψωμί χάσιχο, ὅλα τὰ ἐκλείδωνεν εἰς ἓν κελλίον καὶ εἶχε κ' ἔτρωγε μόνος του. Καὶ ἂν ὁ γάτος ὁ παχουλός δὲν ἔστεκεν ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὴν πόρταν τοῦ κελλίου του, ὅτε ὁ γέρω-Σωτηράκης κλειδονόμενος ἐδείπνει, κανεὶς δὲν θὰ ἐννόει τίποτε, οὔτε ὁ κουλός ὁ Δαμιανός, ὅστις ἐφημίζετο διὰ τὴν ὄσφρησίν του.

* * *

Ἐκτοτε παρῆλθον ἔτη. Ὁ ἱεροκήρυξ ἐπανελάμβανε τακτικῶς τὴν περιήγησίν του. Σωρὸς τὰ ψαροκόκκαλα ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὴν οἰκίαν τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἐπιτρόπου. Ὁ γέρω-Σωτηράκης ὁ ἀρχοντάρης, τόσον πολὺ ἐπάχυνεν ἀπὸ τὰ λείψανα τῶν ἐπισήμων δείπνων, ὥστε ἂν δὲν ἀπέθνησκεν ἐγκαίρως, ἀμφιβάλλω ἂν θὰ ἠδύνατο νὰ συγυρισθῆ. Ὁ κόσμος συνέρρεεν ἐν συνωστισμῷ ν' ἀκούσῃ τὸν φημισμένον Διδάχον. Ἐν τούτοις αἱ ψευδορκίαι καὶ αἱ ἀπάται καὶ αἱ μικροκλοπαὶ ἐπλήθυνον ἐν ἀναλογία σταθερᾷ πρὸς τὸν ὀλονὲν ὑψούμενον σωρὸν τῶν ψαροκοκκάλων. Ἡ πόλις ἐκλείσθη στενωῶς ὡς ἐν πολιορκίᾳ, τῶν χαραγμένων δρόμων καταληφθέντων ὑπὸ τῶν περιοίκων, καὶ ἀσφυκτιᾷ. Οἱ ἐξοχικοὶ δρόμοι τῶν κτημάτων κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν γειτόνων καὶ καταξοχίζετο κανεὶς νὰ υπάγῃ εἰς τὸ ἀμπέλι του, ὑποχρεωμένος νὰ διέλθῃ ἀπὸ στενωπάτας ἀτραπούς. Πρὶν ἀρχίσῃ τὰ ταξειδιά του ὁ Διδάχος, ἐπὶ τουρκοκρατίας, ὅτε δὲν ὑπῆρχον τακτικοὶ ἱεροκήρυκες, ἐμάζονες τὰς ἐλαίας σου καὶ ἄφινες τὰ σακκία γεμάτα εἰς τὸ βουνόν, εἴτε ἕνεκα χιμῶνος, εἴτε ἕνεκα

ἐλλείψεως μεταγωγικοῦ· τώρα ποῦ τολμᾶς ν' ἀφίσης σακκιά εἰς τὸν ἐλαιῶνα, καὶ μάλιστα γεμάτα. Τὰ τρώγει ἡ νύχτα! Τὰ καλύπτει τὸ χιόνι!

Μίαν ἡμέραν δικάσιμον τόσος κόσμος ἐδικάζετο ἐν τῷ εἰρηνοδικεῖῳ δι' ἀγροζημίας καὶ μικροκλοπᾶς καὶ βλάβας τῶν ποιμένων, ὥστε μετὰ τῶν μαρτύρων σχεδὸν ὅλον τὸ χωρίον ἐκλήθη εἰς τὸ πταισματοδικεῖον. Ἐκεῖ πλησίον τοῦ οἴκου τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἐπιτρόπου. Ἔτυχε νὰ διέρχεται ἐκεῖθεν καὶ ὁ κουλὸς ὁ γέρω-Δαμιανός, ὅστις βλέπων τὸν κόσμον τὸν πολὺν καὶ ἀναλογισθεὶς τοὺς ὄρκους, τοὺς ὁποίους θὰ ἔπαιρνον τὴν ἡμέραν ἐκείνην, δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατήσῃ τὸν ἀναστεναγμὸν του διὰ τὴν φοβερὰν κατὰπτωσιν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ στραφεὶς πρὸς τὸ ἀντίθετον μέρος, δὲν γνωρίζω πῶς, ἐσταμάτησε τοὺς ὀφθαλμούς του ἐπὶ τοῦ σωροῦ τῶν ψαροκοκκάλων καὶ εἶπε στενάζων ἀπὸ καρδίας καὶ ξηρογλύφων τὰ χονδρὰ χεῖλη του:

— Κρῖμα ᾿ς τὰ ψαροκοκκαλα!

Τολμᾶς ν' ἀφήσης φρούτα ἐπάνω εἰς τὸ δένδρον νὰ ὠριμάσουν; τολμᾶς ν' ἀφήσης σταφυλὰς εἰς τὰ κλήματα μετὰ τὸν τρυγητὸν νὰ τὰ ἔχῃς βραδύτερον; τολμᾶς νὰ φυτεύσης σπάνιόν τι λαχανικόν;

Θὰ εἴπητε:

Τί νὰ σοῦ κάμῃ καὶ ὁ Διδάχος! Μιὰ φορὰ τὸν χρόνον! Πρέπει κάθε μέρα. . .

Ἄς εἶνε· ἔλθωμεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἐπλήθυσε τὸ θεῖον κήρυγμα. Ὅπου οἱ ἐφημέριοι φιλοτιμοῦνται τίς νὰ φανῇ λογιώτερος, ἵνα ἀποκτήσωσι τὴν εὐνοίαν τῶν ἐπιτρόπων καὶ τοῦ ἐπισκόπου. Ὅπου ὄχι μόνον κληρικοί, ἀλλὰ καὶ λαϊκοὶ κηρύττουσιν. Ὅπου καὶ εἰς τοὺς συλλόγους ἀκόμη γίνεται θεῖον κήρυγμα.

Εἶπατέ μοι:

᾿Ωλιγόστευσαν αἱ καταπατήσεις τοῦ Δεκαλόγου; ᾿Ωλιγόστευσαν τὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα; ᾿Ωλιγόστευσαν τὰ κέντρα τῆς διαφθορᾶς; ᾿Ωλιγόστευσαν αἱ ταβέρναι; ᾿Ωλιγόστευσαν τοῦλάχιστον αἱ βλασφημίαι; Μὲ τὴν προθυμίαν μὲ τὴν ὁποίαν συρρέουσιν οἱ ἄνθρωποι ν' ἀκούσωσι τὸν φημισμένον ἱεροκήρυκα, μὲ τὴν αὐτὴν πληροῦσι κατόπιν τὰς ταβέρνας, ὅπου συγχρόοντες τὰ ποτήρια, ἐπιδοκιμάζουν τὸν θεῖον λόγον. . .

Σᾶς ἐρωτῶ:

Καθ' ὄλην τὴν ἁγίαν Τεσσαρακοστὴν ἐκηρύσσετε ἐν Ἀθήναις ὁ θεῖος λόγος: Πόσοι ἐπέισθησαν ὅτι ἁμαρτάνουσι μὴ νηστεύοντες; Πόσοι ἐπέισθησαν ὅτι ἁμαρτάνουσι μὴ ἐγκρατεῦμενοι; Πόσοι ἐπέισθησαν ὅτι θέατρα δὲν ἐπιτρέπονται ἐν τῇ ἁγίᾳ Τεσσαρακοστῇ; Πόσοι ἐπέισθησαν ὅτι

προσευχή και νηστεία και σποδός και πένθος εἶνε πράγματα ἀσυμβίβαστα πρὸς τὰς ἐξακολουθούσας παιδράς διασκεδάσεις;

* * *

Συμβαίνει κάτι τι, τὸ ὁποῖον πρέπει βαθέως νὰ ἐξετασθῆ. Ἀληθῶς, αὐτὰ τὰ ὁποῖα λέγω, φαίνονται παράδοξα. Ἄλλ' ὅσον παράδοξα καὶ ἂν εἶνε, δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσιν.

Ἴδου κατ' ἐμέ.

Ἡ πίστις ἡμῶν περιλαμβάνει τὸ πρακτικὸν μέρος καὶ τὸ θεωρητικόν. Οὕτω καὶ πᾶσα ἐπιστήμη. Ἄλλ' ἐν μὲν ταῖς τοῦ κόσμου ἐπιστήμαις προηγείται ἡ θεωρία τῆς πράξεως. Ἐν τῇ πίστει ὁμως ἀνάγκη νὰ προηγηθῆ ἡ πράξις, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς ἐπίβασις εἰς τὴν θεωρίαν. Οὕτως ἐβάδισαν πάντες οἱ ἅγιοι τῆς ἐκκλησίας, πάντες οἱ πατέρες. Ὁ Μέγας Βασιλείος ἐγένετο μέγας, διότι ἤρχισεν ἀπὸ τῆς πράξεως. Ἐκεῖ ἐν τῷ ἀσκητηρίῳ τοῦ Πόντου τῷ ἐκλεκτῷ, διὰ τῆς ἀσκήσεως ἀνῆλθεν εἰς τὰ ὕψη τὰ ἀπρόσιτα τῆς θεωρίας καὶ ἐτράνωσε τὴν φύσιν τῶν ὄντων, ὡς οὐδεὶς ἄλλος. Οὕτω καὶ διὰ κάθε χριστιανὸν προαπαιτεῖται ἡ πράξις, ἵνα δυνηθῆ νὰ καρπωθῆ ὠφέλειαν καὶ παρὰ τῆς θεωρίας. Τώρα ὁμως πάντες ἡμεῖς, ἀμέτοχοι τῆς πράξεως, προσερχόμεθα καὶ ἀκούομεν τὰς θεωρίας τῶν ἱεροκηρύκων καὶ διδασκάλων, οἵτινες ἀληθῶς, φιλοτίμως ἐργαζόμενοι, ἐπιδεικνύουσι πολλὰ προσόντα εὐγλωττίας. Ἀλλὰ μάτην κοπιῶσιν. Οἱ πιστοί, ἀκατήχητοι, δὲν δύνανται νὰ ὠφεληθῶσι. Τὸ πολὺ πολὺ ἠμποροῦν νὰ θαυμάσουν τὰ λεχθέντα, νὰ ἐπιδοκιμάσουν, νὰ ἐκπλαγῶσι πρὸς τὰ ρητορικὰ σχήματα· ἀλλ' ἕως αὐτοῦ μόνον. Ἐν τῇ πράξει οὐδὲν πράττουσιν, ἐξ ὧν ἤκουσαν, διατί; Διότι ἡ πράξις δὲν διδάσκεται ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος.

Διὰ τοῦ ἄμβωνος ἐπιζητεῖ ἡ Ἐκκλησία τὴν ἐδραΐωσιν τῆς πίστεως. Καὶ τοῦτο εἶνε τὸ πνεῦμα τοῦ ἀποστολικοῦ κανόνος καὶ τοῦ ις' τῆς ς' Οἰκουμενικῆς. Ἐν ᾧ ἡμεῖς στερούμεθα σήμερον τῆς κατηχήσεως, ἦτοι τοῦ θεμελίου. Εἴμεθα ἀκατήχητοι. Πῶς θὰ μᾶς στερεώσουν οἱ ἱεροκήρυκες, ἀφοῦ δὲν βαίνωμεν ἐπὶ θεμελίων; Ἐλαχίστη ὥρα· ἕως οὐ ἐξέλθωμεν ἀπὸ τοῦ ναοῦ, καὶ πάραυτα διαλύεται τὸ ἔργον τοῦ ἱεροκήρυκος, ὡς πομφόλυξ. Συγκεχυμένοι καὶ ἀσυνάρτητοι ἰδέαι ἐπικρατοῦσι παρ' ἡμῖν περὶ τῆς θρησκείας μας. Τὰ μυστήρια ἀργοῦσιν. Ἡ ἐξομολόγησις ἀπέπτῃ, ὡς νεφέλη ἀσύλληπτος. Ἡ θεία εὐχαριστία γίνεται πρὸς κριμα ἡμῶν μέγα. Οἱ ἱερεῖς τυπικῶς, ὡς ἐπάγγελμα βιοποριστικόν, τελοῦσι τὴν βάπτισιν, τὸν γάμον καὶ τὴν κηδεῖαν τοῦ ἀνθρώπου. Πνευματικοὶ

εἰσὶν ἄγνωστοι παρ' ἡμῖν. Εἰς τὰ σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ μακαρίτου Παπαδοπούλου μέχρι σήμερον τὸ ἱερὸν μάθημα εἶνε τὸ μᾶλλον περιφρονημένον. Πῶς θέλετε λοιπὸν ἐν τοιαύτῃ καταστάσει ἀκατηχησίας νὰ ὠφελήσῃ τὸ θεῖον κήρυγμα; "Ὅταν τύχῃ ν' ἀκούσω κανένα καλὸν ἱεροκήρυκα, λυποῦμαι διὰ τὸν χαμένον κόπον του. Θαρρῶ, πῶς ἀπ' ἐκεῖ, ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ χρυσοπάστου ἄμβωνος ραίνει ἄνθη καὶ ἀρώματα εἰς κεφαλὰς ἀνυποδῆτων καὶ λασπωμένων καὶ κουρελιασμένων πνευματικῶς πενήτων. Προσθέσατε καὶ τὸ ἄλλο ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἱεροκηρύκων ὁμοιάζουν πρὸς τοὺς ἀρχαίους δημαγωγούς, οἵτινες κολακεύουν μᾶλλον τὸν Χριστιανόν, ἀντὶ νὰ μαστίξουν αὐτόν." Ἄλλοι δὲ κέκτηνται τὸ διδάσκειν ἄλλ' ὄχι καὶ τὸ ποιεῖν. Τοῦτο δὲ εὐρύνει καταπληκτικῶς τὴν μεταξὺ τῶν δύο ὤτων συγκοινωνίαν, ὥστε οἱ λόγοι ἀπὸ τὸ ἐν αὐτῇ μπαίνουν καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο βγαίνουν.

* * *

Ἄντι λοιπὸν νὰ σκεπτώμεθα περὶ αὐξήσεως τοῦ θείου κηρύγματος, καλὸν εἶνε νὰ φροντίσωμεν περὶ τῆς κατηχήσεως τῶν πιστῶν προηγουμένως. Διότι τώρα εἴμεθα βαπτισμένοι, χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν τὰ ἄρθρα τῆς πίστεως ἡμῶν. Ἡ δὲ κατήχησις διδάσκεται οὐχὶ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐστίας, διὰ τῶν πνευματικῶν.

Λοιπὸν σχηματίσατε τάγματα πνευματικῶν. Ἄλλὰ πνευματικῶν. Οὐχὶ ἐπαγγελματιῶν πνευματικῶν. Οὐχὶ ἀργῶν, εἰς οὓς νὰ εὗρητε δουλειά πνευματικῶν. Οὐχὶ τεμπέληδων, εἰς οὓς νὰ ἐφεύρητε τὸν τρόπον τοῦ ζῆν ἄνευ ἐργασίας πνευματικῶν. Πνευματικῶν κομποσχοινάτων!

Πνευματικῶν ἀσκητικῶν, νηστευτῶν, ἐγκρατευτῶν, ἱερέων ἐμπνεομένων ὑπὸ ἱεροῦ ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὴν θρησκείαν. Ἱερέων, διωκόντων τὴν σωτηρίαν τῶν πιστῶν. Οἱ πνευματικοὶ αὐτοί, ζῶντες κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τὸ μέγα τοῦ Σωτῆρος καὶ τῶν θείων ἀποστόλων, θὰ εἶνε ὁ τύπος καὶ ὑπογραμμὸς εἰς τοὺς ἐνορίτας των. Θὰ κατηχήσωσιν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐστίᾳ, θὰ νουθετῶσι, θὰ συμβουλευῶσι, θὰ «κανονίζωσι» καὶ διὰ τοῦ θεοῦ ζήλου αὐτῶν θὰ κατορθώσωσι νὰ ἀναζήσῃ ἡ πίστις ἐν ταῖς καρδίαις τῶν πιστῶν, ἥτις σήμερον, νεκρά, καλύπτεται ὑπὸ τὴν ψυχρὰν τέφραν τῆς ἀκατηχησίας. Ἐὰν καὶ τότε μετὰ τοὺς μόχθους τοὺς ἀποστολικούς τῶν κομποσχοινάτων, δὲν ἐλαττωθῶσι τὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα, δὲν ἀναλάμψῃ πάλιν ἡ νηστεία καὶ ἡ προσευχὴ καὶ ἡ ἐλεημοσύνη, θὰ εἴπῃ ὅτι τὸ ἔθνος μας ἀπώλεσε τὴν πίστιν καὶ τότε εἶνε ἀνάγκη ἄλλων μέτρων. Ἄλλὰ πέποιθα ὅτι τὰ ἀποτελέσματα θὰ εἶνε λαμπρά.

Διότι αδύνατον νὰ ἀμαρτήσῃ ὁ ἐν γνώσει προσευχόμενος καὶ ἀγρυπνῶν· αδύνατον νὰ ἀμαρτήσῃ ὁ ἐν γνώσει νηστεύων, ἐγκρατευόμενος καὶ συνεχῶς μεταλαμβάνων.

Ὁ διάβολος βεβαίως, ὡς λέων ὠρυόμενος, ζητεῖ τίνα καταπή· δὲν δύναται ἡ ἀμαρτία νὰ λείψῃ ἀπὸ τὸν κόσμον. Ἄλλὰ δὲν θὰ ὑπάρχῃ ἡ σημερινὴ πλεισμονὴ τῶν ἀμαρτημάτων, ἀπὸ τῆς ἐξωλεστάτης βλασφημίας μέχρι τῆς πλεοναζούσης σωματικῆς ἀκαθαρσίας.

— Μὰ ἔτσι θὰ ἀγιάσωμεν ὅλοι!

Μάλιστα. Αὐτὸς εἶνε ὁ προορισμὸς τοῦ χριστιανοῦ. Ὁ ἀγιασμὸς. Ἡ μεγαλειτέρα ἐλεημοσύνη, ἄνευ τοῦ ἀγιασμοῦ τούτου, εἶνε ἀπαράδεκτος παρὰ τῷ Κυρίῳ.

Ὅταν λοιπὸν στρατολογηθῶσι τῷ Κυρίῳ τοιοῦτοι κομποσχοινᾶτοι πνευματικοί, ἄγιοι, ἀσκητικοὶ ἄνδρες, μὴ δουλεύοντες τῇ δεκάρῃ, τότε μόνον ἡ πίστις θ' ἀναλάμψῃ παρ' ἡμῖν. Ἐνῶ διὰ τῶν ἱεροκηρύκων οὐδὲν πρακτικὸν ἀποτέλεσμα θὰ ἐπέλθῃ. Μόνον ὁ σωρὸς τῶν ψαροκοκκάλων θὰ ὑψοῦται εἰς τὰ χωρία, ὡς τὸ μόνον σημεῖον, ὅπερ θὰ μαρτυρῇ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, ὅτι ὁ ἱεροκήρυξ τακτικὰ ἐκήρυττε τὸν θεῖον λόγον.

(Ἀπὸ τὸ λεύκωμα Ἡ Ἑλλάς κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας τοῦ 1896, ἐκδ. ἁ' Ἀκροπόλεως.)

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

NINA ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ

Τὰ σκιαθίτικα καφενεῖα*

Στὸν παπαδιαμαντικό συμπότη,
φίλο Δημ. Πλάκα, μνήμη ἀγέρωσ

«Τὸ καφενεῖο εἶναι ἡ καρδιά τοῦ ἑλληνικοῦ χωριοῦ
καὶ ἡ ἐκκλησιά εἶν' ἡ ψυχὴ του».

Θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ἐπαληθεύσουμε τὴν λαϊκὴ αὐτὴ ρήση, ὡς πρὸς τὸ σκέλος τῶν καφενεῖων, μέσα ἀπὸ τὰ σκιαθίτικα διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη, διαποτισμένοι συγχρόνως καὶ ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη γοητεία ποὺ ἀσκοῦν αὐτὰ στὴν ψυχὴ μας.

Ἡ Σκιάθος ὡς οἰκισμός, σὲ μία φάση τῆς πολυκύμαντης —γιατὰ τὰ δικά της γεωγραφικὰ δεδομένα— ἱστορίας της, ἐπιστρέφει τὸ 1829 στὴν παλαιὰ παραθαλάσσια περιοχὴ τοῦ νησιοῦ, τὴν μεσημβρινή, «στὸ λιμάνι ἐκεῖ ποὺ ἦταν ἄλλοτε ἡ ἀρχαία πόλη Σκιάθος»¹.

Κατεβαίνει κυριολεκτικῶς ἀπὸ τὴν μεσαιωνικὴ τῆς θέση, τὸ Κάστρο, καὶ δημιουργεῖ τὴν «νεόφυτον πόλιν» στὴν ὁποῖαν καὶ «προοδεύει γιγαντιαίως» σὲ ὄλους τοὺς τομεῖς μιᾶς ὑπὸ συγκρότησιν κοινωνίας πρωτίστως ναυτικῆς ἢ καλύτερα ἐμποροναυτικῆς². Ποικίλα ἐπαγγέλματα, ἄλλα ὡς συνέχεια προηγούμενων καὶ ἄλλα νεοφανῆ, συνθέτουν τὴν νέα σκιαθίτικη κοινωνία.

Θέση ὄχι εὐκαταφρόνητη μεταξὺ τῶν

ἐπαγγελματιῶν κατέχει καὶ ἡ τάξις τῶν καφετζήδων καὶ καπηλῶν. Ὁ Παπαδιαμάντης ἐμπνεόμενος «ἄληθῶς ἀπὸ τὰς ἀναμνήσεις καὶ τὰ αἰσθήματά του» παρεμβάλλει στὰ σκιαθίτικα διηγήματά του καφενεῖα, καπηλεῖα καὶ τὰ συναφῆ μαγαζιά τῆς μικρῆς πόλεως. Καφετζῆδες, κάπηλοι, μικροκάπηλοι, ταβερνιάρηδες καὶ ἡ ποικίλη πελατεία τους, οἱ θαμῶνες τους συνωθοῦνται μέσα σ' αὐτὰ ἢ ἀποτελοῦν ὀλιγοπρόσωπες ἢ καὶ μοναχικὲς παρουσίες.

Καὶ ἐπειδὴ ἀκριβῶς διατηρεῖ ὁ Σκιαθίτης —μέσω τῆς μνήμης καὶ τῆς νοσταλγίας του— ζωντανὴ τὴν ἐπαφὴ του μὲ τὸν κόσμον τοῦ νησιοῦ του μᾶς δίνει πρόσωπα, πράγματα, καταστάσεις, γεγονότα —ἅλα χειροπιαστά καὶ συγκεκριμένα. Μὲ τρόπο φυσικὸ ἢ ἀτμόσφαιρα τοῦ καφενεῖου θὰ δημιουργηθεῖ ὥστε «νὰ βλέπουμε» τὰ διαδραματιζόμενα καὶ «νὰ ἀκοῦμε» τὰ λεγόμενα μέσα σ' αὐτὰ τὰ σκιαθίτικα μαγαζιά.

Γιατὶ σ' αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ καφενεῖα καὶ καπηλεῖα τῆς προσφιλοῦς τοῦ νήσου

* Δημοσιεύεται ἡ εἰσαγωγὴ ἀπὸ ἀνέκδοτη ὁμότιτλη ἐργασία.

¹ Ἰω. Ν. Φραγκούλας, *Σκιαθίτικα Α'*, Ἱστορία τῆς Σκιάθου, Ἐκδόσεις «Ἰωλκός», Ἀθήνα 1978, σελ. 113.

² Φραγκούλας, *ὁ.π.*, σ. 117.

φιλοξενείται ὅλος ὁ καθημερινὸς μόχθος καὶ ἀποθησαυρίζεται ἡ σοφία καὶ τὸ ἦθος τοῦ ναυτικοῦ καὶ ἐργατικοῦ της κόσμου. Ἐκεῖ «δευτερόνουν ἢ τριτόνουν τὸ ἐντόπιον ρακὶ ἢ τὴν μαστίχαν»· ἐκεῖ οἱ ἀρχαῖοι ἐμποροπλοῖαρχοι ἀπολαμβάνουν τὴν «ἀναψυχὴν πρὸ τῆς ραστώνης»· ἐκεῖ τὸ καταφύγιο τοῦ ξενητεμένου καὶ τὸ ἀποκοῦμι τοῦ ξένου. Σ' αὐτὰ οἱ δεξιώσεις τῶν παλιννοστούντων ναυτικῶν μὲ τὰ μουσαφιρλίκια καὶ τὰ σαλαμετλίκια· ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὰ ἡ τάξις τῶν ὑπαλλήλων — φερτὴ ἢ γηγενὴς — καίγεται κάθε βράδου στὰ χαρτιά καὶ πρωτοστατεῖ εἰς τὰς χαρτοπαικτικὰς ἐσπερίδας.

Εἶναι λοιπὸν γιὰ τὴν Σκιάθο ὁ κόσμος τῶν καφενειῶν¹ στοιχεῖο ὑγιές, ἐνσωματωμένο φυσιολογικὰ καὶ ἐγκεντρι-σμένο στὴν καθόλου ζωὴ τοῦ τόπου.

Δὲν σκηνοθετεῖ ὁ Νοσταλγός, Ἄρ-δεύει μόνον μὲ ἀγάπη τὴν ἀπλῆ, ταπεινὴ ζωὴ τῆς πατρίδας του ἀντλώντας ἀπὸ τὴν ἀστεϊρευτὴ δεξαμενὴ τῆς μνήμης του καὶ τῶν βιωμάτων του. Καὶ τότε ὁ ἐπίσημος καφετζῆς καὶ ὁ μερακλῆς κἀπη-λος ἀλλὰ καὶ ὁ πονηρὸς μικροκἀπηλος, καθημερινοὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἄνθρωποι τοῦ τόπου τους, μαζὶ μὲ τοὺς θαμῶνες τους ἀναδεικνύονται σὲ αὐθεντικά, οἰκεία πρό-σωπα χωρὶς ὠραιοποιήσεις.

Τὰ χρονολογικὰ ἱστορικὰ πλαίσια, στὰ ὁποῖα θὰ συναντήσουμε τὰ παπα-διαμαντικὰ καφενεῖα, τοποθετοῦνται κυ-ρίως στὸ β' ἡμισυ τοῦ 19ου καὶ στὴν α' δεκαετία τοῦ 20οῦ αἰ. χωρὶς νὰ λείπουν καὶ μερικὲς ἀναφορὲς σὲ προγενέστερες

ἐποχές, ὅπως π.χ. στὰ χρόνια τοῦ Κά-στρου, τῆς παλαιᾶς μεσαιωνικῆς πρω-τεύουσας τοῦ νησιού².

Τὰ καφενεῖα συγκεντρωμένα ἢ δια-σκορπισμένα στὴν παραθαλάσσια κωμό-πολη δίνουν ζωὴ, ὅπως ἡ καρδιά, καὶ στέγη, ὅπως τὸ σπῆτι, εἰς τοὺς θαλασ-σινούς καὶ τοὺς χερσαίους, τοὺς σοβα-ροὺς γέροντες καὶ τοὺς εὐθυμοὺς βαστά-ζους τῆς ἀγορᾶς, τοὺς... τοὺς... ὄχι ὅμως καὶ στὶς γυναῖκες. Αὐστηρῶς ἀν-δρική ἢ πελατεία. Σ' αὐτοὺς ἀνήκει καὶ ὁ περιβάλλων χώρος.

Μία ἐξαιρέση σημειώνει ὁ Παπαδια-μάντης. Εἶναι ἡ σεβασμία θεια-Γερακίνα «ἡ μόνη γυνὴ ἥτις ἠδύνατο νὰ ἐμφανί-ζηται ἀτιμωρητὴ ἐν μέσῳ τῆς διατριβῆς τῶν ἀνδρῶν, διασχίζουσα κατὰ πλάτος τὴν ἀγορὰν...»³. «Ἄλλες γυναῖκες ἂν πα-τοῦσαν τὸ πόδι τους στὰ μαγαζιά θὰ ἦταν ἢ ἀπὸ ἀναπότρεπτη ἀνάγκη⁴ ἢ γιὰ νὰ ψωνίσουν. Καὶ βεβαίως ἀπὸ τὴν πίσω θύρα· «τὸ καπηλεῖον εἶχε δύο θύρας· ἡ ἄνω θύρα, ἢ πρὸς τὴν συνοικίαν καὶ τὸν μέσα δρόμον, ἦτο διὰ τὰς γραίας καὶ τὰ μικρὰ κοράσια, ὅσα ἤρχοντο διὰ νὰ ἀγο-ράσουν κρασί ἢ μαστίχαν ἀπὸ τὴν γει-τονιάν»⁵.

Ἄναγνωρίζει ὅμως τὸ δίκιο τους ὁ Πατριώτης τους· θέλει νὰ τηρηθῶν καὶ οἱ κοινωνικὲς ἰσορροπίες. Καὶ ὡς ἄρι-στος γνώστης καὶ τῆς γυναικείας ψυχο-λογίας δὲν τὶς ἀπομονώνει ἀλλὰ γιὰ χάρη

¹ Ὁ ὄρος αὐτὸς θὰ περιλαμβάνει εἰς τὸ ἐξῆς ὅλα τὰ συναφῆ μαγαζιά: καφενεῖα, καπηλεῖα, ταβέρνες κ.τ.τ.

² Στὰ σχετικὰ δηγήματα ὑπάρχουν οἱ ἐξῆς χρονολογικὲς ἐνδείξεις: 187... , 186... , 1865, 188... , 185... , 1875, 1878, 1903, 1911 (οἱ δύο τελευταῖες σὲ ἐπιστολές).

³ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Ἄπαντα*, τομ. 2, κριτικὴ ἔκδοση Ν. Δ. Τριαντα-φυλλόπουλος, ἐκδόσεις Δόμος, Ἀθήνα 1982, σελ. 557.

⁴ Πβ. τὴν θεια-Ἀχτίτσα στὴν «Σταχομαζώχτρα», *Ἄπαντα* 2.115.

⁵ *Ἄπαντα* 4.23.

τους άναπλάθει δημιουργικά τόν πιό κατάλληλο χώρο άναστροφής τους, ώστε οι φύσει και θέσει φιλοπεριεργες και λάλες συντοπίτισσές του νά εύρισκουν έκει διέξοδο. Καί ό χώρος αυτός, ό κατ' άποκλειστικότητα δικός τους, είναι ό «φούρνος, όστις ήτο περίπου ό,τι τό καφενεϊόν διά τούς ματαιοσχόλους τών άνδρων»¹.

* * *

Άς επιστρέψουμε όμως στα καφενεϊα. Υπάρχει ένα πλήθος από άμιγγή καφενεϊα ή καπηλεία. Τά άνδρικά αυτά κάστρα τά συναντούμε στα σκιαθίτικα διηγήματα του Παπαδιαμάντη ως μαγαζεϊα (-ιά) και μαγαζάκια, καπηλεία (-ιά), καφενεϊα (-έδες) εις την ύπνημενον μεσημβρινήν άγοράν την παραθαλασσίαν· ως καφενεδάκια κάτω εις τόν αιγιαλόν· ως ταβέρνες και μικρά κέντρα τής άγοράς και ως σχεδόν έξοχικά και μικρά καπηλεία εις την έσχατιάν του χωρίου.

Δέν λείπουν όμως και τά περιστασιακά και αύτοσχέδια. «Άνά τας συνοικίας ύπήρχαν πάμπολλα μικρά καπηλίδια και κατώγεια οίνοπωλικά, τά όποια είχαν φυτρώσει ως μανιτάρια... Βοσκοί... και άγωγιάται... είχαν παραιτήσει τό επάγγελμά των και ήνοιξαν μαγαζεϊα χάριν τών έκλογών»².

Θά συναντήσουμε ακόμη τό μικρόν μαγαζεϊόν, τό μικρόν έργαστήριον, τό μικροκαπηλείον. Επίσης τά μικτά: τό οίνοπαντοπωλείον, τό μικρόν καπηλείον με είδη τινά μακαλικής, τό σύνθετον

και με καφενέν οίνοπαντοπωλείον για νά φθάσουμε και στην περίπτωση του ύποδηματοποιείου, τό έργαστήριον του όποίου «διά βαθμιαίων εξέλιξεων... μετεβλήθη εις καπηλείον». Καί τελειώνουμε με τό ποτε μαγαζιον του είχαν ιδεί ήμέρας εύκλειας... και έφερε συγχρόνως τρεις τίτλους: ήτο καφενεϊόν, κουρεϊόν και βιολιτζίδικον.

Άλλά ύπάρχει και ένα άλλο είδος μαγαζιού που προέκυψε από τις οικονομικές διαφορές μικροαμπελουργών και μπακάληδων. Έκει εις την Έπάνω Ένορίαν, εις τούς μαχαλάδες, είχαν ανοίξει κατώγεια, όπου έκρασποπούλουσαν. Καί όταν, όπως πολύ συχνά συνέβαινε, ήταν γυναίκα ή πωλήτρια και μάλιστα καμιά νεαρά χήρα «που νά γυαλίξη» — «τότε ή έξόδευσις του κρασιού έγινετο ταχύτερα, και ή συρροή τών οίνοποτών, μάλιστα κατά τας Κυριακάς και έορτάς, πολύ μεγαλύτερα εις τό κατώγι ή έξωθεν τής θύρας. Οι θαμώνες εκάθητον επί πενιχρών σκαμνίων ή επί πεζούλας εκ λίθων, κ' έκουτσόπιναν και έλιανοτραγουδοΰσαν»³.

Για την αρχιτεκτονική και την έσωτερική διαρρύθμιση τών προαναφερθέντων μαγαζιών έλάχιστες πληροφορίες άντλούμε από τά κείμενα. Η πιό χαρακτηριστική αλλά γενική περιγραφή άφορρά εις τό κομψόν και καλώς εΰτρεπισμένον καπηλείον του Θανάση του Μωρεγυιού και τό άρχαιοπρεπές και αναλλοίωτον μεγάλο καφενεϊόν του κυρ-Γιωργή του Λαυκιώτη εις την παραθαλασσίαν.

¹ Βλ. "Απαντα 2.549-50, όπου ή πολύ ενδιαφέρουσα περιγραφή τής καθημερινής συναθροίσεως τών γυναικών τής γειτονιάς στον φούρνο τής Ζαχαρούς. Επίσης πβ. και Άλέξανδρος Μωραϊτίδης, Τά διηγήματα, τομ. Α', φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Γνώση και Στιγμή, Άθήνα 1990, σελ. 293 «Διότι, ως γνωρίζετε, εις τά χωρία ύπάρχουσι καφενεϊα διά τούς άνδρας και φούρνοι διά τας γυναϊκας».

² "Απαντα 2.432.

³ "Απαντα 3.559.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ὑπάρχει τὸ *λογιστήριον*, ἐπὶ τοῦ κασσιτέρου τοῦ ὁποίου ρίπτονται τὰ χρήματα, ἐνῶ ἐμπροσθέν του ἴστανται αἱ φιάλαί με τὰ ποτά. Ἐπίσης ὑπάρχει ἡ βοτίλια τῆς μαστίχας εἰς τὸ τεζάχι καὶ φυσικὰ τὸ *κυλικεῖον*. Τὴν δλη εἰκόνα συμπληρώνουν τὰ σκαμνία καὶ οἱ καρέκλες, ὁ ὑψηλὸς καὶ πλατύς σανιδίνος καναπές, ἡ ὑψώδης μπάγκα, τὰ τραπεζάκια, τὰ ρακοπότηρα καὶ τὰ ποτήρια με τὸν δίσκο καθὼς καὶ ἡ (πενιχρὰ καὶ καπνώδης) κρεμαστὴ λυχνία, ἐνῶ εἰς τὸ ἐξοχικὸν καπηλεῖον τὰ κούτσουρα, τὰ ἐμπηγμένα εἰς τὴν γῆν, καὶ τὸ μέγα ἄξεστον μάρμαρον χρησιμεύουν ὡς καθίσματα καὶ τραπέζι.

Σ' αὐτὴν λοιπὸν τὴν ποικιλία καφενειῶν, καπηλειῶν καὶ λοιπῶν μαγαζιῶν τὰ προσφερόμενα στοὺς θαμῶνες τοὺς εἶδη, τὰ συνήθη κεράσματα εἶναι καὶ ἐλάχιστα καὶ ἀπλούστατα: καφέδες, λουκούμια, λεμονάδες, φασκόμηλο, ρακί, ρούμι-ρώμι καὶ ρουμάκι, μαστίχα, τσίπουρο, μοσχάτο, πιοτά, κρασιά, οἶνοι καὶ πνευματώδη ποτά¹.

Ἡ πληρωμὴ τοὺς γίνεται με τὰ τρέχοντα νομίσματα²: δίλεπτα, πεντάλεπτα-πεντάρες, δεκάρες, δραχμὲς καὶ τάλληρα γιὰ τὰ «χαρτάκια». Θὰ βροῦμε ἕμως

καὶ τὸ ἀργυροῦν σελλίνιον τοῦ ἐπαναπατρισθέντος Ἀμερικάνου. Ἡ φιλοτιμία δὲ μὴ τὸ καφετζὴ ἐφθανε στὸ σημεῖο νὰ κάνει τοῦ φτωχοῦ πελάτη του «καφὲν ἢ φασκομηλιῶν καὶ ἂν εἶχε καὶ ἂν δὲν εἶχε πεντάλεπτον».

Στὴν ράθυμη καὶ φιλικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ καφενειοῦ οἱ θαμῶνες ἀπολαμβάνουν τὸν ναργιλέ τους, καπνίζουν τσιγάρα καὶ μακρὰ τσιμπούκια με ἡλέκτρινα στόμια, συζητοῦν πολιτικά², μαθαίνουν τὰ νέα τοῦ τόπου³ καὶ ἐπιδίδονται στὴν χαρτοπαιξία. Τὸ σκαμπίλι, ἡ πρέφα, ἡ ρωσικὴ πρέφα, τὸ πικέτο, ἡ κολτσόνα, τὸ κιάμο εἶναι τὰ συνήθη παιγνίδια τοὺς⁴. Μ' αὐτὰ καὶ με τὰ κεράσματα τῶν ποτῶν «ἐξενυκτοῦσαν συνήθως, πότε ὡς τὰς τρεῖς πότε ὡς τὰς τέσσαρες». Γι' αὐτὸ καὶ τὸ παράπονο τῶν νεαρῶν συζύγων τοὺς εἶναι: «ὄλο στὸν καφενὲν περνάει τὴν ὥρα του. Ὡς τὰ μεσάνυχτα δὲν ξεκολλάει».

Ἡ κατάστασις αὐτὴ ὑπάρχει μονίμως καθ' ὅλον τὸ ἔτος. «Ἐξω εἰς τὴν ὑψηλὸν μεσημβρινὴν ἀγοράν, καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα, εἰς τὰ καφενεῖα καὶ τὰ καπηλεῖα, καθ' ὅλον τὸ θέρος, ὑπὸ αὐτοσχεδίους τέντας ἐμπροσθεν τῶν μαγαζιῶν, οἱ ἄνδρες καθήμενοι ἐχαρτοπαίκτουσιν ἢ

¹ Πβ. "Απαντα 4.294 «Ἐπαιρναν [ὁ Ζάχος καὶ ἡ παρέα του] ὄλα τὰ μαγαζιά ἀράδα διὰ νὰ μὴν ἀφήσουν κανένα παραπονεμένον... Πιοτά, κρασιά, καφέδες, λεμονάδες».

² "Απαντα 3.61 «Εἰς τὸ καφενεῖον ἐκάθητο [ὁ κυρ-Μοναχάκης] ζωηρῶς συζητῶν πολιτικά, με τὴν μακράν του τσιμπούκαν ἀκοίμητον καπνίζουσαν πέραν τῆς πλατείας βράκας του».

³ Πβ. Ἄλ. Μωρ. *Τὰ διηγῆματα*, Α', δ.π., 143: «Εἰς τὰ καφενεῖα μονθάνει τις ὄλα τὰ συμβαίνοντα ἐν τῷ χωρίῳ καὶ τὰ πλέον μυστικά. Ἐκαστος προσερχόμενος πελάτης εἶναι μία ζωντανὴ ἐφημερίς».

⁴ Πβ. "Απαντα 2.121 «Ὁ ἐλληνοδιδάσκαλος ἐκάθητο βλέπων τοὺς παίζοντας τὸ κιάμο εἰς παράπλευρον καφενεῖον». "Απαντα 2.579 «Ἐφθασεν ἀπὸ τὸ καφενεῖον [ὁ κ. Ρώνυμος] ὅπου εἶχε παίξει τρεῖς ρωσικὰς πρέφες καὶ δύο πικέτα, καὶ εἶχε συζητήσει ἐπὶ δύο ὥρας πολιτικά». Ἐπίσης πβ. Ἄλ. Μωρ. Α' δ.π. 114 «Οἱ ἄλειες... καθήμενοι εἰς τὰ παράλια καφενεῖα ἐπαίζον σκαμπίλι τραβούντες ἡδουπαθῶς τὸν ναργιλέν των».

συνεζήτουν, ἢ ἐκακολόγουν συνήθως μὲν τὸν ἐκάστοτε δῆμαρχον, κατὰ προτίμησιν δὲ τοὺς διδασκάλους καὶ τοὺς ἱερεῖς»¹.

Στοὺς «Χαλασοχώρηδες» τὸ μικρὸν καπηλεῖον τοῦ Δημήτρη τοῦ Τσιτσάνη γίνεται τόπος κομματικῶν ἀντιθέσεων ὅπου ἀφειδῶς παρέχονται ψευδεῖς ὑποσχέσεις. Γ' αὐτὸ καὶ ὁ κάπηλος, ἀρνούμενος νὰ κεράσει τοὺς κομματάρχες, ἀποφαίνεται ὅτι «ὄταν μίαν φορὰν καὶ ἡ γούνα ἐνὸς ταβερνάρη, ἐνὸς καφετζῆ ἢ ἐνὸς μικρομπακάλη. . . τότε πολὺ βλάξθαι εἶναι ἂν τοὺς ἐπιτρέψῃ νὰ τὸν κοροϊδέψουν καὶ δευτέραν φορὰν».

Ἄκὼμη καὶ τόπος ἐκμεταλλεύσεως τῶν φτωχῶν εἶναι τὰ μαγαζιά αὐτά. «Ὅλοι οἱ κάπηλοι καὶ οἱ μικρέμποροι τοῦ τόπου ἦσαν φοβεροὶ τοκογλύφοι». Πόλεμον ἔκαμε ἡ θειά Μαριῶ ἢ Χρήσταινα, ἡ Ντελησουφέρω «εἰς τὴν ἀγορὰν μὲ τοὺς ἀισχροκερδεῖς καπήλους καὶ τοκογλύφους».

Δὲν λείπουν καὶ οἱ καυγάδες καὶ τὰ μαχαίρωματα. Παραμονὴ ἐκλογῶν καὶ στὴν ταβέρνα τοῦ Δημήτρη τοῦ Συμυρνίου «ὁ Στεφάνης ὁ Καραντάνης μὴ βρίσκοντας κανέναν ἀπ' τὸ ἄλλο κόμμα νὰ μαχαίρωσῃ ἐμαχαίρωσε τὸν ἀχώριστον φίλον του καὶ ὄπαδὸν τοῦ κόμματός του, τὸν Σταῦρον τὸν Τσόρναν. . . ἐπάνω στὸ πιτό».

* * *

Ἔπάρχει ὁμως καὶ ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ νομίσματος. Τὸ καφενεῖο εἶναι κατ' ἐξοχὴν καὶ τόπος συνεχοῦς φιλικῆς ἀναστροφῆς. «Ἄλλωστε εἰς τὰ διάφορα κέντρα τῆς ἀγορᾶς αἱ προδόρπιοι ἐσπεριναὶ συντοχλαί, οὐδέποτε, ἰδίως τὸν χειμῶνα ἐπαυον».

Στὴν μικρὴ, κλειστὴ —πρωτίστως ἐμποροναυτικῇ— κοινότητῃ τῆς Σκιάθου τὰ καφενεῖα ἐπιτελοῦν ἔργον κοινωνικῶς

ἀνώτερον καὶ ἠθικῶς ἀποδεκτόν. Μέσα σ' αὐτὰ θὰ ἐπιβεβαιώσουν οἱ Σκιαθίτες ναυτικοὶ τὴν φιλόφρονα διάθεσίν τους πρὸς τοὺς ὁμοτέχνους των. Ἐδῶ οἱ ἐμποροπλοίαρχοι τοῦ τόπου, ἐκδηλώνοντας πλούσια τὰ αἰσθημάτα τους, θὰ δεξιωθοῦν τοὺς συναδέλφους των τοὺς φθάσαντας αἰσίως εἰς τὴν πατρίδα· κάνουν ὄλοι μὲ τὴν σειρὰν τὰ μουσαφιρλίκια καὶ οἱ δεξιούμενοι ἀνταποδίδουν μὲ τὰ σαλαμετλίκια.

Ἡ χρονικὴ διάρκεια τῶν δεξιώσεων αὐτῶν δὲν εἶναι ὀρισμένη. «Τὰ μουσαφιρλίκια τῶν παλλινοστούντων ναυτικῶν διήρκουν ἐπὶ ἡμέρας». Ἄλλὰ καὶ ὁ λοστρόμος «ἐμάκρυνε τίς παινετάδες εἰς τὰ καπηλειά». Ἄκὼμη οἱ ἐπανακάμπτοντες ναυτικοί, ὡς μεγαλόψυχοι θαλασσινοί, ἐπισκέπτονται στὴν σειρὰ τὰ μικρὰ μαγαζιά τῆς ἀγορᾶς ὅχι τόσοσιν «διὰ νὰ πίοιεν, ὅσον διὰ νὰ κάνουν ὡς καλοὶ πατριῶται καὶ ταξιδιωτὰ φιλότιμοι ἄλεσβηρίσι» εἰς τὰ μικρὰ αὐτὰ κέντρα, τὰ ὅποια ἄνευ τῆς ἐμπορίας τοῦ ποτοῦ, δὲν θὰ εἶχον λόγον ὑπάρξεως».

Ἐπίσης καὶ τὸ μικρὸ καφενεδάκι παίζει τὸν εὐεργετικὸν τοῦ ρόλου. Γίνεται, ἔστω καὶ προσωρινῶς, στέγη γιὰ τὸν καπετάνιο τὸν πρὸ ὀλίγου καταπλεύσαντα —σχεδὸν ἀνέστιον— εἰς τὴν πατρίδα του. Τὰ οἰκιακά του πράγματα τὸν ἀπαυθοῦν ἀπὸ τὴν οἰκογενειακὴν ἐστία καὶ «μικρὸν νέφος μελαγχολίας σκιάζει τοὺς ὀφθαλμούς του».

«Νὰ πάῃ στὸ σπίτι του! Καθὼς πρωτύτερα θὰ ἐπροτίμα νὰ βραδύνη ν' ἀποβιβασθῇ εἰς τὴν ξηρὰν, οὕτω καὶ τώρα θὰ ἠύχετο [ὁ καπετὰν Γζώνης] ν' ἀργήσῃ νὰ πάῃ στὸ σπίτι του! Ἐκάθισεν εἰς τὸ πρῶτον καφενεδάκι τῆς παραθαλασσίας, κ' ἐδέχετο τὰς δεξιώσεις καὶ τὰ 'καλῶς ὠρίσατε' ὄλων τῶν ἀνθρώπων τῆς ἀγορᾶς, τῶν συναδέλφων θαλασσι-

¹ Ἄπαντα 2.556.

νών και τῶν χειρσαίων, τῶν ἐντοπίων και τῶν ξένων. Ἐκάπνισε ναργιλέν, ἐπὶ δύο καφέδες, δὲν ἠθέλησε νὰ πῆ παραπάνω ἀπὸ ἓνα ρακὶ διὰ τὰ 'μουσαφιρλίκια' —μ' ὄλον ὅτι ἐπεθύμει νὰ ἡμποροῦσε νὰ πῆ!

Τέλος 'ἔκαμε καρδιά' κ' ἐσηκώθη νὰ πάη στὸ σπίτι του¹.

Ἀντιθέτως ὁ εὐτυχῆς πλοίαρχος, ὅστις εἶχε προσεγγίσει πρὸ τριῶν ἡμερῶν «ἀνεπαύετο εὐφραϊνόμενος κατ' οἶκον», ἐνῶ «οἱ σύντροφοί του, ἐντόπιοι ὄλοι, περιήρχοντο ἐν κύκλῳ τὰ καπηλεία, ἀποζημιούμενοι εἰς τρεῖς νύκτας δι' ἀναγκαστικὴν ἐγκράτειαν ἐβδομάδων και μὴνῶν' και ὁ μούτσος, ὅστις ἦτο ξένος. . . δεκακοκταέτης. . . εἶχεν ἀργοπορήσει εἰς ἐν καπηλεῖον ὀλίγον παράμερον, ἀπὸ τὸν μέσα δρόμον τῆς παραθαλασσίου ἀγορᾶς, παρηγορούμενος και αὐτὸς ὡς ξένος εἰς τὰ ξένα»².

Σὲ ἄλλη περίπτωση ἡ ἀτμόσφαιρα τοῦ μαγαζιῶ τοῦ Ζαγοριανοῦ και ἡ μαστίχα φορτίζουν συναισθηματικὰ τὸν χηρευάμενο καπετὰν Σάββα. Καὶ «ἐπάνω στὸ ἐβίβα και στὸ τσουγκρῖσμα τῶν ποτηριῶν» ἀνοίγει τὴν καρδιά του στὸν ἐπίσης χῆρο συνάδελφό του και «φημισμένον τῶν караβιῶν λοστρόμον» καπετὰν Στέλιο και τὸν παρακαλεῖ νὰ τοῦ κάνει τὸν «πανδρολόγο», ἐπειδὴ δὲν ἔχει μεγάλη ἐμπιστοσύνη στὰ λαδικά³.

Ἐπίσης στὸ καπηλεῖο τοῦ Γιάννη τοῦ Μπούμπουνα θὰ πληροφορηθεῖ και ὁ Βασίλης τῆς Μυλωνοῦς ἀπὸ τὸν μαστρο-Πανάγο τὸν μαραγκό, ποῦ εἶχε πάει «νὰ πιῆ δυὸ τρία κρασιά μὲ τὸ ἰσνάφι», τὴν ἀπόφαση τοῦ παπᾶ-Φραγκούλη νὰ λειτουργήσει, ἀνήμερα τῆς Γεννήσεως, στὸ Χριστὸ στὸ Κάστρο ὅπου εἶχε ἀποκλεισθεῖ ἀπὸ τὰ χιόνια ὁ ἀδελφός του⁴.

Πέραν ὅμως ὄλων αὐτῶν τῶν περιπτώσεων τοῦ καφενεῖο, στὰ σκιαθίτικα διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη, λειτουργεῖ τοὐλάχιστον τέσσερες φορές ὡς προθάλαμος σοβαρῶν ἐξελλίξεων ποῦ σημαδεύουν τὴν προσωπικὴ ἢ οἰκογενειακὴ ζωὴ τῶν ἡρώων του.

Στὸν «Ἀμερικάνο» τὸ οἰνοπαντοπωλεῖον τοῦ Δημήτρη τοῦ Μπέρδε και τὸ καφενεῖο τοῦ μπάρμπ' Ἀναγνώστη εἶναι ὁ τόπος ὅπου γίνεται ἡ ἀναγνώριση τοῦ ξενητευμένου γαμβροῦ, τοῦ Γιάννη τ' μπάρμπα Στάθη τ' Μοθωνιοῦ τοῦ ἀπὸ εἰκοσαετίας ἀπόντος, και ἀνεστίου πρὸς τὸ παρόν, γιὰ νὰ καταλήξει στὴ χαρὰ τοῦ γάμου του μὲ τὴν πιστὴ μνηστὴ του, τὴν Μελαχρῶ τῆς θεια-Κυρατσῶς τῆς Μιχαλίνας.

Στὸν «Πολιτισμὸν εἰς τὸ χωρίον» ὁ μπάρμπα Στέργιος ὁ ἀβεστιάς πιάνεται στὰ πλοκάμια τῆς χαρτοπαιξίας και τοῦ πιοτοῦ στὸ καπηλεῖο τοῦ Θανάση τοῦ Μωρεγιοῦ. Καὶ ζαλισμένος ἀπὸ τοὺς «ἀτμούς τοῦ εὐώδους ποτοῦ» ξεχνάει τὸν σκοπὸ τῆς ἐκεῖ παρουσίας του, νὰ καλέσει δηλαδὴ τὸν ἐπίσης χαρτοπαίζοντα γιατρὸ γιὰ τὸ ἐτοιμοθάνατο παιδί του.

Στὴν «Γυνὴ πλέουσα» μεγάλο μερίδιο εὐθύνης στὸ παρ' ὀλίγον οἰκογενειακὸ δράμα τοῦ καπετὰν Γιάννη τοῦ Καραντῆ, τὴν ἀπόπειρα δηλ. αὐτοκτονίας τῆς Καραβοκυροῦς τῆς γυναίκας του, ἔχει ὁ κάπηλος ὁ Κισσιώτης. Στὸ μαγαζὶ του γίνεται ἡ ἀποκάλυψη τοῦ πάθους τῆς, τῆς οἰνοποσίας.

Τέλος στὴν «Χῆρα τοῦ Νεομάρτυρος» και στὸ ἐξοχικὸ καπηλεῖο τοῦ Ἄντωνῆ τοῦ Μποτσάνη ὁ ξένος γέρον, ὁ ἔχων σχῆμα καλογῆρου, σχεδὸν ἐκμυστηρεῖται στὸν συμπότη του τὸν μπάρμπα Γιάννη τὸν Μουτζούρη τὸ φοβερὸ μυστικὸ του.

¹ Ἄπαντα 3.290.

² Ἄπαντα 3.46.

³ Ἄπαντα 3.373.

⁴ Ἄπαντα 2.284.

ἼΑκολουθεῖ συγκεντρωτικὸς πίνακας¹ τῶν καφετζήδων-καπήλων πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναλυτικὴ παρουσίασή τους.

Τιμῆς ἔνεκεν προηγεῖται ὁ ἔχων τὰ πρεσβεῖα μεταξύ τῶν συναδέλφων του γερο-ἸΑναγνώστης ὁ Τζανιάκος «παλαιὸν λείψανον τῶν πάλαι καφετζήδων καὶ ἐπίσημος καφετζής».

Καὶ ἔπονται: ὁ Θανάσης ὁ Μωρεγιὸς ὁ κἀπηλος μετὸ κομψὸν καὶ καλῶς εὐτρεπισμένον καπηλεῖον· ὁ κύρ Δημήτρης ὁ Μπέδες ὁ κἀπηλος μετὸ μικρὸν οἰνοπρωλεῖον καὶ καπηλεῖον ὅστις ἐκέρνα νοθευμένα καὶ ἐπῶλει ξίκικα· ὁ μπάμπ' ἸΑναγνώστης ὁ εὐσυνεῖδητος καὶ ἀγαθὸς γέρων καφετζής, πρῶην ναυτικὸς· ὁ Γιάννης ὁ Μπούμπουνας μετὸ καπηλεῖο του· ὁ Δημήτρης ὁ Τσιτσάνης ὁ οἰνοπῶλης καὶ κἀπηλος, ὁ ἀποφανθεὶς ὅτι «εἶναι μεγάλη διαφορά νὰ εἶναι τις ἀγωγιάτης ἢ ἀπλῶς ζωμερίτης ἀπὸ τοῦ νὰ ἔχη μαγαζί»· ὁ γερο-ἸΑκούκατος ὁ καφετζής «ὅστις ἀγρυπνότερος ἀλέκτορος ἤνοιγε τὸ καφενεῖον τέσσαρας ὥρας πρὶν φέξη»· ὁ Γιάννης ὁ Πούπουλας ὁ ἰδιοκτῆτης μικροῦ καπηλεῖου μετὸ εἶδη τινὰ μπακαλικῆς· ὁ Γεράσιμος Δ. Γερασίμου τοῦ ὁποῖου τὸ ὑποδηματοποιεῖον διὰ βαθμιαίων μεταμορφώσεων μεταβλήθη εἰς καπηλεῖον· ὁ μπάμπ' ἸΑναγνώστης ὁ Ἰσιπωτὸς στὸ Κάστρο ὅπου ἐξῶθεν τοῦ μικροῦ μαγαζεῖου του ἐκάθηντο ἀπολείτουργα οἱ ἐφημέριοι καὶ ἔπιναν τὸ πρῶινόν ρακὶ των· καὶ ὁ ἄλλος Καστρινὸς ὁ Γιαννιὸς τῆς Στέργεινας μετὸ μικρὸν καπηλεῖον τὸ σύνθετον καὶ ἀπὸ καφενέν, ἐπῶν εἰς τὸ κανὸν τῆς ἸΑναγκιάς· ὁ κύρ Γιωργῆς ὁ Λαυκιώτης ὁ διευθυντῆς καὶ ἰδιοκτῆτης τοῦ μεγάλου «ἀρχαιοπρεποῦς καὶ ἀναλλοιώτου καφενεῖου».

ἸΑκολουθοῦν ὁ Γιάννης ὁ Κουφαντώ-

νης, ὁ ἸΑλέξης ὁ Γατζῆνος, ὁ Δημήτρης ὁ Γατζῆνος καὶ ὁ ἸΑλέξης ὁ Μπαρμπάδῆμος μετὰ τὰ καφενεδάκια τους· ὁ Θωμᾶς ὁ Σαραφιανὸς εἰς τὸ οἰνοπρωλεῖον τοῦ ὁποῖου ἀναβλύζει τὸ θεσπέσιον νέκταρ, τὸ μοσχᾶτον τῆς Σικιάθου· ὁ Πανᾶς, ὁ Καραθάνος καὶ ὁ Λαμιαῖος μετὰ τὰ μαγαζιά τους· ὁ Μιτζέλος, ὁ Σαλονικιὸς καὶ ὁ Λαρισινὸς μετὰ τὰ καφενεῖα τους. Ὀ Φιλάρετος μετὸ καφενεῖον του ὅπου ἐλαλοῦσαν συνήθως βιολιὰ καὶ λαγούτα· ὁ γερο-Καλοειδῆς ὁ ἰδιοκτῆτης τοῦ μικροῦ καπηλεῖου, πρῶτος μερακλῆς καὶ πρῶτος γλεντζῆς τοῦ χωρίου· ὁ Γιάννης ὁ Βλάχος καὶ ὁ γιὸς του ὁ ἸΑντώνης μετὰ τὰ μικρὰ καφενεῖα τους· ὁ Χαρκούμπας μετὰ τὸ καπηλεῖον του· ὁ Ζαγοριανὸς ἢ Ζιμπλὸς μετὰ τὸ μαγαζὶ του ἀντικρῦ εἰς τὸ σπῆτι τοῦ Παπαδιαμάντη· ὁ Γιάννης ὁ Κισσιώτης «ὅστις δὲν ἐπῶλει εἰς τὸ καπηλεῖον του τίποτε ἄλλο εἰμῆ οἶνον καὶ πνευματώδη ποτᾶ»· Ὀ Ρήγας, ὁ Στεργιανὸς καὶ ὁ Θωμᾶς ὁ Λογιώτατος μετὰ τὰ μαγαζιά τους· ὁ ἸΑντώνης ὁ Μποτσάνης μετὰ τὸ φτωχικὸ ἐξοχικὸ καπηλεῖο του· ὁ Δημήτρης ὁ Σμυρνιὸς πού στὸ καπηλεῖον του φίλος ἐμαχαίρωσε τὸν φίλον· ὁ Κωστῆς ὁ Ἰσαμασφύρος ὁ ἀγαπητὸς νεαρὸς φίλος τοῦ Παπαδιαμάντη μετὰ τὸ μαγαζὶ του· ὁ Σμυρνιὸς ὁ Κορδωμένος εἰς τὴν ταβέρνα τοῦ ὁποῖου ἐνταμώνοντο οἱ τρεῖς φίλοι καὶ ἤρχιζαν τὰς συνήθεις σπονδάς· ὁ ἸΑλέξης ὁ Κρητικὸς καὶ ὁ Νικολὸς ὁ Κουρκούμπας μετὰ τὰ μαγαζιά τους· ὁ Δ. ὁ Α. (ὁ Δημήτρης ὁ Λαυκιώτης) ὁ διατηρῶν καφενεῖον καὶ ταβέρναν, ξένος ἀπὸ τὸ ἀντικρῦν χωρίον καὶ ὁ Γιάννης ὁ Μπεκιάρης μετὰ τὴν ταβέρνα του κολλητῆ μετὸν φοῦρνο τῆς κυρα-Κοντούλας.

Συμπληρώνουμε τὸν πίνακα μετὰ δύο ἄλλους, ἐκτὸς διηγημάτων, καφετζήδες.

¹ Ὀ πίνακας μετὰ μικρὰς ἀποκλίσεις ἀκολουθεῖ κυρίως τὴν χρονολογικὴ κατάταξη τῶν διηγημάτων.

Είναι ο Εύστ. Γιαννίτσας¹ καφετζής εις Σκιάθου και συνδρομητής τῆς «Ἐστίας» και ὁ Λάμπρος², τὸ ἀγαπημένο καφενεῖο τοῦ Παπαδιαμάντη εις τὴν παραλία.

Καὶ τώρα ὡς φίλοι τῶν παπαδιαμαντικῶν καφετζήδων θὰ ἐπισκεφθοῦμε τὰ μαγαζιά τους. Καὶ ὡς συμπότες τῶν θαμῶνων τους θὰ τοὺς γνωρίσουμε ἀπὸ

κοντὰ κατ' ὄνομα σὲ ὄλο τὸ φάσμα τῆς καταγραφῆς και ἀναφορᾶς τους ἀπὸ τὸν μεγάλο συμπατριώτη τους*.

Τέλος, ἔχοντας ὑπ' ὄψιν τὴν σχετικὴ βιβλιογραφία, θὰ ἐπιχειρήσουμε τὴν ταύτισή τους μὲ ὑπαρκτὰ πρόσωπα τῆς Σκιάθου ὥστε μέχρις ἐνὸς σημείου νὰ ἀποδειχθεῖ ἡ «ἱστορικότητα» τῶν παπαδιαμαντικῶν προσώπων.

Λάρισα, τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου - καθηγητοῦ τῆς ἐρήμου, 1994

* Ἡ ἀναστροφή και γνωριμία μας αὐτὴ γίνεται στὸ κυρίως σῶμα τῆς ἀνέκδοτης ἐργασίας μας.

¹ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, Ἀλληλογραφία, φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἐκδόσεις Δόμος, Ἀθήνα 1992, σελ. 154.

² Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης, Μὲ τοῦ βοριά τὰ κύματα, ἐκδ. Ἰ. Σιδέρη, Ἀθήνα, τομ. 6, σ. 4-5.

ΜΙΚΡΑ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΙΚΑ

Διορθωτικά στην κριτική έκδοση Παπαδιαμάντη

Είναι γνωστό το έκδοτικό πρόβλημα στον Παπαδιαμάντη και οι λόγοι που το δημιούργησαν, και οι όποιοι κατέστησαν, τελικά, έπιβεβλημένη τή λύση τής κριτικής έκδοσης: τούς έπιγράφω: δυσανάγνωστος γραφικός χαρακτήρας, άδιαφορία του συγγραφέα για τήν έκδοτική τύχη τών έργων του, άπουσία ίκανού άριθμού αυτογράφων¹. "Όμως οι κριτικές εκδόσεις δέν είναι ποτέ όριστικές και υπόκεινται σέ συχνές άναθεωρήσεις. Με τό παρόν σημείωμα ύποδεικνύονται διορθώσεις στό κείμενο τών έξής έξι διηγημάτων τής έκδοσης τών *Άπάντων Παπαδιαμάντη*, που έπιμελήθηκε ό Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος: «*Η κλεφτοπαρέα*», «*Έπιμηθείς είς τόν βράχον*», «*Τό ιδιόκτητο*», «*Φλώρα ή Λάβρα*», «*Η άσπροφουστανούσα*» και «*Τό κουκούλωμα*».

Τά διηγήματα αυτά δημοσιεύτηκαν δύο φορές, τό 1925 και τό 1927. Η άντιβολή τών δύο δημοσιεύσεων έδειξε ότι παρουσιάζουν άρκετές διαφορές —μερικές άπό τις όποιες ουσιώδεις. Ποιές άκριβώς άπό αυτές όφείλονται σέ άβλεψίες, παραναγνώσεις ή έπεμβάσεις τών στοιχειοθετών και ποιές άποδίδουν πιστά τό κείμενο δέν μπορούμε νά είμαστε άπολύτως βέβαιοι. Έν πάση περιπτώσει, επειδή και ή δεύτερη δημοσίευση προέρχεται άπό τό ίδιο χειρόγραφο με τήν πρώτη, μάς βοηθά ν' άποκαταστήσουμε σημεία τών κειμένων. Σημειώτεον ότι, έκτός άπό πληρέστερη, φαίνε-

ται νά είναι και έγκυρότερη άπό τήν πρώτη, ίσως γιατί ό στοιχειοθέτης ήταν ίκανότερος.

Η δεύτερη δημοσίευση τών έξι διηγημάτων είναι μεν βιβλιογραφικά άθησαύριστη, άλλ' όχι άγνωστη τήν άναφέρει συνοπτικά ό Βαλέτας στό ύπόμνημα του διηγήματος «*Φλώρα ή Λάβρα*» (τ. Α', 505):

«Έργο του 1907, σταλμένο μαζί μ' άλλα μικρά διηγήματα κι εικόνες στον Δ. Κακλαμάνο για τό *Νέον Άστυ* επειδή όμως τό φύλλο σταμάτησε, τά διηγήματα έμειναν στά χέρια του Κακλαμάνου και δημοσιεύτηκαν στά 1925 στο *Έλευθερον Βήμα* κι άπό εκεί στη βδομαδιατική έκδοση *Κυριακή* του *Έλευθέρου Βήματος* (1926-1927).

Συνεπώς, είναι βέβαιοι ότι ή πρώτη και ή δεύτερη δημοσίευση τών έξι διηγημάτων προέρχονται άπό τόν ίδιο φορέα του κειμένου. Στο *Έλευθερον Βήμα* του 1925 δημοσιεύτηκαν συνολικά έννιά διηγήματα, και άπό αυτά τά έξι στην κυριακάτικη έκδοσή του². Η έκδοση Βαλέτα άναπαράγει τό κείμενο τής δεύτερης δημοσίευσης, ενώ ή έκδοση Τριανταφυλλόπουλου τής πρώτης, και αυτό άκριβώς έξηγεί τις διαφορές τους. Με άλλα λόγια, πρόκειται, κατά κύριο λόγο, για τις διαφορές μεταξύ πρώτης και δεύτερης δημοσίευσης. Ό Τριανταφυλλόπουλος σημειώνει για τήν έκδοση Βαλέτα (τ. 4, σ. 690):

¹ Για τό έκδοτικό πρόβλημα, βλ. Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, Κριτική έκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Έκδόσεις Δόμος, 1981, τ. 1, σ. θ' κ.έ.

² Δέν είδα τούς άρ. 1, 2, 7 και τούς μετά τόν 26 (5.6.1927).

Παρατηρῶ ὅτι σὲ ὀρισμένα σημεῖα τῶν διηγημάτων τῆς ομάδας τοῦ Ἑλευθέρου Βήματος τὸ κείμενο τοῦ Βαλέτα παρέχει φράσεις πού δὲν ὑπάρχουν στὴν πρώτη δημοσίευση [...]. Θὰ ἔπεινα συνεισφέρει νὰ δεχθῶ ὅτι πράγματι εἶχε ὑπόψη καὶ κάποιον ἄλλο φορέα τοῦ κειμένου [...]. Ἄλλὰ δὲν τολμῶ νὰ εἰσαγάγω στὸ κείμενο τίς προσθήκες του, γιατί: α) τὸ κείμενο τῆς πρώτης δημοσίευσης, ἐπ' ἐμοὶ κριτῆ, ὑπερέχει κατὰ τὰ ἄλλα ἀπὸ τὸ κείμενο Βαλέτα, β) σοβαρὲς παραναγνώσεις τῆς πρώτης δημοσίευσης παραμένουν καὶ στὸ κείμενο Βαλέτα [...].

Μετὰ τὴν κυκλοφορία τοῦ τέταρτου τόμου τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως του, ὁ Τριανταφυλλόπουλος ἀνακάλυψε τὴν κοινὴ ἀφαιρητρία τῶν δύο δημοσιεύσεων, παραδέχτηκε εὐθαρσῶς τὴν παράλειψή του καὶ ἀποκατέστησε, ἔτσι, ἐν μέρει τὰ πράγματα (τ. 5, σ. 350):

Ὁφείλω νὰ δηλώσω ὅτι οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς γραφὲς πού καταχωρίστηκαν στὰ κριτικά ὑπομνήματα τῶν [ἔξι] διηγημάτων εἶναι αὐθεντικές, προέρχονται δηλαδὴ ἀπὸ τὴ γραφίδα τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ πρέπει νὰ γίνουν δεκτὲς στὸ κείμενο. Μὲ βαρύνει ἡ εὐθύνη ὅτι δὲν πρόσεξα πῶς ὁ Βαλέτας κάνει λόγο γιὰ ἀναδημοσιεύσεις τῶν διηγημάτων αὐτῶν τοῦ Ἑλευθέρου Βήματος στὴν Κυριακὴ τοῦ Ἑλευθέρου Βήματος, ἔστω καὶ ἀνὰ σὰ σχετικὰ ὑπομνήματα ἀφήνει νὰ νοηθεῖ ὅτι ἀκολούθησε τὴν πρώτη δημοσίευση, ἐνῶ πραγματικὰ βασίζεται στὴν ἀναδημοσίευση.

Ἰσως, λοιπόν, ὥστόσο κυκλοφορήσει μιὰ νέα διορθωμένη ἐκδοση, δὲν εἶναι ἄσκοπο ν' ἀναφερθοῦν συνοπτικὰ οἱ δια-

φορὲς τῶν δύο δημοσιεύσεων. Πάντως, ὁ Παπαδιαμάντης, παρὰ τὴν ἀδιαφορία του γιὰ τὴν τύχη τῶν ἔργων του, θὰ εἶχε κάθε λόγο νὰ ἐπαναλάβει τὴν ἀκόλουθη δηκτικὴ διαμαρτυρία τοῦ Δαπόντε ἐναντίον τοῦ διορθωτῆ τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων:

[...] τὸ βιβλίον μου, Καθρέπτης γυναικῶν ὀνομαζόμενον, ὅπου τώρα νεωστὶ [...] ἐτυπώθη εἰς Λιψίαν, ὁ ἀντιγραφεὺς, ἢ ὁ τοῦ τύπου διορθωτὴς, ἐνόθευσε αὐτὸ ὁ ἀσυνείδητος, τὸ διέφθειρε, τὸ ἀσχῆμισε, τῆς πατρικῆς οὐσίας καὶ χάριτος τὸ ἐγύμνωσε, καὶ ἄλλο ἐξ ἄλλου τὸ ἔκαμεν, ἄλλα ἐβγάλοντας, καὶ ἄλλα ἀλλάζοντας, καθὼς ἡ δοκοφροσύνη, ἀνάθεμά την, τὸν ὑπαγόρευσε¹.

Οἱ φράσεις πού λείπουν ἀπὸ τὴν πρώτη δημοσίευση —κάτι πού πρέπει ν' ἀποδοθεῖ σὲ ἀβλεψία τοῦ στοιχειοθέτη— εἶναι οἱ ἑξῆς (παραθέτω τὰ χωρία καὶ ὑπογραμμίζω τίς φράσεις πού λείπουν): Στὸ διήγημα «Φλώρα ἢ Λάβρα»:

«Ἐκεῖ, πέραν καὶ πέραν, εἰς ὄλον τὸ μῆκος τῆς παραθαλασσίας, φραγμοὶ ἀπὸ βάτους καὶ θάμνους ἀκανθοφόρους καὶ αἰγοκλήματα, ἐδῶ κ' ἐκεῖ διόδοι ὄχι ἀναίμακτοι ἐν μέσῳ τῶν ἀκανθῶν, καὶ ἔσωθεν ἄμπελοι, χύνουσαι ἄρωμα μέθης μὲ τὸ ἡδυπαθὲς φύλλωμά των [...].»

Στὸ διήγημα «Τὸ κουκούλωμα»:

«Ἐἶχε γυρίσει ὄλας τὰς συνοικίας τῆς πόλεως, μεταφέρων τὸ στραταρχεῖόν του —τὸ ἱατρεῖον του καὶ τὸν ναργιλὲ του— ἀκολουθούμενος πάντοτε ἀπὸ τὴν πολυάριθμον παρέαν του —ἀπὸ μπακάλικον εἰς μπακάλικον καὶ ἀπὸ ταβέρναν εἰς ταβέρναν.»

¹ Ὁλόκληρο τὸ κείμενο τοῦ Δαπόντε βλ. στὴν ἐκδοση Ἡ θυσία τοῦ Ἰεφθᾶ καὶ Ἱστορία τῆς Σωσάννης, Δύο συνεχόμενες συνθέσεις ἀπὸ τὸν Καθρέπτη γυναικῶν (Λιψία, 1766), Φιλολογικὴ ἀποκατάσταση καὶ τυπογραφικὴ ἐρμηνεῖα Γ. Π. Σαββῆ, Ἀθήνα, «Ἰστός», 1993, 184-185.

Ἐκτός ἀπὸ αὐτὲς τὶς κύριες διαφορὲς, ἡ δευτέρα δημοσίευση παρουσιάζει καὶ ἄλλες δευτερότερες, σὲ μεμονωμένες λέξεις, ὅπως λ.χ. στὸ διήγημα «Ἡ κλεφτοπαρέα»: «ᾠθῆσε τὸ μονοκόμματον παραθυρόφυλλον [ἀντί: παράθυρον]. Τοῦτο ἀντέστη, ἀλλ' ἐσείσθη ὅλον. Δὲν ὑπῆρχε σύρτης ὅπισθεν [ἀντί: ἔσωθεν]». Τὸ ἴδιο διήγημα ἔχει, ἐδῶ, τὸν τίτλο «Πῶς ζοῦσε μιὰ κλεφτοπαρέα». Ποιὸς ἀπὸ τοὺς δύο τίτλους ἀνήκει στὸν Παπαδιαμάντη δὲν εἰμάστε σὲ θέση νὰ τὸ ποῦμε μὲ βεβαιότητα. Ἀντιθέτως, ὁ σωστὸς τίτλος τοῦ διηγήματος («Τὸ ἰδιόκτητο» εἶναι αὐτὸς τῆς δευτέρας δημοσίευσης: Τὸ «ἰδιόκτητο» (δηλ. μὲ εἰσαγωγικὰ στὴν κύρια λέξη).

Ἐπισημαίνω ἀκόμη ὅτι στὸ διήγημα «Ἐπιμηθεῖς εἰς τὸν βράχον», ἡ φράση «nos te facimus, Fortuna, deam» πρὲς ν' ἀποδοθεῖ, ὄχι μὲ λατινικοὺς χαρακτῆρες, ὅπως διορθώνει καὶ ὁ Βαλέ-

τας, ἀλλὰ μὲ ἐλληνικοὺς (: «νὸς τὲ φάτσιμους, φορτοῦνα, ντέαμ»)· ἔτσι ἔχει καὶ στὶς δύο δημοσιεύσεις καὶ ἔτσι ἀποδόθηκαν, λίγο παραπάνω, οἱ ἀγγλικοὶ στίχοι τοῦ Μπαίρον.

Νομίζω πὼς δὲν ἔχει νόημα νὰ συνεχίσω τὴν δειγματολειπτικὴ παράθεση διαφορῶν. Ἐπισημαίνω, λοιπόν, συνοπτικὰ ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλες διαφορὲς ποὺ πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπόψη, ὅπως, λ.χ., στὴ στίξη, στὴ χρῆση ἀρχικῶν κεφαλαίων κ.ἄ., καθὼς καὶ διαφορὲς στὸν χωρισμὸ σὲ παραγράφους καὶ σὲ ἐνόητες ποὺ δημιουργοῦνται μὲ μεγαλύτερο διάστιχο. Ἡ δευτέρα δημοσίευση εἶναι, κατὰ σημεῖα, ὀρθότερη.

Τέλος, σημειώνω ὅτι τὸ διήγημα «Πῶς ζοῦσε μιὰ κλεφτοπαρέα» φέρει τὴν ὑπογραφή Α. Παπαδιαμάντης, καὶ ὅτι τέσσερα διηγήματα συνοδεύονται ἀπὸ εἰκονογράφηση (βλ. ἐπισημείωση).

Χ. Λ. Καραόγλου

Βιβλιογραφικὴ ἐπισημείωση

Τὰ ἔξι διηγήματα δημοσιεύτηκαν μὲ τὴν ἐξῆς σειρά:

- «Πῶς ζοῦσε μιὰ κλεφτοπαρέα». Ἀνέκδοτον ἠθογραφικὸν διήγημα, ἀρ. 3 (26.12.1926) 3 καὶ ἀρ. 4 (2.1.1927) 3. Ὑπογραφή: Α. Παπαδιαμάντης, Δύο σκίτσο (ἕνα σὲ κάθε τεῦχος) τοῦ Περ. Βυζαντίου.
- «Ἐπιμηθεῖς εἰς τὸν βράχον». Ἀνέκδοτον ἠθογραφικὸν διήγημα, ἀρ. 6 (16.1.1927) 3-4.
- «Τὸ κουκούλωμα». Ἀνέκδοτον διήγημα, ἀρ. 17 (3.4.1927) 4.
- «Ἡ ἀσπροφουστανοῦσα». Ἀνέκδοτον διήγημα, ἀρ. 22 (8.5.1927) 3 καὶ ἀρ. 23 (15.5.1927) 4. Ἀνυπόγραφο σκίτσο.
- «Φλώρα ἢ Λάβρα». Ἀνέκδοτον διήγημα, ἀρ. 24 (22.5.1927) 3. Ἀνυπόγραφο σκίτσο.
- «Τὸ ἰδιόκτητο». Ἀνέκδοτον διήγημα, ἀρ. 25 (29.5.1927) 2. Ἀνυπόγραφο σκίτσο.

Μικρά marginalia στις πηγές τοῦ Παπαδιαμάντη

I. «... ἡ θέσις μιμείται τὴν φύσιν. Ἐν δὲ φύσιν δὲν παράγει ἀδελφούς, ἀλλ' υἱούς...» («Χρῆστος Μηλιόνης», "Απαντα, 2.71).

Ὁ ἐκδότης παραπέμπει: Δημητρίου Χωματιανοῦ Πονήματα (Pitra, Analecta Sacra [et Classica Spicilegio Solsimensi parata]), τόμ. 6, στῆλες 31-32. Ἐν παραπομπῇ αὐτῇ στὴν «ἀπόφανσιν» ἀρ. 5 τοῦ Χωματιανοῦ («Ὅτι οὐκ ἐστὶ τοῖς νόμοις δεκτὴ ἢ [ἐκ] διὰ θέσεως ἀδελφότης καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ γαμικὰ συναλλάγματα ἐμποδοστατεῖ (?)») εἶναι κατὰ περιεχόμενον σωστή. Ἄλλὰ τὸ συγκεκριμένο κείμενον τοῦ Χωματιανοῦ ἀποκλείεται νὰ ὑπῆρξε ἡ πηγὴ τοῦ Παπαδιαμάντη, γιὰ τὸν ἀπλό λόγο ὅτι δημοσιεύεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ὡς ἄνω ἐκδοσὴν Pitra τὸ ἔτος 1891. Ἐπομένως ὁ Παπαδιαμάντης δὲν εἶχε κανένα τρόπο νὰ τὸ ξέσῃ τὸ 1885, στὸν «Χρῆστο Μηλιόνην».

"Ἀμση πηγὴ τοῦ Παπαδιαμάντη ἐδῶ εἶναι τὸ Πηδάλιον ("Ἀθήνα 1970, 756): Ἐν γὰρ θέσις μιμείται τὴν φύσιν, ἡ δὲ φύσις δὲν γεννᾷ ἀδελφόν ποτε, ἀλλὰ υἱόν· λοιπὸν ἡ θέσις, ὡς μιμουμένη τὴν φύσιν δὲν δύναται νὰ κάμῃ ἀδελφόν... Τὸ Πηδάλιον δίνει καὶ τὴν πηγὴν του: εἶναι καὶ πάλι ὁ Χωματιανός, πρᾶγμα πού ἀποδεικνύει ὅτι ἡ παραπομπὴ πού εἶχε προτείνει ὁ ἐκδότης ἦταν τελικὰ εὔστοχη: κατὰ τὸν Χωματιανὸν Δημήτριον, αὐτόθι = σελ. 217 τῆς Γιοῦρ. Γραικορ. (δηλ. τοῦ *Ius Graecoromanum* τοῦ I. Leunclavius, Φραγκφοῦρτη 1596, τόμ. I. Ἐν ὁρθῇ παραπομπῇ εἶναι: σελ. 315). Μόνον

πὸν πρόκειται, βέβαια, γιὰ ἄλλο ἔργον τοῦ Χωματιανοῦ, ὅπου ὁ βυζαντινὸς κανονολόγος γράφει περίπου τὰ ἴδια μὲ ὅσα γράφει γιὰ τὴν ἀδελφοποιὰ στὴν «ἀπόφανσιν» ἀρ. 5: πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὴν μελέτην του «Περὶ βαθμῶν συγγενείας». Ἐν μελέτῃ αὐτῇ τοῦ Χωματιανοῦ ἀναδημοσιεύεται ἀπὸ τὴν συλλογὴν τοῦ Leunclavius στὸ *Σύνταγμα τῶν Ράλλη-Ποτλῆ, Ε'*, Ἀθήνα 1855 (τὸ χωρίον στὴν σελ. 426) —ἐπομένως θεωρητικὰ ὁ Παπαδιαμάντης μποροῦσε νὰ γνωρίζῃ καὶ ἀπ' εὐθείας τὴν πηγὴν αὐτῇ, ὅταν ἔγραφε τὸν «Χρῆστο Μηλιόνην»—, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ πάλι στὸν Pitra (τὸ χωρίον στὴν στῆλην 796)¹.

II. «Ἦτο καὶ ὁ ὄσιος Μωσῆς ὁ Αἰθίοψ "Ἀνθρωπος ὄψιν καὶ θεὸς τὴν καρδίαν» («Ἐ Γλυκοφιλοῦσα», "Απαντα, 3.76).

Στὸν φιλολογικὸ ὑπομνηματισμὸν τοῦ ἐκδότη (σελ. 670) ἀναγράφεται:

«σημειώθηκε στὸν οἰκεῖον χῶρον ἡ παραπομπὴ στὸ Μηναιὸν Αὐγοῦστου, πρέπει ὁμως νὰ δηλωθεῖ ὅτι τὸ Μηναιὸν τὸ ἔχει μέσα σὲ εἰσαγωγικά, ἄρα ἀνήκει σὲ ἄλλον, καὶ ὄχι στὸν ἱαμβογράφο τοῦ Μηναιοῦ. Δὲν ἐντόπισα τὴν ἀρχικὴν πηγὴν».

Οἱ στίχοι τοῦ Μηναιοῦ [28 Αὐγοῦστου] εἶναι:

Φήσεις τὸ ἔητόν καὶ θανάων, Μωσῆ μέλα:

"Ἀνθρωπος ὄψιν καὶ Θεὸς τὴν καρδίαν»

¹ Ἐν φράσῃ πάντως ἀποτελεῖ κοινὸν τόπον τὴν βυζαντινὴν νομικὴν φιλολογία: π.χ., ἀλλὰ μὲ μικρότερη ἀσφαλῶς συγγένεια πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Παπαδιαμάντη, Ἐξάβιβλος 4.8.7 (Heimbach, σελ. 514 = Πιτσάκης, σελ. 240).

καί βέβαια ὁ στίχος πού παρατίθεται σέ εισαγωγικά καί ἐπαναλαμβάνεται ἀπό τόν Παπαδιαμάντη προέρχεται, ὅπως ἔχει ὀρθά υποθέσει ὁ ἐκδότης, ἀπό ἄλλη ἀρχική πηγὴ. Εἶναι ἀπὸ τὸ χωρίο Α' Βασιλειῶν 16,7: *ὅτι ἄνθρωπος ὄφεται εἰς πρόσωπον, ὁ δὲ Θεὸς ὄφεται εἰς καρδίαν*¹. Ἔτσι καί ἡ ἀπώτερη πηγὴ τοῦ Παπαδιαμάντη ταυτίζεται².

Τρεῖς ἀκόμη παρατηρήσεις ἐδῶ:

1) Ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἔχει, καὶ αὐτός, ἀνατρέξει στὸ βιβλικὸ χωρίο. Τὸ παίρνει, ὅπως ὀρθά σημειώνει ὁ ἐκδότης του, ἀπὸ τοὺς στίχους τοῦ Μηναιῶ καὶ τὸ ἀντιλαμβάνεται ὅπως θὰ τὸ ἀντιλαμβάνονταν κανεὶς ἐκ πρώτης ὄψεως: ὅτι δηλαδὴ τὸ χωρίο χρησιμοποιεῖται στὸ Μηναιῶ γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν Μωυσῆ καὶ νὰ πῆ πῶς ὁ "Ὄσιος ἦταν «ἄνθρωπος τὴν ὄψιν, ἀλλὰ θεὸς τὴν καρδίαν». Ἄλλὰ ἡ ἔννοια δὲν εἶναι αὐτῆ ἀλλωστε αὐτὸ εἶναι κάτι πού δὲν χαρακτηρίζει εἰδικὰ τὸν Μωυσῆ· ὁ λαμβογράφος τοῦ Μηναιῶ θὰ μπορούσε νὰ τὸ εἶχε γράψῃ καὶ γιὰ ὅποιονδήποτε ἄλλον ἅγιο: ἄνθρωπος τεθεωμένος. Ἡ ἀληθινὴ ἔννοια, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα τοῦ βιβλικοῦ χωρίου, εἶναι ἄλλη: ὅτι «ὁ ἄνθρωπος ἐξετάζει τὴν ὄψιν, ἐνῶ ὁ Θεὸς ἐξετάζει τὴν καρδίαν» τῶν ἀνθρώπων. Οἱ ἄνθρωποι θὰ εἶχαν τὴν τάση νὰ υποτιμοῦν τὸν μαῦρο Μωυσῆ, λόγῳ τοῦ χρώματός του καί, υποτίθεται, τῆς δυσμορφίας του, ἐνῶ ὁ Θεὸς τοῦ ἐπιφυλάσσει τὴν δίκαιη ἀμοιβή. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο, μάλιστα, τὴν φράση αὐτὴ θὰ πῆ ὁ Μωυσῆς «καὶ θανών». Ἄλλωστε ποτὲ δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἐμφανίζεται ὁ Μωυσῆς νὰ λέγῃ ὁ ἴδιος γιὰ τὸν ἑαυτὸ

του —εἴτε «ζῶν» εἴτε «θανών»— ὅτι εἶναι «θεὸς τὴν καρδίαν».

2) Πῶς πρέπει νὰ γραφῆ στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Παπαδιαμάντη τὸ Θεός; Ὅπως καταλαβαίνει ὁ Παπαδιαμάντης τὸ χωρίο, θὰ πρέπει ἀσφαλῶς νὰ γραφῆ ὅπως τὸ γράφει, ὀρθά, ὁ ἐκδότης: θεός (δὲν πρόκειται γιὰ τὸν Θεό, ἀλλὰ γιὰ ἄνθρωπο πού εἶναι «θεὸς τὴν καρδίαν», «θεὸς κατὰ χάριν»). Ὅπως ὅμως περιέχεται τὸ χωρίο στὸ Μηναιῶ, πρόκειται σαφῶς γιὰ τὸν Θεό.

3) Ἡ παραπομπὴ (στὸν apparatus fontium τῆς ἐκδόσεως) στὸ Μηναιῶ, «Αὐγ. κθ'» πρέπει νὰ διορθωθῆ σὲ «Αὐγ. κη'»: ἡ ὀρθὴ ἡμέρα τῆς μνήμης τοῦ Ἁγίου εἶναι 28 Αὐγούστου. Ἡ παραδρομὴ ὀφείλεται, ὑποθέτω, στὴν ἐσφαλμένη κεφαλίδα τῆς ἐκδόσεως Σαλιβέρου τοῦ Μηναιῶ Αὐγούστου (σελ. 200-201), ὅπου στὴν 28η Αὐγούστου ἔχει τεθῆ, ἀπὸ τυπογραφικὴ ἀβλεψία, ἡ κεφαλίδα τῆς ἐπόμενης ἡμέρας (29 Αὐγούστου).

III. «Θὰ ἦτο ὑπερβολὴ βεβαίως ἂν ἐλέγαμε, ὅτι ὠμοίαζε μὲ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο τὴν ἐκείνον τῆς Παπικῆς αὐλῆς, τοῦ Λέοντος τοῦ Γ', ὅστις εἶχε παραπονεθῆ ποτε, ὅτι ἔκαμε στίχους διὰ χιλίους ποιητὰς, καὶ εἰς τὸν ὅποιον ὁ περιώνυμος Ποντίφιξ ἔδωκε τὴν ἀπάντησιν: 'Et pro mille aliis archipoëta bibit'» («Ἡ ἐπίσκεψις τοῦ ἁγίου Δεσπότη», Ἀπαντα, 4.133).

Ὁ ἐκδότης σημειώνει «Πηγὴ ἀνεξαρτήτως».

Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀρχιεπίσκοπος εἶναι ὁ Camillo Querno. Ὁ διάλογος μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ πάπα Λέοντος δημοσιεύε-

¹ E. Follieri, *I calendari in metro innografico di Cristoforo Mitileneo* [=Subsidia Hagiographica 63], I, Βρυξέλλες 1980, σελ. 431 καὶ σημ. 265.

² Ὁ στίχος «Ἀνθρωπος ὄψιν καὶ Θεὸς τὴν καρδίαν» καὶ στὸ εἰλητάριον στὴν ἀγιογράφηση τοῦ Ὄσιου, κατὰ μίαν παράδοσιν: βλ. Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, *Ἐρμηνεῖα τῆς ζωγραφικῆς τέχνης*, ἐκδ. Ἁθ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Πετροῦπολη 1909 σελ. 284, (παράρτημα πηγῶν).

ται στα έξι βιβλία, από όσα μου ήταν προσιτά:

1. W. Roscoe, *The Life and Pontificate of Leo the Tenth*, Λονδίνο, χωρίς έτος έκδόσεως, τόμ. II, σελ. 224 σημ. 115.

2. H. M. Vaughan, *The Medici Popes: Leo X. and Clement VII.*, Λονδίνο 1908, σελ. 168-169.

3. E. Rodocanachi, *Histoire de Rome: Le pontificat de Léon X*, Παρίσι 1931, σελ. 210 σημ. 5.

Καθώς τὸ δεύτερο βιβλίο δημοσιεύεται μετὰ τὴν δημοσίευση (1906) τοῦ «Ἁγίου Δεσπότη» καὶ τὸ τρίτο εἶναι πολὺ νεώτερο, οἱ πιθανότερες (μεταξὺ τῶν τριῶν) συγκεντρώνονται ἀποκλειστικὰ στὸ πολὺ παλαιότερο βιβλίο τοῦ W. Roscoe. Πράγματι, ἀν καὶ τὸ βιβλίο, στὴν ἐκδοσὴ πού ἔχει ἡ Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, εἶναι ἀχρονολόγητο, ξέρομε ὅτι ὁ William Roscoe ἔζησε κατὰ τὰ ἔτη 1753-1831· τὴν ἀκριβῆ σχεδὸν χρονολογία τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου τὴν γνωρίζουμε ἀπὸ μία ἀνώδυμη κριτικὴ πού δημοσιεύθηκε στὴν *Edinburgh Review*, τόμ. VII (1806), σελ. 336-358 καὶ πού ἔνα ἀνάτυπὸ τῆς σώζεται στὴν Γεννάδειο (ὑπὸ στοιχεῖα BG 755.35). Ὁ ἀγγλομαθὴς Παπαδιαμάντης θὰ μπορούσε λοιπὸν νὰ ξέρη αὐτὸ τὸ βιβλίο στὴν πρώτη ἢ σὲ κάποια νεώτερη

ἐκδόσή του. Ἄλλὰ ἀσφαλῶς τὸ περιστατικὸ τοῦ Archipoeta θὰ μνημονεύεται καὶ σὲ δεκάδες ἄλλα βιβλία γιὰ τὸν Λέοντα Ι', τοὺς Μεδίκους καὶ τὰ ἰταλικὰ ἢ ἰταλο-λατινικὰ γράμματα τοῦ 16ου αἰώνα. Ἡδὴ ὁ Roscoe γράφει ὅτι ἡ στιχομυθία «Et pro mille aliis...» συχνὰ μνημονεύεται: «Of this, the following specimen has frequently been quoted» (σελ. 224 σημ. 115).

Ἡ ταῦτιση ἐπομένως τῆς ἀμεσης πηγῆς τοῦ Παπαδιαμάντη φαίνεται ἀδύνατη, ἀλλὰ καὶ τελικὰ ἀδιάφορη. Γνωρίζουμε τώρα καὶ τὰ πρόσωπα καὶ τὸ ἀκριβὲς περιστατικὸ καὶ τὸ πλῆρες κείμενο τοῦ διαλόγου (στὶς ἐκδόσεις πού ἀναφέραμε):

Ὁ ποιητὴς παραπονεῖται¹ ὅτι:

Archipoeta facit versus pro mille poetis

καὶ ὁ πάπας ἀπαντᾷ μὲ τὸν στίχο πού παραθέτει ὁ Παπαδιαμάντης:

Et pro mille aliis Archipoeta bibit.

IV. «...βοηθῶν τοὺς ἱερεῖς εἰς τὸν στίχον: 'Κύριε, ἀνάπαυσον τὴν ψυχὴν τοῦ δούλου σου'» («Ἀψαλτος», *Ἀπαντα*, 4.74).

Ὁ ἐκδότης παρατέμπει στὸ κοντάκιον τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας, ἀπὸ τὸ Μέγα Εὐχολόγιον. Ὁ νεαρὸς δημοδιδάσκαλος βοηθεῖ ὁμως τοὺς ἱερεῖς εἰς τὸν

¹ Μία ἐνδειξὴ γιὰ ἐνδεχόμενη προέλευση ἀπὸ τὸν Roscoe εἶναι ἡ διατύπωση τοῦ Παπαδιαμάντη ὅτι ὁ ἀρχιποιητὴς «εἶχε παραπονεθῆ ποτε, ὅτι ἔκαμε στίχους διὰ χιλίους ποιητὰς» (ἔτσι καὶ ὁ Roscoe: «Querno, complaining of his laborious office, exclaimed...»), καὶ ὅχι, π.χ., ὅτι ὑπερφηφανεύοταν ἢ ἐκόμπαζε ὅτι ἔκανε στίχους γιὰ χιλίους ποιητὰς κλπ. Μία ἀντένδειξὴ θὰ ἦταν ἡ χρῆση διαλυτικῶν στὴν λ. archipoeta στὸν Παπαδιαμάντη (ὁ Roscoe δὲν ἔχει διαλυτικά, καὶ γράφει τὴν λ. μὲ κεφαλαῖο ἀρχικό): ὅπως μὲ πληροφορεῖ, ὁ κ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, τὰ διαλυτικά ἐδῶ δὲν ἀνήκουν στὸν Παπαδιαμάντη (δὲν ὑπάρχουν στὴν πρώτη δημοσίευση, οὔτε στὶς ἐκδδ.), ἀλλὰ ἀποτελοῦν προσθήκη τῆς ἐκδόσεως, γιὰ λόγους ἀκριβείας στὴν ἀνάγνωση. Ἡ πρώτη δημοσίευση (ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ ἐκδδ.) δὲν ἔχει κεφαλαῖο ἀρχικὸ στὴν λ. Archipoeta, ὅπως ἔχει ὁ Roscoe, ἀλλὰ ὁ κ. Τριανταφυλλόπουλος μοῦ θυμίζει τὸ κεφαλαῖο ἀρχικὸ τοῦ Παπαδιαμάντη στὴν ἐλληνικὴ λ. Ἀρχιποιητὴς στὸ κείμενο.

στίχον, «τὸν ὁποῖον ἐπανελάμβανεν ἐκ περιτροπῆς ὁ ψάλλτης». Ἐπομένως τὸ χωρίο δὲν πρέπει νὰ εἶναι τμῆμα τοῦ κοντακίου, τοῦ γνωστοῦ: *Μετὰ τῶν ἁγίων ἀνάπαυσον, Χριστέ, τὴν ψυχὴν τοῦ δούλου σου*, τὸ ὁποῖο οὔτε ἐπαναλαμβάνεται, οὔτε ψάλλεται ἐκ περιτροπῆς. Ἄλλωστε τὸ κοντάκιον εἶναι τόσο γνωστό, ὥστε δὲν θὰ τὸ ξεχνούσε ποτὲ ὁ Παπαδιαμάντης, ἔστω γιὰ νὰ ὑποπέση στὴν ἐλάχιστη αὐτὴ παραδρομὴ: *Κύριε, ἀνάπαυσον... ἀντὶ ἀνάπαυσον, Χριστέ*.

Τὸ *Κύριε, ἀνάπαυσον τὴν ψυχὴν τοῦ δούλου σου* εἶναι πραγματικὰ «στίχος» ποὺ ψάλλεται στὴν νεκρώσιμη ἀκολουθία καὶ στὴν ἀκολουθία τοῦ μνημοσύνου, συνοδεύοντας τὰ τροπάρια τοῦ κανόνος «Ἐν οὐρανίοις θαλάμοις...» («ψάλλεται» εἶναι, βέβαια, τρόπος τοῦ λέγειν, ἀφοῦ ὀλόκληρος ὁ κανὼν ποὺ προβλέπεται ἀπὸ τὸ Μέγα Εὐχολόγιον [στὴν ἐκδόση ποὺ χρησιμοποιοῦν τὰ *Ἄπαντα*, σελ. 408-413] παραλείπεται σήμερα στὴν ἐλληνικὴ λειτουργικὴ πρακτικὴ, πλὴν Ἁγίου Ὁρους). Στὰ «Φορτωμένα κόκκαλα», *Ἄπαντα*, 4.221 ὁ κανὼνας ψάλλεται ὡς ἐπιμνημόσυκος. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ ἔντυπο Μέγα Εὐχολόγιον δὲν μνημονεῦει *στίχο* στὸν κανόνα «Ἐν οὐρανίοις θαλάμοις...». Στίχος ὅμως ψάλλεται στὴν ἀγιορειτικὴ πρακτικὴ, καὶ προβλέπεται στὶς ἐκδόσεις τῆς ἀκολουθίας τοῦ μνημοσύνου «κατὰ τὴν τάξιν τοῦ Ἁγίου Ὁρους» (Ἀθήνα 1889, ²Βόλος 1976), τὶς ὁποῖες ἀκολουθεῖ ὁ Ἱ. Μ. Φουντούλης, «Ἀκολουθία τοῦ Μνημοσύνου» [= *Κείμενα Λειτουργικῆς* 20],

Θεσσαλονικὴ 1979¹. Ὁ προβλεπόμενος στὰ ἔντυπα αὐτὰ στίχος εἶναι, ἐκ περιτροπῆς:

— Πρεσβείαις, *Κύριε*, τῶν μαρτύρων σου, ἀνάπαυσον τὰς ψυχὰς τῶν δούλων σου (: *τὴν ψυχὴν τοῦ δούλου σου* στὴν κηδεῖα, ὅποτε πρόκειται γιὰ ἓνα πρόσωπο). — Αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ἐν ἀγαθοῖς αὐλισθήσονται.

Ἄλλὰ ἀντὶ καὶ τοῦ δευτέρου αὐτοῦ στίχου, ὁ ὁποῖος ἀνήκει στὴν ἀγιορειτικὴ πρακτικὴ, σὲ χειρόγραφα εὐχολόγια καὶ στὴν πρακτικὴ ἄλλων περιοχῶν (ἔτσι καὶ στὰ σλαβικὰ εὐχολόγια) προβλέπεται στίχος: *Κύριε, ἀνάπαυσον τὴν ψυχὴν τοῦ δούλου σου* (πρβλ. Φουντούλης, *ἔθ'* ἀνωτ., σελ. 15 = 409).

Αὐτὸν ἀσφαλῶς τὸν στίχο, ἐκ περιτροπῆς ἐπαναλαμβανόμενο (στὴν μίᾳ ἢ στὴν ἄλλῃ μορφῇ του) μαζὶ μὲ τὰ τροπάρια τοῦ κανόνος, ἔχει ἐδῶ ὑπ' ὄψη ὁ Παπαδιαμάντης.

V. «Μᾶς ἐστέρησες τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ, Βασιλεῦ Ἁγίε Κύριε, δός μας τὰ οὐράνια» («Ἐρμημο μνήμα», *Ἄπαντα*, 4.363).

«Δικαιοκρίτα, δός ἡμῖν τὰ οὐράνια ἀγαθὰ ἀντὶ τῶν ἐπιγείων, ὧν ἡμᾶς ἐστέρησας» («Μάνα καὶ κόρη», *Ἄπαντα*, 4.513).

Τὸ συναξάριον [9 Ὀκτωβρίου] ὅπου ἡ κραυγὴ τῶν νηπίων πρὸς τὸν Χριστὸ εἶναι τῶν ἁγίων Ἀνδρονίκου καὶ Ἀθανασίας (συζυγικὸ ζεῦγος ἁγίων), ὄχι Ἀθανασίου, ὅπως τυπώθηκε².

¹ = Τοῦ ἴδιου, *Θέματα Εὐχολογίου*. *Κείμενα Λειτουργικῆς Β'*, Θεσσαλονικὴ 1985, σελ. 397-481.

² Στὴν σελ. 513 πρέπει νὰ διορθωθῇ καὶ ἀσήμαντο τυπογραφικὸ λάθος στὴν στιχαρίθωση στὸ apparatus fontium (22-22 ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ 21-22). Στὸν τόμο 4. πρέπει νὰ γίνουν καὶ κάποιες ἀκόμη διορθώσεις τῆς στιχαριθμώσεως στὸν apparatus fontium. Στὴν σελ. 89 ἔχει γίνῃ γενικώτερη τυπογραφικὴ διατάραξη στὴν στιχαρίθωση τῶν χωρίων στὸν apparatus: στὴν σελ. 207, τὸ ὀρθό: 12-14 ἀντὶ 11-13· στὴν σελ. 435: 18-19 ἀντὶ 19-20· στὴν σελ. 587: 28 ἀντὶ 29.

VI. «... ἄλλως ὑπόκειται εἰς τὸ ἀνάθεμα. Ἐἴ τις ἀπέχεται οἴνου καὶ κρεῶν καὶ γυναϊκός, μὴ δι' ἐγκράτειαν, ἀλλὰ διὰ βδελυγμίαν, ἀνάθεμα ἔστω» («Π' Ἀληθῆς ὑγείαι», "Ἀπαντα, 5.287).

Ὁ ἐκδότης ὀρθὰ παραπέμπει στὸν ἀποστολικὸ κανόνα 51 (Ράλλης-Ποτλῆς, Β', σελ. 67): «Ἐἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ ἕλως τοῦ καταλόγου τοῦ ἱερατικοῦ γάμου καὶ κρεῶν καὶ οἴνου, οὐ δι' ἄσκησιν, ἀλλὰ διὰ βδελυρίαν, ἀπέχεται, ἐπιλαθόμενος ὅτι πάντα καλὰ λίαν καὶ ὅτι ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ βλασφημῶν διαβάλλει τὴν δημιουργίαν, ἢ διορθώσῃ ἢ καθαιρείσῃ καὶ τῆς ἐκκλησίας ἀποβαλλέσθω. Ἐσαύτως καὶ (ὁ) λαϊκὸς (ἀφοριζέσθω)»¹.

Ἐν τούτοις αὐτὸ ποῦ δὲν περιέχεται ρητὰ στὸ κείμενο τοῦ κανόνος εἶναι τὸ ἀνάθεμα: ἀνάθεμα ἔστω, στὸ ὅποιο, ὅπως εἶδαμε, ὁ Παπαδιαμάντης ἀποδίδει ἰδιαίτερη σημασία ἐδῶ: «ἄλλως ὑπόκειται εἰς τὸ ἀνάθεμα». Ἐχομε ἐδῶ ἀσφαλῶς σύμφυση μὲ τοὺς συγγενέστατους θεματικὰ κανόνες τῆς συνόδου τῆς Γάγγρας, ἢ ὅποια, ἄλλωστε, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν συνοδικὴ ἐπιστολὴ ποῦ προτάσσεται τῶν κανόνων τῆς καὶ τὸν ἐπίλογο ποῦ ἐπιτάσσεται τῶν κανόνων, συνῆλθε

εἰδικὰ γιὰ νὰ καταδικάσῃ τέτοιας μορφῆς ἀσκητικὲς ὑπερβολὲς τῶν ὀπαδῶν ἐνὸς Εὐσταθίου (ἐπισκόπου Σεβαστείας, ὅπως γίνετα γενικὰ δεκτό)². Οἱ κανόνες τῆς Γάγγρας τυπικὰ τελειοῦν πάντοτε μὲ τὴν ἀπαγγελία ἀναθέματος κατὰ τῶν παραβατῶν:

καν. 1. «Ἐἴ τις τὸν γάμον μέμφοιτο καὶ τὴν καθεῖδουσαν μετὰ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, οὖσαν πιστὴν καὶ εὐλαβῆ, βδελύσσοιτο ἢ μέμφοιτο... ἀνάθεμα ἔστω».

καν. 2. «Ἐἴ τις ἐσθίοντα κρέατα... μετὰ εὐλαβείας καὶ πίστεως, κατακρίνοι... ἀνάθεμα ἔστω».

καν. 4. «Ἐἴ τις διακρίνοιτο παρὰ πρεσβυτέρου γεγαμηκός... μεταλαμβάνειν, ἀνάθεμα ἔστω».

καν. 9. «Ἐἴ τις παρθενεοὶ ἢ ἐγκρατεοὶ (το), ὡς (ἀν) βδελυκτῶν (όντων) τῶν γάμων ἀναχωρήσας, καὶ μὴ δι' αὐτὸ τὸ καλὸν (καὶ ἅγιον) τῆς παρθενίας ἕνομα, ἀνάθεμα ἔστω».

καν. 10. «Ἐἴ τις τῶν παρθενευόντων διὰ τὸν Κύριον κατεπαίρειτο τῶν γεγαμηκῶν, ἀνάθεμα ἔστω».

καν. 14. «Ἐἴ τις γυνὴ καταλιμπάνοι τὸν ἄνδρα καὶ ἀναχωρεῖν αὐτοῦ ἐθέλοι βδελυσομένη τὸν γάμον, ἀνάθεμα ἔστω»³.

¹ Ἡ προσθήκη στὴν νεώτερη ἐκδοσὴ P.-P. Joannou, *Discipline générale antique*, I, 2, Κρυπτοφέρρη - Ρώμη 1962, σελ. 35-36. Χωρὶς τὴν προσθήκη καὶ στὶς ἐκδόσεις τῶν *Ἀποστολικῶν Διαταγῶν*: F. X. Funk, *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, I, Paderborn 1905, σελ. 580· M. Metzger, *Les Constitutions Apostoliques*, III (= Sources Chrétiennes 336), Παρίσι 1987, σελ. 294. Πρβλ. τὸν ἀποστολικὸ κανόνα 53: «Ἐἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν ἑορτῶν οὐ μεταλαμβάνει κρεῶν ἢ οἴνου, βδελυσομένος καὶ οὐ δι' ἄσκησιν, καθαιρείσθω...» καὶ τὸν κανόνα 14 τῆς Ἀγκύρας: «Τοὺς ἐν κλήρῳ πρεσβυτέρους ἢ διακόνους ὄντας καὶ ἀπεχομένους κρεῶν ἔδοξεν ἐφάπτεσθαι καὶ οὕτως, εἰ βούλοιντο, κρατεῖν ἑαυτῶν. Εἰ δὲ βδελύσσοιντο... καὶ μὴ ὑπέκειεν τῷ κανόνι πεπαῦσθαι αὐτοὺς τῆς τάξεως».

² Παῦλος Μενεβίσογλου, μητροπολίτης Σουηθίας, *Ἱστορικὴ εἰσαγωγή εἰς τοὺς κανόνες τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Στοχόλυμη 1990, σελ. 340-350.

³ Ράλλης-Ποτλῆς, Γ', σελ. 100-110· Joannou, I, 2, σελ. 89-95.

VII. «... και οὔτοι ὀδηγὸν ποιούμενοι τὸ 'Σφῶζων σφῶζε τὴν σαυτοῦ ψυχὴν» («Ὁ πατὴρ Διονύσιος», *Ἄπαντα*, 5.327).

Τὸ παράθεμα εἶναι γραφικὸ, ἀπὸ τὴν ἀφήγησιν γιὰ τὸν Λῶτ: *καὶ ἐγένετο ἡνίκα ἐξήγαγον αὐτοὺς ἕξω, καὶ εἶπαν· Σφῶζων σφῶζε τὴν σαυτοῦ ψυχὴν* (Γένεσις 19.17).

Τὸ χωρίο ἐπαναλαμβάνεται στὸν κανόνα 84 τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (πρὸς τὸ τέλος τῆς τρίτης κανονικῆς ἐπιστολῆς πρὸς Ἀμφιλόχιον Ἰκονίου): *Ἡμεῖς δὲ ἐν λαῷ ἀπειθεὶ καὶ ἀντιλέγοντι δεδιδάγμεθα ἀκούειν ὅτι· Σφῶζων σφῶζε τὴν σαυτοῦ ψυχὴν*¹. Ἐκτοτε χρησιμοποιεῖται ἀρκετὰ συχνὰ ἀπὸ βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. Ἔτσι π.χ. στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς 2.120 τοῦ ὁσίου Νείλου (PG 79, στήλη 252) καὶ σὲ λόγῳ τοῦ μητροπολίτη Ἀγκύρας Νικητᾶ (11ος αἰ.) γιὰ τὸ νομοκανονικὸ θέμα τοῦ δικαιώματος παραιτήσεως ἐπισκόπου: *καθάπερ ἐν ἀκλύστῳ τινὶ λιμένι, τῇ μακαρίᾳ ἀπραγμοσύνῃ, τὸ λοιπὸν τοῦ βίου διήνυσαν, πάντως πονεὶ τὸ «Σφῶζων σφῶζέτω ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν» ἑαυτοῖς ἐπειπόντες* («Λόγος ἀντιρρητικός πρὸς τοὺς λέγοντας μὴ δεῖν παραιτεῖσθαι»)².

Τὸ χωρίο τοῦ Μ. Βασιλείου, οὐσιαστικὰ αὐτούσιο, ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὴν βυζαντινὴ ἐξομολογητικὴ φιλολογία

ποῦ παραδίδεται, ψευδεπίγραφα, ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ κ.ά. (ἔκδ. Morinus: PG 88, στήλη 1917 = νέα ἔκδ. M. Arranz, *I Penitenziali bizantini* [= *Kanonika* 3], Ρώμη 1993, 120).

Ἡ βιβλικὴ φράση καὶ σὲ κορυφαῖο νεοελληνικὸ πεζογράφημα: *«ὡς ἐὰν ἤθελε νὰ εἶπη καὶ εἰς ἐμέ ὁ σφῶζων σφῶζέτω τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν!»* (Γεώργιος Βιζυηνός, «Τὸ μόνον τῆς ζωῆς του ταξείδιον»)³.

VIII. «Γενικῶς δὲ λέγομεν ὅτι καὶ ἡ πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς χορηγία δὲν πρέπει νὰ ἦναι πλεῖον ἢ διπλάσια τῆς τοῦ κατωτέρου Κλήρου, ὅση ἔσεται ἐκεῖνη, κατὰ βῆτην κανόνα κείμενον ἐν τῷ Πηδάλῳ...» (*Ἀλληλογραφία*, σελ. 182, ἐπιστολὴ ἀρ. 241).

Αὐτὴ τὴν φορὰ πρόκειται γιὰ κείμενο τοῦ Παπα-Ἀδαμαντίου. Τέτοια γράφει ὁ πατέρας τοῦ Παπαδιαμάντη («Εἰς τῶν πρεσβυτέρων τῆς Σκιάθου») τὴν 1ῃ Ἰανουαρίου 1854, μὲ σκοπὸ νὰ καταχωρισθοῦν στὴν ἐφημερίδα «Τὸ Ἐθνικὸν Φρόνημα», καὶ τὰ στέλνει μὲ γράμμα του τῆς ἴδιας ἡμερομηνίας στὸν ἐκδότη τῆς κύριου Νικολαΐδῃ. Ἀλλὰ ὑπάρχει τέτοιος «ρητὸς» κανὼν; Ἡ ἀπλῆ ἀπάντησιν εἶναι: ὄχι — οὔτε ρητὸς οὔτε μὴ. Ἐχομε ἐν τούτοις τὴν κατηγορηματικὴ διαβεβαίωσιν τοῦ Παπα-Ἀδαμαντίου, καὶ τὴν

¹ Ράλλης-Ποτλῆς, Δ', σελ. 253· Joannou, II (1963), σελ. 157.

² J. Darrouzès, *Documents inédits d'ecclésiologie byzantine* [= *Archives de l'Orient chrétien* 10], Παρίσι 1966, σελ. 254.

³ Στὶς διάφορες ἐν χρήσει ἐκδόσεις: *Γεώργιος Βιζυηνός*, ἐπιμ. I. Μ. Παναγιωτόπουλος (= Βασικὴ Βιβλιοθήκη 18), Ἀθήνα 1954, σελ. 173· *Τὸ ἀμάρτημα τῆς μητρὸς μου* [καὶ ἄλλα διηγήματα], ἐκδ. Γαλαξίας, Ἀθήνα 1961, σελ. 117· *Νεοελληνικὰ Διηγήματα*, ἐπιμ. Π. Μουλλᾶς (= Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη ΔΠ 38), Ἀθήνα 1980, σελ. 185· *Διηγήματα, Β'* (= Ἡ πεζογραφικὴ μας παράδοση 10), Ἀθήνα 1988, σελ. 126· *Τὰ Διηγήματα*, φιλολ. ἐπιμ. Β. Ἀθανασόπουλος (= Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη Ἰδρύματος Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη 14), Ἀθήνα 1991, σελ. 300· *Τὸ ἀμάρτημα τῆς μητρὸς μου καὶ ἄλλα διηγήματα*, ἐπιμ. Σπ. Κοκκίνης (= Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία 190), Ἀθήνα 1991, σελ. 209.

«ρητή» παραπομπή του στο *Πηδάλιον*. Την λύση όφειλω στον άναμφισβήτητα έγκρατέστερο σήμερα, παγκοσμίως, γνώστη και μελετητή του *Πηδαλίου*, τον Σεβ. Μητροπολίτη Σουηδίας κ. Παύλο (Μενεβίσογλου)¹, τον όποιο ευχαριστώ θερμά και από την θέση αυτή.

Πρόκειται λοιπόν, προφανώς, για ένα σχόλιο του *Πηδαλίου* στον κανόνα 8 του Θεοφίλου 'Αλεξανδρείας: *Πηδάλιον*⁷, σελ. 681 σημ. 3, σε ένα ζήτημα που έμμεσα μόνον σχετίζεται με τὸ θέμα μας («Τὰ προσφερόμενα εκ λόγου θυσίας, μετά τὰ ἀναλισκόμενα εις τὴν τῶν μυστηρίων χρείαν, οἱ κληρικοὶ διανεμέσθωσαν. . .»). Σχολιάζει ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ 'Αγιορείτης: «Συμφάνως με τὸν παρόντα κανόνα και αἱ ἀποστολικαὶ διαταγαὶ διατάσσου (βιβλ. η' κεφ. λα') λέγουσαι ὅτι τὰς εὐλογίας ὅπου περισσεύου ἀπὸ τὰ μυστήρια, με τὴν γνώμην τοῦ ἐπισκόπου και τῶν ἱερέων, πρέπει νὰ διαμοιράζωσιν οἱ διάκονοι εις τοὺς κληρικοὺς, και εις μὲν τὸν ἐπίσκοπον νὰ δίδου τέσσαρα μερίδια, εις τὸν ἱερέα τρία, εις τὸν διάκονον δύο, και εις τοὺς ἄλλους, ὑποδιακόνοους, ἀναγνώστας, ψάλτας και διακονίσσας, ἐν μερίδιον. . .»). Εἶναι τὸ χωρίο 8.31 τῶν *Ἀποστολικῶν Διαταγῶν*, τῆς γνωστῆς κανονικῆς συλλογῆς (σήμερα τὴν χρονολογοῦμε γύρω στὸ ἔτος 380), ἡ ὅποια, ἀποδοκιμασμένη και ἀπὸ τὸν κανόνα 2 τῆς Πενθέκτης Συνόδου,

δὲν ἀπέτέλεσε τμήμα τοῦ ἐπίσημου κανονικοῦ δικαίου τῆς Ἐκκλησίας, ἐκτός ἀπὸ τοὺς 85 λεγομένους ἀποστολικούς κανόνες ποὺ περιέχονται στὸ 8ο βιβλίον τῶν *Διαταγῶν* και ποὺ ἐπικυρώθηκαν με τὸν ἴδιο κανόνα τῆς Πενθέκτης² — στοὺς ὁποίους πάντως δὲν ἀνήκει τὸ χωρίο αὐτό. Πράγματι, λοιπόν, στὸ ὑποδεικνύμενο χωρίο διαβάζουμε αὐτὰ ἀκριβῶς ποὺ λέγει ὁ σχολιαστὴς τοῦ *Πηδαλίου*: *Τὰς περισσεουσας ἐν τοῖς μυστικοῖς εὐλογίας κατὰ γνώμην τοῦ ἐπισκόπου ἢ τῶν πρεσβυτέρων οἱ διάκονοι διανεμέτωσαν τῷ κλήρῳ, τῷ ἐπισκόπῳ μέρη τέσσαρα, πρεσβυτέρῳ μέρη τρία, διάκονῳ μέρη δύο, τοῖς δὲ ἄλλοις, ὑποδιακόνοις ἢ ἀναγνώσταις ἢ ψάλταις ἢ διακονίσσαις, μέρος ἐν. Τοῦτο γὰρ καλὸν και ἀποδεκτὸν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἔκαστον τιμᾶσθαι κατὰ τὴν αὐτοῦ ἀξίαν ἢ γὰρ Ἐκκλησία οὐκ ἀταξίας, ἀλλ' εὐταξίας ἐστὶ διδασκαλείον*³.

Φαίνεται ὅτι με ἀφετηρία αὐτὸ τὸ χωρίο ὁ Παπα-Ἀδαμάντιος ἐπιχειρεῖ μία διασταλτικὴ ἐρμηνεία. «Ἄν δεχθοῦμε ὅτι οἱ τρεῖς κατηγορίες κληρικῶν ἐκτός τοῦ ἐπισκόπου (λαμβάνεται ὑπ' ὄψην ἕνας πρεσβύτερος και ἕνας διάκονος: οἱ λοιποὶ, οἱ κατὰ κυριολεξίαν κατώτεροι κληρικοὶ, λαμβάνονται ὡς ὁμάδα) διαμοιράζονται ἕξ μέρη ἀπὸ τὰ δέκα, προκύπτει ὅτι ἡ μέση ἀναλογία τοῦ «κατώτερου κλήρου», ὅπως τὸν ὀνομάζει ὁ Παπα-Ἀδαμάντιος,

¹ Τὰ δημοσιεύματα τοῦ διακεκριμένου κανονολόγου για τὸ *Πηδάλιον* εἶναι, μεταξύ ἄλλων: «Μία νέα ἔκδοσις τοῦ Πηδαλίου», *Ἐκκλησία*, 60 (1983), σελ. 347-348· «Ἡ κανονικὴ συλλογὴ Πηδαλίου», *Χαριστεῖον Σεραφεῖμ Τίμα*, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 147-166· «Ἡ εἰσηγητικὴ ἔκθεσις τοῦ Δωροθέου Βουλησιμᾶ περὶ τοῦ Πηδαλίου», *Ἐπιστημονικὴ Παρουσία Ἑστίας Θεολόγων Χάλκης*, 2 (1991), σελ. 343-366· «Μὴ ἐπισημανθεῖσαι προσθῆκαι τοῦ ἱερομονάχου Θεοδωρήτου ἐν Πηδαλίῳ», *Κληρονομία*, 21 (1989), σελ. 195-206. Πρβλ. τοῦ ἴδιου, *Ἱστορικὴ εἰσαγωγὴ εἰς τοὺς κανόνες. . .*, passim (εὐρετήριο, σελ. 636).

² Παῦλος Μενεβίσογλου, *Ἱστορικὴ εἰσαγωγὴ εἰς τοὺς κανόνες. . .*, σελ. 101-124· Σπ. Τρωιάνος, *Οἱ πηγὲς τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου*, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 1986, σελ. 42-44.

³ Metzger, III, σελ. 238 = Funk, I, σελ. 532-534.

είναι δύο μέρη, έναντι του επισκόπου που παίρνει μόνος τέσσερα μέρη. "Αν τώρα επεκτείνουμε την εφαρμογή αυτής της αναλογίας στις εν γένει άπολαβές επισκόπου και κληρικών, ακόμη και στην ευνοϊκότερη για τον επίσκοπο περίπτωση (στην περίπτωση δηλ. που θα λάβουμε υπ' όψη αυτόν τον «μέσο όρο»: δύο μέρη του «κατωτέρου κλήρου» έναντι τεσσάρων του επισκόπου· γιατί, αν λαμβάνουμε υπ' όψη την σχέση 4:3 επισκόπου-πρεσβυτέρου, ή αναλογία θα ήταν, βέβαια, δυσμενέστερη για τον επίσκοπο), δεν μπορεί, υποτίθεται, ποτέ ο επίσκοπος να λαμβάνη «χορηγία» περισσότερη από το διπλάσιο «της του κατωτέρου κλήρου, όση έσεται εκείνη» — στην πράξη: από το διπλάσιο της «χορηγίας» του πρεσβυτέρου. Αυτή ή πολύπλοκη κατασκευή άποτελεί, φαίνεται, για τον Παπα-΄Αδαμάντιο «ρήτον κανόνα κείμενον εν τῷ Πηδαλίῳ»!

IX. «'Η χήρα παπαδιά», "Απαντα, 2.83-87.

Προσάβησα να παρουσιάσω το νομικό θέμα του γάμου της χήρας παπαδιάς δύο φορές. Μία στά πλαίσια της γενικότερης ανακοινώσεώς μου για «Ζητήματα κωλυμάτων γάμου από την νομολογία και την πρακτική του 'Δεσποτάτου' της 'Ηπείρου» στο Διεθνές Συμπόσιο για την ιστορία του «Δεσποτάτου» ("Αρτα, Μάιος 1990), με άφορμή μία άπόκριση του μεγάλου κανονολόγου του 'Δεσποτάτου» 'Ιωάννου 'Αποκαύου σχετικά με το ζήτημα αυτό (βλ. Παπαδιαμαντικά Τετράδια, 2, 83 σσμ.· τώρα στα Πρακτικά του Συμποσίου, "Αρτα 1992, [355-374] 367-374). Μία δεύτερη, σε άναθεωρημένη και κάπως «παπαδιαμαντικώτερη», έπικίω, μορφή, στα Παπαδιαμαντικά Τετράδια, 2, [37-59] 37-46: «Κωλύματα γάμου στον Παπαδιαμάντη: πλαστά και γνήσια», I.

'Ο φάκελος της «χήρας παπαδιάς»

έκτοτε λίγο-λίγο συμπληρώνεται. Νόμιζα ότι ο Θεόδωρος Βαλασμών ήταν ή μόνη γνωστή βυζαντινή πηγή που άναφερόταν στο υποτιθέμενο κώλυμα γάμου της χήρας παπαδιάς (σε τρία χωρία: Ράλλης-Ποτλής, Β' 422 και Δ', 193, 563-564)· τουλάχιστον αυτά γνώριζαν ο Zhishman και ο κατ' έξοχην μελετητής του βυζαντινού και μεταβυζαντινού δικαίου στον Παπαδιαμάντη, ο δάσκαλός μας 'Αναστάσιος Χριστοφίλοπουλος — στον Βαλασμώνά προσετίθετο, όπως είδαμε, και ο 'Ιωάννης 'Απόκαυκος. Την τελευταία στιγμή πρόφθασα να προσθέσω σε «έπίμετρο» (Παπαδιαμαντικά Τετράδια, 2, 59) μία τρίτη βυζαντινή πηγή, τρίτη και χρονολογικά: είναι ο Ματθαίος Βλάσταρης, ο όποιος, είναι άλήθεια, επαναλαμβάνει άπλώς τον Βαλασμώνά, από όπου άντλεϊ: *έντεῦθεν δείκνυται μηδὲ τὰς τῶν ἱερέων γυναικας θεμιτῶν εἶναι δευτερογαμειν* (Γ, 17: Ράλλης-Ποτλής, Σ', 191).

Στο ίδιο «έπίμετρο» διώρθωνα τον έαυτό μου, και όλιγον τον Παπαδιαμάντη, οι όποιοι άναζητούσαμε άνεπιτυχώς σχετικό χωρίο στο Πηδάλιον: «Εἶναι βέβαιον, φαίνεται ότι εν τῷ Πηδαλίῳ δὲν άναγράφεται κανόνις τις άπαγορευόν τον δεῦτερον γάμον εις τὰς εν χηρεία πρεσβυτέρας» ("Απαντα, 2.85). 'Αλλά το χωρίο — όχι βέβαια «κανών τις», αλλά τέτοιο ζήτημα, ούτως ή άλλως, δὲν έτίθετο — ύπήρχε, και το είχε έντοπίσει ο Π. Β. Πάσχος: «'Από τουτόν δὲ τον κανόνα [= 48 Πενθέκτης] συμπεραίνει όρθῶς ο Βλάσταρις ότι δὲν πρέπει να δευτεροῦπανδρεύονται οὐδὲ αἱ γυναῖκες τῶν άποθανόντων ἱερέων» (Πηδάλιον, "Αθήνα 1970, 265). Γιατί το χωρίο δὲν είχε έντοπισθῆ; Δὲν έχω άπολογία. 'Υποθέτω, επειδή ή άναζήτηση είχε στραφῆ στα σχόλια (ύποσημειώσεις) του Πηδαλίου, όπου συνήθως ο άγιος Νικόδημος ο 'Αγιορείτης έντάσσει τέτοιου είδους παρεκβάσεις ελλημμένες από τον Βαλασμώνά,

τὸν Βλάσταρη καὶ τοὺς ἄλλους βυζαντινοὺς κανονολόγους πὺν χρησιμοποιεῖ, — ἐνῶ ἐδῶ τὸ χωρίο περιέχεται στὴν «ἐρμηγείαν», ὅπου ὁ ἅγιος Νικόδημος συνήθως περιορίζεται στὴν ἐρμηγνευτική ἀπόδοση, στὴν νέα ἐλληνική, τοῦ κειμένου κάθε κανόνος καὶ στὴν «συμφωνία» τοῦ μὲ ἄλλους παράλληλους ἢ συγγενεῖς κανόνες, χωρὶς συχνὲς παρεμβάσεις τῆς μορφῆς αὐτῆς.

Μποροῦμε τώρα νὰ προσθέσουμε μία ἀκόμη μεταβυζαντινὴ πηγὴ γιὰ τὸ θέμα τοῦ γάμου τῆς χήρας παπαδιάς, λίγο παλαιότερη τοῦ Πηδαλίου. Εἶναι τὸ πολὺ ἀξιόλογο *Νομικόν* τοῦ Θεοφίλου Καμπανίας (ca. 1788), ὅπου χρησιμοποιεῖται ἀρχετὰ μετριασμένη διατύπωση: «ἴσως καλὸν ἦτον καὶ τὰς πρεσβυτέρας, χηρευσάσας, νὰ μὴ δευτεροῦπανδρεύουν» (I. 154: ἔκδ. Δ. Σ. Γκίνη, Θεσσαλονίκη 1960, 33): «ἴσως καλὸν ἦτον καὶ διὰ τὰς πρεσβυτέρας χηρευσάσας νὰ μὴ δευτεροῦπανδρεύωνται» (ἔκδ. Ἑλ. Ταπεινοῦ - Κ. Βασιλειάδου, Κωνσταντινούπολη 1887 46).

X. «Ἡ χήρα τοῦ Νεομάρτυρος», *Ἄπαντα*, 4.37-45.

Τὸ θέμα εἶχα ἀποπειραθῆ νὰ παρουσιάσω, σὲ μία πρώτη μορφή, στὸ Π' Πανελλήνιο Ἱστορικὸ Συνέδριο (Θεσσαλονίκη, Μάιος 1992): «Ἱστορία τοῦ Δικαίου καὶ Λογοτεχνία: ἕνα ἀφανὲς κώλυμα γάμου στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη», καί, σὲ κάπως βελτιωμένη, στὰ *Παπαδιαμαντικά Τετράδια*, 2, 47-54: «Κωλύματα γάμου στὸν Παπαδιαμάντη: πλαστὰ καὶ γνήσια», II.

Καὶ ἐδῶ, ὁ φάκελος μεγαλώνει. Παραθέτω αὐτοῦσιες τίς πολυτιμες — ἂν ληφθῆ μάλιστα ὑπ' ὄψην ἡ ἐξαιρετικὴ σπανιότης τοῦ θέματος — πληροφορίες, ἀπὸ προσωπικὲς μάλιστα ἀναμνήσεις καὶ βιώματα, πὺν εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ στείλῃ, μὲ ἐπιστολὴ τοῦ τῆς 18 Ἰανουα-

ρίου 1994, ὁ καθηγητῆς Ἰω. Φουντούλης. Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ θερμὰ τὸν ἐπιφανέστερο, σήμερα, Ἑλληνα λειτουργιολόγο. Οἱ νομικοὶ τὸν ἀγαποῦμε, κάπως σὰν «δικό» μας: ὅπως στὴν παραγωγή τῶν παλαιῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν κανονολόγων θέματα νομικά καὶ λειτουργικά συνυπάρχουν ἀδιακρίτως, ἔτσι, χρόνια τώρα, τιμᾶ καὶ τὸν κλάδο μας, τιτλοφορῶντας τίς περιφημες «ἀποκρίσεις» τοῦ (συμπληρώνουν ἤδη, ποῦς θὰ τὸ πίστευε, τριάντα χρόνια — ἀπὸ τὸ 1965): *Ἀπαντήσεις σὲ λειτουργικὲς, κανονικὲς καὶ ἄλλες ἀπορίες*.

«Ἴσως σὰς ἐνδιαφέρει κάτι παρόμοιο μὲ τὴ χήρα τοῦ νεομάρτυρος. Στὸ Ἀιβαλὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀπὸ ὅπου κατὰγομαι, μαρτύρησε ὁ νεομάρτυς Γεώργιος ὁ Χιοπολίτης. Ὑπάρχει ὠραῖος βίος τοῦ στὸ Νέον Λειμωνάριον. Ἦταν ἀρραβωνιασμένος στὸ Ἀιβαλὶ μὲ κάποια κοπέλλα ἐντόπια. Τὸν πρόδωσε ὁ κουνιάδος τοῦ καὶ μαρτύρησε. Ἦταν ἐξισλαμισμένος. Αὐτὰ εἶναι γνωστά. Τώρα τὰ παραλειπόμενα, πὺν εἶχα παλαιότερα, σὲ ἀνυποποτο χρόνο, ἀκούσει ἀπὸ παλιούς Ἀιβαλιῶτες, καὶ τὰ θυμῆθηκα τώρα.

Ἔτσι, ἡ μνηστὴ τοῦ νεομάρτυρα κατὰ σύστασή τοῦ (δὲν ξέρω ἂν σὲ ὄνειρο ἢ πρὶν τὸν συλλάβουν) ἔμεινε ἄγαμη, καὶ κάθε πρωὶ ἐβρισκε «φλουριά» κάτω ἀπὸ τὸ προσκέφαλό της γιὰ τὴ συντήρησή της. Αὐτὰ μοῦ τὰ ἐπιβεβαίωσε καὶ ἡ μητέρα μου — σήμερα περίπου 90 χρόνων — ὅπως τὰ ἄκουε ἀπὸ παλιές Ἀιβαλιώτισσες. Ἐγὼ θυμᾶμαι πὺς εἶχε ἀργότερα παντρευτεῖ, καὶ ἀπὸ τότε δὲν ξαναβρῆκε χρήματα. Ἡ μητέρα μου δὲν τὸ θυμᾶται αὐτὸ καὶ προσθέτει: «Ἦταν δυνατὸ νὰ παντρευτεῖ, ἀφοῦ εἶχε ἀρραβωνιαστικὸ ἄγιο;». Ἐπιχείρημα εὐσεβές.»

Ἐν τῷ μεταξῦ ἡ πηγὴ γιὰ τὴ νέα αὐτὴ μαρτυρία «εὐσεβέστη». Ἡ σεβαστὴ γερόντισσα ἀναπαύεται ἤδη ἐν Κυρίῳ († Οκτώβριος 1994).

K. Γ. Πιτσάκης

Διορθωτικά στο ποίημα του Παπαδιαμάντη «Στὴν Παναγιὰ τῆ Σαλονικιά»

Ἔχει πολλές φορές διατυπωθεῖ και φορές ἀποδειχθεῖ πὼς ἡ μελέτη και μόνο τῶν αὐτογράφων, μπορεῖ νὰ μᾶς δώσει μὲ δυνατότητα σιγουριᾶς τὴν πραγματικότητα τῶν γραψιμάτων τοῦ σκιαθίτη στοχαστῆ, πού δυστυχῶς ἀπὸ παραναγνωσεις τὰ κείμενά του ἔχουν ἀλλοιωθεῖ, και μὲ τίς ἀλλεπάλληλες —χρόνια τώρα— ἐκδόσεις, διαιωνίζουσι τὰ λάθη, ἀκόμα και στὴν πιὸ πρόσφατη ἐκδοτικὴ περίπτωση και μάλιστα τὴν πιὸ ἀπαιτητικὴ, ὅπως συγκεκριμένα ἡ κριτικὴ ἐκδοση τῶν Ἀπάντων (Δόμος, 1981-1988) τοῦ καθηγητῆ Ν.Δ.Τ. (Νίκου Δ. Τριανταφυλλόπουλου).

Πρόσφατα, μελετώντας τοὺς στίχους τοῦ πιὸ πάνω ποιήματος, ἀπ' τὸ δημοσιευμένο αὐτόγραφο στὰ ἐσώφυλλα τοῦ 3ου τόμου τῶν Ἀπάντων, διαπιστώσαμε μερικὲς διαφορὲς ἀπ' τοὺς δημοσιευμένους στίχους τοῦ ποιήματος στὸν 5ο τόμο, στὴ σελίδα 37-38 και σπεύσαμε νὰ ἐνημερώσουμε τὸ φίλο καθηγητῆ, πὼς ἡ τελευταία λέξη τοῦ τρίτου στίχου δὲν εἶναι «προκυμαίας», ἀλλὰ «προσόψεως», και πὼς δὲν πρέπει νὰ μερδευτεῖ κανεὶς, πού στὴν τελευταία αὐτὴ λέξη, ἔχει τόνο στὴν παραλήγουσα, γιατί αὐτὸ πού γιὰ μιὰ στιγμή ὀπτικά μπορεῖ νὰ ἐκληφθεῖ ὡς ὀνομαστικὸ, δὲν εἶναι παρὰ ἢ κατάληξη -ι τῆς λέξης «στολίδι» τοῦ πιὸ πάνω, δευτέρου, στίχου.

Ἀκόμα και πὼς στὸν 14ο στίχο, ἡ τελευταία λέξη εἶναι «θεωράτη» και σὲ καμιὰ περίπτωση τὸ «θεωρός», πού δὲ βγαίνει μὲ τίποτα, τὴ στιγμή μάλιστα πού τονίζεται στὴ λήγουσα, ἐνῶ ἐδῶ ἔχουμε λέξη πού τονίζεται στὴν προπαραλήγουσα, μὲ σχετικὴ —δυστυχῶς— ἀπουσία τῆς λήγουσας -τη, γιατί ἂν προ-

σέξει καλὰ κανεὶς στὴ δημοσίευση τοῦ αὐτογράφου, θὰ διαπιστώσει πὼς λείπει τὸ κάτω δεξιὸ μέρος τῆς σελίδας του, και μαζὶ του, ἡ κατάληξη -τη.

Ὁ φίλος Ν.Δ.Τ. σὲ ἄμεση ἐπιστολικὴ του ἀπάντηση συμφώνησε μαζὶ μας και διατύπωσε μόνο τὸν ἐνδοιασμὸ γιὰ τὴ νοηματικὴ τῶν πραγμάτων, σχετικὰ μὲ τὸ «θεωράτη», ὡς δευτέρου ἐπιθέτου μετὰ τὸ πρῶτο «ἡ μεγάλη».

Προσωπικὰ πιστεύουμε πὼς μ' αὐτὸ τὸ ἐπίθετο «θεωράτη» δίνει ἔμφαση στὸ πρῶτο ἐπίθετο «ἡ μεγάλη», ἔτσι μάλιστα χωρὶς κόμμα μεταξὺ τοῦ πρῶτου και τοῦ δευτέρου ἐπιθέτου, και πὼς καμιὰ φορὰ ἡ στίξη εἶναι νοητὴ ἢ και φορές ὑπερβολικὴ, ὡς ὅπως ἐδῶ ἂν τὸ κόμμα εἶχε μπεῖ.

Κι ἄλλοῦ ὁ Ππδ. μᾶς δίνει ἀνάλογη φράση χωρὶς κόμμα, ὅταν τὴν ἀνάγνωσι τὴ θέλει μὲ μιὰ φωνὴ (δὲν ξέρω ἂν ὑπάρχει σχετικὸς γραμματικὸς ὄρος πού νὰ καθορίζει αὐτὴ τὴν περίπτωση) ὅπως και στὴ συνέχεια τῆς ἐπιμαχῆς φράσης πού μᾶς λέει: «ὄλη ἀσημένια ὄλη, Παναγία μου», ὅπου κι ἐδῶ χωρὶς κόμμα μεταξὺ τοῦ ἐπιθέτου «ἀσημένια» και τοῦ ἐπαναλαμβανόμενου ποσοτικοῦ «ὄλη», πάλι χατῖρι ἔμφασης.

Ἐξἄλλου, κατὰ κανόνα, ἡ πρὸς τοὺς ἁγίους ποίηση τοῦ Ππδ. (κυριολεκτικὰ ἐλεύθερη ποίηση) συμβατικὰ δίνεται σὲ στίχους και δὲ διαφέρει ἀπὸ τὴν πεζὴ του ἔκφραση, παρὰ ἀπὸ τὴν ἐκ μέρους του προσπάθεια διατύπωσης τῶν φράσεων σὲ στιχικὴ κάποια διάταξη, ὅπου «ποίηση» εἶναι τὸ αἶσθημα κι ἡ προσέγγιση τοῦ ἐκφραζόμενου πρὸς τὸ ἀντικείμενο, ὡς πούμε, τῆς λατρείας του, ὅπως ἐδῶ στὸ πρόσωπο τῆς Παναγίας,

κι όπως άλλου, π.χ. στη «Γυφτοπούλα», όπου ο έκφραζόμενος Μάχτος πρὸς τὸ πρόσωπο τῆς λατρείας του, τὴν Ἄϊμά, τῆς λέει στὴν ἔνταση τῶν τελευταίων στιγμῶν τους (1.655.18-19): «Φύγωμεν, Ἄϊμά, φύγωμεν, φιλάτῃ μου, Ἄϊμά!» Ἄϊμά, ἀ γ α π η τ ῆ μ ο υ Ἄϊμά! Φύγωμεν! φύγωμεν!», χωρὶς κόμμα σ' αὐτὸ τὸ «ἀγαπητῆ μου Ἄϊμά!» μεταξὺ τοῦ ἐπιθέτου καὶ τοῦ ὀνόματος, πού σίγουρα τὸ θέλει ἀναγνώσιμο μὲ μιὰ φω-

νή, καὶ πού εὐθὺς στὴ συνέχεια τὸ ἐπαναλαμβάνει: «Φύγωμεν, Ἄϊμά, ἀ γ α π η τ ῆ μ ο υ Ἄϊμά, φύγωμεν, φύγωμεν», γιατί στὸ «ἀγαπητῆ μου» περιέχεται τὸ «Ἄϊμά» καὶ στὸ «Ἄϊμά» περιέχεται τὸ «ἀγαπητῆ μου», ὅπου ἡ ἔμφαση λειτουργεῖται ἔναντι τοῦ προηγμένου θέντος «φιλάτῃ μου, Ἄϊμά!».

1993

Γιάννης Σπανόπουλος

Παλαμᾶς, Merlier καὶ Παπαδιαμάντης: δύο γράμματα τοῦ Παλαμᾶ στὸν Merlier

Ἡ μικρὴ αὐτὴ ἐργασία ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἔρευνά μου στὸ παπαδιαμαντικὸ τμήμα τοῦ Ἀρχείου Merlier πού φυλάσσεται στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν. Καρπὸς αὐτῆς τῆς ἔρευνας ἦταν τὸ βιβλίο *Παπαδιαμάντης καὶ Σκιαθὸς. Φωτογραφίες ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Merlier. Εἰσαγωγή, ἐπιμέλεια Φώτης Ἀρ. Δημητρακόπουλος, Ἀθήνα 1991* [Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν. Ἀρχεῖο Μέλπωσ καὶ Octave Merlier, 3]. Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ βιβλίου ἔχει τὸν τίτλο «Merlier, Παπαδιαμάντης καὶ Σκιαθὸς». Τὸ πρῶτο γράμμα τοῦ Παλαμᾶ στὸν Merlier, 13.5.25, φυλάσσεται στὸν φάκελο Ε 6 μεταλλικῆς ἀρχειοθήκης ἀποτελούμενης ἀπὸ δώδεκα συρτάκια, καὶ τὸ δεύτερο, 3.9.33, στὸν φάκελο μὲ τίτλο *Dossiers personnels. Papadiamandis. D.3²* τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἀρχείου. «Ὡς τώρα δὲν ἦταν γνωστὸ κανένα γράμμα τοῦ Παλαμᾶ στὸν Merlier.

Ἡ σύζυγος τοῦ Merlier, Μέλπω Λογοθέτη (1890-1979), ἦταν ἀπὸ παλιά γνωστὴ καὶ φίλη τῆς Ναυσιῶσ Κ. Παλαμᾶ, ἀφοῦ μαζί σπούδαζαν μουσικὴ στὴ Γενεύη τὸ 1909· βλ. *Κωστῆ Παλαμᾶ Ἀλληλογραφία, τόμος Α',* σσ. 161 καὶ

306. Ὁ Octave καὶ ἡ Μέλπω παντρεύτηκαν τὸ 1923 καὶ ἀπὸ τὸ 1925 ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἀθήνα. Ὅπως δείχνει τὸ πρῶτο γράμμα τοῦ Παλαμᾶ στὸν Merlier, ἡ γνωριμία τους ξεκινᾶει κιόλας ἀπὸ τὸ 1925.

Τὸ πρῶτο γράμμα σώζεται μὲ τὸν φάκελό του, φάκελο τοῦ Πανεπιστημίου: «ΤΟ ΑΘΗΝΗΣΙΝ ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ»· ὁ Παλαμᾶς τὸ ἀπευθύνει στὸν «Monsieur Octave Merlier, Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή, ὁδ. Σίνα, ΙΧ».

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ
ΕΘΝΙΚΟΥ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

13 Μαΐου 1925

Ἀγαπητέ μου κύριε Merlier

Ὁ Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου κ. Κ. Ζέγγελος μοῦ ἔδωκεν ἐντολὴν νὰ σᾶς παρακαλέσω, ἀν σᾶς εἶναι δυνατόν, νὰ λάβετε μέρος εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν πού θὰ ἐξετάσῃ τοὺς ἀπὸ τὸ κληροδότημα Βόλτσου ὑποψηφίους πού θὰ διαγωνισθοῦν διὰ νὰ μεταβοῦν εἰς Εὐρώπην πρὸς σπουδὴν ὀρισμένων πρακτικῶν ἐπιστη-

μῶν, —ὡς ἐξεταστὴς εἰς τὴν Γαλλικὴν γλῶσσαν.

Ὁ διαγωνισμὸς θὰ γίνῃ τὴν ἐρχομένην Τρίτην εἰς τὰς 19 τοῦ μηνὸς ὥρα 10 π.μ. εἰς τὸ Χημεῖον τοῦ Πανεπιστημίου (ὁδὸς Σόλωνος τὸ μεταξύ τῶν ὁδῶν Χαριλάου Τρικοῦπη καὶ Μαυρομιχάλη Ἰδρυμα.)

Μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς θὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ παράκλησις τοῦ Πρυτάνεως, διατελῶ με ἄκραν τιμὴν καὶ ἀγάπην

φίλος σας
Κ. Παλαμᾶς

ὁ Πρύτανις Κ. Ζέγγελος: Χημικός, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Ἰδρυτικὸ μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, (1870-1957).

* * *

Περὶσσότερη οἰκειότητα καὶ μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ δεύτερο γράμμα τοῦ Παλαμᾶ στὸν Merlier.

Ἀθήνα 3 Σεπτ. 1933

Ἀγαπητοί μου Μέλπω καὶ Ὀκτάβιε Ἡ κατάσταση τοῦ χεριοῦ μου πού δὲ θέλει νὰ πάῃ οὔτε μπροστὰ οὔτε πίσω με ἀναγκάζει νὰ σᾶς ἀποκριθῶ κάπως ἀργὰ καὶ με τὸν ἴδιο πρωτόγονο τρόπο γραψίματος με τὸ μολύβι ἀναγκαστικοῦ καὶ κοπιαστικοῦ πού ἐλπίζω πὼς θὰ ἔχη τὴ συγκατάβασή σας.

Ἡ κάρτα σας πού ἔλαβα παρ' ὅλη τὴ μικρότητά της μοῦ ἐπροξένησε μεγάλη χαρά. Μοῦ ἔδειξε πὼς με θυμᾶστε με τὴν καρδιά σας καὶ πὼς θὰ περνᾶτε εὐχάριστα τὴ ζωὴ σας με τὸ καλοκαίρι καὶ τὴ Χιώτικη πρασινάδα καὶ δροσιά. Μὲ τὴν ἴδια εὐχαρίστηση εἶδα καὶ τίς γραμμὲς πού εὐαρεστήθηκε νὰ μοῦ ἀπευθύνῃ ὁ κ. Βογυ. Ὅμως ἀπὸ πολὺ προτῆτερα ἤθελα νὰ σᾶς γράψω γιὰ τὴ μελέτη περὶ Παπαδιαμάντη πού ἄφησε στὰ χέρια μου φεύγοντας ὁ κ. Μερ-

λιέ πού τὴ διάβασα εὐθὺς ἀπὸ τὴν πρώτην ἡμέρα τοῦ μισεμοῦ σας καὶ πού δὲν ἤξερα πού καὶ πὼς ἀσφαλῶς νὰ σᾶς τὴν ἐπιστρέψω ἂν με τὸ ταχυδρομεῖο ἢ ἂν ἄλλως πως. Ἐννοεῖται πὼς τίς σελίδες της τίς πέρασα με συγκινητικὸ ἐνδιαφέρον, γιὰτὶ εἶναι ἡ πρώτη πού με τόση ἀκρίβεια καὶ στὰ καθέκαστα ζευγαρώνει ἀχώριστα κι ἀνταμώνει τὴ ζωὴ τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τὸ ἔργο του, τὴ Σκίαθο καὶ τὸν ποιητὴ, σὰ νὰ πρεπε καὶ οἱ δυὸ ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ νὰ κινήθουν καὶ σὰ νὰ μὴ μπορούσαν νὰ χωρισθοῦν. Ἡ πρώτη γιὰ ἓνα νεοέλληνα πού ἀξίζει καὶ νὰ γραφῇ καὶ νὰ φιλοξενηθῇ ἀπὸ τὴν ἐκδοτικὴ ἑταιρεία «Les Belles Lettres.» Γράψτε μου λοιπὸν ἂν θέλετε νὰ σᾶς τὴ στείλω, ἐκτὸς ἂν θέλῃ ὁ Octave ὅταν γυρίσῃ νὰ τοῦ τὴ δώσω, καθὼς μοῦ τὴν ἔδωκε, στὰ χέρια του. Χθὲς εἶδα στὴν ἐφημερίδα πὼς περιμένεται νὰ ρθοῦν πολλοὶ γάλλοι διανοούμενοι πού θὰ πᾶνε στὴ Σκίαθο πρὸς τιμὴν τῆς μνήμης τοῦ Παπαδιαμάντη. Μὰ δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἔτοιμη σὲ βιβλίο ἢ μελέτη σου; Ἀλλὰ στοχάζομαι πὼς θὰ ἤθελες νὰ τὴ συμπληρώσῃς ἀκόμα σὲ ὅλες της τίς λεπτομέρειες.

Ἡ γυναῖκα μου καὶ ἡ Ναυσικᾶ σᾶς φιλοῦν κ' ἐγὼ μ' αὐτές.

Κωστῆς Παλαμᾶς

Μοῦ ἄρεσε ξεχωριστὰ ἡ εὐσυνείδητη προσπάθειά σου νὰ διευκρινίσῃς καὶ τὴ γλῶσσα πού προτίμησε ὁ Π. στὸ ἔργο του. —

Ἡ κατάσταση τοῦ χεριοῦ μου: ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ Παλαμᾶ στὸν Ἀντώνιο Φ. Χαλᾶ, 28 Ἰουνίου 1933, (Κωστῆ Παλαμᾶ Ἀλληλογραφία τόμος Γ', σ. 152) πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὰ τέλη Μαΐου τοῦ 1933 προσβλήθηκε ἀπὸ ἐλαφρὰ ἡμιπληγία πού ἄφησε σχεδὸν παράλυτο τὸ δεξιὸ του χέρι. Ἐνα χρόνον ἀργότερα, στίς 11 Μαΐου 1934, ἐκδηλώ-

θηκε νέα ήμιπληγία (βλ. στο ίδιο, σ. 327).

Χιώτικη πρασινάδα: Τὸ ζευγος Merlier τὸ καλοκαίρι τοῦ 1933 παραθέριζε στὸ σπίτι τοῦ κ. Δημήτρη Μαγγανᾶ στὸν Βροντάδο τῆς Χίου. Γνωρίστηκαν μὲ τὸν κ. Μαγγανᾶ, μετέπειτα ὑπάλληλο τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου, μέσω τῆς κυρίας Αἰμιλίας Σάρρου-Ζολῶτα (πληροφορία τοῦ κ. Μαγγανᾶ).

ὁ κ. Bovy: ὁ Ἑλβετὸς νεοελληνιστῆς Samuel Baud-Bovy (1906-1986). Βλ. γι' αὐτὸν στοῦ Μηνᾶ Ἄλ. Ἀλεξιάδη, «Ὁ Samuel Baud-Bovy καὶ ἡ προσφορά του στὴν ἐθνομουσικολογικὴ καὶ λαογραφικὴ ἔρευνα τῆς Δωδεκανήσου», *Λαογραφία* 34 (1985-86), Ἀθήναι 1988, σσ. 7 κεξ.

μελέτη περὶ Παπαδιαμάντη: ἡ ὁποία μελέτη, ὅπως παρακάτω γράφει ὁ Παλαμᾶς, θὰ «φιλοξενηθῆ ἀπὸ τὴν ἐκδοτικὴ ἐταιρεία «Les Belles Lettres». Πρόκειται γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Octave Merlier «Alexandre Papadiamandis — Sa vie et son oeuvre» ποὺ τυπώθηκε ὡς εἰσαγωγὴ στὸ βιβλίο τοῦ Merlier *Skiathos, île grecque. Nouvelles par A. Papadiamandis, traduites du grec et préfacées par Octave Merlier*, Société d'édition «Les Belles-Lettres», Paris 1934, σσ. 7-71.

γάλλοι διανοούμενοι ποὺ θὰ πᾶνε στὴ Σκιάθο πρὸς τιμὴν τῆς μνήμης τοῦ Παπαδιαμάντη: ἡ ἐπίσκεψή αὐτῆ ἔγινε στὶς 18 Σεπτεμβρίου 1933, βλ. περισσότερα στὸ βιβλίο μου *Παπαδιαμάντης καὶ Σκιάθος. Φωτογραφίες ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Merlier*, εἰσαγωγὴ, ἐπιμέλεια Φώτης

Ἄρ. Δημητρακόπουλος, Ἀθήνα 1991, σσ. 13-14.

ἔτοιμη σὲ βιβλίο ἢ μελέτη σου: τὴν ἴδια μέρα, 3.9.33, ὁ Παλαμᾶς ἔστειλε γράμμα στὸν Γιώργο Κ. Κατσιμπαλῆ (βλ. *Κωστῆ Παλαμᾶ Ἰλληλογραφία τόμος Γ'*, σ. 162), μὲ τὸ ὁποῖο εὐχαριστεῖ τὸν Κατσιμπαλῆ γιὰ τὴν ἐπανεκτύπωση μελέτης του γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Στὰ σχόλια τοῦ φιλολογικοῦ ἐπιμελητῆ τοῦ τόμου Κ. Γ. Κασίνη (δ.π., σ. 330) διαβάζουμε: «Πρόκειται γιὰ τὸ τεῦχος: 'Alexandre Papadiamandi. Un peintre des humbles. Traduction de Jean Dargos. Athènes, Imprimerie Hestia 1933, σχ. 8, σελ. 19'. Τυπώθηκε μ' ἔξοδα τοῦ Γ. Κ. Κατσιμπαλῆ 'γιὰ νὰ μοιραστῆ στὰ μέλη τῆς Association Guillaume Budé στὸ προσκύνημά τους στὸ σπίτι τοῦ Παπαδιαμάντη στὴ Σκιάθο'». Τὸ τεῦχος αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀναδημοσίευση τῆς μελέτης τοῦ Παλαμᾶ ποὺ εἶχε πρωτοδημοσιευθεῖ στὸ περ. *Graecia*, 1 Ἰουνίου 1913, σσ. 65-72, βλ. Γ. Κ. Κατσιμπαλῆ, Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης. *Πρώτες κρίσεις καὶ πληροφορίες. Βιβλιογραφία*, Ἀθήνα 1934, ἀρ. 417 καὶ 510. Ἔτσι, μέσω τοῦ Κατσιμπαλῆ διανεμήθηκε στοὺς Γάλλους διανοομένους ἢ μελέτη αὐτῆ τοῦ Παλαμᾶ, ὅχι ὁμως τοῦ Merlier ποὺ τυπώθηκε μέσα στὸ 1934.

τὴ γλώσσα ποὺ προτίμησε ὁ Π.: στὴ γλώσσα τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι ἀφιερωμένες οἱ σσ. 63-67 τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Merlier.

Φώτης Δημητρακόπουλος

ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

ΣΟΦΙΑ ΜΠΟΡΑ

«Ἐντύπωσης πελωρίου σπόγγου». Ὁ Ἀλέξανδρος
Μωραϊτίδης ὡς πρακτικογράφος τῆς Βουλῆς*

«...ὁ Σκιαθίτης πεζογράφος μοῦ κάμνει τὴν ἐντύπωση ἐνὸς πελωρίου σπόγγου» γράφει ὁ Γεώργιος Δ. Κορομηλάς μὲ τὸ ψευδώνυμο Πέτρος Δειλινὸς σὲ ἄρθρο του γιὰ τὸν Ἄλ. Μωραϊτίδη¹, «καὶ πότε ροφᾷ σταγόνα πρὸς σταγόνα τὰς ἐντύπώσεις, διὰ νὰ τὰς ἀποδώσῃ ἀδράς, περισσάς, σπαρταριστάς, καὶ πότε ἀπαλείφει μὲ τὴν παρήγορον, τὴν ἐγκαρδιωτικὴν, τὴν ὑποβλητικὴν διάβασίν του, λύπας καὶ πόνους, πικρίας καὶ ἀποθαρρύνσεις. Διότι αὐτὰς τὰς δύο τεραστίας δυνάμεις ἔχει τὸ καρτερικὸν χαμόγελον τῆς ἰσχυρᾶς αὐτῆς ψυχῆς.»

Ἄνάμεσα στὶς ἐντύπώσεις ποῦ ἀπορόφησε «ὁ σπόγγος» τοῦ Ἄλ. Μωραϊτίδη, ἦταν καὶ οἱ συζητήσεις τῶν συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, ἡ δημοσίευση τῶν ὁποίων ἦταν τὸ δημοσιογραφικὸ του καθήκον στὴν ἐφημερίδα *Ἐφημερίς*, ἀπὸ τὸ 1874 ἕως τὸ 1880. Ἀναφερόμενος

στὴν ὕλη τῆς *Ἐφημερίδος*, κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς κυκλοφορίας της, ὁ Μάγερ στὴν *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου*², ἐπισημαίνει αὐτὴ τὴν δημοσιογραφικὴ εἰδικότητα τοῦ Μωραϊτίδη: «Ἐλλεῖπει πολιτικῆς, ἄρθρα εἰς τὴν ἀρχὴν δὲν ἐδημοσίευεν. Ἡ πρώτη στήλη καταλαμβάνετο ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ τηλεγραφήματα. Ἡκολούθουν αἱ ἐσωτερικαὶ εἰδήσεις καὶ κατόπιν τὰ πρακτικὰ τῆς Βουλῆς τὰ ὁποῖα ἐδημοσιεύοντο ἀμέσως τὴν ἐπομένην. Ἡ Ἐφημερίς εἶχε εἰδικὸν πρακτικογράφον —τὸν πρῶτον δημοσιογράφον-πρακτικογράφον τῆς Βουλῆς— τὸν Σκιαθίτην διηγηματογράφον Ἀλέξανδρον Μωραϊτίδη, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ἀπὸ τοὺς πρῶτους συντάκτας της.»

Στὸ γεγονός τῆς πρόσληψῆς του στὴν *Ἐφημερίδα*, ποῦ ἀποτέλεσε καὶ τὴν εἰσοδὸ του στὸ χῶρο τῆς δημοσιογραφίας, ἀναφέρεται ὁ Μωραϊτίδης στὸν πρόλογο

* Εὐχαριστῶ πολὺ γιὰ τὶς ὑποδείξεις τους, τὸν Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο καὶ τὸν δάσκαλό μου Φ. Α. Δημητρακόπουλο.

¹ Γ. Κορομηλάς, «Ἀντὶ πρόλογου. Ὁ Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης». *Μὲ τοῦ Βορηᾶ τὰ κύματα*, σειρὰ Δ', Ἀθήνα, βιβλιοπωλεῖο Ἰ. Ν. Σιδέρη, 1925, σελ. 3-6.

² Κ. Μάγερ, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου*, τόμος Α' 1790-1900, Ἀθήνα, ἐκδ. Α. Δημόπουλος, 1957, σελ. 129-130.

του πρώτου τόμου των ταξιδιωτικών κειμένων του *Με τοῦ βορηᾶ τὰ κύματα*¹.

“Όπως γράφει ὁ ἴδιος στὸν πρόλογο αὐτό, ὅταν ἀνάλαβε τὴ σύνταξη τῶν πρακτικῶν, βρισκόταν — μὲ ἀρκετὲς στερήσεις καὶ δυσκολίες — στὸ β΄ ἔτος τῶν σπουδῶν του στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή, εἶχε ἤδη κάνει τὴν ἐμφάνισή του στὰ γράμματα καὶ ἦταν τακτικὸ μέλος τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός». Τὴν μόνη του προπαιδεία σχετικὰ μὲ τὴν σύνταξη πρακτικῶν, τὴν εἶχε ἀποκτήσει ὡς βοηθὸς δημογραμματεῦς στὴ Σκιάθῳ ὅπου κρατοῦσε τὰ πρακτικὰ τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου.

Στὸ ιδιαίτερα ἐνδιαφέρον αὐτὸ κείμενο, βρίσκουμε τὴν περιγραφὴ τῶν συνθηκῶν τῆς ἐργασίας του ἀπὸ τὸν Δ. Κορομηλά, διευθυντὴ τῆς *Ἐφημερίδος*: «Λοιπόν, ἀγαπητὴ Μωραϊτίδη, μοῦ λέγει τότε ὁ κ. Κορομηλᾶς, θὰ πηγαίνης εἰς τὴν Βουλὴν, θὰ σημειῖνῃς τὸ τί γίνεται καὶ τὸ τί λέγεται, καὶ θὰ ἔρξῃς εἰς τὴν νύκτα νὰ τὰ γράφῃς κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν τῆς γαλλικῆς ἐφημερίδος². Νὰ τὸ γραφεῖον σου — καὶ μοῦ ἔδειξε τὸ τραπεζάκι ὅπου ἔβλεπα εἰς τὸ ὄνειρόν μου τὴν προηγουμένη νύκτα. Νὰ καὶ αὐτὸ τὸ χαρτοφυλάκιον, νὰ φυλάττῃς μέσα τὰ χειρόγραφα σου νὰ μὴ χάνωνται³.»

Τέτοιου εἶδους δημοσιογραφικὸ ἔργο φαίνεται ἴσως, ἀσύμβατο μὲ τὴ λογοτεχνικὴ ιδιότητά τοῦ Μωραϊτίδη. Ἡ ἐπα-

ναλαμβανόμενη διαδικασία τῶν συζητήσεων τῆς Βουλῆς θὰ μπορούσε νὰ θέσει σὲ δοκιμασία ὄχι μόνον τὴν ὑπομονὴ καὶ τὴ φιλοπατρία μὰ καὶ τὸ γλωσσικὸ αἰσθητήριό του.

Ἄστόσο, ὁ ἄλλος Ἀλέξανδρος ἦταν ἕνας πελώριος σπόγγος ποῦ δὲν ἀπέριπτε τὴν πρόσληψη ὁποιοδήποτε γεγονότος, τὸ ὁποῖο ἀργότερα ἐξέθετε μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ ἀποκαλύπτεται ἡ οὐσιαστικὴ, ἡ ἄξια νὰ μεταδοθεῖ πλευρὰ του.

Ἡ ἀντοχὴ καὶ τὸ ταλὲντο του στὴν «ἀνάγνωση» τῆς πραγματικότητος δὲν ἄργησαν νὰ ξεχωρίσουν καὶ ὅπως μᾶς πληροφορεῖ στὸ ἴδιο κείμενό του ὁ Μωραϊτίδης: «Ἡ “Ἐφημερίς” τοῦ Κορομηλά καθ’ ἐκάστην ἐκδιδόμενη, ἤρχισε νὰ δημοσιεύῃ τακτικῶς τὰ Πρακτικὰ τῆς Βουλῆς κατὰ τὸ σύστημα τῶν Γαλλικῶν ἐφημερίδων· καὶ πρῶτος ἐγὼ ὑπῆρξα ὁ συντάκτης αὐτῶν, διαμορφώσας αὐτὰ ὀλίγον κατ’ ὀλίγον κατὰ τὸ ὥραϊον καὶ ζωντανὸν σύστημα τοῦ Φιγαρώ. Κατὰ πόσον δὲ ἐπέτυχον εἰς τοῦτο, μαρτυροῦσιν ὅλοι οἱ ἐπιζῶντες ἀκόμη, ἀναγνώσται καὶ πολιτικοί. Ἀλλὰ ἀπὸ μίαν συγγνωστὴν περιαιτολογίαν παρακινούμενος, ἀρκοῦμαι νὰ σημειώσω ἐναυθὰ δύο περιστατικά, πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς κρατούσης τότε γνώμης περὶ τῆς εἰλικρινοῦς καὶ καθαρῶς φιλολογικῆς ἐργασίας μου, οὐχὶ ἀπλῆς βιοποριστικῆς αὐταπάτης⁴.

¹ Ἀλέξανδρου Μωραϊτίδου, *Με τοῦ βορηᾶ τὰ κύματα*, σειρὰ Α΄, Ἀθήνα, Ι. Ν. Σιδέρης, σελ. 3-15.

Πβ. καὶ Ἰω. Ν. Φραγκοῦλα, «Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης Βιογραφικά», περ. *Σκιάθος*, ἔτος 4ο, τευχ. 14, Ἰουλ.-Σεπτ. 1979, σσ 16-34 εἰδικὰ σσ. 21-22.

Χρήστου Β. Χειμώνα, «Ὁ δημοσιογράφος Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης», *Σύμμικτα Εὐβοϊκά*, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περ. *Ἀρχεῖο Εὐβοϊκῶν μελετῶν*, τομ. ΚΖ΄, 1986-87, σσ. 248-255.

² Ὅπως ἀναφέρεται στὸ κείμενο αὐτοῦ τοῦ Μωραϊτίδη οἱ γαλλικὲς ἐφημερίδες ποῦ ὑπῆρξαν πρότυπά του στὴ σύνταξη τῶν πρακτικῶν ἦταν ἡ *Liberté* (σ. 11) καὶ ἡ *Figaro* (σ. 14).

³ Ἀλ. Μωραϊτίδου, *Με τοῦ βορηᾶ τὰ κύματα*, ὁ.π., σελ. 13.

⁴ Ἡ ὑπογράμμιση δική μου.

Κατὰ τὸ τέλος σπουδαίας τινὸς συνεδριάσεως τῆς βουλῆς, μετὰ τὸ 1876, ὁ διευθυντὴς τῆς 'Ἐφημερίδος' Δ. Κορομηλάς εἰσελθὼν εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν Συνεδριάσεων παρεκάλεσε τὸν κ. Χ. Τρικούπη, πρωθυπουργὸν ὄντα, νὰ διατάξῃ νὰ τοῦ δώσουν τὸν λόγον ὃν ἀπήγγειλε κατὰ τὴν συνεδρίασιν ἐκείνην ἐκ τῶν στενογραφημένων πρακτικῶν, πρὸς δημοσίευσιν. Ὁ δὲ Τρικούπης τοῦ λέγει μὲ τὸν σοβαρὸν μὲν ἐκείνου τῆς φωνῆς του τόνον, ἀλλὰ μὲ τὸ χαριτωμένον καὶ εὐγενὲς μειδιάματόν του: —'Ἐγὼ ἀρκοῦμαι εἰς ἐκεῖνα ὅπου ἐσημείωσεν ὁ Μωραϊτίδης.

Τὸ δεύτερον εἶνε τὸ ἑξῆς:

"Ὅταν ἐγὼ κατὰ τὸ 1880 διορισθεὶς καθηγητῆς, ἀπεσύρθην ἐκ τῆς 'Ἐφημερίδος', πρὸς ὦραν, ὁ διευθυντὴς αὐτῆς κ. Δ. Κορομηλάς, καλέσας τὸν ἀλησμόνητον καὶ φίλατόν μοι Μ. Μητσάκη, ἀνέθηνεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἐργασίας μου. Ἐνοῶν δὲ ἓνα τόμον τῆς 'Ἐφημερίδος' τοῦ ὑπέδειξε τὰ Πρακτικὰ τῆς Βουλῆς, τὰ ὅποια ἐγὼ συνέτασσον καὶ τοῦ εἶπε: — Κατὰ τὸ σύστημα αὐτὸ θὰ ἐξακολουθήσῃς τὴν ἐργασίαν. . . »¹

Στὶς μαρτυρίαις σύγχρονών του ἀναγνωστῶν πού ἐπικαλεῖται ὁ Μωραϊτίδης, θὰ μπορούσαμε νὰ συγκαταλέξουμε καὶ αὐτὴ τοῦ Παλαμᾶ ὅτι «πρῶτος διήνθισε μὲ τὴν λογογραφικὴν του ἀπὸ τότε γλυκοχαράζουσα εὐφυῶν τὴν ξηρὰν ἀναγραφὴν τῶν κοινοβουλευτικῶν πρακτικῶν»².

Ὁ Μωραϊτίδης μετέφερε στὴν 'Ἐφημερίδα, τὰ πρακτικὰ τῆς Βουλῆς κατὰ τρεῖς βασικοὺς τρόπους: ἀναλυτικὰ, πε-

ριληπτικὰ καὶ μικτὰ. Στὴν πρώτη περίπτωσι δημοσίευσεν λεπτομερῶς ὀλόκληρον τὴν διαδικασίαν τῆς συνεδρίασης, τὶς ἀγορεύσεις βουλευτῶν καὶ ὑπουργῶν, τὶς παρεμβάσεις καὶ τὶς ἀντιδράσεις τοῦ ἀκροατηρίου, τὰ ἐπεισόδια. Προσπαθοῦσε νὰ ἀποδώσῃ ἀκόμα καὶ τὰ νεῦματα καὶ τὶς διαθέσεις ὁμιλητῶν καὶ ἀκροατῶν.

Στὴ δεύτερη περίπτωσι δημοσίευσεν τὴν περιληψὴν τῶν ἀγορεύσεων ἐπισημαίνοντας τὸ οὐσιῶδες σημεῖο τοῦ περιεχομένου τους καὶ στὴν τρίτην, δημοσίευσεν ἀναλυτικὰ κάποιες ἀπὸ τὶς ἀγορεύσεις, ἐνῶ τὶς ὑπόλοιπες καθὼς καὶ τὴν διαδικασίαν τῆς συνεδρίασης ἀπέδιδεν περιληπτικὰ. Συχνὰ συνέβαινε νὰ ἀποδίδεται ἢ συνεδρίαση περιληπτικὰ καὶ σὲ ἄλλη στήλη νὰ δημοσιεύεται ἀναλυτικὰ μὴ συγκεκριμένη ἀγόρευσις ἀπὸ τὴν ἴδιαν συνεδρίασιν.

Στὴν περίπτωσι τῆς περιληπτικῆς ἀπόδοσης ἀρκεῖ, ἴσως, ἡ ἱκανότης τοῦ ἐπισημαίνει ὁ Γ. Κορομηλάς, τῆς πλήρους καὶ πιστῆς ἀπόδοσης τῶν ἐντυπώσεων του καὶ τῆς σωστῆς ἐστίασης στὰ κύρια σημεῖα τους.

Στὴν ἀναλυτικὴν, ὅμως, ἀπόδοσιν τῆς «παράστασης» τῶν συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, φαίνεται πῶς συνέβαλε σημαντικὰ τὸ λογοτεχνικὸ ταλέντο του καὶ εἰδικὰ ἡ ἐνασχόλησί του μὲ τὸ δράμα.

Πραγματικὰ, ὁ Μωραϊτίδης, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συνεργασίας του μὲ τὴν 'Ἐφημερίδα, καλλιέργησε ἰδιαίτερα τὸ λογοτεχνικὸ αὐτὸ εἶδος, συνθέτοντας τρία δράματα στὸ διάστημα πού μᾶς ἀπασχολεῖ³. Τὸ τρίτον ἀπὸ αὐτὰ, «Ἡ καταστρο-

¹ Ἄλ. Μωραϊτίδου, *Μὲ τοῦ βορηᾶ τὰ κύματα*, ὅ.π., σελ. 14, σημ. 1.

² Κ. Παλαμᾶ, «Λόγος περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Α. Μωραϊτίδου», *Ὁμόπλοον πλοῖον*, Πέντε κείμενα γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Μωραϊτίδη, φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἀθήνα, ἐκδ. Γνώσις καὶ Στιγμῆ, 1990, σελ. 40.

³ Ἰω. Ν. Φραγκοῦλα, Χρονολογικὸς δείχτης τῆς ζωῆς τοῦ Μωραϊτίδη. *Σκιαθίτικα Α', Ἱστορία τῆς Σκιαθίου*, Ἀθήνα, ἐκδόσεις Ἰωλκός, 1978, σελ. 252-258.

Σύμφωνα μὲ τὸ χρονολόγιόν τοῦ Ἰω. Ν. Φραγκοῦλα, ἔχουμε: τὸ 1872, τὸ δράμα *Μιχαὴλ Κομνηνός, Δεσπότης τῆς Ἡπείρου*, ἀνέκδοτο, τὸ 1874 τὸ δράμα

φή τῶν Ψαρῶν», βραβεύτηκε τὸ 1876, στὸ Νικοδημιο δραματικὸ ἀγῶνα.

Στις 7.6.1876, ἡ *Ἐφημερίς*, ἀνακοινώνει τὴ νίκη τοῦ συνεργάτη της, σὲ ἄρθρο τὸ ὁποῖο ἀναφέρει τὸ σκεπτικὸ τῆς βράβευσης ὅπως τὸ ἐξέθεσε ὁ Ἄγγελος Βλάχος ποὺ ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς κριτές: «[...] τοῦτο ἦτο τὸ τρίτον [ἐν. ἐκ τῶν διαγωνισθέντων δραμάτων], ὅπερ ἐπίσης ἀνέλυσε μετὰ πολλῆς φροντίδος καὶ ἀπέδειξε ἀξίον τοῦ βραβείου, διότι ὁ ποιητὴς αὐτοῦ, ὡς εἶπεν, κατώρθωσε νὰ συντάξῃ εἰς δρᾶμα τὴν ἀνεπίδεκτον δραματοποιήσεως ὑπόθεσιν» κατὰ μέρος δὲ ἐδείκνυεν ἀρετὰς δραματοποιῦ πολυτίμου, καίτοι ἐν τισιν ὑπῆρχον σφάλματα, ἴσως ἐκ τῆς κατεσπευσμένης συντάξεως τοῦ ἔργου...»

Τὸ δραματικὸ στοιχεῖο τῶν συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς φαίνεται νὰ τὸ ἔχει ἐπισημάνει ὁ Μωραϊτίδης πρὶν ἀκόμα ἀναλάβει τὴν σύνταξιν τῶν πρακτικῶν της. Ὅ,τι ὀνομάζει «ἐντασιν πάθους» καὶ «ἐντασιν ὀργῆς καὶ διαιρέσεως» ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὰ τῶν συζητήσεων ποὺ κινοῦν τὸ ἐνδιαφέρον του καὶ τὸν γοητεύουν¹.

Κατὰ κάποιον τρόπο, ὁ Μωραϊτίδης ἀνταποκρίνεται καὶ στὸ δημοσιογραφικὸ καθῆκον του σὰν νὰ δραματοποιεῖ μὲ ἐπιτυχία μιὰν ἀκόμη «ἀνεπίδεκτον δραματοποιήσεως ὑπόθεσιν», ἀνασυνθέτοντας μὲ ἐνάργεια ἀλλὰ καὶ στοργὴ τίς καταστάσεις καὶ τὰ πρόσωπα, στήνοντας

μπροστὰ στὰ μάτια μας μιὰν δόλοκληρὴ παράσταση.

Τέτοιου εἶδους εἶναι τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ πρακτικὰ ποὺ ἐπέλεξα, ἐρευνώντας τὸν τόμο τοῦ ἔτους 1876² τῆς *Ἐφημερίδος*, καὶ τὰ ὁποῖα ἀναδημοσιεύονται ἐδῶ.

Τὰ κείμενα αὐτά, νομίζω ὅτι ἀφήνουν νὰ φανεῖ ὁ λογοτέχνης μέσα ἀπὸ τὸν δημοσιογράφο Μωραϊτίδη, ὁ ὁποῖος δὲν μένει ἀποκλειστικὰ στὴν εἰδηση καὶ στὸ πολιτικὸ γεγονός ἀλλὰ δεσμεύει καὶ σώζει γιὰ μᾶς ἓνα ἀκέραιο κομμάτι ἀπὸ μιὰν ἐποχὴ, μιὰ στιγμὴ ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων ποὺ τὴ σημάδεψαν μὲ τίς ἐπιλογές καὶ τὸ ἦθος τους, ἀκόμα καὶ τὸν ἀπόηχο ἀτομικῶν ἢ ὁμαδικῶν ἀντιδράσεων ποὺ δὲν χωροῦν στίς σελίδες τῆς ἱστορίας.

* * *

Ἱστορικὸ πλαίσιο: Στὸν τόμο τῆς *Ἐφημερίδος* τοῦ 1876, δημοσιεύονται ἀρκετὰ τακτικὰ, στὸ διάστημα 21.9 - 15.12.1876, τὰ πρακτικὰ τῆς Β' Συνόδου τῆς Ζ' περιόδου τῆς Βουλῆς. Ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο μέχρι τὸν Μάρτιο τοῦ ἴδιου ἔτους, δημοσιεύονται ἀναλυτικὰ πρακτικὰ τῆς δίκης τῶν τέως ὑπουργῶν Ι. Βαλασόπουλου καὶ Β. Νικολόπουλου ἀπὸ Εἰδικὸ Δικαστήριον γιὰ τὰ «σιμωνιακά», ἐνῶ ἀπὸ τίς 21 Σεπτεμβρίου, παράλληλα μὲ τὰ πρακτικὰ τῶν συνε-

Βάρδας Καλλέργης καὶ τὸ 1876 τὴν *Καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν* ποὺ βραβεύτηκε στὸ Νικοδημιο διαγωνισμὸ καὶ τυπώθηκε τὸν ἴδιο χρόνο.

¹ Ἐτσι στὴ σημ. 3, σελ. 5: «[...] ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν Συνεδριάσεων τοῦ Συλλόγου, ὅσοι σὰν νὰ ἐπαιζῶν τὴν πολιτικὴν, διηρημένοι εἰς συμπολίτευσις καὶ ἀντιπολίτευσις» καὶ «Αὐτὰ ὅλα ἦσαν πάντερπνα. Διότι πολλάκις αἱ συζητήσεις ἐν τῷ Συλλόγῳ, ἰδίως κατὰ τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ Κανονισμοῦ του, ἐλάμβανον ἐντασιν πάθους. Ἐντασιν ὀργῆς καὶ διαιρέσεως. Ἐλάμβανον χαρακτηριστὰ Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς.»

² Τὸν τόμο αὐτὸ εἶχα τὴ δυνατότητα νὰ διεξέλθω στὴ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ε.Λ.Ι.Α., τὸ ὁποῖο εὐχαριστῶ γιὰ τὴν πρόθυμη βοήθεια.

δριάσεων τῆς Βουλῆς δημοσιεύονται τὰ πρακτικά τῆς δίκης τοῦ Δ. Βούλγαρη καὶ ἄλλων ἀπὸ Εἰδικὸ Δικαστήριο γιὰ παραβίαση τοῦ Συντάγματος¹.

Τὸ ἑλληνικὸ κράτος τῆς περιόδου αὐτῆς ταλανίζεται ἀπὸ δύο σοβαρὰ προβλήματα, καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖ τροχοπέδη γιὰ τὴν ἐπίλυση τοῦ ἄλλου. Τὸ πρῶτο εἶναι τὸ λεγόμενον πολιτικὸ ζήτημα, δηλαδὴ, ἡ πολιτικὴ ἀστάθεια, ἡ ἔλλειψη ἰσχυρῆς καὶ βιώσιμης κυβέρνησης ποὺ θὰ συνέβαλλε στὴν οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀνάκαμψη τοῦ κράτους. Τὸ ἄλλο εἶναι ἡ ἀνάγκη ἐπαναπροσδιορισμοῦ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ποὺ μέχρι τὸ 1875 ἦταν σταθερὰ προσηλωμένη στὴ διατήρηση φιλικῶν σχέσεων μὲ τὴν Τουρκία καὶ τὴν ἀμυντικὴ στάση πρὸς τοὺς Σλαβικοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς λόγῳ τοῦ σλαβικοῦ ἐθνικισμοῦ (πανσλαβισμοῦ), τῶν διαφιλονικουμένων ἐπαρχιῶν καὶ τῆς αὐτονομίης τῆς Βουλγαρικῆς ἐκκλησίας. Τὸ καλοκαίρι τοῦ

1875 ὅμως, ἡ ἐπανάσταση στὴ Βοσνία-Ἑρζεγοβίνη θέτει ἐκ νέου τὸ ἐνδεχόμενο τῆς σύμπραξης μὲ τοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς γιὰ τὴν κατάλυση τῆς Ὄθωμανικῆς ἐξουσίας στὴν περιοχὴ. Τὸ δίλημμα αὐτὸ καλεῖται νὰ ἐπιλύσει ἡ Βουλὴ τῆς περιόδου αὐτῆς. Στὰ ἀποσπάσματα ποὺ ἀκολουθοῦν φαίνεται ὁ προσανατολισμὸς καθενὸς ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὲς τῆς πολιτικῆς σκηνῆς. Ὁ πρωθυπουργὸς Κουμουνοῦρος σταθερὸς ὑποστηρικτὴς τῆς συμμαχίας μὲ τοὺς Βαλκανικοὺς λαοὺς προτείνει σειρά νομοσχεδίων γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τῆς ἄμυνας, τίς λεγόμενες «παρασκευές». Ὁ Δεληγιώργης ἀντίθετα, ἀντιδρᾷ σὲ ὅποιαδήποτε ἐνέργεια θὰ συνέδεε τὴν Ἑλλάδα μὲ τοὺς σλαβικοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς. Ὁ Τρικούπης κι ὁ Δεληγιάννης βλέπουν τὸ πρόβλημα συνυφασμένο μὲ τὸ πολιτικὸ ζήτημα, τὴν ἔλλειψη δηλαδὴ, ἰσχυρῆς κυβέρνησης ἡ ὁποία θὰ ὑλοποιοῦσε ὅποιαδήποτε ἀπόφαση².

Α' ἀπόσπασμα. Ἐφημερίς, 28 Ὀκτωβρίου 1876, ἀρ. 302, σελ. 2-3

Βουλὴ.

Ζ' Περίοδος. Β' Σύνοδος. Συνεδρίασις τῆς 27 ὀβρίου. Προεδρεία Θ. Ζαΐμη.

Ἄρχεται τῆ 2 ὥρα μ.μ.

Τὰ πρακτικά ἐπικυροῦνται.

Ὁ κ. Πρόεδρος ἀγγέλλει ὅτι ὁ ἔφορος τοῦ βουλευτηρίου βουλευτῆς Ἀττικῆς κ. Τ. Φιλήμων ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν του ἀπὸ τῆς θέσεως ὡς ἐφόρου τοῦ βουλευτηρίου.

Ὁ κ. Ρόκος Χοιδᾶς, βουλευτῆς Κραναίας. Νὰ μὴ γείνη δεκτὴ.

Ἄλλοι. Τίνα λόγον ἔχει ἡ παραίτησις;

Ὁ κ. Φιλήμων, βουλευτῆς Ἀττικῆς. Παρακαλῶ τὴν βουλὴν νὰ δεχθῆ τὴν παραίτησίν μου καὶ νὰ μὴ ζητήσῃ ἐξηγήσεις.

— Ἡ βουλὴ ἀπορρίπτει τὴν παραίτησιν τοῦ κ. Φιλήμονος.

— Κατὰ τὴν ἡμερησίαν διάταξιν ἀρchetαι ἡ συζήτησις ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ ζητήματος.

Ὁ κ. Πρόεδρος. Τίς ἔχει τὸν λόγον; (σιγῆ).

Ὁ κ. Δεληγιώργης, βουλευτῆς Μεσολογίου. Ἡ κυβέρνησις, κ. πρόεδρε.

Ὁ κ. Πρωθυπουργός. (ὕψων τοὺς ὤμους). Ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι καλὰ πάμε· τί νὰ ποῦμε; (γέλωτες).

¹ Κ. Μάγερ, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου, ὁ.π., σελ. 130-131.

² Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμος ΙΓ', Ἀθῆνα, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α.Ε. 1977, σελ. 315-324.

Ὁ κ. Τρικούπης, βουλευτῆς Μεσο-λογίου. Προκειμένου νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἐξέλεγχιν τῶν νομοσχεδίων τῶν ὑποβληθέντων ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, λέγει λαβῶν τὸν λόγον, ἔργον ἡμῶν εἶνε νὰ ἐξετάσωμεν ἂν ταῦτα ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν ἀνάγκην τῶν περιστάσεων, προσέτι ἔργον ἔχομεν νὰ ἐξετάσωμεν τίνες θὰ ἐφαρμόσουν τὰ νομοσχέδια ταῦτα.

Ὅλοι συμφωνοῦμεν εἰς τὰς παρασκευὰς ὡς πρὸς τὴν λέξιν, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν καὶ περὶ τῆς ἐννοίας τῆς λέξεως ἂν συμφωνοῦμεν ὅλοι. Ὁ κ. πρωθυπουργὸς εἶπεν ὅτι ἤτο πάντοτε ὑπὲρ τῶν προπαρασκευῶν ἀπὸ τοῦ 1867, ἀλλὰ τὰ ὑποβληθέντα νομοσχέδια δευκνύουν, ὅτι τὸ ὑπουργεῖον ἔχει τὴν συνείδησιν, ὅτι σήμερον πρόκειται περὶ ἐκτάκτων ὄλως παρασκευῶν. Θέλω πρὸς τούτοις ἐξετάσει κατὰ πόσον ἡ σημερινὴ κυβέρνησις δύναται νὰ ἐκτελέσῃ τὰ νομοσχέδια ταῦτα καὶ θέλω ἐξετάσει, ἂν ἡ παρούσα κυβέρνησις εἶνε ἀδύνατος, πῶς εἶνε δυνατὸν ἡ βουλὴ νὰ παρουσιάσῃ ἄλλην κυβέρνησιν δυναμένην. Διότι πρέπει ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὰ γινόμενα νὰ ἐκθέσωμεν ἰδίαν γνώμην καὶ ἐν αὐτῷ τῷ κυβερνητικῷ ζητήματι δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξωμεν, ὅτι ἡ κυβέρνησις δὲν δύναται νὰ διεξαγάγῃ τὸ ἔργον τοῦτο, ἀλλὰ πρέπει συγχρόνως ν' ἀποδείξωμεν, ἂν ἡ βουλὴ δύναται νὰ καταρτίσῃ ἄλλην κυβέρνησιν· ὅπως σήμερον ἔχουσι τὰ τῶν κομμάτων ἐν τῇ βουλῇ, δὲν δύναται τις νὰ ἐλπίσῃ, ὅτι δύναται νὰ σχηματισθῇ κυβέρνησις ἰσχυρά. Βεβαίως ἄνευ τῶν κομμάτων τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα εἶνε ἀναρχία. Ἀλλὰ τὸ λέγω σήμερον κα-

θαρά, ὅτι τὰ κόμματα ὡς ἔχουσι σήμερον δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα. Ἀφοῦ δ' ἐγένετο πρότασις ὑπὸ τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ ἐν τῇ βουλῇ περὶ συνεννοήσεως τῶν κομμάτων ἃς ἐξετάσωμεν τὸ ζήτημα τοῦτο. Αἱ συμμαχικαὶ κυβερνήσεις μάλιστα κατὰ τὰς παρούσας σπουδαίας περιστάσεις δὲν εἶνε συμφέρουσαι. Σήμερον ἡ κυβέρνησις πρέπει μίαν μόνον σκέψιν νὰ ἔχη, τὴν σκέψιν τοῦ πολιτικοῦ συμφέροντος ὑπὲρ δὲν δύναται νὰ ἔχη ἡ συμμαχικὴ κυβέρνησις. Δὲν ἐννοῶ δὲ δι' αὐτοῦ ὅτι θέλω, τὰ κόμματα νὰ εὐρίσκωνται εἰς ἐχθρότητα πρὸς ἄλληλα, ἀλλὰ νὰ συμπράττουν μετ' ἐκεῖνων τῶν κομμάτων ἅτινα ἀπέδειξαν, ὅτι ἔχουν ἐνιαίαν γνώμην. Σήμερον, ὅτε πρόκειται τὸ ἔθνος νὰ ἐπιβαρυνθῇ μὲ ἑκατομμύρια καὶ νὰ προέλθωμεν εἰς κινδύνους σφάλλουν ὅσοι προτείνουν νὰ καταργήσουν τὴν ἀντιπολίτευσιν. Ποία ὅμως εἶνε ἡ θετικὴ γνώμη; Πῶς δύναται νὰ σχηματισθῇ κυβέρνησις ἰσχυρά; Εἰς οὐδένα νομίζω ἐπιτρέπεται νὰ ἐπικαλῆται τὸν ἴδιον πατριωτισμὸν, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ὅλοι δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν εἰς τὸν πατριωτισμὸν τῶν ἄλλων πλήρη πεποίθησιν. Οὐδεὶς ὑπάρχει ἐν τῇ βουλῇ ὅστις πεισθεὶς ὅτι ἐν τοῖς πράγμασι συμφωνεῖ θέλει διαφανῆσαι ἐν τῇ ἐνεργείᾳ. Ὅφειλομεν λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν τὰ νομοσχέδια ἐν ἀπάσαις ταῖς διατάξεσιν, ὀφειλομεν νὰ ἐξετάσωμεν τὴν πορείαν τῆς κυβερνήσεως οὐχὶ διὰ νὰ ἐλέγξωμεν αὐτήν, ἀλλὰ διὰ νὰ εὐρώμεν τοὺς τρόπους τῆς θεραπείας.

[.....]

Β' απόσπασμα. Ἐφημερίς, 31 Ὀκτωβρίου 1876, ἀρ. 305, σελ. 2-4.

Βουλῆ.

Ζ' Περίοδος. Β' Σύνοδος. Συνεδρία-
σος τῆς 30 ὀβρίου. Προεδρεία Θ. Ζαΐμη.

Ἄρχεται τῇ 2 ὥρα μ.μ.

Τὰ πρακτικὰ ἐπικυροῦνται.

— Κατὰ τὴν ἡμερσίαν διάταξιν ἀρ-
χεται ἡ ἐξακολούθησις τῆς συζητήσεως
ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ ζητήματος.

[.....]

Ὁ κ. Δεληγεώργης. Ἡτιάθημεν πρὸ
μικροῦ τῆς κυβερνήσεως, διότι εἰς μεγά-
λας περιστάσεις διψήκησε τὰ συμφέροντα
τοῦ τόπου χωρὶς ὁ τόπος νὰ μάθη τοὺς
σκοποὺς τῆς καὶ τὰ σχέδιά τῆς καὶ ὅμως
ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἤλθε νὰ
μᾶς εἰπῇ, ὅτι ἡ κυβερνήσις ἠσθάνθη τὴν
ἀνάγκην νὰ παρασκευασθῇ διὰ τὰ μέλ-
λοντα καὶ τὰ ἐνδεχόμενα. Μᾶς εἶπεν, ὅτι
εἶνε ἐγκλημα ἡ Ἑλλάς νὰ μένη ἄοπλος,
ἀλλ' ἔλησμόνησεν ὅτι ἡ κατηγορία εἰς
τοῦτο συνίσταται καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ τὸ
εἶπῃ κἂν τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας
καθ' ἣν πρόκειται νὰ ἐξέλθῃ ἡ ἀπόφασις
ἐπὶ τῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἡμεῖς δὲν ἐπι-
θυμοῦμεν νὰ δώσωμεν ἀφορμὴν νὰ εἴ-
πουν ὅτι εἴμεθα παιδάρια σκεπτόμενοι
σήμερον ὅ,τι ἡδυνάμεθα νὰ σκεφθῶμεν
πρὸ 12 μηνῶν.

Ὅταν τὰ πράγματα ἐφθασαν πιθανῶς
εἰς ἓν τέλος, τότε ἡμεῖς ἐνθυμοῦμεθα τὴν
πατρίδα μας καὶ τὸν προορισμὸν μας καὶ
θέλομεν πράγματα ἄτινα ἡδυνάμεθα νὰ
ἔχωμεν πρὸ μηνῶν.

Σᾶς ἀναφέρω, κύριοι, ποῦ ἔφθασαν
τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς διὰ νὰ κρί-
νητε περὶ τῆς κυβερνήσεως. Ἡ σλαυική
φυλὴ ἡγέρθη καὶ πρακτικὸν εἶνε νὰ ἐξε-
τάσωμεν ποῦ ἔφθασαν τὰ πράγματα σή-
μερον. Ἡ Εὐρώπῃ ἐπρότεινεν ἤδη εἰς
τὴν Τουρκίαν τὰ ἐξῆς: τὸ πρὸ τοῦ πο-
λέμου καθεστῶς διὰ τὴν Σερβίαν καὶ τὸ
Μαυροβούνιον, αὐτονομίαν δὲ διὰ τὴν

Ἐρζεγοβίνην, Βοσνίαν καὶ Βουλγαρίαν.
Διὰ τοὺς λοιποὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς
ἡ Εὐρώπῃ ἀφίνει εἰς τὴν Τουρκίαν νὰ
δώσῃ οἷας θέλει ἐλευθερίας. Ἐρωτῶμεν
λοιπὸν τὸν ὑπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν,
ὅποια ἦτο ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Ἑλ-
λάδος καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα, καὶ
ἐάν ἡ ἀπόφασις αὕτη ἔχει καμμίαν ἐπιρ-
ροὴν ἐπὶ τῶν συμφερόντων τῆς Ἑλλά-
δος, ἐάν πρόκηται ἀδελφοὶ ἡμῶν Ἕλλη-
νες νὰ ἀκούωσι τὴν λειτουργίαν σλαβι-
στί· ἐρωτῶ ἂν αὐτὰ δὲν ἐνδιαφέρωσι τὴν
Ἑλλάδα.

Ἐάν αὐτὸ δὲν εἶνε τὸ ἐξωτερικὸν ζή-
τημα, ποῖον εἶνε λοιπὸν; Οὕτω βλέπο-
μεν τὴν λύσιν ἐπιχειμένην οὐχὶ πρὸς τὸ
συμφέρον τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν ἀλλ' ἐπὶ
βλάβῃ.

[.....]

Ἐπὶ τίνων παραδειγμάτων πειθόμενη
ἡ κυβερνήσις, ὅτι ὑπνώττουσα ἤθελε κα-
τορθώσει διὰ μόνῃς τῆς ἐπικλήσεως τῆς
δικαιοσύνης ὁ ἔλληνισμὸς νὰ προστατευ-
θῇ, ἐπὶ τίνων παραδειγμάτων τῆς νεω-
τέρας Ἑλλάδος; Πάντοτε ἡ ἀνάγκη,
ἐναντία τῶν αἰσθημάτων τῆς Εὐρώπης,
ἔφερε αὐτὴν εἰς τὴν ἀκεραϊότητα τῆς
Τουρκίας. Παρατηρήσατε τὰς διαφόρους
φάσεις τοῦ σημερινοῦ ἀνατολικοῦ ζητή-
ματος καὶ θέλετε ἴδει, ὅτι ὁ δῖέπων νό-
μος εἶνε ὁ τῆς ἀνάγκης. Δὲν κατακρίνω
τὴν κυβερνήσιν διότι δὲν ἠκολούθησε πο-
λιτικὴν πολεμικὴν, ἀλλὰ διότι ἡ πολιτι-
κὴ τὴν ὅποιαν ἠκολούθησεν ἤτο ἀνάξια
τῆς Ἑλλάδος, ἀνάξια κράτους ἐλευθέρου,
δὲν δύνανται νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα πολιτικὴ.
Δὲν θὰ χρησιμεύσῃ εἰς δικαιολόγησιν τῆς
πολιτικῆς ταύτης ἡ ἀδυναμία τῆς Ἑλ-
λάδος· διότι ὅσα ἀδύνατον εἶνε ἓν κρά-
τος τόσῳ πρέπει νὰ φεῖδῃται τοῦ χρόνου.

[.....]

Ἄλλὰ ποῖος στερεῖται πατριωτισμοῦ
σήμερον ὥστε σήμερον νὰ φροντιζῇ περὶ

νατὸν νὰ παρασκευασθῆ ἄλλως, ἢ δι' ἀναστατώσεως ἐπαρχιῶν καὶ τοῦτο οὐδεὶς τολμᾷ. Αὐτὴν τὴν πολιτικὴν θέλομεν ἀκολουθήσει, ἀλλὰ νομίζομεν, ὅτι ἡ Ἑλλάς πρέπει νὰ παρασκευασθῆ σπουδαίως καὶ εἰλικρινῶς, διότι ἡ Ἀνατολὴ εἶνε ὁ τόπος

τῶν ἀπροόπτων. Θὰ προσπαθῆσωμεν ν' ἀποφύγωμεν τὸν πόλεμον ὅσον δυνάμεθα, διότι ὁ πόλεμος εἶνε ἡ ἐσχάτη ἀνάγκη εἰς τὴν ὁποίαν καταφεύγουν τὰ ἔθνη.

— Ἀναβάλλεται ἡ ἐξακολούθησις διὰ τὴν Δευτέραν.

Γ' ἀπόσπασμα. Ἐφημερίς, 4 Νοεμβρίου 1876, ἀρ. 209, σελ. 2-4

Βουλῆ.

Ζ' περίοδος. Β' Σύνοδος. Συνεδριάσις τῆς 3 9βρίου. Προεδρεία Θ. Ζαΐμ:

Ἄρχεται τῇ 1 1/2 ὥρᾳ μ.μ.

[.....]

Ὁ κ. Πρόεδρος. Τίς ἔχει τὸν λόγον;

Ὁ κ. Ρικάκης. Ἐὰν δὲν εἶνε κανεὶς ἄλλος...

Ὁ κ. Θ. Δεληγιάν[ν]ης. Εἶνε κανεὶς ἄλλος ἐγγεγραμμένος κ. πρόεδρε;

Ὁ κ. Πρόεδρος (ἐν θυμῷ) Ὅχι κ. Δεληγιάν[ν]η.

Ὁ κ. Ζώχιος. Κύριε Δεληγιάννη, κάμε τὸν σταυρόν σου.

Ὁ κ. Θ. Δεληγιάννης, βουλευτῆς Γορτυνίας. Τί σκοπὸν ἔχει, λέγει, ἡ πολιτικὴ συζήτησις σήμερον; Ἐὰν ἀποδειχθῆ ἔθνικὴ ἢ μέχρι τοῦδε πολιτικὴ τοῦ ὑπουργείου, νὰ μείνῃ τοῦτο ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἐὰν δὲ τούναντιον, νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν. Ἐξετάζων δὲ κ' ἐγὼ τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ γείνω συνήγορος τῆς κυβερνήσεως, ἀλλ' οὔτε νὰ σᾶς ἐνισχύσω εἰς συμπεράσματα ἐσπευσμένα, διότι οἱ πολιτευόμενοι θεραπεύοντες τὰ συμπτώματα δὲν ὠφελοῦσι διὰ τὰ κοινά. Τὴν γνώμην ταύτην μοὶ ὑπηγόρευεν ἡ μικρὰ πείρα τῶν δημοσίων πραγμάτων. Κατὰ τὰ 1865 ἠυχόμην περὶ ἀντικαταστάσεως τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης ὡς ἀνεπιτηδείας διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν ἐξοπλισμῶν. Ἐκτοτε ἀνετράπησαν πολλαὶ κυβερνήσεις, αἰτινες ἐπήνεγκον σὺν αὐτοῖς τὴν θνησιμότητα τοῦ κοινοβουλίου καὶ ἠνάγκασαν τοὺς πο-

λίτας νὰ περιφέρωνται ἔχοντες ἐν τοῖς θυλακίοις αὐτῶν σφαιρίδια. Ὅλα δὲ ταῦτα συνέτειναν εἰς τὴν κατάπτωσιν καὶ χαλάρωσιν ὄλων τῶν κλάδων τῆς διοικήσεως τοῦ τόπου. Αἰτία δ' ὄλων τῶν κακῶν τούτων εἶνε ὄχι τὸ πολίτευμα ἀλλὰ ὁ τρόπος δι' οὗ ἐφαρμόζεται τοῦτο. Εἶνε δ' ἀνάγκη νῦν ἵνα τὸ κοινοβούλιον μεταβάλλῃ τὸν τρόπον τῆς διοικήσεως μάλιστα κατὰ τὰς παρούσας ἐκτάκτους περιστάσεις, θέλω δὲ καὶ πρακτικώτερα πορίσματα μετ' ὀλίγον ἐξαγάγῃ.

Ὁ κ. Δεληγεώργης. Αὐτὸ πρὸ πάντων ἐπιθυμοῦμεν νὰ υπάρξτε πρακτικώτερος.

Ὁ κ. Δεληγιάννης. Αὐτὸ κ' ἐγὼ θέλω.

Ἦθελα τοὺς ἐρωτήσῃ κατὰ ταύτην τὴν στιγμὴν τοὺς ἀρχηγούς τῆς ἀντιπολιτευσῆς ποία ἰδέα τοὺς διαιρεῖ. Ἀλλὰ δὲν εἶνε κανεὶς ἐν Ἑλλάδι ὅστις νομίζει ὅτι τὸ κράτος ὡς κράτος πρέπει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς ὑποχρεώσεις του ἅς ἔχει καὶ ὡς κράτος καὶ ὡς ἔθνος. Ὅσαίς ὁ τόπος ἐφθασεν εἰς κρίσιμον περίστασιν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν κομμάτων ἐλησιμόνησαν πρὸς στιγμὴν τὸ ἰδιαιτερον συμφέρον. Ὀλιγώτερον κύριοι ἀνησύχησα κατὰ τὰ 1874 ἢ σήμερον ὅτε κινδυνεύουσι τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους καὶ τοῦ ἔθνους; διὰ τοῦτο ἐξέφερα τὴν γνώμην περὶ τῆς θυσίας ταύτης. Τοῦτο δὲ αἰρεῖ ἐπὶ τινα χρόνον τὸν ἀκατάσχετον συναγωνισμὸν τῶν κομμάτων, καὶ ἐπάγει κυβερνήσιν μονιμωτέραν ἥτις θὰ ἐπιμεληθῆ καὶ τῆς βελτιώσεως τῶν κοινῶν πραγμάτων τοῦ ἔθνους. Προσέτι εἰς τὰς τρικυμίας κύριοι καλοῦνται οἱ ἄριστοι τῶν πλοιαρ-

χων, οΐτινες βεβαίως εἶνε ἐκεῖνοι οΐτινες μετὰ δοκιμασίαν κατώρθωσαν νὰ γείνουν ἡγέται κομμάτων. Ἴδιον δὲ χρηστοῦ πολίτου εἶνε νὰ συμβιβάσῃ τὰ ἴδια του συμφέροντα μὲ τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος. Δὲν εἶμαι ἐναντίος τῶν κομμάτων, ἀλλ' ἐπιθυμῶ νὰ τὰ ἴδω καλλίτερα θυσιάζοντα πρὸς στιγμὴν τὰ ἴδια των συμφέροντα. Διὰ τοῦτο παρακαλῶ τὸ κοινobούλιον νὰ βασανίσῃ τὴν γνώμην μου καὶ νὰ δεχθῇ αὐτὴν ἂν τὴν εὐρῆ ὀρθήν, ἵνα δὲ γείνω πρακτικώτερος, προβάλλω

ὡς θέμα ἡμερησίας διατάξεως τὴν ἐξῆς πρότασιν: «Ἡ βουλὴ εὐχομένη νὰ ἴδῃ συμπράττοντες ἐν τῇ κυβερνήσει πάντας τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν διαφόρων πολιτικῶν ἀποχρώσεων πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς διὰ τὸ κρίσιμον τῶν καιρῶν ἀνεπαρκείας τῆς παρουσίας κυβερνήσεως, μεταβαίνει εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν».

— Ἀναβάλλεται ἡ ἐξακολούθησις διὰ τὴν αὐριον.

— Λύεται ἡ συνεδρίασις τὴν 6ην ὥραν μ.μ.

Τί Γενσέρω καὶ Σκιάθῳ;

*Στὶς ἐρημιὰς τοῦ ἄδη ποῦ κατοίκησε
μονάχα τρωκτικὰ τὰ χρόνια ἐτοιμάζαν μελανοχίτωνες
θρόνους νὰ πέφτουν καὶ λαοὺς νὰ ντύνονται τῇ στάχτι
καὶ ἀράχες ἄγνωστες καὶ πουλιὰ σιδερένια
νὰ κακουργοῦν τὸν οὐρανό,
τὸ γένος τῶν φονιάδων νὰ πληθύνεται
σὲ μυστικὰ ἐργοστάσια μὲ τὸ κρυφὸ τους χεῖρι
ἐκεῖ ἐτοιμάζον θανάτους καὶ θανάτους
καὶ ἐκεῖ τὸ θολωμένο μάτι τους
σφραγίζει τὸν ξανθὸ καιρὸ.*

Αὐτοὺς τοὺς στίχους ἀπὸ τὴν Ἄγρυνία στὴν ἐκκλησίαν τοῦ προφήτη Ἐλισαίου γιὰ τὸ σκοτεινὸν τρυγόνι τοῦ Μάνου Ἐλευθερίου ξαναφέρνω στὸ νοῦ μου, καθὼς πάλι διαβάζω σήμερα (25/2/94) ὅτι ὁ Γκένσερ ἦταν ὁ ἀρχιτέκτονας τοῦ διαμελισμοῦ τῆς Γιουγκοσλαβίας, καὶ ἄρα ὁ ἀρχινεκροθάφτης καὶ ἀρχιταφωρύχος χιλιάδων ἀνθρώπων.

Ποῖο πειρασμικὸ λοιπὸν ἔβαλε τρικλοποδιὰ στὸ δῆμαρχο καὶ τοὺς δημογέροντες, ἐκεῖ στὸ νησί τοῦ «σκοτεινοῦ τρυγониου», τοῦ Παπαδιαμάντη, καὶ τοῦ ἁθώου μοναχοῦ Ἄνδρονίκου, ποῖο κροῦσμα τοὺς ἐνέπαιξε καὶ ἀνακήρυξαν ἐπιτιμο δημότη Σκιάθου τὸν ἀρχιεργοστασιάρχη τοῦ θανάτου; Τί μπορεῖ νὰ δένει

τὸ νησί τοῦ ἐξ αἰπόλων Φτωχοῦ Ἀγίου, ποῦ μιμήθηκε τὸν Ποιμένα τὸν καλόν, τὸν τιθέντα τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων, καὶ ἔδωσε τὸ αἷμα του ὑπὲρ τῶν ὀμοπίστων, τί κοινὸ λοιπὸν ὑπάρχει μεταξὺ τῆς Σκιάθου τοῦ Νικοτσάρα καὶ τοῦ Ἐμπορίου τῶν Ἐθνῶν; Μήγαρις τὸ νιτερέσο; Ἀλλὰ π ο ι ὶ, Θεέ μου, νιτερέσο;

Παρηγοριέμαι μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι, ὅσοι ψήφισαν νὰ συγκαταριθμηθεῖ ὁ ἀμετανόητος Γερμανὸς μὲ τὰ δισέγγονα τοῦ μπαρμπα-Διόμα, τῆς γρια-Λούκαινας, τῆς θεια-Σκευῶς τῆς Σαβουρόκοφας, τοῦ μπαρμπα-Κώστα τοῦ Ὀλλαντέζου, ἔχουν μεταμεληθεῖ. Μακάρι καὶ νὰ ἐκλαυσαν πικρῶς κάποιοι, μακάρι. Ἀπομένει τώρα

τὸ ἔσχατο, ἐκεῖνο ποῦ ἡ καλὴ Σόνια ἐκλιπαροῦσε κλαίοντας τὸν Ρασκολνικόφ νὰ κάμει: «Ὑπαγε ἀμέσως, εἰς τὴν στιγμήν, εἰς τὸ πλησιέστερον σταυροδρόμι, γονάτισε καὶ φίλησε τὴν γῆν, τὴν ὅποιαν ἐμόλυνες, ὕστερον σκύψε ἀπὸ παντοῦ λέγων μεγαλοφώνως πρὸς πάντας: ‘Ἐφένουσα!’ τότε ὁ Θεὸς θὰ σέ ζωοποιήσῃ.» Ὁ δήμαρχος Σκιαθίου ἐπ’ ἐκκλησίας πρέπει νὰ ὁμολογήσῃ τὸ σφάλμα —μαζί του καὶ ὅλη ἡ δωδεκάδα. Καὶ ἡ γῆ τοῦ νησιοῦ, ἃς εἶναι καὶ ἐκτουρισμένη, θὰ τοὺς δώσει ἄφεση.

Ω.

Ἵστερόγραφο: ἄκουσα —καὶ τὸ ἀναμεταδίδω μὲ πολλὴ ἐπιφύλαξη— ὅτι στὴ σχετικὴ τελετῇ, ὁ Γένεσρος ἀντιφωνώντας ἔκαμε μνεῖα τοῦ Κοσμοκάλογερου —ὁ Θεὸς ξέρει ποῖος ὑποβολέας τοῦ τὸ σφύριξε— καὶ ὁ Ἑλληνας διερμηνέας, καθηγητὴς Πανεπιστημίου, ἀπέδωσε τὴ λέξη μὲ τὴ φράση «κάποιος Καλογήρου»! Φαντάζομαι πὼς πρόκειται γιὰ ἐφεύρημα. Ἄν ὅμως ἀληθεύει, ἀπορῶ ποῦ οἱ Σκιαθίτες δὲν καταπόντισαν τὸ δραγουμένο τοῦ Καπουδάν πασά.

ω.

Σχολικὴ ὑπερορρία

Στὰ παλαιὰ *Νεοελληνικά Ἀναγνώσματα* ὁ Μωραϊτίδης εἶχε ἰσότιμη θέση μὲ τὸν ἐξάδελφόν του, καθόλου ἄδικα θαρρῶ. Ἡ γενικὴ ὅμως προκατάληψη ἐπηρέασε τοὺς ἀναμφισβήτητα εὐαίσθητους ἀνθολόγους τῶν *Κειμένων Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας* καὶ ὁ Μωραϊτίδης ἔχει ἐξωσθεῖ ἀπὸ τὸ Γυμνάσιο καὶ τὸ Λύκειο. Ἡ γενικὴ προκατάληψη —ποῦ δύσκολα θὰ ὑπερникηθεῖ, μολοντί τὴν ἀντιμάχονται δόκιμοι πεζογράφοι, ὅπως ὁ Ἐμμ. Χ. Γονατᾶς καὶ ὁ Ἡλίας Χ. Παπαδημητρακόπουλος— λέει ὅτι ὁ Μωραϊτίδης δὲν εἶναι αἰσθητικὸς συγγραφέας. Ἐντούτοις, καὶ ἂν ἀκόμη ὑποταθεῖ ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ προκατάληψη ἀλλὰ γιὰ ἐπιστημονικὰ μετρημένη ἀλήθεια, ἡ στάθμη τῆς πεζογραφίας του ὑπερβαίνει τὴν ἴσαλο γραμμῇ, κάτω ἀπὸ τὴν ὅποια βρίσκονται πλῆθος παλαιότεροι καὶ νεώτεροι πεζογράφοι, λ.χ. ὁ Λουντέμης. Ἄφελῃ καὶ ἀθῶα συχνὰ τὰ ἑλληνικά του, ὅμως ἑλληνικά.

Γιὰ μιὰ χώρα λοιπὸν θαλασσινή, ὅπως ἡ δικὴ μας, ὅπου κάθε χρόνον δὲν

ἀπολείπουν τὰ θαλασσινὰ θύματα, «τῶν θαλασσῶν ὁ Ἅγιος» εἶναι διήγημα ὄχι ἀπλῶς οἰκεῖο ἀλλὰ καὶ ἀλεξιθάλασσο. Ὁ Μωραϊτίδης δὲν ἔγραψε βέβαια μιὰ «Νοσταλγὸν» ἢ ἓνα «Ὀνειρο στὸ κύμα» —στὸ κάτω κάτω οὔτε κανεὶς ἄλλος, μείζων ἢ ἐλάσσων, πεζογράφος μας βρέθηκε ποτέ του σὲ τέτοιας λογῆς νερά—, εἶναι ὅμως ὁ συγγραφέας τοῦ «Ἀναποδιασμένου» καὶ τοῦ «Βαρκαρογιάννη», τῆς ἀφριστῆς πελαγοδρομίας «Μὲ τὰ πανιά», κι ἀκόμα τῆς «Ἀλτανούς», ὅπου τὸ Αἶγαῖο δὲν παιχνιδίζει πάντα μέσα στὸ φῶς ἀλλὰ καὶ, κυματοῦμενον σάφῃ, ἀνθεῖ νεκροῦς —ποτέ ὅμως ἐσχάτως ἀπεγνωσμένους.

Δίκαια θαυμάζει ὁ Ἡλ. Χ. Παπαδημητρακόπουλος τὴν περιγραφὴν τοῦ ἑλαιοτριβείου στὸν δραματικὸν «Δεκατιστῆ», γιὰ τοῦτο καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ λείψει αὐτὸ τὸ ποιητικότερα ρεαλιστικὸν κείμενον ἀπὸ τὸ τεῦχος «Ὁ πολιτισμὸς τῆς ἐλιάς» (*Ἡ Καθημερινή*, Κυριακὴ 16/1/94). Ὁ Πεντζίκης, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἐνθουσιαζόταν μὲ τὸν τρόπο ποῦ ἐξιστο-

ροῦσε ὁ Μωραϊτίδης, στὸ ἴδιο διήγημα, τὸ φάρμακον τῶν «γιαλικῶν» στὴ μικρὴ νησίδα, ἀνάμεσα Σκιάθου καὶ Σκόπελο, ἀπὸ τὸν ἀπληστο καταλυτὴ τους κύρ Δμάκη.

Ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθει ὁ Μωραϊτίδης μὲ τὰ θαλασσοφιλητὰ διηγήματά του στὰ σχολικὰ βιβλία. Ἐξακολουθοῦμε νὰ εἰμαστε νησιωτικὸν κράτος.

N.Δ.Τ.

Τὰ οἰκεῖα θαύματα

Ὁ ἄνθρωπος, καθὼς μοῦ εἶπαν, τὰ πήγαινε περίφημα στὸ τηλεοπτικὸ παιχνίδι, ποῦ ἔπαθλό του ἦταν ἓνα αὐτοκίνητο. Ἀπαντώντας σὲ δύσκολες ἐρωτήσεις εἶχε κατορθώσει νὰ φτάσει στὴν τελευταία φάση — ποῖος ξέρει ἂν δὲν ἔβλεπε κιόλας ὅτι ψάφει τὸ ὄνειρό του, ἀκριβῶς ὅπως ὁ νεαρὸς βοσκὸς κάποτε ἄγγιξε φευγαλέα τὸ δικό του, τὴ νυχτερινὴ Μοσχοῦλα τοῦ κύματος. Ἀλλὰ ἐκεῖ ποῦ θὰ ἔπιανε τὸ τιμόνι, βρέθηκε μπροστά του ἡ θεία· Ἀχτίτσα καί, ἀβελὰ της, τὸ ματαίωσε: ὁ παρουσιαστὴς τὸν ῥώτησε ποῖος ἔγραψε τὴ «Σταχομαζώχτρα» καὶ ὁ ἄνθρωπος γλίστρησε ἀπὸ τὸ σκονιὶ ὅπου τόσο ἐλπιδοφόρα ἀκροβατοῦσε ὡς ἐκείνη τὴ στιγμή.

Μοῦ εἶπαν ὅτι ὁ παρουσιαστὴς ἦταν μιὰς κάποιας ἡλικίας, ἄρα ἀνῆκε σὲ γενεὰ γιὰ τὴν ὁποία ἡ «Σταχομαζώχτρα», ἡ «Ἵππρέτρα», «Ὁ Ἀμερικάνος» καὶ τὸ «Στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο» δὲν ἦταν ἀπλῶς κοινοὶ λογοτεχνικοὶ τόποι ἀλλὰ ἡ πρώτη μαγικὴ συνάντησή μὲ τὸν κόσμο τοῦ Παπαδιαμάντη: στὰ χρόνια του, ὅπως καὶ στὰ δικά μας, καὶ τὰ τέσσερα αὐτὰ διηγήματα διδάσκονταν στὸ Γυμνάσιο.

Δὲν πρόκειται ν' ἀρχίσω τὴ γκρίνια. Πρῶτα πρῶτα ἐπειδὴ καὶ σήμερα στὰ *Κείμενα Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας* τοῦ Γυμνασίου καὶ τοῦ Λυκείου ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι παρὼν —καὶ μάλιστα μὲ κείμενα ὅπως τὸ «Μοιρολόγι τῆς φώκιας» καί, ἀποσπασματικά, «Ἡ Φόνισσα»— καί, δεύτερο, ἐπειδὴ, μολονότι

ὑπάρχουν διδάσκοντες ποὺ ἀποφεύγουν νὰ τὸν ἀγγίξουν, πολλοὶ καθηγητὲς διαβάζουν μὲ πάθος στὶς τάξεις τους καὶ ἄλλα παπαδιαμαντικὰ διηγήματα, πέρα ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν σχολικῶν βιβλίων. Προσθέτω ἀκόμη πῶς καὶ τὰ σχετικὰ βοηθήματα τοῦ ΟΕΔΒ γιὰ τὸν καθηγητὴ δὲν ἀφήνουν ἀκαθοδήγητο ἐκείνον ποῦ θὰ ἀποφάσισε νὰ διδάξει Παπαδιαμάντη. Περιττὲς λοιπὸν οἱ μεμψιμοιρίες.

Ἐντούτοις ἡ θεία· Ἀχτίτσα, ὁ μπαρμπα-Διόμας, ὁ Τζῶν Στόθσον καὶ ὁ παπα-Φραγκούλης ἦταν πρόσωπα τῆς ζωντανῆς νεοελληνικῆς μυθολογίας, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Λίνος Πολίτης. Κυκλοφοροῦσαν ἀνεμεσὸ μας τὰ Χριστούγεννα καὶ ὅλο τὸ χρόνο. Αὐτοὶ μᾶς προπαίδευσαν στὸν Παπαδιαμάντη καὶ μᾶς ἔμαθαν ὅτι δὲν εἴμαστε σιγυλλάρια νευροσπαστούμενα ἢ σκιές, κι ἂς μὴν ἀπόλειψαν —μῆτε καὶ θ' ἀπολείψουν ποτὲ— οἱ πνιγμοὶ καὶ οἱ δαρμοὶ.

Αὐτὴ τὴν παραμυθητικὴν προπαίδεῖα τῆς οὐρανόπεμπτης δεκάλης ἐπιταγῆς, τῆς θαυμαστῆς διάσωσης ἀπὸ τὸν πνιγμὸ, τῆς ἀναπάντεχης ἐπιστροφῆς τοῦ ξενιτεμένου (Χριστέ μου! τότε οἱ ξενιτεμένοι ἄ κ ο υ γ α ν τὴ φωνὴ τοῦ ἄλλου, τὰ σπῆτια δὲ ν τὸς ἔφταναν ὡς τὴ μέση, καί, μολονότι οἱ μέρες τῶν ἀνθρώπων ἦταν καὶ τότε ὡσεὶ ἄχρονος, δὲν περνοῦσαν ἄρματα δρεπανηφόρα), καὶ τοῦ ρωστικοῦ ψυχῶν καὶ σωμάτων χριστουγεννιάτικου περίπλου, αὐτὴ λοιπὸν τὴν παιδευτικὴν παραμυθία τὴ στεροῦνται σήμερα τὰ δεκατριᾶχρονα καὶ δεκατετρά-

χρονα παιδιά. Κάποτε βέβαια αρκετά από αυτά θ' αντιπλωρίσουν με δλόκληρο τόν Παπαδιαμάντη. Τά έπίλοιπα όμως; Θά μείνουν μόνο με την παραφροσύνη τής Φραγκογιαννούς, τήν απόγνωση του «Πατέρα στο σπίτι!», τήν έρημιά του Παλούκα και τήν πνιγμένη 'Ακριβούλα; Δίχως τήν έλπίδα τής Σάρκωσης του Λόγου ανάμεσά μας;

Δέν προτείνω νά περιληφθούν στα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* τά διηγήματα που ανέφερα. Ύποδεικνύω ά-

πλώς εκείνο που ήδη κάνουν αρκετοί φιλόλογοι: νά διαβάζονται πριν και ύστερα από τις διακοπές των Χριστουγέννων ένα ή δυο χριστουγεννιάτικα. Τόν άλλο χρόνο έπίσης. Καί στην Γ' τάξη ένα από τά έκτενέστερα. Θά είναι καλή έτοιμασία για τήν Χριστού Γέννηση, λαδάκι για τις ταραγμένες ψυχούλες των μαθητών μας, σπόρος που δέ θά χαθεί έντελώς. Μαρτυρώ.

N.Δ.Τ.

Έλέγχομαι

Συνοικιακό γυμνάσιο έπαρχιακής πόλης και ή καθηγήτρια άκρωσ παπαδιαμαντική, από εκείνες που διαψεύδουν καθημερινά τόν κατασκευασμένο μύθο ότι ό Παπαδιαμάντης δέν μπορεί νά διδάχτει στα σημερινά παιδιά, τάχα μου γιατί τά δυσκολεύει ή γλώσσα. (Τις προάλλες μου ζήτησε επίμονα έλλη φιλόλογος νά διδάξω στην τάξη της «Τό μοιρολόγι τής φώκιας». 'Αργότερα μου είπε ότι ό πιό αδύνατος μαθητής του τμήματος έμολόγησε πώς κατάλαβε τέλεια τό διήγη-

μα κι άς δυσκολεύταν με αρκετές λέξεις.) "Ύστερα από τή διδασκαλία των παπαδιαμαντικών κειμένων τό βιβλίου έγινε συζήτηση. 'Η 'Ελίνα τήκωσε τό χέρι: «Δεσποινίς, συχνά στο σπίτι παίρνω έναν τόμο του Παπαδιαμάντη και αρχίζω νά διαβάζω, αλλά πολλές φορές νιώθω μιá δυσκολία νά προχωρήσω παρακάτω.» «Γιατί;», ρώτησε ή δεσποινίς. «Γιατί με αυτά που γράφει *έλέγχομαι*», άποικρίθηκε ή δεκατετράχρονη τό 1994.

N.Δ.Τ.

Νικόλαος Β. Τωμαδάκης (1907-1993)

Πληροφορήθηκα τό θάνατο του καθηγητή μου —τόρα δέ ζει πιá κανείς από τους άκαθημαϊκούς μου δασκάλους— από τόν Π. Δ. Μαστροδημήτρη, τήν τελευταία ήμέρα του Συνεδρίου Παλαμα. Συλλογίστηκα ότι εκείνος μπορούσε, αντίθετα μ' έμένα, νά συμπιλιώνει έντός του τόν Παλαμα και τόν Παπαδιαμάντη, έστω και διαστέλλοντάς τους:

«Δέν νομίζω ότι πρέπει νά κλείσω

τήν όμιλίαν μου έδω, χωρίς νά έκφράσω τήν μεγάλην αντίρρησην, τήν όποίαν έχω διά τήν ποίησιν του Παλαμα. Εύρίσκα δηλονότι ότι λείπει από τό έργο του ή μεταφυσική εκείνη πνοή, ή όποία έμψυχώνει τά μεγάλα έργα. Είς τόν Παλαμαν βέβαια ύπάρχει Πίστις. Καί Πίστιν ζητούμεν ήμεις, όχι λατρείαν. 'Αλλ' ή Πίστις αύτή είναι άπλώς πίστις πρós τό "Έθνος, τό έσαρκούμενον από τήν Νέαν

Ἑλλάδα καὶ συνεχίζον τρισημιετῆ ἱστορίαν. Τὸ ἔθνος προηγείται τοῦ ἀνθρώπου-Ἕλληνος. Ὁ Παλαμᾶς κατὰ ταῦτα δὲν εἶναι καμωμένος ἀπὸ τὴν ψυχὴν τοῦ Σολωμοῦ ἢ τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὁ ἐνθουσιασμός του εἶναι ἀκριβῶς ρητορικός, ἐπεὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποκατασταθῇ ἀπὸ μεταφυσικὴν πίστιν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν Δικαιοσύνην του. Δι' αὐτό, ὁσάκις τὸ ἔθνος γονατίζει, θὰ στρέφεται πρὸς τὸν μέγαν αὐτὸν Πατέρα τῶν ἔθνικῶν ἰδανικῶν. Ἄλλ' ὁσάκις ὁ ἄνθρωπος στρέφεται πρὸς τὴν ἀπελπισίαν, θὰ ἐπιστρέφῃ πρὸς τοὺς ἀπλοῦς ἐκείνους χριστιανικούς τύπους τοῦ ταπεινοῦ Παπαδιαμάντη» (*Νεοελληνικά - Δοκίμια καὶ μελέται*, 1953, σ. 59).

Μὲ δυσκολεύουν μερικὰ πράγματα ἐδῶ, ἀλλὰ πολὺ περισσότερα μὲ δυσκόλεψαν, ὅταν διάβασα τὸ 1967 τὸ ἄρθρο του γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη στὴ *Θρησκευτικὴ καὶ Ἡθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*. Δὲν τὸ ξαναδιάβασα ἕκτοτε ὀλόκληρο καὶ δὲν ἀποκλείεται, ἂν μοῦ δοθεῖ εὐκαιρία νὰ τὸ κάμω, νὰ δῶ μὲ ἄλλο μάτι ἀρκετὰ ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ τότε μὲ ἐνόχλησαν πολὺ. Ἄλλὰ δὲν μπορῶ παρὰ ν' ἀποδεχτῶ δίχως τὴν παραμικρὴ ἀντίρρηση ὅσα εἶχε γράψῃ πέντε χρόνια νωρίτερα:

«Τί προσθέτει κατόπιν τούτου ὁ Παπαδιαμάντης ὡς συγγραφεὺς εἰς τὸν Χριστιανισμόν; Νομίζω ὅτι δύναμαι ν' ἀπαντήσω γενικῶς: τὸ ἄρωμα τῆς εὐσεβείας τῆς ἰδίας του ἀγνῆς ψυχῆς, καὶ τὴν ἰδεατὴν ἀπεικόνισιν ἐμφύχων καὶ ἀψύχων εἰς τὰ ὅποια βλέπει ζῶσαν τὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ, ἀκόμη δὲ καὶ τὸ βάθος τῆς δυστυχίας τῆς ἀνθρωπίνης, τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος μεταξὺ ἀμαρτίας καὶ λυτρώσεως αἰσθάνεται τὴν ἀδυναμίαν του μεγαλυτέραν σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου καὶ ἀποζητεῖ τὴν στήριξιν εἰς τὸν διάλογόν του μετὰ τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν λατρευτικὴν ἔκφρασιν.

»Κατὰ ταῦτα δὲν πρόκειται περὶ ἀπλῆς ἠθογραφίας, λαογραφικῶν διαπι-

στώσεων περὶ τῶν ἠθῶν, ἐθίμων, ἐνδυμάτων, κατσικιῶν, τραγουδιῶν καὶ παραμυθιῶν τῶν νησιωτῶν, ἀνάμεσα εἰς τοὺς ὁποίους ἔζησε. Διότι κάλλιστα εἶναι δυνατὸν νὰ περιγραφοῦν οὗτοι λεπτομερέστατα καὶ νὰ διαφύγῃ ἡ ψυχὴ των. Ἡ Λαογραφία πολλάκις ὑπὸ τὰ εἰδυλιακὰ φορέματα τῶν χωρικῶν δὲν διείδε τὰ δράματα τῆς ψυχῆς των. Ὁ Παπαδιαμάντης δὲν εἶναι φωτογράφος, εἶναι ψυχογράφος. Δὲν μένει εἰς ὅσα ἀκούει καὶ βλέπει, εἰς τὸ περίγραμμα, προχωρεῖ εἰς ὅσα διαισθάνεται, ἔτσι δὲν ζωγραφίζει ἀπλῶς, ἀλλὰ δημιουργεῖ ἀνθρώπους, κοινωνίας, χώρους» (*Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης - Ὁ Χριστιανὸς συγγραφεὺς*, 1961).

Αὐτονόητα; Δυστυχῶς ὄχι ἀκόμη. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἐντελῶς ἄσκοπο νὰ ξανακούγονται, ὥσπου κάποτε ν' ἀποξεστεῖ ἐντελῶς ὁ ψόγος τῶν παλαιότερων. Καὶ ἐπεὶ οἱ ψυχαναλυτικὲς ἐρμηνεῖες τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν ἔλειψαν μῆτε στὰ χρόνια μας, ἀντιγράφω καὶ τοῦτα:

«Ἄλλ' ἡ ψυχανάλυσις μόνη δὲν λύει τὸ ζήτημα. Τὸ μυστήριον ἐξακολουθεῖ νὰ ἐξηγῆται μόνον διὰ τοῦ πνεύματος τῆς ὑψώσεως, μὲ τὸ ὁποῖον ὀπλίζει τὸν ἄνθρωπον ἡ Πίστις καὶ ὁ ὑπ' αὐτῆς προκαλούμενος ἡθικὸς ἔλεγχος. Αὐτὸς δ' ὁ τελευταῖος, ὅπου ὑπάρχει εἰς τὰ ἔργα τῆς παρακμῆς, σφίζει τὴν πνευματικὴν ἐκδήλωσιν. Ὅπου ἀπετυπώθη γυμνὴ καὶ τετραχηλισμένη ἡ ἀνατόμος φαινομενικὴ ἀλήθεια, ὅπου κατεξεσχίσθησαν τὰ στήθη διὰ νὰ φανοῦν αἱ πηγαὶ τῶν σπλάγχων, ὅπου ἡ μέθη, ἡ ἀσέλγεια καὶ ἡ διαστροφή, ὅπου ἡ αὐτοκαταστροφὴ παρουσιάσθησαν χωρὶς τὸ ἀντίβαρον τῆς μεταμελείας καὶ τοῦ ἀγῶνος διὰ τὴν ἀποτίναξίν των, τὸ ἠθικὸ ἔλεγχου, ἐκεῖ δὲν φαίνεται ἡ Χάρις, περὶ τῆς ὁποίας ὠμίλησεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν ἀπόστολον τῶν ἐθνῶν. Ἀπεναντίας, ὅπου ἡ ἀνατομία δεικνύει τὸν πόνον τῆς ψυχῆς διὰ τὰ πολεμούμενα πάθη, ἐκεῖ ὁ ἠθικὸς

Έλεγχος δίδει νόημα εἰς τὴν τέχνην τῆς παρακμῆς. Ἐς παραβάτετε τὰς σελίδας τοῦ Παπαδιαμάντη διὰ τὴν Ἁγίαν Ἄναστασίαν τὴν Φαρμακολύτριαν (ὅπου ὁ μέγας Σκιαθίτης φαίνεται πάσχων ἔρωτικῶς) μὲν ἐν διήγημα τοῦ Πικροῦ καὶ ἓνα λυρικὸν τραγούδι τοῦ Λαπαθιώτη καὶ θὰ διαπιστώσετε ὅτι ἰσχυρίζομαι» (*Νεοελληνικά*, σ. 69).

Τελευταῖο μάθημα γιὰ τὸ πτυχίο. Μὲ ἐξέταξε ἐκτὸς περιόδου, χάρις στὴ μεσολάβηση μαθητῆ τοῦ στενοῦ του κύκλου. Σάββατο ἀπόγευμα, 29 Σεπτεμβρίου 1956. Τῆ Δευτέρα τὸ πρωὶ παρουσίαζόμενον στὸ Ναυτικό. Δυὸ φορὲς

θέλησε νὰ μὲ ἀποπέμψει καὶ ἰσάριθμες ἀνακάλεσε τὴν ἀπόφασί του. Φαινόταν πειραγμένος, γιὰ τοῦ ἔδωσα τὴν ἐντύπωση πὼς στὰ κλασικὰ ἔχουν περισσότερο κατάρτισμένους — μαῦρη κατάρτιση εἶχα. Τελικὰ πείσθηκε ὅτι κάτι ἤξερα γιὰ τὸν Ρωμανὸ καὶ δὲν μὲ πέταξε ἔξω σκαιῶς, ὅπως τὸν Ἰούλιο στὸ Μασσαλίας 4. Κάναμε καλὴ συζήτηση. Ἀπορῶ ἀκόμη πὼς δὲν ἀκούστηκε τότε καθόλου τὸ ὄνομα τοῦ Παπαδιαμάντη. Μένω μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς παρουσιάστηκε ἐνώπιον τοῦ Κριτοῦ, τοῦ Παλαιοῦ Ἡμερῶν, τοῦ Τρισαγίου ὅπως ὁ μαπαρμπα-Γιαννιδὸς ὁ Ἐρωντας.

N.Δ.Τ.

Ἐκδοτικὰ τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Μωραϊτίδη

Ἀπὸ τὰ βιβλία ποὺ εἶχαν ἀναγγελθεῖ στὸ ἀντίστοιχο σημεῖωμα τοῦ 2ου τεύχους ἐκδόθηκαν: ἡ *Ἀλληλογραφία* τοῦ Παπαδιαμάντη («Δόμος»), τὰ δύο πρῶτα τῆς σειρᾶς «Ὁ Παπαδιαμάντης μεταφράζει», δηλ. τὸ *Ἐνὸς ἑκατομμυρίου λιρῶν χαρτονόμισμα* (ἀφηγήματα τοῦ Μάρκ Τουαῖν καὶ ἄλλων) καὶ τὰ ἰδιότυπα διηγήματα τοῦ Μπρέτ Χάρτ *Ἀργοναυτικαὶ διηγήσεις* («Λήθη»), τὰ εἰκονογραφημένα ἀπὸ τὸν Γ. Κόρδη καὶ προλογισμένα ἀπὸ τὸν ὑπογράφοντα *Διηγήματα ἀγάπης* τοῦ Παπαδιαμάντη («Ἀρμός») καὶ στὴ σειρὰ «Οἱ νεώτεροι γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη» τὰ δοκίμια τοῦ Λουκά Κούσουλα *Ἀνθρώπους καὶ κτήνη* («Νεφέλη»).

Σημαντικὸ λοιπὸν μέρος τοῦ ἐκδοτικοῦ προγράμματος τοῦ 1993 —ἀλλὰ καὶ τοῦ 1992— μεταφέρεται στὸ 1994. Ἐλπίζεται ὅτι ὡς τὸ τέλος τοῦ χρόνου θὰ ἐκδοθοῦν: ὁ *Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης* τοῦ Ἀλέξη Διαμαντόπουλου, δεῦτερο βιβλίο τῆς σειρᾶς «Οἱ παλαιότεροι γιὰ τὸν

Παπαδιαμάντη» ἀπὸ τὸν «Διάττοντα» —ἄδηλη ὅμως ἡ τύχη τῆς σειρᾶς, ἄρα καὶ τοῦ τρίτου βιβλίου, δηλαδὴ τῶν κειμένων τοῦ Φώτου Πολίτη—, ὁ *Σημιαδιακὸς καὶ αἰταίριαστος* τοῦ Χριστόφορου Μηλιῶνη, πέμπτο βιβλίο τῆς σειρᾶς «Οἱ νεώτεροι γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη» («Νεφέλη»), τὰ Πρακτικὰ τοῦ Διεθνoῦς Συνεδρίου γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη, ἡ μετάφραση τοῦ *Βίου τοῦ Χριστοῦ* τοῦ Φρ. Φάρραρ (καὶ τὰ δύο ἀπὸ τὸν «Δόμο»), *Ἡ εὐρεσις τῆς γυναικὸς τοῦ Λώτ*, μυθιστόρημα τοῦ Ἀλφρέδου Κλάρκ, τρίτο βιβλίο τῆς σειρᾶς «Ὁ Παπαδιαμάντης μεταφράζει» («Λήθη»). Στὸ Μορφωτικὸ Ἴδρυμα τῆς Ἑθνικῆς Τραπέζης παραδόθηκε ἤδη ὁ Α' τόμος τῆς *Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως* τοῦ Θωμᾶ Γόρδωνος (Thomas Gordon), μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη καὶ ἀνέκδοτος ὡς τώρα.

Ἐνδέχεται ἐπίσης νὰ ἐκδοθοῦν στὸ ἴδιο διάστημα ἢ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1995 ἓνα εἰκονογραφημένο ἀνθολόγιο

ποιημάτων του Παπαδιαμάντη («'Αρμός»), 'Ο σχολικός Παπαδιαμάντης, δηλ. έρμηνεία τών παπαδιαμαντικῶν κειμένων του Γυμνασίου και Λυκείου («'Αρμός»), τὰ παπαδιαμαντικά δοκίμια του Νίκου Φωκᾶ, έκτο βιβλίο τῆς σειρᾶς «Οί νεώτεροι για τόν Παπαδιαμάντη» («Νεφέλη»), και τὰ μελετήματα για τόν Παπαδιαμάντη και τῆ σχέση του με τῆ βυζαντινῆ τέχνη του Δμ. Δ. Τριανταφυλόπουλου («Δόμος»).

"Όσο για τόν Μωραϊτίδη, χάρη στην τόλμη του Αιμίλιου Καλιακάτσου τῆς

«στιγμῆς», έχουμε πιά τόν τρίτο και τελευταίο τόμο τών *Λιγημάτων* του, που συνοδεύονται από γενικό γλωσσάριο, εϋρετήρια, ανθολόγιο παλαιότερης κριτικῆς κλπ. 'Η έκδοση αντιμετώπισε πολλές δυσκολίες. 'Ελπίζουμε πάντως ότι θά βρεθεί τρόπος νά έκδοθούν οί ισάριθμοι τόμοι τών ὠραίων του ταξιδιωτικῶν *Μετῶν βορηᾶ τὰ κύματα*.

Τὸ σημείωμα αὐτὸ γράφτηκε στίς ἀρχές Μαΐου 1994.

N.Δ.Τ.

Τὰ κείμενα του Θεοτοκά για τόν Παπαδιαμάντη

Τὰ μικρά αλλά ενδιαφέροντα κείμενα του Γιώργου Θεοτοκά, που δημοσιεύθηκαν στο προηγούμενο τεύχος — δέν άντέχω νά μην έπαναλάβω έδώ τις δύο τελευταίες περιόδους του τρίτου: «Νομίζαμε άλλοτε πώς ή αίτία τῆς απομόνωσης του στην 'Αθήνα είταν ή συστολή του εμπρός στον άνωτερο 'πολιτισμό' τῆς πρωτεύουσας. Τώρα ύποπτευόμαστε μάλλον ότι ή αίτία είταν άκριβῶς αντίθετη, ότι δηλαδή ὁ Παπαδιαμάντης τρα-

βήχτηκε μακριά από τους τότε 'Αθηναίους, λογίους και μή, επειδή τους είχε ξεπεράσει και δέν μπορούσε πιά νά συνεννοηθεῖ μαζί τους»—, αὐτά λοιπόν τὰ κείμενα του Θεοτοκά μᾶς τὰ παραχώρησε πρόθυμα ή κ. Λιλῆ 'Αλιβιζάτου, ἀδελφή του άείμνηστου πεζογράφου και δοκιμογράφου. Τὰ *Παπαδιαμαντικά Τετράδια* τῆν εύχαριστοῦν θερμά.

Ω.

Διόρθωση ήμαρτημένων 2ου τεύχους

Στή σελίδα περιεχομένων καθώς και στην 126 τὸ *Merlie* νά διαβαστεῖ, φυσικά, *Merlier*. Και στο 'Ανθολόγιο για τόν Παπαδιαμάντη», σ. 111 τὸ ποίημα

του Λαπαθιώτη νά τιτλοφορηθεῖ «Στὸν Παπαδιαμάντη». 'Ο τίτλος παραλείφθηκε και στή σελίδα περιεχομένων.

Ω.

Π Λ Ο Η Γ Ο Σ

«Φτωχὸς Ἅγιος»

Τὸ μονόπρακτο τοῦ Ζήση Οικονόμου, ποὺ κατατάγεται ἀπὸ τὴ Σκιαθὸ καὶ ζεῖ πάντα ἐκεῖ μὲ τρόπο ἔχει πολὺ διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκείνον τοῦ Παρασκευᾶ, τοῦ ἥρωα τοῦ μονόπρακτου, δὲν εἶναι ἀνέκδοτο ἀλλὰ οὔτε καὶ πασιγνώστο. Συνδημοσιεύτηκε, μαζὶ μὲ δύο ἄλλα ἐπίσης μονόπρακτα, στὸ βιβλίο *Τὸ μακρινὸ ταξίδι τῶν ἐκδόσεων Γκοβόστη* τὸ 1948 ἢ 1949. Μὲ τὴν ἀδειά του, γιὰ τὴν ὁποία ἔχει τὶς θερμὲς μας εὐχαριστίες, ἀναδημοσιεύεται στὰ *Παπαδιαμαντικὰ Τετράδια* ὥστε νὰ γίνῃ προσιότερος στοὺς νεώτερους.

Μολονότι τὸ 1977, ποὺ ὅμως εἶναι κιόλας ἀρκετὰ μακριά, ὁ «Κέδρος» ἐξέδωσε τὰ *Ποιήματα 1934-1953* τοῦ Ζήση Οικονόμου, πολὺ φοβοῦμαι ὅτι αὐτὸς ὁ ποιητὴς, δοκιμιογράφος καὶ θεατρικὸς συγγραφέας δὲν εἶναι πολὺ γνωστότερος ἀπὸ τὸν «Φτωχὸ Ἅγιο». Ὁ Ζήσης Οικονόμου ἔχει σημαντικὲς ὁμοιότητες μὲ τὸν Παπαδιαμάντη, γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγραψε τὸ βιβλίο *Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ τὸ*

νησί του («Κέδρος» 1979), ὅσες τουλάχιστον ὁ Παρασκευᾶς του μὲ τὸν αἰπόλο τοῦ ἄλλου «Φτωχοῦ Ἁγίου». Μία ἀπὸ αὐτὲς εἶναι ὁ μονήρης βίος. Δὲν ἐπιχειρῶ ψυχοκοινωνιολογικὴ ἐρμηνεῖα αὐτῆς τῆς αἰρέσεως βίου, ἔχει μόνον γιὰτὶ δὲν ἔχω ἰδέα ἀπὸ ἀναλύσεις τέτοιας λογῆς, ἀλλὰ γιὰτὶ ὁ λόγος τῆς διαφαίνεται ἀπὸ τὰ λεγόμενα καὶ τὰ δρώμενα τοῦ Παρασκευᾶ. Ἀκόμη καλύτερα καταλαβαίνει κανεὶς —ἀν χρειάζεται βοήθεια, πράγμα ἀμφίβολο— καὶ τὸν «Φτωχὸ Ἅγιο» καὶ τὸν ἰδιάζοντα βίῳ τοῦ συγγραφέα του διαβάζοντας τὸ βιβλίο του *Ἡμερολόγιο τῆς ἐρημιᾶς καὶ τῆς σιωπῆς* (1989.) Κατὰ τὰ ἄλλα, ὁ Ζήσης Οικονόμου ἀρκετὰ ἀργότερα ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη, ἀλλὰ πολὺ νωρίτερα ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους, ποὺ ἐκστασιάζονταν μολονότι τυφλοὶ καὶ κωφοί, εἶδε ὅτι τὰ τεχνάσματα τοῦ αἰώνα μας δὲν κατάφερναν παρὰ νὰ «χαλᾶνε τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ».

N.Δ.Τ.

ΛΑΛΑΡΙΔΙΑ ΚΑΙ ΑΓΚΡΙΦΙΑ

Γόησαν σκηνοθέτησω

Χθαμαλή ή πολίχνη πρὸς ἀνατολάς, βαίνει ὑψομένη πρὸς Δ ὅπου ή πλατεία της και ή ὠραία της ἐκκλησία. Στενή ἀτραπός, μόλις ἐπιτρέπουσα τήν διόδον μεταξύ τῆς γραμμῆς τοῦ φλοίσβου και τῶν φρακτῶν τῶν ἀγροκηπίων, ἄγει εἰς ἀμμοδιάν, ὅπου μύλος και ναυπηγεῖον, ἀπό τὸ ὅποιον καθεικύνοντο, ἄλλοτε ποτε, τριῦστια, σήμερον δέ βρατσέραι και τρεχαντῆρες· ὀλίγα λεπτά παρέκει λιμνοθάλασσα χρησιμοποιοιουμένη ἐνίοτε δι' ἰχθυοτροφεῖον, κατόπιν ἐρημοκκλησίον τοῦ Ἀγίου Γεωργίου και τελευταῖον δύο οἰκήματα ἐρειπωμένα χρησιμευόντά ποτε ὡς λοιμοκαθατήριον. Μὲ τὸσον πρόχει-

ρα, ἐν τούτοις, και πενιχρά μέσα, ή καλλιτέχνις Φύσις ἐδημιούργησε γόησαν σκηνοθέτησιν, και πᾶς τις ἔχων ἐν αὐτῷ λανθανούσας φυσιολατρικὰς τάσεις θά εὑρίσκειν ἐκεῖ περικαλλή ναόν, τοῦ ὁποῦ τήν ἀνάμνησιν ἐπὶ μακρὰς δεκαετηρίδας θά διετῆρει. Πλείστοι δέ, πλείστοι εἶναι οἱ θαυμασταὶ τῶν λιτῶν τοπίων και τῶν πολυειδῶν θεληγῆτρων τῆς χαριτωμένης αὐτῆς νήσου, χωρὶς ἐν τούτοις νά ἔχωσι ἐπισκεφθῆ αὐτήν: οἱ ἀναγνώσαντες τὸν Παπαδιαμάντην και τὸν Μωραϊτίδην, τοὺς Σκιαθίτας διηγηματογράφους. (Στυλιανὸς Ε. Λυκούδης, λῆμμα «Αἰγαῖον», Μ.Ε.Ε., τόμος Β', σ. 418γ.)

Ὁ μόνος γενικὰ ἀγνωρισμένος

Ἄν ἀνάθεταν τῇ δουλειᾷ αὐτῇ σὲ μένα, βέβαια θά δυσκολευόμουν κάπως· μὰ στὸ τέλος θά ἔκανα τὸν κατάλογο, ἀρχινώντας ἀπὸ τὸ γενάρχη τῆς λογοτεχνίας μας, τὸ Διονύσιο Σολωμό, και τελειώνοντας στὸν κ. Γιῶργο Θεοδοῦ. Καὶ δὲν τὸ κρύβω διόλου, πὼς θᾶμουν πολὺ περήργος νά μάθω, νά ἰδῶ, τί λογιῆς θᾶταν αὐτὸς ὁ κατάλογος, ἂν τὸν ἔκανε ἕνας ἄλλος, ἢ τί διαφορὲς και ποικιλίες θά παρουσίαζαν εἴκοσι τέτοιοι κατάλογοι καμωμένοι χωριστὰ ἀπὸ εἴκοσι σημερινούς Ἕλληνας λογίους, ὅχι μόνον λογοτέχνες, ἀλλὰ και κάπως πιδ ὑπεύθυνους, δηλαδὴ ἱστορικοκριτικούς! Ἄ, μὰ θᾶταν πανηγύρι! Φαντασθῆτε, ἀλήθεια, ἕναν κατάλογο, καμωμένο ἀπὸ τὸν κ. Ἀριστο Καμπάνη —ὁ Βουτιεριδης, εἶναι μακαρίτης— κι' ἕναν ἄλλον ἀπὸ τὸν κ. Κ.

Βάρναλη. Ἦ ἕναν ἀπὸ τὸν κ. Γ. Βαλέτα κι' ἄλλον ἀπὸ τὸν κ. Νίκο Καζαντζάκη. Ἦ τοὺς καταλόγους —χωριστοὺς πάντα— τῶν Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, Καραντώνη, Πέτρου Χάρη, Χατζίνη, Γιάννη Κορδάτου, Θράσου Καστανάκη και καθεξῆς.

Καθόλου ἀπίθανο νά ἔλειπαν ἀπὸ μερικούς τὰ ἔργα και αὐτοῦ τοῦ Καβάφη, και αὐτοῦ τοῦ Καρκαβίτσα, και αὐτοῦ τοῦ Παλαμᾶ, και αὐτοῦ τοῦ Σολωμοῦ! Ἐνὸς μόνου θά ὑπῆρχαν, ὑποθέτω, σὲ ὄλους: τοῦ Παπαδιαμάντη. Αὐτὸ μπορεῖ νά σημαίνει πὼς ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι σήμερα ὁ μόνος γενικὰ ἀγνωρισμένος Νεοέλληνας λογοτέχνης.

(Γρηγόριος Ξενόπουλος, «Σκέψεις γιὰ τὴ λογοτεχνία μας», *Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά* 1945-1946, σ. 27.)

Πολύπτυχο αλλά και έναιο

‘Απλοι και καλοι άνθρωποι, νησιώτες αλλά θαρρείς και στεριανοί. Πολλοί Σκοπελίτες κρατούσαν από τη Μακεδονία. Μιλούν τη γνωστή μας από τόν Παπαδιαμάντη σκιαθίτικη διάλεκτο. Ίδια τὰ όνόματά τους και τὰ έθιμά τους. Συχνά, όταν τούς άκουα νά κουβεντιάζουν, μου φαινόταν πώς έβλεπα μπροστά μου νά δραματοποιείται μιá σκηνή από τὰ διηγήματα του Παπαδιαμάντη, ζούσα πραγματικά μέσα στην άτμόσφαιρα που έθρεψε και ένέπνευσε τόν μεγάλο Σκιαθίτη. Ή άτμόσφαιρα εκείνη μου υπέβαλε τη σκέψη νά ξαναδιαβάσω, και εκεί τώρα νά χαρώ τó έργο του. Φίλος Σκοπελίτης μου τó έδάνεισε. Διαβάζοντάς το είχα συχνά τήν αίσθηση ότι τώρα έβλεπα πόσο πολύπτυχο αλλά και έναιο ήταν τó έργο του Σκιαθίτη. Χάρηκα τότε τὰ έργα του όσο ποτέ, με τó νοú και τήν καρδιά. Πολύ τόν άδικούν, όταν τόν βλέπουν ως έναν καλό ήθογραφο. Παραβλέπουν ως έτσι ότι μέσα σέ όλα τὰ έργα του

Παπαδιαμάντη κινείται μιá ψυχή, που δέν περιγράφει άπλώς σκηνές ήθογραφικές, αλλά με δική της πρωτοβουλία πλαστοουργεί έναν κόσμο, μέσα στον όποιο βάζει να κινούνται μορφές και να γίνονται πράξεις που εκφράζουν τó δικό της καλλιτεχνικό και πνευματικό πιστεύω. Ένα πιστεύω που συμβαίνει νά άγκαλιάζει βαθιές ρίζες και μηνύματα από όλη τήν Ιστορική διαδρομή του γένους, με ιδιαίτερη προτίμηση στη βυζαντινή έποχή. Τὰ όράματά του μάς κάνουν συχνά νά συνειδητοποιούμε πόσο ζωντανά και πλούσια είναι ακόμη στη ζωή μας τὰ κατάλοιπα του Βυζαντίου. Άς προσθέσω ότι ή συντροφιά που μου κράτησαν τὰ έργα του Παπαδιαμάντη, ή πνευματική χαρά που μου έδωσαν, αποτελούν τήν καλύτερη μνήμη μου από τη Σκόπελο.

(Βασίλειος Ν. Τατάκης, *‘Απομνημονεύματα - Βιογραφική μυθιστορία*, Μ.Ι.Ε.Τ. 1993, σσ. 307-8.)

Ειρωνεύεται τόν έαυτό του

‘Ο Saunier, σέ διάλεξη που έκανε στο Πανεπιστήμιο Ίωαννίνων τόν Άπρίλιο του 1991, ύποστηριξε, με πειστικά τεκμήρια, ότι ό Παπαδιαμάντης ειρωνεύεται τόν έαυτό του σ’ αυτό τó «μανιφέστο». [Σημ. τών *Παπαδιαμαντικών Τετραδίων*: Πρόκειται για τó πασίγνω-

στο «Τό έπ’ έμοί, ένόσω ζω και άναπνέω και σωφρονώ...» του «Λαμπριάτικου ψάλτη».]

(Peter Mackridge, «‘Ολόγυρα στη μνήμη’: ό χώρος, ό χρόνος και τὰ πρόσωπα σ’ ένα διήγημα του Παπαδιαμάντη», *Έλληνικά* 43, 1993, 185.)

«Ο Θεός νὰ μοῦ γίνεи ἴλεως»

«Ο Θεός νὰ μοῦ γίνεи ἴλεως», ὡς ἄκουσα τὸν Παπαδιαμάντη, νὰ μοῦ πῆ, σὲ διήγηση βαφτισιοῦ στὸ Μπραχάμι. Συντροφιά του ὁ περίφημος Διανέλος, ἱερέας τότε, κι' ὁ πατριώτης μας ἱεροψάλτης, ὁ Κλήμης. Κι' οἱ τρεῖς ἔραστὲς τοῦ μυστικοῦ πότου, ὅπου εἶχε πιεῖ ὁ Διανέλος, ὅσο νὰ μὴ βλέπει, νὰ μυρώσει

τὸ παιδί — «Καὶ ὁ Θεός νὰ μοῦ γίνεи ἴλεως» εἶπε ὁ Παπαδιαμάντης— «ἔπιασα καὶ μύρωσα ἐγὼ τὸ παιδί».

(Γιάννης Κλ. Ζερβός, *Ἀγωνισμένοι καὶ Λυτρωμένοι* (Πεζογραφικὰ συνθέματα), ἔκδοση Β', Δόμος, Ἀθήνα 1990, σελ. 151-52.)

Ψυχὴ πολυπαθῆς καὶ συμπαθῆς

Εἰς μνήμην

Ὁ ταπεινὸς σκιαθίτης δὲν εἶναι οὔτε αἰρεσιάρχης ὡς ὁ Καίρης, οὔτε φανατικὸς ὡς κατόπιν ὁ Μακράκης. Κοσμοκαλόγηρος, ὡς ἀπεκάλεσεν αὐτὸς ἑαυτόν, ἀνιστᾶ εἰς τὴν εὐλαβικὴν του διήγησιν τὸν μυστικὸν χριστιανικὸν κόσμον τῆς λατρείας καὶ τῆς εὐσεβείας ἐντὸς μιᾶς ἀτμοσφαιρας ἀπλῶν ἀνθρώπων, νησιωτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ εὐσέβεια καὶ ὁ τύπος δὲν εἶναι πράγματα χωριστά. Ρωμαντικὸς ὡς πρὸς τὸ στοιχεῖον τῆς φύσεως, τὸ ὁποῖον ζῆι μέσα εἰς τὸ ἔργον του ἀδιάσπαστον, κλασσικὸς ὡς πρὸς τὴν

σαφήνειαν καὶ τὴν ἀπλότητα, ψυχὴ πολυπαθῆς καὶ συμπαθῆς, μὴ ἐπεκτείνουσα τὸν ἀσκητισμὸν μέχρι τῆς ἀποχῆς τοῦ οἴνου καὶ τῆς συναναστροφῆς μὲ ἀνθρώπους [...]. Ὁ συνδυασμὸς τοῦ Βυζαντίου μὲ τὴν παροῦσαν ὥραν, ἀπὸ ἓνα ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἐγνώριζε καλῶς τὸσον τοὺς Πατέρας ὅσον καὶ τὴν ἀγγλικὴν φιλολογίαν, γίνεται μὲ τὸ χάρισμα τῆς ἁρμονίας, τὸ ὁποῖον οἱ Οὐρανοὶ ἔδωσαν εἰς τὴν ταπεινὴν αὐτὴν ὑπαρξιν.

(Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, «Ἡ νεοελληνικὴ φιλολογία» στὸ βιβλίο *Νεοελληνικά - Δοκίμια καὶ μελέται*, Ἀθήναι 1953, σ. 57.)

'Υπό τὴ σκέπη τῆς Γλυκοφιλούσας*

Πλησιάζει ὁ εἰκοστός πρῶτος αἰώνας, κι ἐγὼ ὄνειρεύομαι μία ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση ὑπὸ τὴν σκέπη τῆς Γλυκοφιλούσας τοῦ Παπαδιαμάντη. Πάλι τὰ ἴδια καὶ τὰ ἴδια, θὰ ἔλεγε κανεὶς· πρόκειται γιὰ τὸ γνωστὸ ἰδεολόγημα στὸ ὁποῖο καταφεύγουν ὅλοι οἱ ἀπογοητευμένοι· ἐπιστροφή στὸ παρελθόν, στὰ δοκιμασμένα καὶ καταξιωμένα· ἐξιδανίκευση τῆς παραδόσης, γιὰ νὰ καλυφθεῖ μία, ψυχολογικὴ κατὰ βάσιν, ἀνάγκη στέγασης τῶν ἰδεολογικῶν ἀστεγῶν μάλιστα, σὲ μία ἐποχὴ σὰν τὴ σημερινή, πού ὁ βοριάς, πού τ' ἀρνάκια παγώνει, σαρώνει ἰδεολογίες καὶ συστήματα.

Μπορεῖ νὰ εἶναι ἔτσι, μπορεῖ ὅμως καὶ ὄχι. Γιατί, παρὰ τὸ δυνατὸ βοριά, ἡ ζωὴ ὡς ποιότητα δὲν παύει, καὶ δὲν πρέπει νὰ πάψει, νὰ διεκδικεῖ τὰ δικαιώματά της. Καὶ τὴν ποιότητα αὐτὴ δὲν φαίνεται νὰ τὴν ἐξασφαλίζει τὸ κυνήγημα τῆς τεχνολογικῆς προόδου· ἐξ ἄλλου, ἡ ἀναζήτησή της οὐδέποτε ὑπῆρξε μία εὐθύγραμμη πορεία ἢ ἕνας ἀγώνας δρόμου γιὰ νὰ προλάβουμε (τί νὰ προλάβουμε;).

Ἦταν καὶ εἶναι μία εἰς βάθος κατάδυση. Δὲν εἶναι «ἐμπρός» εἶναι «μέσα». Ἐνυπάρχει στὸν Παπαδιαμάντη, ὅπως σὲ ὅλα τὰ ὠραῖα πράγματα. Καὶ ἡ Παιδεία πρέπει νὰ ἀναδεικνύει τὸ ὠραῖο (αὐτὸ «κρύπτεσθαι φιλεῖ», ὅπως ἡ ἀληθὴς φύση) ὥστε νὰ δημιουργεῖ τίς προϋποθέσεις γιὰ τὴν παραγωγή του σὲ νέες μορφές.

Ὀνειρεύομαι μία ἐκπαίδευση πού θὰ μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσαι στοὺς ἀποδέκτες της τὴν ποιότητα μιᾶς τέτοιας ματιᾶς πού θὰ διεισδύει πίσω ἀπὸ τὸ ὄ,τι κι ἂν τύχει, μιᾶς φρέσκιας ματιᾶς πού θὰ ἐπιτρέπει στὰ παιδιὰ ν' ἀνακαλύπτουν ἐκ νέου τὸν κόσμον.

Ἐπὶ τὴν σκέπη τῆς Γλυκοφιλούσας, λοιπόν, γιὰ μιὰ ἐκπαίδευση ἀνοικτὴ στὴ ζωὴ καὶ στὸ ὄνειρον, στὴ χαρὰ καὶ στὸν πόνο τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τῶν μικρῶν αἰγῶν. Ἀνοικτὴ σὲ μία γλώσσα πού κουβαλάει τὴ μουσικὴ τῶν ὑπερδυσυλλάβων ἐπιθέτων «ἀφάτνωτος, εὐήλιος, ἀθέρμαστος, σχεδὸν ὑπαίθριος» (Ἐέρερε ποιός; ὁ θαλαμίσκος, ἕνα δωματιάκι δηλαδή, ἀπ' ὅπου ὅμως θὰ μπορεῖ «ν' ἀπολαύη τις ὄρθιος, εἰς τὰ βασιλεια τοῦ Βορρά, τὴν μεγάλην πάλην»).

Ἀνοικτὴ σὲ μία ἐρωτικὴ αἴσθησι τῆς ζωῆς: «Ἡ Νηρηὶς ἀνῆλθεν ἀπὸ τὸ ὑποβρύχιον ἄντρον της, ἀνέβη εἰς τὸ ἀπάτητον ὕψος τοῦ αἰχμηροῦ βραχώδους προβλήτου, καὶ ἄτρωτος αὐτὴ ἀπὸ τὸν ὄμβρον καὶ τὸν ἄνεμον, θεωρεῖ μειδιῶσα τὴν πάλην τῶν στοιχείων.

Ὁ Τρίτων κολυμβῶν κάτω εἰς τὴν ρίζαν τοῦ βράχου, ἀνίσχει τὴν κεφαλὴν ἔξω τοῦ κύματος, καὶ προσβλέπει ἐρωτικῶς τὴν ὑψιβάτιδα καὶ ἀσύλληπτον δι' αὐτὸν ἀσπλαγχνον νύμφην».

Ἡ ἐκπαίδευση πού ὄνειρεύομαι θὰ παρέχει στὰ παιδιὰ, ἀλλὰ καὶ στοὺς ἐκπαιδευτικούς —κι αὐτοὶ κρυώνουν— ζεστασιά καὶ ἀσφάλεια, πού θὰ τὴ βρῖ-

* Στὴν ἐφημερίδα δημοσιεύτηκε μὲ τὸν τίτλον «Ἐκπαίδευση ὑπὸ τὴν 'σκέπη τῆς Γλυκοφιλούσας» καὶ παραλείφθηκε ἡ τελευταία πρότασι.

σκουν στη γνώση πώς κάτω από την εκκλησία της Παναγιάς βρίσκονται τὰ ερείπια τοῦ ναοῦ τῆς Ἄρτεμης, στη γνώση πώς τίποτα δὲν χάνεται, ἐὰν δὲν τὸ ξεχνᾶμε, ἄρα καὶ ὁ θάνατος μπορεῖ νὰ νικηθεῖ, ἀρκεῖ νὰ ὑπάρχει μνήμη.

Στὴν ἐκπαίδευση ποὺ ὀνειρεύομαι ὁ πολιτισμὸς δὲν εἶναι μόνο γνώση, ἀλλὰ συνομιλία μὲ τὴ ζωὴ ὡς ποιότητα καὶ ἐμπειρία, μὲ κοινωνοὺς ὄχι ἄλλοπαρμέ- νους ἢ ἀλαφροῖσκιωτους, ἀλλὰ νοήμονες, σκεπτόμενους, ἐλεύθερους ἀνθρώπους ποὺ θὰ μποροῦν νὰ ἐνωτίζονται τὰ μηνύματα τοῦ μυστικοῦ ὑπογείου ρεύματος ποὺ διαπερνᾷ τὴν ἱστορία αὐτοῦ τοῦ τόπου, ὥστε νὰ μὴ τὸν παραδώσουν στὸν εἰκοστὸ

πρῶτο αἰῶνα φτωχότερο σὲ δάση πεύκων, σὲ γένη πουλιῶν, φτωχότερο σὲ δάση ὀνομάτων καὶ λέξεων σὲ εἶδη θεῶν καὶ θεαινῶν, σὲ γένη πτεροέντων ἐπῶν. Ἡ ἐλληνικὴ ἐκπαίδευση πρέπει νὰ ἀνακηρύξει τὴ Νηρηίδα καὶ τὸν Τρίτωνα προστατευόμενα εἶδη.

Σημ. Οἱ ἀναφορὲς ἐντὸς εἰσαγωγικῶν, προέρχονται ἀπὸ τὴ «Γλυκοφιλοῦσα» τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη.

Τασούλα Καραγεωργίου
Φιλολόγος

Ἡ Καθημερινὴ 22.12.1993.

Τάσος Καραναστάσης, «Ερμηνευτικές, ἔτυμολογικές καὶ κριτικές παρατηρήσεις στοὺς Ἐχάλασχωρήδες» τοῦ Α. Παπαδιαμάντη», ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ τεῦχος τοῦ Τμήματος Φιλολογίας τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπιτηρίδας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμος Β', Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 251-272.

Οἱ «Ἐχάλασχωρήδες» παρουσιάζουν ἀρκετὰ προβλήματα ἀποκατάστασης τοῦ κειμένου καὶ πολὺ περισσότερα σημασιολογικά. Ὅταν συντάσσα τὸ γλωσσάριο τοῦ Β' τόμου, τὸ ἐκτενέστερο ἀπὸ τὰ ἐρωτηματολόγια, πὺ ἐστειλα σὲ Σκιαθίτες (π. Γ. Σταματᾶ, κ. Ἰω. Ν. Φραγκοῦλα καὶ Χρ. Β. Χειμώνα) καὶ στὸ Λιμνὸ πλοίαρχο τοῦ Ἐμπορικοῦ Ναυτικοῦ μακαρίτη Παν. Μπενετή, ἀφοροῦσε τὴ σημασία λέξεων καὶ φράσεων τῶν «Ἐχάλασχωρήδων». Οἱ ἀπαντήσεις τους μοῦ ἔλυσαν πολλὲς ἀπορίες, ἐντούτοις πάντοτε εἶχα ἐνδοιασμούς —ὅπως μαρτυρεῖ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα καὶ τὸ γλωσσάριο— γιὰ ὀρισμένες περιπτώσεις. Χαίρομαι λοιπὸν πὺ ὁ κ. Καραναστάσης ἐπιχειρεῖ πάλι νὰ διαφωτίσει δύσκολα σημεῖα τοῦ παπαδιαμαντικοῦ κειμένου.

Γνώστης καὶ χρήστης καλὸς τῆς γλωσσικῆς βιβλιογραφίας¹, συζητεῖ στίς 22 σελίδες τῆς μελέτης του τὴ σημασία τῶν λέξεων *λαδιά* (409.12), *μούχι* (401.21), *κοντραμπάντους* (402.1), *μουλοῦνια* (402.2), *καρβονορά* (425.23), *νερά* (445.31) καὶ *τρεμάσητ* (447.25). Γιὰ τὴ φράση *μὲ τὰ μούτρα στὴ λαδιά* στὸ γλωσσάριο δίνεται ἡ ἐξήγηση «στὸ ψητό». Ὁ Κ. συσχετίζει τὴ φράση μὲ ἄλλα

δύο παπαδιαμαντικὰ χωρία ὅπου ξαναβρίσκουμε τὴ λέξη *λαδιά* (2.409.12 καὶ 4.445.21) καὶ πιθανολογεῖ, μὲ τὴ βοήθεια καὶ ἄλλων μαρτυριῶν, ὅτι ἡ λέξη ἔχει τὴν ἔννοια «παλὺ ὄφελος, ἐκλεκτὸ κέρδος» καὶ στὰ δύο χωρία τῶν «Ἐχάλασχωρήδων». Καμιά ἀντίρρηση, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔκφραση «στὸ ψητό» δὲν ἔχει οὐσιαστικὰ διαφορετικὴ σημασία. Τὸ *μούχι* στὸ γλωσσάριο ἐξηγεῖται «πολλὰ χρήματα» (κατὰ τὸν Φραγκοῦλα). Ὁ Κ. θεωρεῖ ὅτι «ἡ λ. χρησιμοποιεῖται ὡς οὐσιαστικὸ καὶ σημαίνει ἄπλόαυση δωρεάν, καί, συνεκδοχικὰ καθ' ὑπερβολήν», ὡς ἓνα σημεῖο ὅ,τι δηλ. καὶ τὸ κοινὸ *τζάμπα* [...]» (σ. 257). Ἐχει δίκαιο. Ἡ περίπτωση τῆς λ. *κοντραμπάντους* εἶναι κάπως περίπλοκη, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ γραφή, πὺ εἰσήγαγε στὸ κείμενο ὁ ἐκδότης τῶν Ἀπάντων ἀντὶ γιὰ τὴ γραφὴ *κοντραπώντους* τῆς πρώτης δημοσίευσης τῶν ἐκδόσεων. Ὁ Κ. ὑποστηρίζει πειστικὰ ὅτι ἐδῶ δὲ χρειάζεται ἓνα οὐσιαστικὸ (*κοντραμπάντος*: λαθρέμπορος) ἀλλὰ μὴ πράξη ἢ ἐνέργεια πὺ προσιδιάζει σὲ λαθρέμπορο καὶ προτείνει τὴ διόρθωση *κοντραπάντες*, αἰτιατικὴ πληθυντικοῦ τοῦ θηλυκοῦ *κοντραπάντα*, μὲ τὴ σημασία «λαθραῖες ἐνέργειες, κρυφὲς ἀνέντιμες πράξεις». Οἱ παλαιογραφικὲς δυσκολίες δὲν εἶναι πολὺ μεγάλες, πράγματι, (σήμερα θὰ ἔγραφα κι ἐγὼ *κοντραπάντους*, δίχως τὸ ἔρρινο μ), ἀλλὰ, μολοντὶ ἡ πρόταση τοῦ Κ. εἶναι ἐλκυστικὴ, διστάζω. Ἀποκλείεται τὸ ἀρσενικὸ *κοντραπάντος* νὰ δηλώνει πράξη ἢ ἐνέργεια τοῦ *κοντραμπατζῆ*, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ οὐδέτερο;

Μὲ τὴν ἴδια συλλογιστικὴ ἐξετάζει

¹ Αὐτὴ τὴ στιγμή ἄλλωστε εἶναι ὁ ἀρχαιότερος συντάκτης τοῦ Λεξικοῦ Κριαρᾶ.

ὁ Κ. καὶ τὴν λ. *μουλοῦκια*, πού παρ-
κεῖται στοὺς *κοντραμπάντους*. Προτείνει
νὰ ἐπανεέλθει στὸ κείμενο τῶν «Χαλασο-
χώρηδων» ἡ γραφή τῆς πρώτης δημο-
σίευσης καὶ τῶν ἐκδόσεων *μουκλιούκια*,
τὴν ὁποία μὲ δισταγμὸ καὶ ἀμφιβολίες
εἶχα παραμερίσει. Συμφωνῶ. «Ἄν εἶχα
ὑπόψῃ μου τὸ λεξικὸ τοῦ Χλωροῦ, ὅπου
παρέχεται καὶ ἡ μεταφορικὴ σημασία
«χειρὸν κατάστασις, κακὸν, δυσκολία»
θὰ κρατοῦσα πιθανῶς στὸ κείμενο τὰ
μουκλιούκια, πού ἄλλωστε εἶναι καὶ *le-
ctio difficilior*. Καὶ ἡ σημασία «βρομο-
δουλειᾶς» πού προτείνει γιὰ τὸ χωρίο
τῶν «Χαλασοχώρηδων» ὁ Κ. πρέπει νὰ
γίνῃ δεκτὴ στὸ γλωσσάριο.

Γιὰ τὶς δυσκολίες τῆς φράσης *T*ν
καραβοκυρά σας! (425.23) παραπέμπω
στὸ γλωσσάριο τοῦ τόμου. Ὁ Κ. προ-
τείνει τὴ διόρθωση *καραβοκυριά*, «πού
δηλώνει ἀφηρημένη ιδιότητα καὶ σημαί-
νει τὴν ιδιότητα τοῦ *καραβοκύρη* ἀλλὰ
καὶ πῶς εἰδικὰ τὴν ἱκανότητα τοῦ καλοῦ
καραβοκύρη». Ἐπίσης ἐγκυστικὴ διόρ-
θωση, ἀκριβῶς γιὰ τὸ *νοικοκυρά* ἢ *κα-
λοκυρά* εὐκόλως μποροῦσε νὰ παρασύρει
τὸν στοιχειοθέτη. Ἐντούτοις, πρὸς τὸ
παρόν, διστάζω καὶ πάλι.

Ἄλλὰ ἀποδέχομαι χωρὶς τὸν παρα-
μικρὸ δισταγμὸ ὅτι στὴ φράση *μου κὸλλ-
λησες στὰ νερά* (445.31) ἡ λ. *νερά* δὲν
ἔχει τὴ σημασία πού τῆς ἀποδίδεται στὸ
γλωσσάριο ἀλλὰ τὴν ἀναγραφόμενη καὶ
στὸ λεξικὸ τοῦ Δημητράκου «ἢ αὐλαξ
ἦν ἀφήνει ἐπὶ τῆς ὑδατίνης ἐπιφανείας
τὸ πλέον σκάφος», ἄλλιῶς ἀπὸνερα. Συ-
νεπῶς ἡ φράση «θὰ πρέπει νὰ κυριολε-
κτεῖται γιὰ τὴ στενὴ προσέγγιση ἑνὸς
καραβίου ἀπὸ ἕνα ἄλλο, πού τὸ ἀκολου-
θεῖ ἔχοντας πάρει θέση καὶ πλέοντας
μέσα στὰ αὐλάκια τῆς πορείας τοῦ πρώ-
του, στὸ ἄνοιγμα τῆς γωνίας πού σχη-
ματίζεται στὴ θαλάσσια ἐπιφάνεια ἀπὸ
τὴν κίνησή του.»

Γιὰ τὸ χωρίο πού νὰ *φρεμάση* τὸ
κεφάλι σου (447.25) ἡ διορθωτικὴ πρό-
ταση τοῦ Κ. εἶναι εὐφύεστατη. Ὁ ὀμι-
λητὴς ἀπευθύνεται στὸν *Κώστα Ἄγγου-
ρο* (ἢ *Ἄγγουροκομμένο*). Τὸ παρωνύμιον
Ἄγγουρος προέρχεται ἀπὸ τὸ *ἄγγουρος*,
πού εἶναι ὁ σκιαθίτικος τύπος τοῦ *ἄγου-
ρος*, καί, κατὰ τὸν Κ., σύμφωνα μὲ τὰ
συμφραζόμενα «τὸ παρατσούκλι τοῦ ἀνα-
φερόταν μᾶλλον στὸν ἄγουρο» νοῦ του,
στὴν ἐπιτολαιότητα ἢ τὴ μειωμένη του
κρίση, μ' ἄλλα λόγια στὴν πνευματικὴ
του ἀνωριμότητα. Ἄρα θὰ μποροῦσε
κανεὶς, λέει ὁ Κ., νὰ τοῦ εὐχηθεῖ, ἔστω
καὶ σκωπτικά, «νὰ... ὦ ρ ι μ ἄ σ ε ι τὸ
κεφάλι σου». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ *locus
desperatus φρεμάση* ὑποκρύπτει ἰδιο-
ματικὸν τύπον τοῦ ρ. *ὠρμάζω*. Δὲν πα-
ραθέτω τὴ γλωσσικὴ ἐπιχειρηματολογία
τοῦ Κ., πού, ἐνῶ διστάζει μεταξὺ τῶν
τύπων *ορμάση* καὶ *ρεμάση* (σημειῶνω
ὅτι στὰ παπαδιαμαντικά χειρόγραφα ἡ
διάκριση τοῦ *ι* ἀπὸ τὸ *ε* εἶναι δυσχερὴς
συχνὰ καὶ κάποτε ἀνέφικτη), προτείνει
«νὰ ἀπαλλάξουμε τὴ λ. τοῦ κειμένου ἀπὸ
τοὺς *crucēs*, διατηρώντας τὴν ἔστω καὶ
μὲ κάποιες ἐπιφυλάξεις, ἐφόσον δίνει τὸ
νόημα πού ἀπαιτεῖ τὸ ἀποκαταστημένο
τώρα ἑλαφρὸ λογοπαίγνιον τοῦ χωρίου.»

Χαρακτήρισα ἤδη εὐφύεστατη τὴν
εἰκασία τοῦ Κ., δὲν τοιμῶ πάντως ἀκό-
μη νὰ ἀπαλείψω τοὺς σταυροὺς. Καλύ-
τερα νὰ μένουν ὡς σημεῖο κινδύνου γιὰ
τοὺς ναυτιλλομένους στὰ παπαδιαμαντι-
κά νερά. Ὅσο πρὸς ἐπιχειρηματολογία, ὅσο
καλύτερα —τουλάχιστον σὲ τέτοιες
περιπτώσεις. Νομίζω πὼς τὸ διδάγμα
αὐτὸ βγαίνει καὶ ἀπὸ τὴν πολὺ καλὴ με-
λέτη τοῦ κ. Καραναστάση. Εὐχομαι νὰ
συνεχίσει τὶς γενναῖες συμβολές του στὴν
ἐρμηγεία καὶ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ πα-
παδιαμαντικοῦ κειμένου.

Α. Παπαδιαμάντης, [*Τὸ λάβαρον*], Νέα, ολοκληρωμένη ἔκδοση, Φιλολογική ἐπιμέλεια Φώτης Δημητρακόπουλος, Ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 1993, σ. 87.

Ἀντιγράφω τὸ προλογικὸ σημεῖωμα τοῦ ἐπιμελητῆ, ἐπικ. καθηγητῆ τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν:

«Τὸ 1989 στὸ βιβλίο μου Ἰλέξανδρος Παπαδιαμάντης [*Τὸ λάβαρον*], ἀνέκδοτες παπαδιαμαντικὲς σελίδες ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Ἀποστόλου Γ. Παπαδιαμάντη, Ἐκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 19-44, δημοσιεύσα ἀνέκδοτο, ἄτιτλο καὶ κολοβὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα τοῦ Παπαδιαμάντη, μὲ σχόλια στὶς σσ. 73-82 καὶ περιγραφή τῶν αὐτογράφων στὶς σσ. 109-111. Ἀργότερα, βρέθηκε ἡ συνέχεια τοῦ κειμένου στὸ Ἀρχεῖο Merlier τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ὅπου ἐρευνήσαμε μαζὶ μὲ τὸν συνάδελφο Γ. Α. Χριστοδούλου γιὰ νέα παπαδιαμαντικὰ αὐτογραφα. Καὶ πάλι ὁμως τὸ κείμενο δὲν εἶναι ολοκληρωμένο, φαίνεται μάλιστα, ὅπως ἐξηγῶ στὸ τέλος τῆς Περιγραφῆς, ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ἐγκατέλειψε τὴ συγγραφή τῆς συνέχειας. Ἔτσι πλέον προχωροῦμε στὴν ἐνιαία ἔκδοση ὅλου τοῦ κειμένου πού ἔχει σωθεῖ. Εὐχαριστοῦμε τὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν καὶ τὶς Ἐκδόσεις Καστανιώτη γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον πού ἔδειξαν γιὰ τὴν ἔκδοση αὐτή.»

Ὁ παρατηρητικὸς ἀναγνώστης θὰ ἀπορήσει πού ἡ πρώτη ἔκδοση, ἡ ἀνολοκλήρωτη, εἶχε τουλάχιστον 111 σελίδες, ἐνῶ ἡ δεύτερη, ἡ ολοκληρωμένη, μόνον 87. Στὴν πραγματικότητα ἡ διαφορά εἶναι ἀκόμη μεγαλύτερη, ἡ πρώτη ἔκδοση, καὶ μάλιστα σὲ μεγαλύτερο σχῆμα ἔχει σελίδες (μαζὶ μὲ τὶς φωτογραφίες τῶν αὐτογράφων) 229. Αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ἐκεῖ γίνεται λόγος γιὰ ὅλο τὸ Ἀρχεῖο Ἀποστόλου Γ. Παπαδιαμάντη καὶ δημοσιεύονται πολλὲς φωτογρα-

φίες αὐτογράφων, ἐνῶ ἐδῶ μόνον τὸ κείμενο τοῦ [*Λαβάρον*], ὅτι σχετίζεται μὲ αὐτό, καὶ ἡ φωτογραφία τῆς τελευταίας αὐτόγραφης σελίδας τοῦ μυθιστορήματος. Συνεπῶς ἡ δεύτερη ἔκδοση δὲν ἀχρηστεύει τὴν πρώτη. Καὶ ἐπειδὴ τὰ ὑπόλοιπα εὐρήματα τοῦ Ἀρχείου Merliet ὁ Φ. Δημητρακόπουλος τὰ ἔχει περιγράψει ἤδη στὸ βιβλίο *Παπαδιαμάντης καὶ Σκιαθὸς - Φωτογραφίες ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Merlier* (Ἐκδοση τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ἀρ. 3 στὴ σειρά ἀ' Ἀρχεῖο Μέλπως καὶ Octave Merlier», Ἀθήνα 1991), ἡ β' ἔκδοση τοῦ [*Λαβάρον*] ἔχει ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ στοιχεῖα, πού ἐνδιαφέρουν ἀσφαλῶς τοὺς μελετητὲς τοῦ Παπαδιαμάντη ἀλλὰ δὲ σχετίζονται μὲ τὸ μυθιστόρημα.

Στὶς σσ. 9-13 ὁ ἐπιμελητὴς περιγράφει σύντομα τὰ αὐτογραφα τοῦ [*Λαβάρον*] καὶ παρέχει τὰ ἀρχοτέλεια κάθε φύλλου. Τὶς σσ. 15-69 καταλαμβάνει τὸ κείμενο τοῦ μυθιστορήματος, ἐνῶ τὶς σσ. 71-84 τὰ σχόλια τοῦ ἐπιμελητῆ.

Θυμοῦμαι πὼς ὅταν δημοσιεύτηκε τὸ πρῶτο τμῆμα τοῦ [*Λαβάρον*], παρὰ τὴν ἐμφανῆ συγγενεία του μὲ τοὺς Ἐμπόρους τῶν Ἐθνῶν, κάποιος καλὸς γνώστης τοῦ Παπαδιαμάντη σχημάτισε τὴν ἐντύπωση ὅτι πρόκειται μᾶλλον γιὰ μετάφραση ξένου μυθιστορήματος πού ἔμεινε ἡμιτελής. Ἡ ὑπόψια του διασκεδάστηκε ἀργότερα, ὅταν ὁ Φ. Δημητρακόπουλος, παρουσιάζοντας τὸ βιβλίο *Παπαδιαμάντης καὶ Σκιαθὸς*, διάβασε τὸ κεφάλαιο Η' τοῦ μυθιστορήματος. Κανένας ἄλλοθενὴς μυθιστοριογράφος — καὶ σχεδὸν κανένας ἄλλος ὁμοεθνής — δὲν ἔβλεπαν δυνατὸν νὰ γράφει ὅσα ἀκούσαμε γιὰ πρώτη φορὰ ἐκείνη τὴν ἡμέρα.

Ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ κεφάλαιο καὶ, ἐπιπλέον, ἡ περιγραφή ἀφενὸς τοῦ στρεβλοῦ χαρακτήρα τῆς Ἀγνῆς καί, ἀφετέρου, τῶν κακοτυχιῶν τοῦ Πέτρου στὸ ἔκτο κεφάλαιο ἔπεισαν ὀριστικὰ κι ἐμένα ὅτι τὸ [*Λαβάρον*] δὲν ταυτίζεται μὲ τὸ ἱστο-

ρικό μυθιστόρημα, πού επιχείρησε νά γράψει στά δεκαεπτά του ὁ Παπαδιαμάντης. Ὁ Φ. Δημητρακόπουλος, ἤδη ἀπό τὴν α' ἔκδοση, εἶχε ἐπισημάνει ὅτι ὁ γραφικὸς χαρακτήρας καὶ τὸ εἶδος τοῦ χαρτιοῦ ἔδειχναν ὅτι τὸ [Λάβαρον] γράφτηκε σὲ χρόνο ἀρκετὰ κοντινὸ μὲ τοὺς Ἑμπόρους τῶν Ἑθνῶν καὶ τὴ Γυφτοπούλα. Ἐντούτοις τὸ ὕφος τοῦ τμήματος πού βρέθηκε στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἀποστόλου Γ. Παπαδιαμάντη μοῦ δημιουργοῦσε δισταγμούς, φαινόταν ἀρκετὰ ἀνώριμο καὶ νεανικό. Ἡ ἀνάγνωση ὅμως τῶν τμημάτων πού πιὸ πάνω ἀνέφερα —ὅλα ἀπὸ τὸ εὔρημα τοῦ Ἀρχείου Μερλιέ— μὲ πειθαναγκάζει νά δεχτῶ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν, ἰδίως τὸ κεφ. Η', νά προέρχονται ἀπὸ δεκαεπτάχρονη γραφίδα, μολοντί ἀπὸ ἀνθρώπου σάν τὸν Παπαδιαμάντη τὰ πάντα εἶναι προσδόκιμα. Παρατηρῶ μάλιστα ἐκ τῶν ὑστέρων ὅτι καὶ ἡ παράγραφος τοῦ κεφ. Γ', ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὰ σκότια ἔργα καὶ τίς ἡμέρες τοῦ δήμιου Κοκκίνη ἢ Φούρικα, ἔπρεπε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νά μὲ κάνουν λιγότερο διστακτικό, γιατί καὶ αὐτὴ δύσκολα θὰ γραφόταν ἀπὸ ἐφηβικὸ χέρι, μολοντί. . .

Ὁ Φ. Δ. στὰ σχόλια δίνει τὴν περιληψὴ τῆς ὑπόθεσης —εἰκάζει μάλιστα τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὸ τέλος τοῦ ἔργου—, τοποθετεῖ τὰ μυθιστορούμενα σὲ χρονικὴ τάξιν, συζητεῖ τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου συγγραφῆς, ἔρευνᾷ τὴν ἱστορικὴ ὕλη —πολὺ ἐνδιαφέροντα ὅσα σημειώνει γιὰ τὰ δάνεια τῶν Ἑμπόρων τῶν Ἑθνῶν ἀπὸ τὸν Παπαρηγόπουλο— καὶ καταγράφει τὰ κοινὰ στοιχεῖα [Λαβάρον] καὶ Ἑμπόρων τῶν Ἑθνῶν, στοὺς ὁποίους μετακινώθηκε τελικὰ τὸ ἡμιτελὲς μυθιστόρημα.

Δὲν θὰ ἐπιχειρήσω ἀποτιμῆσιν ἐνὸς ἔργου πού ὁ συγγραφέας του τὸ ἀφῆσε ν' ἀπορροφηθεῖ ἀπὸ ἄλλο. Μὲ ἐνδιαφέρει ὅμως νά δῶ δύο πράγματα: τὴ μεταφορὰ ἐνὸς μέρους τοῦ ὕλικου ὅχι πιά πρὸς τὴν κοίτη τῶν Ἑμπόρων τῶν Ἑθνῶν ἀλλὰ σὲ ἀρκετὰ μεταγενέστερα γραπτὰ

τοῦ Παπαδιαμάντη, καὶ ὀρισμένα γλωσσικὰ στοιχεῖα.

Βρίσκω λοιπὸν ἐδῶ τὰ σπέρματα δύο τουλάχιστον διηγημάτων. Στὶς σσ. 62-63 διαβάζουμε: «Ἐπῆλθεν ὁ καιρὸς τοῦ τρυγητοῦ, καὶ ὁ θεὸς Πέτρος ἠτοίμασε τοὺς πῖθους διὰ τὸν οἶνον. Ἀλλὰ μόλις ἐτέθη τὸ γλεύκος ἐντὸς τοῦ ληνοῦ, καὶ τὴν αὐτὴν νύκτα ὁ κρουνοὺς ἀφῆρθεῖ ἀοράτως, καὶ τὸ ἔδαφος ἐκοκκίνησεν ἐκ τοῦ γλυκέως ὕγρου.»

Συναντοῦμε τὴν πλήμμυρα τοῦ κρασιοῦ, μὲ εὐθυμο τόνο, στὸ διήγημα «Γυνὴ πλέουσα» πολὺ ἀργότερα (1905): «Ἀλλὰ τότε ἐν τῇ ἐκστάσει τῆς εἶχεν ἀφήσει ἀνοικτὴν τὴν κανέλαν, ἦτοι τὸν πῖρον τοῦ βαρελίου, κ' ἐχύθη ὅλον τὸ οἶνωπὸν τοῦ Βάκχου μέθου, σχηματίσαν λίμνην δύο σπιθαμῶν τὸ βάθος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ κατωγείου, ὅπου αἱ δύο ἢ τρεῖς πάπιες, τὰς ὁποίας εἶχεν εἰς τὸ κατώγι τῆς, εὐρουῖσαι κατ' ἀρχὰς τερπνὴν τὴν λίμνην διὰ κολύμβημα, ἐρρίφθησαν μέσα καὶ ἀφοῦ ἐπλευσαν, ἐπλευσαν, τέλος ἐπνίγησαν μεθυσμένοι, λαβοῦσαι θάνατον σπᾶνιον καὶ δι' ἀνθρώπους ἀκόμη, ἀλλὰ ναυαδικὸν διὰ τὸ γένος τῶν νησσῶν.» (4.27, 28).

Τὸ σπέρμα ἔχει ἐκβλαστῆσει, ὁ Παπαδιαμάντης ἔχει ἀ ν α π τ υ χ θ ε ῖ. Ὁ κοινὸς τόπος «καὶ τὸ ἔδαφος ἐκοκκίνησεν ἐκ τοῦ γλυκέως ὕγρου» μεταμορφώθηκε σὲ οἶνωπὴ λίμνη, πὲς καλύτερα πέλαγος, παπαδιαμαντικὸ καὶ ταυτόχρονα ὀμηρικὸ καὶ ξανὰ παπαδιαμαντικὸ.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἡ ἀόρατη ἀφαιρεση τοῦ κρουνοῦ τὴ νύκτα στὸ [Λάβαρο] προσθέτει μόνον μιὰ ἀκόμη κακοτυχία στὶς ἄλλες τοῦ θεοῦ Πέτρου, στὸν «Πεντάρφανο» (1905) σημαίνει θάνατο γιὰ τὸν Καβούλη. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς στὸν «Πεντάρφανο» δὲν ἔχει ἀφαιρεθεῖ κάποιος πῖρος, οἱ τρύπες ἐντούτοις πού ἀνοίγει στὸ σκάφος τοῦ Καβούλη ὁ ἀντεραστῆς του Μπελακῆς εἶναι ὁμοίотροπος δόλος, ἀλλὰ τώρα πιά μὲ τὴ μορφή

τῆς δολοφονίας. Γιὰ τοῦτο καὶ πνιγμὸς τοῦ Καβούλη, ἀποτέλεσμα τοῦ ναυαγίου τῆς τριβελισμένης γολέτας του, ἐπισφραγίζεται μὲν μὲ εἰκόνα μέθους συγγενικώτατη μὲ ἐκείνη τοῦ «Γυνὴ πλέουσα», ἀλλὰ ὁ τόνος τῆς κατακλείδας εἶναι ἄλλης βαφῆς: «Καὶ πάλιν πλούσῃαι σπονδαί, ὄχι πλέον εἰς τὴν αὐλήν καὶ εἰς τὸν δρόμον, ἀλλ' εἰς τὴν θάλασσαν αὐτὴν τὴν φορὰν. Ὁ Βάχχος ἐφιλοτιμήθη νὰ δωρήσῃ χιλίους ἀσκούς οἴνου εἰς τὸν Ποσειδῶνα. Καὶ ἕως τὴν αὐγὴν ἐφάνησαν μεθυσμένοι δλοὶ οἱ Τρίτωνες, καὶ αἱ Γοργόνες, ἐλαφρὰ ζαλισμένοι, πλέουσαι μαλακὰ εἰς τὸ κύμα, κ' αἱ Σειρῆνες ἐτόνισαν φαιδρὸν παροίνιον ἄσμα, διὰ τοὺς θεούς, τὸ ὅποιον ἦτο θρήνος καὶ πικρὰ εἰρωνεία διὰ τοὺς θνητοὺς ἀνθρώπους καὶ τὴν μοῖραν των». (4.63).

Ὁμηρικώτερος Ὁμηρος καὶ παπαδιαμαντικώτερος συνάμα Παπαδιαμάντης πάλι. Καὶ ὅλη αὐτὴ ἡ εὐφορία τῶν καρπῶν ἀπὸ τὸ παλαιὸ σπέρμα τοῦ [Λαβάρου], δλος ὁ πλοῦτος ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἀρχικὴ κατάθεση τοῦ διλέπτου ἢ τῆς πεντάρας.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ μυθιστορήματος περιγράφεται μιὰ συνέντευξη τοῦ νεαροῦ Ἐρρίκου, πού ἀγαπᾷ τὴν Ἀγνή, μὲ τὴ μάγισσα Βαρίκα. Στὸ διήγημα «Θέρος - Ἔρος» (1891), ἕνας νεαρὸς ξανά, ὁ Κωστής, ἔχει παρόμοια συζήτηση μὲ τὴ μάγισσα Ἀσημένια. Οἱ δύο σελίδες τοῦ [Λαβάρου] στὸ διήγημα ὑπερδιπλασιάζονται καὶ, ἐνῶ τὸ θέμα τῆς συζήτησης εἶναι κοινὸ, ὁ τόνος τῆς φωνῆς μαρτυρεῖ πιά τὸν σαφανάχρονο Παπαδιαμάντη. Σημειῶνω ἀκόμη ὅτι ἡ φράση «καὶ ἡ πένθιμος φωνὴ τοῦ Ἰγγος» γίνεταί πρῶτος στίχος στὸ μεταφρασμέ-

νο τετράστιχο τοῦ Βύρωνα (*Ἡ Γυφτοπούλα*, 1.496):

*Τοῦ Ἰγγος ὁ γογγυσμὸς ὁ πένθιμος
ἠκούσθη¹.*

Καὶ φυσικὰ οἱ τρεῖς στίχοι τῆς σ. 67

*Ἐκάλυψέ μου τὰ δεσμὰ τοῦ χρόνου
ἢ σκωρία,
κατέθρυνε τὰς χεῖρας μου τὸ βάρος
τῶν δεσμῶν μου
οὐδὲ νὰ ἄρω δύναμι αὐτὰς πρὸς
τὸν θεόν μου!...*

ἀνήκουν στὸ ἴδιο κλίμα μὲ τὴν «Δέησιν» καὶ τὴν «Ἐκπτωτον ψυχῆν» (1881), κάτι πού μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς πρόσθετη ἔνδειξη γιὰ τὸ χρόνο συγγραφῆς τοῦ [Λαβάρου].

Ὡς πρὸς τὰ γλωσσικὰ τώρα. Ἐπειδὴ, παρὰ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς κριτικῆς ἐκδοσης τῶν Ἀπάντων Παπαδιαμάντη, τὸ αἶτημα τῆς ἀποκατάστασης τοῦ παπαδιαμαντικοῦ κειμένου παραμένει, καὶ ἐπειδὴ ἐξάλλου θὰ χρειαστεῖ νὰ ἐπισημαίνουμε καὶ σιγὰ σιγὰ νὰ κωδικοποιούμε λογοτύπους, γραμματικὲς καὶ συντακτικὲς ἀποκλίσεις ἢ ἰδιορρυθμίες, νεολογισμοὺς, διπλοτυπίες κλπ., προκειμένου ἔτσι νὰ ἐλέγξουμε ἀκριβέστερα τὴν πατρότητα τῶν μεταφράσεων πού ἀποδίδονται στὸν Παπαδιαμάντη, γιὰ τοὺς λόγους λοιπὸν αὐτοὺς παρέχω μιὰ πρώτη συναγωγὴ γλωσσικῶν παρατηρήσεων:

α) Ἡ αὐξηση τῶν ἱστορικῶν χρόνων στὸ [Λάβαρο] ἀκολουθεῖ, κατὰ κανόνα, τὴν ἀττικὴ γραμματικὴ: *προσεταιίθει* 56, *προὐχώρησεν* 18, *προὐξέει* 33, 52, *κατωκείτο* 44, *περιέμενε* 47, *περιεπάτησεν*

¹ Στῆ *Γυφτοπούλα*, μολοντί ἡ α' δημοσίευση παρεῖχε — ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ ἐκδόσεις, τοῦ Ἰγγος, ἀπὸ ὑπερκριτικὴ τάση καὶ προσκόλληση στὰ λεξικά, ἔγραψα σὲ θηλυκὸ γένος τὸ ἄρθρο. Τὸ [Λάβαρο] ὑποχρεώνει νὰ ἐπαναφέρουμε τὸ ἀρσενικὸ.

47, ἠφθραιεν 51, ἠφριζε 52, διηυθύνθη 56, ἠργολόγησε 62. Ἐντούτοις δύο φορὲς ἐνθυμοῦντο (16, 62): τὸ ρῆμα αὐτὸ πάντοτε ἀναύξητο στὸν Παπαδιαμάντη¹. Ἄκομη, ἐμπόδισε 51, πού ἀργότερα τὸ συναντοῦμε καὶ αὐξημένο ἐξωτερικά. Πάντως ὁ Παπαδιαμάντης φαίνεται νὰ μὴν ἐνοχλεῖται ἀκομή ἀπὸ τὸν ἰωτακισμό τοῦ ἠηυσύγει καὶ τοῦ διηυθύνθη, πού μεταγενεστέρως ἐμφανίζονται καὶ ἀναύξητοι.

β) Διτυπίες: ἀπέλαυε 15, κανονικὴ αὐξηση, ἀλλὰ ἀπήλυσες 54, Ἀνέζας 49 ἀλλὰ Ἀνέζης 50, 56, 57, κατώγιά του 31 ἀλλὰ πάντα ὑπόγειον 56 κ.ά., ἔπαιζον 49 καὶ στὸν ἴδιο στίχο ἐμάλωναν (σύμφωνα μὲ τὸ ἐμάλωναν θὰ περιμένα καὶ ἐξεκάμπιζαν ἀντὶ ἐξεκάμπιζον 43), εἶχαν συλλάβει 68 ἀλλὰ εἶχον εἰπή 68.

γ) Γραμματικὲς ἀποκλίσεις: μοῦ φαίνεται σχεδὸν παράλογο τὸ διπλὸ προσεδόκει EI 44, 52, καὶ ἂν τὸ ἐξίσου ἀπροσδόκητο τῆς Μεγαίρης 32 μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ παρανόημα, ἀφοῦ συχνὰ εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ διακρίνεις στὰ αὐτόγραφα τὸ ἀπὸ τὸ η τοῦ Παπαδιαμάντη, δὲν ξέρω ποιά ἐξήγηση εἶναι δυνατὸ νὰ δοθεῖ σ' αὐτὸν τὸν παρατακτικὸ. Ὁμολογῶ πὼς γιὰ μιὰ στιγμή μοῦ πέρασε ἀπὸ τὸ μυαλὸ ὅτι, ἂν τὸ προσεδόκει καὶ τὸ Μεγαίρης εἶναι ὀρθὲς ἀναγνώσεις, τότε ἔχουμε ἓνα στήριγμα γιὰ νὰ θεωρήσουμε [Τὸ λάβαρον] ὡς τὸ μυθιστόρημα πού ἐπιχειρήσε νὰ γράψῃ ὁ Παπαδιαμάντης στὰ δεκαεφτά του. Τώρα δὲν ἀπομένει παρὰ νὰ ξανακοιταχθεῖ προσεχτικὰ τὸ αὐτόγραφο. Ἄν ἀποδειχθεῖ ὅτι ἡ ἀνάγνωση προσεδόκει εἶναι ἀναμφισβήτητη, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι τὸν ὕπνο τοῦ καλοῦ Ὁμήρου (quandoque dormitat bo-

nus Homerus) νὰ τὸν δεχτοῦμε καὶ γιὰ τὸν γραμματικὸ Παπαδιαμάντη.

Τὸ συνέστα 48 (: συνιστούσα) εἶναι ἀναμφίβολη παρανόημα ἀντὶ τοῦ συνίστα (πβ. παρίστα 32, καθίστα 49), δεδομένου ὅτι ἡ γραφή τοῦ ι καὶ τοῦ ε εἶναι κατὰ πολὺ πῶς δυσδιάκριτη τοῦ α-η, ἢ τυπογραφικὸ λάθος.

Ἡ κλητικὴ δυστυχῆ δὲν εἶναι φυσικὰ ἀττική, ὅπως δὲν εἶναι ἄλλωστε ἀνάσθητος ὁ Παπαδιαμάντης ὥστε νὰ γράφει δυστυχές. Σημειῶνω καὶ τὸ οἱ ἀστάχεις 62. Δὲ θυμοῦμαι δευτέρη περίπτωσις συναίρεσις τοῦ ἐμπλεως στὸν Παπαδιαμάντη (ὄμμα ἐμπλεων μίσους 68). Γιὰ τὸ διερρηγγυτο 48 καὶ γενικά τὰ εἰς -μι ρήματα χρειάζεται νὰ γίνῃ ἐιδικὸς λόγος. Τὸ ἐνόει 45 κανονικὸ στὸν Παπαδιαμάντη καὶ σύμφωνα μὲ τὰ διδάγματα τῆς σχολῆς τοῦ Κόντου, τὸ ἐφεργεν ἐπίσης, μολονότι ἔχουμε καὶ τύπους δίχως τὸ ἔρρινο γ, ἂν δὲ μὲ ἀπατὰ ἢ μνήμη.

Προσθέτω ἐδῶ τὰ ὀρθογραφικὰ σιδηροῖ 19 καὶ γλυκῆς ἕγροῦ.

δ) Συντακτικὲς χρήσεις: νὰ σέ (: σοῦ) προτεῖνω 22, μὲ ὀμιλεῖς τῆν γλώσσαν αὐτήν! (31), δὲν σ' ὀμιλῶ 55. Στὰ μυθιστορήματα τοῦ Παπαδιαμάντη ἀρκετὰ συχνῆ. Ἐπίσης: Ἡ Μαρία «ἐμάλλιαζεν ἢ γλώσσά της» ν' ἀνακράζη 49, σχῆμα συνηθισμένο στὰ κείμενά του. Συντακτικὴ παραδρομὴ τὸ ὁ εἰς τῶν ἀνδρῶν τούτων ἦτο ὁ Βίγλας, ὁ Λίγλας καὶ ὁ Πεγβέλης 67.

ε) Ἰδιωματικά: στριγλῶν 16 (ὄχι στριγγλῶν), μηνιγκιασμένη 31, ἀπαξ εἰρημένον στὰ παπαδιαμαντικά κείμενα, προφανῶς λέξι ἀρατικὴ (: νὰ πάθεις μηνιγγίτιδα;), πού δὲν τὴ βρῖσκω στὸν Γ. Α. Ρήγα, ἐξεκάμπιζον 43, ἐδισκάφισε

¹ Δύο ἢ τρεῖς αὐξημένοι τύποι στὸν Α' τόμο τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν Ἀπάντων ὀφείλονται σὲ ὀλιγωρία τοῦ ἐκδότη. Ὅταν συναντοῦμε σὲ μεγάλη συχνότητα τὸν αὐξημένο τύπο σὲ μετάφραση πού ἀποδίδεται στὸν Παπαδιαμάντη, ἔχουμε στὴ διάθεσή μας μιὰ ἀντένδειξη.

62, ἠργολόγησε 62, «εξεφάντωσε» 63. 'Εδῶ ἀνήκουν καὶ οἱ φράσεις: ἀπ' ἐκεῖνα τὰ νηστήσιμα ὅπου διηγείσαι ἐνίστε 20, εἰσα φαρμακωμένη διὰ συζήτησιν σοβαρᾶν 21, νὰ μᾶς ψάλλῃς τὸν ἄμπακο 21¹, καὶ εἶναι ἀπὸ τὰ νέα ὁ θεῖος Λωρέντζος 22.

ς) Στὴ Συναγωγή νέων λέξεων τοῦ Στεφ. Α. Κουμανοῦδῃ δὲν ἀναγράφονται οἱ ἐξῆς: ὀπτης 24 (καὶ στὴ Γυφτοπούλα), καταρακτιᾶιον (βῆμα) 54, ἐκλίμῃσις 62, περιτρώκτης (μεμβρανῶν) 65. Συνεπῶς μποροῦμε μὲ πολλὴ μεγάλη πιθανότητα νὰ τὶς θεωρήσουμε παπαδιαμαντικές. Ἡ λ. ἐκμυζητής, πάντοτε κατὰ τὸν Κουμανοῦδῃ, ἀπαντᾷ στὴν «Ἀκρόπολιν» τῆς 6/7/1887, ἄρα τὸ ἐκμυζητής (σελίδων) 65 τοῦ [Λαβάρου] προηγεῖται καὶ ἐπιτρέπεται νὰ εἰκάσουμε ὅτι καὶ στὴν «Ἀκρόπολιν» ἔχει γραφεῖ ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη. Παρόμοια εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ μυριόβομβος (συναυλῆ) 18, πὺ μαρτυρεῖται πολὺ ἀργότερα καὶ στὴν «Ἐστία» τῆς 12/4/1895. Τὸ πολυρρευμάτος (καταρράκτης) 62 ἔχει πολὺ νωρίτερα γραφεῖ ἀπὸ τὸν Ἄλ. Σοῦτσο («πολυρρευμάτος Νεῖλος» 1839), ἢ φρενοτροπία 35 (ἔτσι καὶ στὴ μετάφραση τοῦ Γόρδωνος) προγενέστερα ἀπὸ τὸν Ἄντ. Πολυζωῖδῃ (1831 ἢ 1876) καὶ τὸν Ἰω. Καμπούρογλου (1880) καὶ μεταγενέστερα ἀπὸ τὸν Κ. Γ. Στρατήγη (1887) καὶ τὸν Ἄγγ. Βλάχο (1897), ἐνῶ τὸ εὐέγγερος 65 ἀπὸ τὸν Α. Ι. Ἀντωνιάδῃ (1886 ἢ 1881) καὶ στὸ «Ἄστυ» τῆς 21-2/10/1881.

Οἱ χρονολογίες τοῦ Κουμανοῦδῃ εἶναι χρήσιμες καὶ ὡς μιὰ ἐπιπλέον ἐνδειξὴ γιὰ τὸ χροῖον συγγραφῆς τοῦ [Λαβάρου]: εἶμαστε στὰ χρόνια τῶν Ἐμπόρων τῶν Ἑθνῶν καὶ τῆς Γυφτοπούλας.

Σημειῶνω καὶ τὴν ἀσυνήθιστη ἐκφραση περιττός τὴν ἀναβολὴν 65.

ζ) Κυμαίνόμενα κύρια ὀνόματα: Ὁ Δημητρακόπουλος ἔχει ἤδη παρατηρήσει ὅτι ἡ μάγισσα στὸ Α' κεφάλαιο ὀνομάζεται Βαρίκα ἢ Μαρίκα ἐνῶ στὸ Γ' Ἀρλίνα, ἡ γυναίκα τοῦ θρωροῦ στὸ Δ' Πάρμανα καὶ στὸ Γ' Φούρκαϊνα (βλ. σ. 72). Τὸ ἀξιοπεριέργο εἶναι ὅτι στὸ ἴδιο φύλλο τοῦ αὐτογράφου ἔχουμε τοὺς τύπους Μαρίκα 17 καὶ Βαρίκα 17 (φ. 2). Μικρότερη διαφορὰ παρουσιάζεται στὶς διτυπίες Βίγλας 64 κ.ἄ.—Βίγλας 64 (στίχ. 2 ἀπὸ τὸ τέλος) καὶ Λίγρος 65 (δίς) 66 (δίς) — Λίγρος 67, 68. Στὴν πρώτη πάντως περίπτωση τὸ Βίγλας ἐνδέχεται νὰ εἶναι παρανάγνωση τοῦ Βίχλας, γιὰτι καὶ τὸ χ μὲ τὸ γ συγχέονται συχνὰ στὰ παπαδιαμαντικά αὐτόγραφα. Πάντως οἱ ἀναμφισβήτητες πολυτυπίες Μαρίκα, Βαρίκα, Ἀρλίνα πρέπει νὰ καταστήσουν τὸν μελλοντικὸ κριτικὸ ἐκδότῃ τοῦ Παπαδιαμάντη προσεκτικότερο ἀπὸ τὸν ὑπογράφοντα: Τὰ αὐτόγραφα πὺ ἔχουμε πιά στὴ διάθεσή μας διδάσκουν ὅτι μὲ τὰ κύρια ὀνόματα τοῦ Παπαδιαμάντη χρειάζεται νὰ εἶμαστε ἐπιφυλακτικοί, νὰ προβαίνουμε διστακτικότερα σὲ ἀποκαταστάσεις.

Ὁ Φ. Δημητρακόπουλος ἀποδείχτηκε κυνηγετικὸ πολὺ καλῆς ράτσας. Τοῦ χρωστοῦμε οὐκ ὀλίγα παπαδιαμαντικά εὐρήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μεῖζον βέβαια εἶναι [Τὸ λάβαρον]². Ἀναμένουμε καὶ τὰ εὐρήματα τοῦ Ἀρχείου Κ. Φαλτάιτς. Μένω μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ὀσμιστεῖ καὶ ἄλλα. Ὅλοι, ὅσοι ἀγαποῦμε τὸν Παπαδιαμάντη, θὰ τοῦ χρωστοῦμε πολλὴ ἐγνωμοσύνη γιὰ τὶς ἀνακαλύψεις του, καὶ

¹ Τὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ δὲν τὴν μαρτυρεῖ ἀπὸ τῆ Σκιαθῶ.

² Στὴν ἐπόμενη ἐκδοση νὰ διορθωθοῦν τὰ τυπογραφικὰ σφάλματα παρεμῆρσε 16, παληόστειγρα 31, ὠργίζετο 52, ἐλίγνσε 63. Καὶ θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργο νὰ υἱοθετοῦσε ὁ Φ. Δ., ὅταν γράφει γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, τὸ πολυτονικό.

ακόμα περισσότερη αν βρεί τη «Δούλα» ή τα χειρόγραφα των διηγημάτων που δημοσιεύτηκαν στο «'Ελεύθερον Βήμα». Πάντως έχει ως τώρα τέσσερα βιβλία για τον Παπαδιαμάντη στο ενεργητικό του και αναμένεται το πέμπτο. 'Αποτελούν σημαντική συμβολή στη μελέτη και τη γνώση του παπαδιαμαντικού έργου και δεν μπορεί παρά να εύχηθεί κανείς τη συνέχισή της.

23.12.93 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος

* * *

"Αγγελου Καλογερόπουλου, 'Ο θρούς του δέρατος. 'Η μουσική στόν Παπαδιαμάντη, 'Εκδόσεις 'Αρμός, [Αθήνα, Δεκέμβριος 1993] σσ. 93.

'Η αγάπη και ή προσήλωση του Παπαδιαμάντη στην πατρώα βυζαντινή μουσική έχουν κατά καιρούς και με ποικίλες άφορμες υπογραμμιστεί και σχολιαστεί από τους μελετητές του. "Ηδη στόν τόμο 'Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Είκοσι κείμενα για τη ζωή και τó έργο του¹ ó έπιμελητής του φρόντισε να περιλάβει δύο κείμενα για τόν ψάλτη Παπαδιαμάντη (ένα του Κων/νου Ψάχου και ένα του Ι. Θ. Τσώκλη), ενώ σε πάμπολλες άλλες μελέτες και άρθρα με θέμα τόν Σκιαθίτη και τó έργο του συναντούμε σκόρπιες κρίσεις και αναφορές στην ψαλτική του ιδιότητα, καθώς και στη λατρεία που έτρεφε πρòς τήν πατρώα εκκλησιαστική, τή βυζαντινή μουσική, πού κατά τήν περίφημη ρήση του ίδιου «εάν δέν είναι ή μουσική τών 'Ελλήνων, είναι ή μουσική τών 'Αγγέλων»². 'Εκείνο

πού έλειπε ήταν μιá συνολική και διεξοδική θεώρηση τής σχέσης του Παπαδιαμάντη με τή μουσική, όχι μόνο τήν εκκλησιαστική, αλλά και τήν κοσμική. Τó κενό αυτό ήρθε να καλύψει ή μονογραφία του "Αγγελου Καλογερόπουλου με τόν ποιητικό τίτλο 'Ο θρούς του δέρατος και με τόν κατατοπιστικό υπότιτλο 'Η μουσική στόν Παπαδιαμάντη.

'Η έργασία πρην και πέρα από ότιδήποτε άλλο προδίδει βαθιάν αγάπη και άφοσίωση τόσο πρòς τόν Παπαδιαμάντη, όσο και πρòς τήν παραδοσιακή έλληνική μουσική, τής όποιας ó Καλογερόπουλος άποδεικνύεται γνώστης βαθύς και έγκρατης. Και είναι ευτύχημα πού ó συγγραφέας είναι μυημένος στόν κόσμο τής καθ' ήμáς ανατολικής μουσικής, όσο και στόν παπαδιαμαντικό, έφόσον για τó μέγα θέμα τής μουσικής στόν Παπαδιαμάντη, περισσότερο από όπουδήποτε άλλο, ισχύει τó «ψαυέτω μηδαμώς χειρ άμυήτων».

"Ετσι, πολύ εύστοχα, προτάσσεται μιá σύντομη, αλλά εύγλωττη και περιεκτική εισαγωγή στο ήθος και τή δυναμική τής μουσικής, όπως τήν εξέλαβε και τή βίωσε ή έλληνική παράδοση, και κυρίως ή παράδοση τής 'Εκκλησίας. Μιá παράδοση πού είχε τή φιλανθρωπία να προστατεύσει τόν άνθρωπο από τήν καταλυτική δύναμη τής μουσικής, αλλά και τήν πρόνοια να διαφυλάξει τή μουσική από τήν αναλυτική, έξορθολογιστική και, πρò παντός, έγωιστική παρέμβαση του ανθρώπου. 'Η περίφημη ιστορία τών συγκερασμένων κλιμάκων, άποτέλεσμα τής βουλησιαρχικής στάσης του δυτικού ανθρώπου, άποφεύγεται σοφά από τήν ανατολική μουσική, ή όποια τόσο με τή

¹ Πρόλογος - έπιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Οι 'Εκδόσεις τών Φίλων, 'Αθήνα 1979.

² 'Αλ. Παπαδιαμάντη, 'Απαντα, 'Επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, 'Εκδόσεις Δόμος, 4.240.

μορφολογία όσο και με την παρασημαντική της αναδεικνύει τον σχεσιακό και επομένως κοινωνικό χαρακτήρα της στη θέση της άτομικης παρεμβατικής βούλησης. «'Εκεί που κυριαρχεί το μέλος (ό,τι σήμερα ονομάζουμε μελωδία) ο κάθε φθόγγος υπάρχει σε άμεση συνάρτηση, σχέση και έλξη με τον άλλον. Στη βυζαντινή παρασημαντική τα σημάδια ανάβασεως ή καταβάσεως, τα σημάδωφωνα ποσότητας, όπως λέγονται, αναγνωρίζονται ανάλογα με το τί είναι το προηγούμενο. 'Υπάρχει δηλαδή το καθένα κι έχει νόημα, άποχτάει φωνή μόνο σε σχέση με το άλλο» (σ. 9).

'Ενώ όμως παρουσιάζεται με τόσο εύστοχο και καιριο τρόπο ή ιδιαίτεροτητα της ανατολικής μουσικής, δέν συναρτάται όσο και όπως θά έπρεπε με την αντίστοιχη ιδιοπροσωπία της παπαδιαμαντικής τέχνης, που είναι, βέβαια, ή γραφή. Πρόκειται για ένα μεγάλο θέμα, το οποίο έχει ουσιαστικά άνοιξει ο Λάμπρος Καμπερίδης με το *Νάι το γλυκό*. . . το πρώον¹, και το «Αύρας λεπτής έγκάλεσημα»², για το οποίο όμως στην πραγματικότητα νύξεις μόνο έχουν γίνει μέχρι σήμερα (μεταξύ των άλλων και από τον γράφοντα, στη διδακτορική διατριβή με θέμα *Ο τροπικός Παπαδιαμάντης. Συμβολή στη μελέτη του μεταφορικού λόγου των παπαδιαμαντικών διηγημάτων*, 'Αθήνα 1994), χωρίς να έχουν έρευνηθεί ζητήματα όπως, λ.χ., ή σχέση της μουσικής μονοφωνίας (ή όμοφωνίας) με τη γλωσσική ύψη και τη δομή των παπαδιαμαντικών κειμένων, ή αναλογία, δηλαδή, ανάμεσα στη μορφολογία της βυζαντινής μουσικής και στην αντίστοιχη της παπαδιαμαντικής γλώσσας. Περιο έρευνας λαμπρό άνοιγεται σ' αυτόν

που θά τολμήσει να βουτήξει σε τόσο βαθιά νερά.

Για να γίνει όμως κατανοητή ή σχέση του Παπαδιαμάντη προς την ελληνική παραδοσιακή μουσική είναι ανάγκη να περιγραφεί το αισθητικό και ιδεολογικό τοπίο των ημερών του, τοπίο που όρίζεται από την κορυφούμενη στην εποχή του άμφισβήτηση της βυζαντινής μουσικής και την έξαρση της τάσης για εκσυγχρονισμό, που σημαίνει έξευρωπαϊσμός της. Το σκηνικό αυτό το έκτυλλισσε ύποδειγματικά μπροστά μας ο συγγραφέας, περιγράφοντας τη διεκλυστίνδα ανάμεσα στους «νεωτεριστές» και τους «παραδοσιακούς» και βοηθώντας μας έτσι να κατανοήσουμε πληρέστερα τη σημασία της έμμονής του Παπαδιαμάντη στην παραδοσιακή, ανατολική μουσική παράδοση, έμμονή, όμως που, διαπνεόμενη σταθερά από το ελληνικό μέτρο και τη σεμνότητα, άποφεύγει την πλήρη άποδοχή της ανατολικής έκδοχής, της συνυφασμένης με τη γνωστή υπερβολή και ήδυπάθεια.

Μετά τα έκτεταμένα εισαγωγικά (οι μισές περίπου σελίδες διατίθενται σ' αυτά), τα τόσο λειτουργικά όμως δεμένα με το θέμα του βιβλίου, ακολουθεί το κύριο μέρος της εργασίας, το οποίο καλύπτει τρία βασικά θέματα. Πρώτα σκιαγραφείται ο Παπαδιαμάντης ως ψάλτης, μέσα από μαρτυρίες συγχρόνων του. Στο σημείο αυτό ο συντάκτης του παρόντος σημειώματος με ιδιαίτερη ικανοποίηση είδε τις διαπιστώσεις του Καλογερόπουλου για το αν ήταν πράγματι αυτοδίδακτος στην ψαλτική ο Παπαδιαμάντης να συμπλέουν σε κάποιο βαθμό με όσα και ο ίδιος είχε ύποστηρίξει με άνακοίνωσή του σε παπαδιαμαντικό συνέδριο το

¹ 'Εκδόσεις Δόμος, 'Αθήνα ²1990 (1982).

² Στόν τόμο *Φώτα 'Ολόφωτα. Ένα άφιέρωμα στον Παπαδιαμάντη και το έργο του*, επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ε.Λ.Ι.Α., 'Αθήνα 1981, σσ. 207-331.

1989¹. Στην ανακοίνωση αυτή² είχαν προσκομιστεί στοιχεία και επιχειρήματα που άμφισβητούσαν σοβαρά τη γενική έντύπωση ότι ο Παπαδιαμάντης δέ γνώριζε «ουδὲ γρῦ μουσικῆς», ότι δηλαδή ήταν πρακτικός και ιδιόρρυθμος ψάλτης.

Τὸ δεύτερο βασικό θέμα είναι ἡ «ιδεολογική» ὑποστήριξη πού παρέσχε ὁ Παπαδιαμάντης στὴ βυζαντινὴ μουσική, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ σχετικὰ ἀποσπάσματα τῶν κειμένων του, καί, τέλος, τὸ τρίτο θέμα ἀποτελεῖ ἡ σχέση του μὲ τὴν κοσμική, τὴ λαϊκὴ μουσική, μ' αὐτὸ πού ὀνομάζουμε δημοτικὸ τραγούδι. Σημαντικὴ στὸ τελευταῖο αὐτὸ σημεῖο εἶναι ἡ παρατήρηση ὅτι ἡ προτεραιότητα τῆς φωνῆς ἔναντι τῶν μουσικῶν ὄργάνων, πού ἐπικρατεῖ μὲ τρόπο ἀπόλυτο στὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσική, ἐντοπίζεται, σὲ μικρότερο, βέβαια, βαθμὸ, καί στὴν κοσμικὴ μουσική, στὸ δημοτικὸ καί τὸ λαϊκὸ μας τραγούδι, πράγμα πού ἀπηχεῖται καί στὸ παπαδιαμαντικὸ ἔργο, ὅπου «συχνά-πυκνά [. . .] δὲν ξεχώνονται ἤχοι ἀπὸ βιολιά καί λαλούμενα, ἀλλὰ ἀκούγονται ἀνθρώπινες φωνές πού τραγουδᾶνε τὰ μεράκια τους, χωρὶς ἡ μουσικὴ τους νὰ γίνεται φτωχότερη» (σ. 77).

Τὸ ἔργο ἀρχίζει μὲ μιὰ καλοζυγισμένη διατύπωση τῆς ὄντολογικῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴ μουσικὴ καί τὴ σιωπῆ. Διαγράφοντας ἕναν πλήρη κύκλο ἀπολήγει μὲ τὸν ἴδιο πάλι τρόπο: «Μουσικὴ εἶναι ἡ σιωπῆ. Ὁ πιδ αὐθεντικὸς ἤχος δὲν πρόκειται ν' ἀκουστῆ. [. . .] Σιωπῆ δὲν εἶναι ἡ ἀπουσία τοῦ λόγου, ἀλλὰ ἡ ἔκφραση του καθ' ἑαυτῆ. Μιὰ τέτοια στάση προϋποθέτει νέκρωση τῶν αἰσθήσεων, τὴν αἴσθηση διὰ μέσου τῆς ἐνότητος μὲ

τὸ ἀρχέτυπο, ὅπου κάθε γνωστὸς καί ἄγνωστος φυσικὸς νόμος ἀναιρεῖται. Τὸ κατὰ φύσιν μπορεῖ νὰ εἶναι καί παρὰ φύσιν. Ἡ φύση εἶναι ὁ μεγάλος ἄγνωστος» (σ. 87).

Ἡ γραφὴ τοῦ Καλογερόπουλου ἀποπειρᾶται, ἐπιτυχῶς ἐν πολλοῖς, νὰ ἀναπαραστήσει αὐτὴ τὴ μουσικὴ διαλεκτικὴ τῆς μουσικῆς καί τῆς σιωπῆς, μὲ τὴν περὶ τεχνὴν διαίρεση τῶν μερῶν τῆς ἀφήγησης καί τὶς εὐγλωττες παύσεις, στὶς ὁποῖες ἀπολήγει βαθμηδὸν τὸ κάθε μέρος. Τὸ ὕφος τοῦ πεζοῦ-δοκιμιακοῦ του λόγου μαρτυρεῖ τὸ βαθμὸ πρόσληψης τῆς παπαδιαμαντικῆς ποιητικότητος καί μουσικότητος, ἀλλὰ καί τὸ βαθμὸ ἐσωτερικεύσεως τοῦ ἀνατολικοῦ βυζαντινοῦ μουσικοῦ ὕφους. Πρὸς τὸ ἰδιαιτέρο αὐτὸ ὕφος ἀνταποκρίνεται μὲ τρόπο ἐμφαντικὸ ἡ ὀπτική, τυπογραφικὴ εἰκόνα τοῦ κειμένου, ὅπως καί τὸ σεμνὸ ἐξώφυλλο.

Αὐτὴν ὅμως τὴν τόσο προσεγμένη συγγραφικὴ καί ἐκδοτικὴ δουλειὰ τὴν ἀδικοῦν κάποια (μᾶλλον ἀρκετὰ) γλωσσικὰ (κυρίως ὀρθογραφικὰ) ἀβλεπτήματα, τὰ ὅποια πιστεύω ὅτι θὰ θεραπευθοῦν σὲ μιὰ δεύτερη ἐκδοση. Τότε θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ προσεχθοῦν καί κάποιες λεπτομέρειες, σχετικὲς μὲ τὴν ὀρθότητα τῶν παραπομπῶν. Γιὰ παράδειγμα, στὴ σημείωση 7, ἡ παραπομπὴ πού ἀφορᾷ παπαδιαμαντικὸ κείμενο γίνεται στὴν πρώτη δημοσίευση (περιοδικὸ *Φόρμιξ*, ἀ. φ. 2, κλπ.), ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνεῖ καί σὲ κάποια ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις, τὴ στιγμὴ μάλιστα πού ὑπάρχει καί ἡ γνωστὴ κριτικὴ ἐκδοση τῶν Ἀπάντων, πράγμα πού —ὀρθὰ— γίνεται στὴ σημείωση 45. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πρόβλημα τῆς ὁμοιομορ-

¹ Συνέδριο στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος «Πνευματικὸ Αἰγαῖο», πού ὀργανώθηκε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ στὴ Σκιάθου (4-5 Μαΐου 1989), μὲ θέμα «Ὁ Παπαδιαμάντης καί ἡ ἐποχὴ του».

² Τὸ περιεχόμενο τῆς ανακοίνωσης, διευθετημένο καί συμπληρωμένο, δημοσιεύτηκε στὴ *Νέα Ἐστία* (τεύχος 1904, 1-5-94), μὲ τίτλο «Ὁ 'αὐτοδιδάκτος' καί 'ιδιόρρυθμος' ψάλτης Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης».

φίας τῶν παραπομπῶν, θὰ δοθεῖ ἐδῶ ἡ εὐκαιρία στὸν συγγραφέα νὰ ἀποκαταστήσει ἐνδεχόμενα χρονολογικὰ σφάλματα τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως, ἡ ὁποία ἀναφέρει ὡς χρονολογία τοῦ ἄρθρου «Ὁ Ἐπίπλοον καὶ τὸ δέρμα τοῦ Μαρσούου» τὸ 1902 (ὁ Καλογερόπουλος τὸ 1901) καὶ τοῦ ἄρθρου «Φωνὴ αὐρας λεπτῆς» τὴν 15-10-1901 (ὁ Καλογερόπουλος τὴν 1-8-1901) ἢ νὰ διορθῶσει τὰ δικά του, ἀν αὐτὸς εἶναι πού σφάλει.

Θὰ πρέπει ἀκόμη νὰ ξεκαθαριστοῦν: τίνοι εἶναι τὸ ἄρθρο «Ὁ πρακτικὸς ψάλτης Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης», τοῦ Γ. Θ. Τσῶκλη ἢ τοῦ Τσικνόπουλου; Ὁ Καλογερόπουλος στὴ σημείωση 51 τὸ ἀποδίδει στὸν Τσῶκλη (ἀκολουθώντας τὸν Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο)¹, ἐνῶ στὴν ἀμέσως προηγούμενη σημείωση τὸ ἔχει ἀποδώσει —ἐν ἀγνοίᾳ του, ἴσως— στὸν Τσικνόπουλο, ἀκολουθώντας τὸν Ν. Βέη, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ σειρά του ἀκολουθεῖ τὸν Βαλέτα. Πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο κείμενο, τὸ ὁποῖο ὁ Γ. Κατσιμπαλῆς ἀποδίδει στὸν Τσῶκλη, συμπληρώνοντας τὰ ἀρχικὰ τῆς ὑπογραφῆς ὡς ἐξῆς: «[Τσῶκλης], Γ. Θ.»². Ὁ Βαλέτας τὸ προσγράφει στὸν Τσικνόπουλο³, διορθώνοντας χωρὶς ἐξηγήσεις στὴ συγκεκριμένη ἐγγραφή τοῦ Κατσιμπαλῆ τὸ «Τσῶκλης» σὲ «Τσικνόπουλος»⁴. Σύμφωνα, ὅμως, μὲ προφορική πληροφορία τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, ὁ καθηγητῆς Μουσικολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Γρηγόριος Στάθης μὲ ἐπιστολὴ του τὸν ἔχει δια-

βεβαιώσει ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν Τσῶκλη καὶ ὄχι τὸν Τσικνόπουλο.

Διορθωτικὴ παρέμβαση ἀπαιτεῖται ἐπίσης στὴν ἀρχὴ τῆς σελίδας 44, ὅπου τὰ λόγια τοῦ κειμένου πού βρίσκονται σὲ εἰσαγωγικὰ ἐμφανίζονται νὰ εἶναι τοῦ Τσικνόπουλου, ἐνῶ εἶναι τοῦ Βέη, ὁ ὁποῖος ἀντλήσει τὴν πληροφορήση ἀπὸ τὸν [Τσικνόπουλο] (μέσω Βαλέτα). Οὔτε εἶναι ὁ Τσικνόπουλος/Τσῶκλης αὐτὸς πού μιλάει γιὰ «Ἀγιορείτικη ἡθοποιία», ἀλλὰ ὁ Βέης.

Τέλος, ὁ Καμπερίδης πρέπει νὰ γίνεи Λάμπρος ἀπὸ Ἡλίας στὴ σελίδα 82.

Δὲν εἶναι δευτερεύουσας σημασίας τὸ συγκεκριμένο ὄνομα στὴ συγκεκριμένη ἐργασία: ὁ Καμπερίδης εἶναι ἐκεῖνος πού, ὅπως εἶπαμε, ἔδωσε γιὰ πρώτη φορὰ τὴ διάσταση πού ἔπρεπε στὴ μουσικότητα τοῦ Παπαδιαμαντικοῦ ἔργου καὶ στὰ χνάβρια ἐκείνου πορεύεται ἐν πολλοῖς ἡ ἐργασία τοῦ Καλογερόπουλου. Μιὰ ἐργασία ὅμως μὲ δικὸ τῆς πρόσωπο καὶ δικὴ τῆς δυναμικὴ, ἡ ὁποία μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐπάρκεια πού τὴν διακρίνει, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν ὄριμο δοκιμακὸ λόγο τῆς, πού τὴν προφυλάσσει ἀπὸ ἕνα ἐνδεχόμενο δύσκαμπτο ἐπιστημονισμό, ἀποτελεῖ πολὺτιμη συνεισφορὰ στὶς παπαδιαμαντικὲς μελέτες, ἀλλὰ καὶ στὴ μελέτη τοῦ γενικότερου θέματος τῆς μουσικῆς καὶ πνευματικῆς ἰδιοπροσωπίας αὐτοῦ τοῦ τύπου.

Ἄγγελος Γ. Μαντᾶς

¹ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης. *Εἴκοσι κείμενα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*, δ.π.

² Γ. Κ. Κατσιμπαλῆς, Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Ἀ΄ Πρῶτες κρίσεις καὶ πληροφορίες (1934) - Β΄ Συμπλήρωμα βιβλιογραφίας (1938)*, Ἀνατύπωση, Εἰσαγωγικὰ σημειώματα Δημήτρης Δασκαλόπουλος - Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ε.Λ.Ι.Α., Ἀθήνα 1991, σ. 107, ἐγγραφή 394.

³ Γ. Βαλέτας, *Παπαδιαμάντης. Ἡ ζωὴ - τὸ ἔργο - ἡ ἐποχὴ του*, Μυτιλήνη 1940, σσ. 162-164 [= Παπαδιαμάντης Ἄπαντα, ἐπιμέλεια Γ. Βαλέτα, Ἐκδοτικὸς Οἶκος «Χρῆστος Γιβάνης», Ἀθήνα [1972], σσ. 212-214].

⁴ Γ. Βαλέτας, *Παπαδιαμάντης. Ἡ ζωὴ - τὸ ἔργο - ἡ ἐποχὴ του*, δ.π., σ. 364.

Ἀνέστη Γ. Κεσελόπουλου, *Ἡ Λειτουργικὴ Παράδοση στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη*, Ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1994, ἀ. σ. 267.

Τὸ 1941 στὸ χριστουγεννιάτικο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ *Νέα Ἑστία*, τὸ ἀφιερωμένο στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη, ὁ ἀκαδημαϊκὸς καὶ πανεπιστημιακὸς θεολόγος Δημήτριος Μπαλάνος, μὲ ἄρθρο ποὺ ἔφερε σὲ ἀμυχανία ἀκόμη καὶ τὴ Σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ, ἐπιχείρησε ἀφοριστικά τὴ θεολογικὴ καθάιρεση τοῦ Παπαδιαμάντη¹. Ἐκτοτε πολλοὶ πιστοὶ τοῦ Πνεύματος ποὺ διακονοῦσε ὁ Παπαδιαμάντης, ἀπέδειξαν μὲ ἄρθρα τους τὸ ἀύστολο τῶν κατηγοριῶν τοῦ Μπαλάνου. Τὴν ὀριστικὴ ὁμῶς ἀναίρεση τῶν θέσεων τοῦ Μπαλάνου μᾶς προσφέρει τὸ νέο βιβλίο τοῦ ἐπίσης πανεπιστημιακοῦ θεολόγου Ἀνέστη Κεσελόπουλου. Ὁ Κεσελόπουλος, μὲ πλήρη γνώση τοῦ παπαδιαμαντικοῦ λειμῶνα καὶ μὲ κριτήρια ἀκραιφνῶς ὀρθόδοξα, καταδεικνύει σαφῶς καὶ ἀπεριφράστως τὸ λειτουργικὸ ἦθος, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὸ στιβαρὸ ὑπόβαθρο ὀλοκληροῦ τοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη. Μὲ ζωντανὴ θεολογικὴ γλῶσσα καὶ πληθώρα ἀποδείξεων, ὁ Κεσελόπουλος μᾶς παρουσιάζει τὸν Παπαδιαμάντη νὰ ἔχει βαθειὰ καὶ οὐσιαστικὴ γνώση τῆς λειτουργικῆς παράδοσης τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ αὐτὴν νὰ προβάλλει μέσα στὸ λογοτεχνικὸ του ἔργο.

Μέσα στὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη ὁ λειτουργικὸς χρόνος τῆς Ἐκκλησίας ρυθμίζει τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, καθορίζει τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς δράσης τους. Οἱ γιορτὲς δὲν εἶναι ἀπλῶς μέσο γιὰ σωματικὴ ξεκούραση ἀλλὰ χρό-

νος βίωσης γεγονότων ποὺ διεδραματίστησαν γιὰ τὴ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων. Γι' αὐτὸ καὶ ὄχι τυχαῖα ὁ Παπαδιαμάντης θέτει συνεχῶς τὴ ζωὴ τῶν ἡρώων του νὰ περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὸ λειτουργικὸ χρόνο τῆς Ἐκκλησίας², μὲ τὸν ὁποῖο μετέχουν στὰ σωτηριώδη γεγονότα. Ἱερεῖς καὶ λαϊκοί, σὲ μιὰ ἀσύγχυτη καὶ ἀδιάσπαστη ἐνότητα, ἀποτελοῦν τὸ Λαὸ τοῦ Θεοῦ ποὺ πορεύεται πρὸς τὴν ἔσχατη μεταμόρφωση (σσ. 67-73). Οἱ λαϊκοὶ εἶναι συλλειτουργοὶ καὶ μέτοχοι στὰ λειτουργικὰ δρώμενα (73-82), οἱ δὲ ἱερεῖς, μακριὰ ἀπὸ κάθε κοσμικὴ ἐξουσιαστικὴ τάση ἀπέναντι στοὺς λαϊκοὺς, διακονοῦν τὸ θυσιαστήριο καὶ τὸ ποιμνιό τους (33-43). Ἡ χαρισματικὴ κοινωνία, στὴν ὁποία τὰ χαρίσματα τοῦ καθενὸς ὑπηρετοῦν τὸ σύνολο σώμα, συγκροτεῖται μέσα στὴν Εὐχαριστία καὶ διαχέεται σὲ δλόκληρη τὴ ζωὴ. Ὁ κύρ-Ἀλέξανδρος δίνει πρώτη σημάσια στὴν λειτουργικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴ γνωρίζει ὅτι ὁποιαδήποτε νόθευσή της ἐπιφέρει ἀλλοτρίωση στὸ ἦθος καὶ τὴ ζωὴ τῶν πιστῶν (σσ. 82-91).

Ἔτσι, στὴ λειτουργικὴ ζωὴ, ὅπως πιστὰ τὴν ἀποτυπώνει στὸ χαρτί ὁ Παπαδιαμάντης, φανερῶνεται ἓνας Θεὸς ποὺ ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὸν ἄνθρωπο κατέρχεται γιὰ νὰ ἐνωθεῖ μαζί του σὲ ἀγαπητικὴ κοινωνία, γιὰ νὰ ἀποτελέσουν μιὰ ἀσύγχυτη καὶ ἀδιαίρετη ἐνότητα, τὴν Ἐκκλησία. Μετέχοντας οἱ ἄνθρωποι στὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ γίνονται τὸ Σῶμα του, εἶναι ἡ συναγωγὴ τῶν πρὶν διασκορπισμένων σὲ δειπνο χαρᾶς καὶ νηφάλιας μέθης, ὅπου ἡ ἀνθρωπότητα ἐνωμένη, πέρα ἀπὸ κάθε κοινωνικὸ διαχωρισμὸ, γεύεται τὸ ψωμί καὶ τὸ κρασί τῆς ἀγάπης. Τὸ τρα-

¹ Βλ. Δ. Σ. Μπαλάνου, «Ὁ Παπαδιαμάντης: θρόλος καὶ πραγματικότης», *Νέα Ἑστία*, 30:355 (1941), σσ. 24-28.

² Βλ. ἐνδεικτικὰ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη, «Ὀλόγυρα στὴ λίμνη», *Ἄπαντα*, 2.387 καὶ «Τὰ Ρόδι» ἀκορογίαλα», 4.224.

πέξι είναι στρωμένο για όλους. Ἄρκει ἡ συνειδητοποίηση τῆς φιλανθρωπίας τοῦ οἰκοδεσπότη, ἀρκει ἡ συνειδητοποίηση τῆς ἀδυναμίας τῶν προσκεκλιμένων. "Ὅσα γράφει γιὰ τὸν Φραγκοῦλα ὁ Παπαδιαμάντης ἰσχύουν γιὰ κάθε Χριστιανό: «Ὡ, ναί, ἦτον ἄνθρωπος ἀσθενής· ἠγάπα καὶ ἡμάρτανε καὶ μετενοεῖ. . .»¹. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ Παπαδιαμάντη μεταφέρουν τὴ χαρὰ καὶ τὴ λύπη, τὰ ὄνειρα καὶ τὸν καυμό τους στὴν Ἐκκλησία, γιὰ νὰ βροῦν ἐκεῖ οὐσιαστικὴ παραμυθία².

Μὲ τὸ σωματικὸ θάνατο οἱ ἄνθρωποι χωρίστησαν σὲ νεκροὺς καὶ ζωντανούς· μετὸν πνευματικὸ σὲ ἀλληλοσυγκρουόμενους ἐχθρούς. Ἡ Θεία Εὐχαριστία ἐπανενώνει ζωντανούς καὶ πεθαμένους, συνενώνει φίλους καὶ ἐχθρούς. Ἀκόμη, ἀποκαθιστᾷ τὸν ἄνθρωπο στὸ ἀρχέγονο κάλλος, ἀποκαλύπτει τὸ σκοπὸ καὶ τὸ τέλος του, πού εἶναι νὰ δώσει ἀγάπη. Μέσα στὴν Ἐκκλησία ὁ ἄνθρωπος ξεπερνᾷ τὰ ὅρια τῆς θνητῆς του φύσης, ὑπερβαίνει τὴ φθορὰ καὶ τὸ θάνατο³. Ὁ Παπαδιαμάντης, ἂν καὶ θρηνεῖ καὶ πονεῖ γιὰ τὴν παρουσία τοῦ θανάτου, γνωρίζει ἐν τέλει ὅτι αὐτὸς εἶναι πέρασμα πρὸς τὴν ἀνακρίνιση καὶ τὴν τελικὴ μεταμόρφωση. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ ὁστά τῶν δικαίων καὶ τῶν ἁγίων εὐωδιάζουν ἤδη ἀπὸ τώρα⁴. Ὁ Παπαδιαμάντης προβάλλει διαρκῶς στὸ ἔργο του τὴν πολιτεία καὶ τὸ ἦθος τῶν Ἁγίων, γιατί αὐτοὶ εἶναι οἱ ἐνσαρκωτὲς τῆς ἀλήθειας, ἡ ὑπαρξὴ τους ἀποδεικνύει περίτρανα ὅτι ἡ Ἐκκλησία

δὲν εἶναι ἰδεολογία καὶ ἀφηρημένος στοχασμός. Οἱ Ἁγιοὶ εἶναι οἱ ὁδοδείκτες τῶν πιστῶν, ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τῆς Ἐκκλησίας (109-114).

Ὅπως ἀριστοτεχνικὰ καταγράφει ὁ Παπαδιαμάντης καὶ μὲ πλήρη ἐπάρκεια ἀναγινώσκει ὁ Κεσελόπουλος, ἡ μετοχὴ στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας μεταβάλλει τὸ ἄτομο σὲ πρόσωπο, τὴν ἐπιβίωση σὲ ζωὴ, τὴ συμβίωση σὲ κοινωνία. Μὲ τὴν ἐνσωμάτωσή του στὴν Ἐκκλησία εἰσέρχεται ὁ ἄνθρωπος σὲ ἕνα νέο τρόπο ζωῆς, πέρα ἀπὸ τίς συμπληγάδες τῆς μαζοποίησης καὶ τοῦ ἀτομικισμοῦ, γίνεται πρόσωπο μοναδικὸ καὶ ἀνεπανάληπτο, σὲ κοινωνία ἀγάπης μὲ τὸν ὁποιοδήποτε συνάνθρωπό του. Μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο του ὁ Παπαδιαμάντης θεωρεῖ τὸν ἐγκεντρικὸ μῆσα στὴν Ἐκκλησία ὡς τὴ μόνη δυνατότητα ἀποκατάστασης τῆς αὐθεντικότητας τοῦ προσώπου καὶ ὑπαρξῆς ἀρμονικῶν διανθρωπίνων σχέσεων⁵.

Μπροστὰ στὸν Θεὸ ὁ πιστὸς δὲν στέκεται ὡς ἄτομο ἐνδιαφερόμενο γιὰ τὴ δικὴ του κατοχύρωση καὶ δικαίωση ἀλλὰ ὡς πρόσωπο σὲ ἀγαπητικὴ σχέση μὲ τὸ συνάνθρωπό του. Ἡ φιλαυτία καταλύεται μῆσα στὴ Λειτουργία, ὁ φιλόθεος ἄνθρωπος μεταμορφώνεται σὲ φιλάδελφο καὶ φιλόνητο⁶. Μέσω τῆς Εὐχαριστίας ὁ πιστὸς ἐνώνεται μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, γιὰ νὰ φανερώσουν τὴν κοινότητα τῆς ἀγάπης καὶ τῆς συν-χώρησης. «Ὡρα τοῦ Ἀσπασμοῦ, τῆς ἀγάπης εἶναι. Νὰ χωρεθῆς, νὰ τὸ πῆς τοῦ παπᾶ καὶ θὰ

¹ Βλ. «Ρεμβασμός τοῦ Δεκαπενταυγούστου», *Ἀπαντα*, 4.89.

² Βλ. «Ἡ Γλυκοφιλοῦσα», *Ἀπαντα*, 3.78 καὶ «Ρεμβασμός τοῦ Δεκαπενταυγούστου», *Ἀπαντα*, 4.89.

³ Βλ. «Ἡ Συντέκνισσα», *Ἀπαντα*, 3.590 καὶ «Φορτωμένα κόκκαλα», *Ἀπαντα*, 4.221.

⁴ Βλ. «Ὁ Γάμος τοῦ Καραχμέτη», *Ἀπαντα*, 4.507 καὶ «Φτωχὸς Ἅγιος», *Ἀπαντα*, 2.227.

⁵ Βλ. «Ἡ Ντελησφέρω», *Ἀπαντα*, 3.646-7.

⁶ Βλ. «Τὸ Θαῦμα τῆς Καισαριανῆς», *Ἀπαντα*, 3.358.

σ' ἀφήση νά μεταλάβῃς»¹. Ἡ Εὐχαριστία λειτουργεῖ ὡς καταλύτης κάθε διαίρεσης καὶ χωρισμοῦ, κάθε πολλαπλότη-
τας καὶ ἀπομόνωσης τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ Θεία Λειτουργία δὲν ἀποκομίζει τοὺς πιστοὺς σχετικὰ μὲ τὰ προβλήματα καὶ τίς ἀνάγκες τοὺς. Ἀντίθετα μεταβάλλεται σὲ δυναμικὴ ἀφετηρία γιὰ ριζικὴ ἀνακαίνιση τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἱστορίας. Στὴ λειτουργία δὲν ὑπάρχει χωρισμὸς πνεύματος καὶ ὕλης, σώματος καὶ ψυχῆς, οὐρανοῦ καὶ γῆς, δὲν νοεῖται ὅποιαδήποτε διάσπαση ἀνθρώπου καὶ κόσμου. Τὸ λειτουργικὸ αὐτὸ ἦθος μεταφέρεται καὶ στὴν ὑπόλοιπὴ ζωὴ τοῦ πιστοῦ. Μετὰ τὴ λειτουργία οἱ πιστοὶ ἐπιστρέφουν στὸν κόσμο γιὰ νὰ συνεχίσουν τὴν πάλη ἐνάντια στὶς δυνάμεις τῆς ἰδιοτέλειας καὶ τοῦ ψεύδους, τοῦ τεμαχισμοῦ καὶ τῆς διαίρεσης. Αὐτὸ σημαίνει παρουσία τῆς εὐχαριστιακῆς κοινότητας σὲ κάθε ἐκδήλωση τῆς ζωῆς. Ἄν τὸ ἦθος τῆς Ἐκκλησίας διαπερνᾷ καὶ μεταμορφώνει ὀλόκληρο τὸ φάσμα τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἀνθρώπου, ἂν ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι κάποια ἀπὸ τίς πολλὰς πλευρὰς τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ, τότε τὸ λειτουργικὸ ἦθος εἶναι δυναμικὰ παρὸν σὲ κάθε ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου, ἱκανὸ νὰ ἀρθρώσει λόγο νοηματοδότησης κάθε πτυχῆς τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς (91-100). Αὐτὴ ἡ «λειτουργία μετὰ τὴ λειτουργία» διαποτίζει ὀλόκληρο τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ δικαίως ὁ Κεσελόπουλος θεωρεῖ ὡς τὴν πιὸ οὐσιαστικὴν προσφορά τοῦ Παπαδιαμάντη στὸν ἀναγνώστη (σελ. 240).

Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι Ὁρθόδοξος, γι' αὐτὸ γνωρίζει ὅτι ὑπάρχει καὶ ἡ δυνατότητα τῆς ἄρνησης τοῦ ἀνθρώπου νὰ προσέλθει στὸ δεῖπνο τῆς Βασιλείας. Ἡ ὑποτίμηση αὐτῆ τῆς προσ-

φερόμενης ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, ἡ ἄρνηση τῆς θεανθρώπινης κοινωνίας, ἡ παραίτηση ἀπὸ τὸ δῶρο τῆς αὐθυπέμβασης καὶ τῆς αὐτοπροσφοράς, ὀδηγεῖ στὴν αὐτάρκεια καὶ στὴν ἀπομόνωση. Τότε ὁ ἄνθρωπος, ἔστω καὶ ἂν συμμετέχει τυπικὰ στὶς λατρευτικὰ ἀκολουθίες, εἰδωλοποιεῖ τὸν ἑαυτό του — «αὐτοεἰδωλο ἐγενώμην τοῖς πάθεσι...»² — εἶναι κατὰ δόκησιν Χριστιανὸς καὶ τὸ ὑποκριτικὸ προσωπεῖο ἀμαυρῶνει τὸ πρόσωπο καὶ τὴ ζωὴ του (213-223).

Τοῦ Παπαδιαμάντη ὅμως δὲν «ψηλώνει ὁ νοῦς του»³ μὲ τίς παραδόσεις τῶν ἀνθρώπων (Βλ. Κολ. 2:8) καὶ τὰ ἀφελῆ ἀνθρωποκεντρικὰ ἰδεολογήματα ποῦ ὑπόσπονται ἐπίγειους παραδείσους. Ὁ κύρ Ἀλέξανδρος δὲν παρασύρθηκε ἀπὸ τίς μεσσιανικὲς δυτικὲς ἀντιλήψεις, ποῦ ἦσαν πολὺ τῆς μόδας τὸν καιρὸ του καὶ ἔβλεπαν τὴν πρόοδο ὡς θέμα χρονικὸ. Σὲ μιὰ ἐποχὴ ποῦ οἱ Ἕλληνες μεταπράτες κόμιζαν ἐξ Ἑσπερίας ἰδέες καὶ ἰδεολογήματα, ὁ Παπαδιαμάντης ἀντέταξε στὴν πρόκλησή τους τί ἄλλο: μὰ τὴν παράδοση τῶν Πατέρων του, τὴν ἐμμο-
νὸν στὸ πραγματικὸ, τὸ ἐμπειρικὸ καὶ τὸ χειροπιαστὸ, τὴν προσωπικὴ βεβαιότητα τῆς μετοχῆς στὴν ἀλήθεια. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἀποτίμησε τὸ Βυζάντιο καὶ τὴν ἐποχὴ του ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἀρχαιότητας, ὅπως ἔκαναν οἱ διαφωτιστές ἀπεναντίας ἔκρινε τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν Εὐρώπῃ μὲ κριτήριον τὴ ζωντανὴν παράδοση τοῦ τόπου (σελ. 235). Κατὰ συνέπεια ἀρνήθηκε νὰ ὑποβιβάσει τὴ λειτουργικὴ τέχνη σὲ ἔκθεμα μουσειακὸ ἀλλὰ τὴν ἔζησε πάντοτε ὡς ἔκφραση τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν πιστῶν, ποῦ «λειτουργεῖ μόνον ὅταν λειτουργεῖται» (139-178).

Ἀπέναντι στὴν ἐπέλαση τοῦ δυτικοῦ

¹ «Ὁ Ἀλιβάνιστος», *Ἀπαντα*, 3.530.

² «Τὰ Ρόδιον ἀκρογιάλια», *Ἀπαντα*, 4.242.

³ «Ἡ Φόνισσα», *Ἀπαντα*, 3.447.

διαφωτισμοῦ, πού ζητοῦσε τὴν πολιτισμική ἀλλοτρίωση τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, ὁ Παπαδιαμάντης πρόβαλε τὸ ἱλαρὸν Φῶς τοῦ κόσμου, τὸ μόνο ἱκανὸ νὰ προσφέρει «ἀνέκφραστον χαρὰν καὶ γλύκαν»¹ στοὺς ἀνθρώπους, τὸ μόνο ἱκανὸ νὰ προσανατολίσαι σωστά τὴν ἀνθρώπινη πορεία. Ἀπέναντι στὶς δυτικώφερτες ἀφελεῖς προτάσεις γιὰ ἐπίλυση τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων, ὁ Σκιαθίτης Γέρον ἔδωσε ἀπάντηση μὲ τὴν ἐνσάρκωση τοῦ λειτουργικοῦ ἤθους τῆς Ἐκκλησίας στὶς ταπεινὲς μορφές τῶν ἡρώων του, φανέρωσε ὡς μόνη διέξοδο τὴ λειτουργικὴ μεταμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κτίσης. Ἀληθινὸς διδάσκαλος τοῦ

Ἔθνους ὁ Παπαδιαμάντης μᾶς παρέδωσε μέγιστο μάθημα: «τὸ πῶς ἓνας κόσμος πεπερασμένος μπορεῖ νὰ γίνηται αἰώνιος καὶ μιὰ κοινωνία πόνου καὶ δακρύων νὰ μεταβάλλεται σὲ εὐχαριστιακὴ κοινότητα» (σελ. 240).

* * *

Ἄν τὸ ἔργο τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη ἀποτελεῖ πλέον ψυχομέτρι γιὰ τὸ Γένος, τὸ βιβλίο τοῦ Ἀνέστη Κεσελόπουλου στέκεται πολύτιμος χειραγωγὸς στὴν περιδιάβαση αὐτοῦ τοῦ ἔργου².

Σταῦρος Σ. Φωτίου

¹ «Λαμπριάτικος Ψάλτης», *Ἄπαντα*, 2.524.

² Ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ συμβουλευθεῖ καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ Ἀνέστη Κεσελόπουλου, «Λειτουργικὸ ἤθος καὶ ἐκκλησιαστικὸς προσανατολισμὸς στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη», *Ἡ ἀδιάπτωτη μαγεία: Παπαδιαμάντης*, Ἔκδ. Ἰδρύματος Γουλανδρῆ-Χόρν, Ἀθήνα 1992, σσ. 123-142.

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ*

Ἰανουάριος - Δεκέμβριος 1993

Δευτέρα, 15 Μαρτίου, ὥρα 19.30'. Ε.Λ.Ι.Α. Ὁμιλία τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου: «Μὴ θρησκευτικά, πρὸς Θεοῦ! — Ἀντιπαπαδιαμαντισμός καὶ ἀντιωραϊτιδισμός στὸν 19ο αἰώνα», στὴ σειρά τῶν διαλέξεων τοῦ Ε.Λ.Ι.Α.

Πέμπτη, 1 Ἀπριλίου. «Χίλια πεντακόσια στρέμματα πευκοδάσους εἶχε καταστρέψει μέχρι τὶς βραδινὲς ὥρες χθὲς ἡ πυρκαγιά, πού ξέσπασε τὰ ζημερώματα στὴ θέση 'Μανδράκι', στὴν περιοχή Κουκουναριῶν Σκιάθου» [Ἐφημ. *Ἡ Καθημερινή* 2.4.1993, σ. 4].

Δευτέρα, 5 Ἀπριλίου, ὥρα 7 μ.μ. Γκαλερί «Ἀργώ», Μέρλιν 8, Ἀθήνα. Ἐγκαίνια τῆς ἐκθεσης τοῦ Γιώργου Κόρδη «Ζωγραφικὴ - Ἀπὸ τὸν μῦθο τοῦ Παπαδιαμάντη σὲ σύγχρονα παραμύθια». (Ἐξετέθη καὶ ἡ εἰκονογραφία τοῦ βιβλίου: Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, *Διηγήματα τῆς ἀγάπης*, Ἐκδόσεις «Ἄρμός», Ἀθήνα 1993).

Πέμπτη, 25 Νοεμβρίου, ὥρα 8 μ.μ. Γκαλερί-βιβλιοπωλεῖο «Ἰανός», Θεσσαλονίκη. Ἐγκαίνια τῆς ἐκθεσης τοῦ Γιώργου Κόρδη «Ῥῶτα Ὀλόφωτα - Ζωγραφιὲς καὶ πλουμίδια ἀπ' τὴν πηγὴ τοῦ Ἑλλάνα μύθου». (Ἐξετέθη καὶ ἡ εἰκονογραφία τοῦ βιβλίου: Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, *Διηγήματα τῶν Χριστουγέννων*, Ἐκδόσεις «Ἄρμός», 1993. Ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος παρουσίασε

τὰ βιβλία *Διηγήματα τῆς ἀγάπης* καὶ *Διηγήματα τῶν Χριστουγέννων*.

Παρασκευή, 26 Νοεμβρίου, ὥρα 17.40' (κατὰ τὸ πρόγραμμα). Παλαιὸ ἀμφιθέατρο τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Διεθνὲς Συνέδριο «Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κωστή Παλαμά», Ἀθήνα 23-26 Νοεμβρίου 1993. Εἰσήγηση τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου «Τὰ παπαδιαμαντικά τοῦ Παλαμά».

Πέμπτη, 16 Δεκεμβρίου, ὥρα 7.30' μ.μ. Ἴδρυμα Γουλανδρή-Χόρν. Στὴ σειρά «Βυζαντινὴ πραγματικότητα καὶ νεοελληνικὲς ἐρμηνεῖες» ὁμιλία τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου «Ἡ παρουσία καὶ ἡ πρόσληψη τοῦ Βυζαντίου στὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν Μωραϊτίδη».

Κυριακή, 19 Δεκεμβρίου, ὥρα 6 μ.μ. Αἴθουσα διαλέξεων τῶν Φροντιστηρίων Ἐένων Γλωσσῶν «Ὀμηρος», Σαλαμίνα. Λογοτεχνικὴ συζήτηση μὲ θέμα: «Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης μέσα ἀπ' τὰ Χριστουγεννιάτικα τοῦ διηγήματα» μὲ τὴ συμμετοχὴ τοῦ Πρωτ. Ἰγνατίου Παπασπηλιοπούλου, τῆς ποιήτριας Φ. Κλάδου-Στύπα καὶ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ-λογοτέχνη Παύλου Φήμη. (Ἐφημ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 16.12.1993, σ. 8).

Παρασκευή 24 Δεκεμβρίου, ΕΤ-1. «Ἐρωτὰ στα χιόνια» τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη. Ἐνα θέμα ἀπὸ τὴν ἐκπομπὴ «Παρασκήνιο». (Διαβάζουν καὶ

* Στὸ Ἡμερολόγιο καταγράφονται ὅσα πληροφορεῖται ὁ συντάκτης του, πού ζεῖ στὴν ἐπαρχία.

σχολιάζουν τὸ διήγημα ὁ Ἀλέξανδρος Κοτζιάς, ὁ Μένης Κουμανταρέας καὶ ὁ Γ. Χειμωνᾶς).

Σάββατο, 25 Δεκεμβρίου, ὥρα 22.30' ΕΡΑ 2. Ἀνάγνωση τοῦ διηγήματος «Τὸ σπιτάκι στὸ λιβάδι» ἀπὸ τὴ Σαπφὼ Νοταρᾶ. Ἠχογράφηση τοῦ 1983 [Βλ. Ἐ-

πτά *Ἡμέρες τῆς Καθημερινῆς* 25.12. 1993, σ. 40].

— ΕΤ-1. «Τὰ Χριστούγεννα τοῦ τεμπέλη», τηλεοπτικὴ διασκευὴ τοῦ διηγήματος. Σκηνοθεσία Ἑρμῆ Βελλόπουλου. Ἡθοποιοί: Ἀντώνης Κατσάρης, Εὐρήνη Κουμαριανοῦ, Λαμπρινὴ Λίβα.

ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΛΑΒΑΜΕ

[Από τὰ έντυπα πού αποστέλλονται στόν έπιμελητή τού περιοδικού άναγγέλλονται όσα αναφέρονται, έν μέρει ή έν όλω, στόν Παπαδιαμάντη, τόν Μωραϊτίδη, τή Σκιάθο και τούς άλλους λογίους της.]

ΒΙΒΛΙΑ - ΑΝΑΤΥΠΑ

Με τó σουραύλι τού Καλοκαιριού... . . .
μά τί σκοπούς παίξει αυτό τó παιδί;, στίχοι Γιάννη Σπανόπουλου, 'Αθήνα 1993 [Άναφορές στην καλοκαιρινή Σκιάθο και στόν Παπαδιαμάντη. Βλ. κυρίως «Μνήμη Άλέξανδρου Παπαδιαμάντη στη συμπλήρωση όγδόντα χρόνων από τού θανάτου του τó 1911» σ. 36-37.

Τάσος Καραναστάσης, «Έρμηνευτικές, Έτυμολογικές και κριτικές παρατηρήσεις στους 'Χαλασοχώρηδες' τού Α. Παπαδιαμάντη», 'Ανάπτυπο από τó τεύχος τού Τμήματος Φιλολογίας τής 'Επιστημονικής 'Επετηρίδας τής Φιλολογικής Σχολής τού 'Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμος Β', Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 251-272 (βλ. Βιβλιοκρισίες).

'Εν λευκώ, Β' έκδοση, 'Οδυσσεάς Έλύτης, «'Ικαρος» 1993. [Στίς σσ. 59-106 «'Η μαγεία τού Παπαδιαμάντη». Άπό τó 'Ανθολόγιο τών παπαδιαμαντικών κειμένων, πού συνόδευε τίς άυτότελεϊς εκδόσεις τού δοκιμίου, άναδημοσιεύονται μόνον οί τίτλοι].

Ξ. Α. Κοκόλης, *Γιά τή «Φόνισσα» τού Παπαδιαμάντη - Δύο μελετήματα*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1993. [Τίτλοι τών μελετημάτων: «Άυτόκαι έτεροβιογραφισμός στη 'Φόνισσα», σσ. 9-43, και «'Ονειρα και άλλα στη 'Φόνισσα», σσ. 45-61].

'Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, [Τó λάβαρον], Νέα, όλοκληρωμένη έκδοση, φι-

λολογική έπιμέλεια Φώτης Δημητρακόπουλος, 'Εκδόσεις Καστανιώτη, 'Αθήνα 1993, σσ. 87 (βλ. Βιβλιοκρισίες).

'Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *'Ονειρο στό κύμα*, 'Η νεοελληνική λογοτεχνία ει-κονογραφημένη, έπιλογή κειμένων: Βαγγέλης Ραπτόπουλος, ζωγραφίες: Μανώλης Σ. Α. Ζαχαριουδάκης, 'Εκδόσεις «Κέδρος», 'Αθήνα 1993, σσ. 42 (Μονοτονικό).

'Αφιέρωμα στόν 'Ιω. Ν. Φραγκούλα, Τιμητική εκδήλωση τής 'Ιερās Μητροπόλεως Δημητριάδος γιά τόν καθηγητή και συγγραφέα 'Ιω. Ν. Φραγκούλα. 'Η προσφορά του στη ζωή και τó έργο τού 'Αλεξ. Παπαδιαμάντη, 'Εκδόσεις «'Ιωλκός», 'Αθήνα 1993, σσ. 43. [Περιέχει, σνν τóις άλλους, τήν όμιλία τού Μητροπολίτου κ. Χριστοδούλου, τήν άντιφώνηση τού τιμωμένου, τήν όμιλία του «'Η προσφορά μου στη ζωή και τó έργο τού 'Αλεξ. Παπαδιαμάντη», και φωτογραφίες τής εκδήλωσης].

'Άγγελου Καλογερόπουλου, *'Ο θροῦς τού δέρατος* - 'Η μουσική στόν Παπαδιαμάντη, 'Εκδόσεις 'Αρμός, 'Αθήνα 1993 [Κυκλοφόρησε τó 1994. Βλ. Βιβλιοκρισίες].

Μοναχού 'Αμόναχου, *Ψυχή μου*, 'Εκδόσεις Δόμος, 'Αθήνα 1993, σσ. 51 [Ποιητική συλλογή άφιερωμένη «Στή μνήμη τού κυρ 'Αλέξανδρου». Βλ. και τó ποίημα «'Οταν τó χιόνι» σσ. 34-35].

Alexandros Papadiamantis, *Love in the snow*, English translation J. Coggin and Z. Lorenzatos, Domos,

(Athens 1993, pp. 29) [Δίγλωσση έκδοση του «Έρωτα στα χιόνια». Ίσως κριθεί].

Καρκαβίτσας - Μωραϊτίδης - Κόντογλου - Παπαδιαμάντης, *Διηγήματα των Χριστουγέννων*, Εικονογράφηση: Γιώργος Κόρδης, Έκδόσεις Ἄρμος, Ἀθήνα (1993) σσ. 107 [Περιέχει τὰ διηγήματα «Ὁ Ἀναποδιασμένος» καὶ «Βαρυχειμώνα» τοῦ Μωραϊτίδη καὶ «Ὁ Χαραμάδος» τοῦ Παπαδιαμάντη].

Δημήτρης Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Πρόδος» καὶ «Συντήρηση» στὸ πεδίο τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ θερσκεινικῆς ζωγραφικῆς — Ἡ περίπτωση τοῦ 18ου αἰώνα. Ἄρ. 13 στὴ σειρά «Ὁψεις τῆς Βυζαντινῆς Κοινωνίας», Ἰδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρν, Ἀθήνα 1993, σσ. 48+16 πίν. [βλ. ἀναφορὲς στοὺς Καλλυβάδες, τὴ Μονὴ Εὐαγγελιστρίας, τὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν Μωραϊτίδη στὶς σελ. 17 καὶ 42].

Ἄνεστη Γ. Κεσελόπουλου, *Ἡ Λειτουργικὴ Παράδοση στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη*, Ἐκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 267 (βλ. Βιβλιοκρισίες).

Καρκαβίτσας - Ράδος - Κόντογλου - Μωραϊτίδης, *Διηγήματα τῆς θάλασσας*, Εἰκονογράφηση: Γιώργος Κόρδης, Ἐκδόσεις Ἄρμος, Ἀθήνα 1994, σσ. 118. [Περιέχει τὸ διήγημα τοῦ Μωραϊτίδη «Τῶν θαλασσῶν ὁ Ἅγιος»].

Ἐλένης Κιτσοπούλου-Θέμελη, «Ἡ ποίηση ποιεῖ ὅπως ὁ ἔρωτας», δοκίμια, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 220 [Περιέχει καὶ τὰ δοκίμια: «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Ἡ ἀπεικόνιση» (σσ. 9-26), «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Φλώρα ἢ Λάβρα - Ἀντίστιξη» (σσ. 27-35), καὶ «Ἡ μυθικὴ φύση τῶν διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη» (σσ. 37-44)].

Λάμπρου Πορφύρα, *Τὰ ποιήματα (1894-1932)*, Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη, Ἰδρυμα Κώστα καὶ Ἐλένης Οὐράνη, Ἀθήνα 1993, σσ. 407. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Ἐλένη Πολίτου-Μαρμαρινοῦ. [Ἡ

«Δέηση γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ Παπαδιαμάντη» στὴ σ. 164].

Ἀγγελου Γ. Μαντᾶ, «Ὁ αὐτοδίδακτος» καὶ «ἰδιόρρυθμος» ψάλτης Ἄλ. Παπαδιαμάντης», Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Νέα Ἔστιά*, τεύχ. 1604 (1 Μαΐου 1994) σελ. 589-597 [= ἀνατύπου 1-14] (θα κριθεῖ).

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Παλίμψηστον, Ἐτήσια ἔκδοση τῆς Βικελαίας Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης (Ἡρακλείου Κρήτης) Δεκέμβριος 1992 [κυκλοφόρησε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1993], τεύχος 12. [Στις σσ. 190-204: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Ὁ Παπαδιαμάντης μεταφράζει Τζέρομ Κ. Τζέρομ» (μικρὸ πρόλογικὸ σημείωμα τοῦ Ν.Δ.Τ. καὶ ἀναδημοσίευση ἀπὸ *Τὸ Νέον Πνεῦμα* τοῦ Βλ. Γαβριηλίδη τοῦ εὐθυμογραφῆματος τοῦ Τζ.Κ.Τζ. «Ἡ νέα οὐτοπία»)].

Φιλολογικὴ, τρίμηνη περιοδικὴ ἔκδοση ἐνημέρωσης καὶ προβληματισμοῦ ΠΕΦ [= Πανελληνίας Ἐνώσεως Φιλολόγων], τεύχος 44, Ἰούλιος - Αὐγούστος - Σεπτέμβριος 1993. [Στὴ σ. 48 παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ Λουκᾶ Κούσουλα *Ἀνθρώπους καὶ κτήνη...*, πέμπτου (τέταρτου) στὴ σειρά «Οἱ νεώτεροι γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη»].

Ἀκτῆ (Λευκωσίας), ἀρ. 15, Καλοκαίρι 1993 [Στις σσ. 363-4: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Ἡ λινομέταξος ὄρφη ἐσθῆς (Διορθωτικὴ παλινωδία)»]. Ἄρ. 16, Φθινόπωρο 1993 [Στὴ σ. 497: Φώτη Δημητρακόπουλου, βιβλιοκρισία τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, Ἀλληγογραφία, Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, Ἐκδόσεις Δόμος].

Ρόπτρο (Βόλου), τεύχ. 5, Σεπτέμβριος 1993 [Στις σσ. 16-21: Μαρίας Γκασούκα, «Οἱ δευτερεύουσες γυναικεῖες μορφές τῆς Ἰωνίας» τοῦ Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη». Τεύχ. 7, Ἰανουάριος-Φεβρουάριος 1944 [Στις σσ. 5-11: Μαρίας

Γκασούκα, «'Η παπαδιαμαντική γοργόνα. Ένα άποκαλυπτικό αυτότελες διήγημα, μέσα σ' ένα ρομαντικό μυθιστόρημα»].

Ο "Άγιος Νικήτας, Μηνιαίο περιοδικό 'Ιερῶς Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης, ἔτος Ε' - τεύχος 40 - 'Ιανουάριος 1994 [Στίς σσ. 10-12: Τρύφωνος Τσομπάνη, «Μνημονεύετε 'Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη»].

'Αντί ἀρ. 546, 4.3.1994 [Σημείωμα τοῦ Χαρτοκόπτη γιά τὸ βιβλίο: Μπρέτ Χάρτ, 'Αρχοναυτικαὶ Διηγήσεις, μετάφρ. 'Αλ. Παπαδιαμάντη, σ. 63], ἀρ. 547, 18.3.1994 [σὴ σ. 47 ἐπιστολὴ τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, σχετικὴ μὲ τὸ σημεῖωμα τοῦ Χαρτοκόπτη].

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

'Η 'Εποχή, Κυριακὴ 19.12.1993

[σ. 19, Μ. Θεοδοσοπούλου, «'Απιστες και ὠραίες» (βιβλιοκρισία τοῦ: Μάρκου Τουαίν, 'Ενὸς ἑκατομμυρίου λιρῶν χαρτονόμισμα, πρώτου βιβλίου τῆς σειρᾶς «'Ο Παπαδιαμάντης μεταφράζει»). Κυριακὴ 27.2.1994 [σ. 19, ἐκτενέστατη κριτικὴ παρουσίαση τοῦ 2ου τεύχους τῶν Παπαδιαμαντικῶν Τετραδίων, ἀνυπόγραφη ἀλλὰ πάντως γραμμένη ἀπὸ τὴν Μ. Θεοδοσοπούλου].

ΚΑΣΕΤΕΣ

'Ελληνικὴ Βυζαντινὴ Χορωδία, Διευθύνει ὁ Λυκοῦργος 'Αγγελόπουλος, «'Αλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, "Ἄπαντα τὰ Ὑμνογραφήματα» 1-2, 'Αθήνα 1993 [Περιέχουν τὴν 'Ακολουθία τοῦ 'Αγίου 'Ιερομάρτυρος 'Αντίπα, 'Επισκόπου Περγάμου].